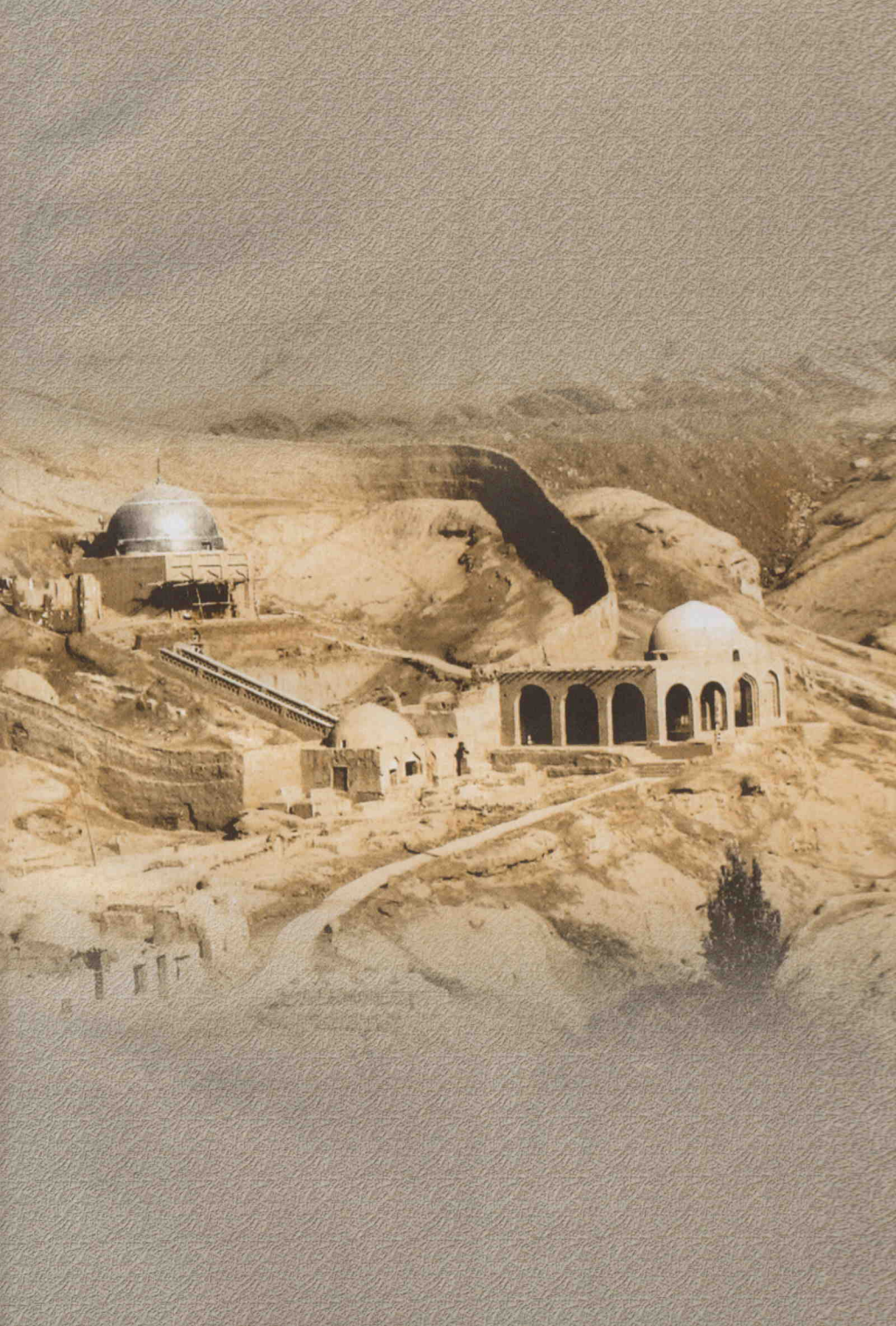
ئۆمەر ئابدۇللا ئەرقۇۋ

پادىچى ۋالىدە

شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

ئۆمەر ئابدۇللا ئەرقۇت

پادىچى ۋاك

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ ياشلار-ئوسمىلەر نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلىكىم ھەسەن
مەسئۇل كوررېكتورى: ئىبادەت ياسىن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

پادىچى ۋاڭ

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: ئۆمەر ئابدۇللا ئەرقۇت

*

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى شىمالىي بېيجىڭ يولى 29 ـ نومۇر، پ: 830012)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ۋەنيۇ مەدەنىيەت كەسپىي چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1230×880 م م، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 10
2010 ـ يىلى 4 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2012 ـ يىلى 2 ـ ئاي 3 ـ بېسىلىشى
ISBN 978-7-5371-7887-7
باھاسى: 25.00 يۈەن

بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز

ئۆمەر ئابدۇللا ئەرقۇت

مۇئەللىپنىڭ كۆڭۈل سۆزى

ئاناڭ ئايمۇ، ئاتاڭ كۈنمۇ؟
تۇغۇپتۇ سەن قىزىلگۈلنى.
سېنىڭ كويۇڭغا سېلىپتۇ
مېنىڭدەك بىر غېرىب قۇلنى.
ئاللا، جان ئانانۇرخان،
شەرىگە مۇساپىرمەن...

ئاھاڭى تولىمۇ مۇڭلۇق، مەزمۇنى دەل ئىپادىلەنگەن، قايناق ھېسسىيات ئوبرازلىق ئىزھار قىلىنغان «ئانانۇرخان» دېگەن بۇ ناخشا ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان قۇلاق تۇتۇمدە ياڭراپ مېنى مۇڭلاندۇرۇپ، ئويغا سېلىپ يۈردى. ناخشىنى ئىچىمدە ئېيتقاچ ئويلايتتىم: «ئانانۇرخان كىم؟ ئۇنىڭ پىراقىدا ئاھ ئۇرۇۋاتقان كىم؟ ئۇلار قانداق قىسمەتلەرگە دۇچار بولغان؟ ئۇ ئېچىنىشلىق قىسمەتلەرنىڭ سەۋەبكارى كىم؟ چولتا بىلمىمەن، تار نەزەر دائىرەم بىلەن بۇ سوئاللارغا جاۋاب تاپالماي قىينالدىم. كېيىن «تۇرپان» ژۇرنىلىدا مەرھۇم يازغۇچى ھېلىمنىياز قادىرنىڭ «ئانانۇرخان پاجىئەسى» دېگەن ھېكايىسىنى ئوقۇپ يۇقىرىقى سوئاللارغا نىسبەتەن كاللامدا بىر يورۇق نۇقتا پەيدا بولدى. شۇنداقلا سوئاللارمۇ كۆپەيدى: «لۇكچۇندىكى ۋاڭلار قانداق كىشىلەر؟ ئۇلار تارىختا قانداق ئىشلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن؟ سۇلتان مامۇت قانداق ۋاڭ؟ ئۇ قانداق قىلىپ ۋاڭلىق تەختىگە ئولتۇرغان؟» 1995 ـ يىلى يازنىڭ ئىسسىق، زېرىكىشلىك كۈنلىرىنىڭ بىرىدە مەن تۇيۇقتىكى پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى،

كىتاب ـ ماتېرىيالغا ھېرىس بەكرى مۇئەللىمنىڭ ئۆيىگە كىتاب سوراپ بېرىپ قازىنىڭغا كىردىم. بىر چەتكە دۆۋىلەنگەن كىتاب ـ ژۇرناللار ئىچىدىن بىر نەچچە پارچە «پىچان تارىخى ماتېرىياللىرى» دېگەن كىتابنى قولۇمغا ئېلىپ ۋاراقلىغاندىن باشلاپ بىر ئىسسىق ئېقىم يۈرىكىمگە بۆسۈپ كىردى. مەن ئاشۇ كىتابلارنى ئوقۇپ يۈرتىمىزدا «لىگا يېغىلىقى»، «ئامىر يېغىلىقى»، «چىلان يېغىلىقى» قاتارلىق چوڭ ۋەقەلەرنىڭ بولغانلىقىنى بىلدىم. بۇنى دېيىشىمدىكى سەۋەب، مەن «ئۆچمەس ئىزلار»، «ئىز»، «ئىلى دولقۇنلىرى»، «بالدۇر ئويغانغان ئادەم»، «موللا زەيدىن ھەققىدە قىسسە»، «ئىزدىنىش»، «چالا تەگكەن ئوق»، «ئاخىرەتتىن كەلگەنلەر»، «قاينام ئۆركىشى»، «ئاۋرال شامالىلىرى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئوقىغاندىن كېيىن «قارىغاندا، ئەمدى بىز رومان قىلىپ يازغۇدەك تۇرمۇش، تارىخىي ۋەقەلەر قالماپتۇ» دېگەن مەھرۇملۇق ئويغا پاتقان، ھەرقانچە ئويلاپمۇ چوڭراق بىرەر ۋەقەنى تاپالمىغانىدىم. شۇنىڭ بىلەن «ھەي، بىزنىڭ يۇرتلاردا نېمىشقا جاھانىنى زىل ـ زىلىگە سالغۇدەك چوڭ ـ چوڭ ئىشلار بولمىغاندۇ؟» دەپ ئەپسۇسلانغانىدىم. ئەمەلىيەتتە بۇ تارىخىي بىلىمىنىڭ تېيىزلىقىدىن بولغان ئارتۇقچە ئەپسۇسلۇقۇم ئىكەن. مەن بەكرى مۇئەللىمنىڭ قازىنىقىدىن چىققاندىن باشلاپ ھەربىر يۇرتنىڭ، ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق قىممەتى بولغان تارىخى بولىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ قىممەتىنىڭ ھەرگىز ئۆزگەرمەيدىغانلىقىنى، يوقالمايدىغانلىقىنى، پەقەت ئۇنى زەر مۇقاۋىلىق كىتابلارغا ياكى ئاددىي دەپتەرلەرگە خاتىرىلەپ قويۇش ئىنسانلارنىڭ ئىشى ئىكەنلىكىنى ئاستا ـ ئاستا تونۇپ يەتتىم. شۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم «چوڭ ۋەقە» دەپ بىلگەن يۇرتۇمدىكى ئۇ تارىخىي ۋەقەلەرنى ئۆگىنىش ۋە ئۇنى قەغەزگە پۈتۈشنى مەسئۇلىيىتىم دەپ بىلدىم. ئەلۋەتتە، بۇنىڭ ئۆزىگە يارىشا خۇشلۇقى ۋە بېسىمى بار. مەن بۇ كىتابنى يېزىشنىڭ

خۇشلۇقىنى ساقلاشقا، بېسىمىنى يېڭىشكە ئىرادە باغلىدىم. 2005 ـ يىلى يازدا ئاخىرقى قۇرلارنى يېزىپ بولۇپ خۇشلۇق ئىلكىدە كومپيۇتېرنى ئۆچۈرگەن بولساممۇ، لېكىن «ئۇھ» دېيەلمىدىم. چۈنكى مەندە خۇشاللىق ۋە ئىرادە بولغان بىلەن بۇ كىتابنى تازا «قاملاشتۇرۇپ» يازالمىغاندەك بىلىنىدى. شۇنداقتىمۇ مەن بۇ داستىخىنىمنى كەڭ جامائەتكە سېلىشقا ئالدىرىدىم. بەلكىم، چوكانلارغا تەمىلىك، مەززىلىك بىرەر لوقما چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس. مانا بۇ مېنىڭ ھەقىقىي خۇشلۇقۇم ۋە ھاردۇقۇم.

تارىخ ئۆگىنىش ۋە تارىخنى بىلىشنىڭ بۇگۈن ۋە كەلگۈسى ئۈچۈن قانچىلىك مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغانلىقى ھەممىمىزگە ئايان. دەرۋەقە، تارىخنىڭ كۆلكىسى بىزگە شادلىق بېغىشلايدۇ، تارىخنىڭ يىغىسى بولسا بىزگە ئىبرەت ئاتا قىلىدۇ، شۇنداقلا ئۆزىگە تۇشلۇق ئەقىل ئۆگىتىدۇ. بىر دۆلەتنىڭ، بىر مىللەتنىڭ، بىر مەھەللىنىڭ، ھەتتا بىر ئادەمنىڭ تارىخىنىڭمۇ ئۆزىگە لايىق كۆلكىسى ۋە يىغىسى بار. مەن تارىخ سەھنىسىدىكى كۆرمىشىلىغان يىغا ۋە كۆلكىلەر ئىچىدە تارىخىمىزدىكى مۇھىم سەھىپە بولغان تۇرپان ئىنانچىخانلىقىنىڭ ئاخىرقى ۋارىسلىرىدىن بولغان مامۇت خوجا ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك مەجبۇرىل «زور» ئاتانۇرخان قاتارلىق شەخسلەر، تارىخىي ۋەقەلەرنى قەلەمگە ئېلىشنى لايىق تاپتىم، تىرىشچانلىق كۆرسەتتىم. يازغانلىرىمنىڭ قانچىلىك تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋە بەدىئىي قىممىتى بارلىقىنى ئوقۇرمەنلەر ئۆز تارازىسىدىن ئۆتكۈزۈپ باقار.

تۇرپان ئىنانچىخانلىقىدىكى «ئىنانچىخان» دېگەن ئەمەل نامىنى يەرلىكتىكى كىشىلەر تارىختىن بۇيان خەنزۇچىدىكى ئاتالمىسى بويىچە «ۋاڭ، جۇنۋاڭ» دەپ تەلەپپۇز قىلىپ كەلگەن. ئەسلىي ئۇنى «ئىنانچىخان، سۇلتان، خوجا» دەپ ئاتىسا مۇۋاپىق بولاتتى. بولۇپمۇ «خوجا» دەپ ئاتاش مۇۋاپىق ئىدى. مەسىلەن:

«ئىمىن خوجا»، «مامۇت خوجا» دېگەندەك. ئەمما كىشىلەر ئۇلارنى بىر دەك «ۋاڭ» دەپ ئاتاپ ئادەتلەنگەن. مۇشۇ سەۋەبلەر ۋە چۈشىنىشىنىڭ ئاسان بولۇشى ئۈچۈن مەنمۇ رومانىمدا ئەھۋالغا بېقىپ «ۋاڭ» دەپ ئالدىم. ئوقۇرمەنلەرنىڭ توغرا چۈشىنىشىنى سورايمەن. بىر قىسىم ئادەم ئىسمى ۋە يىلنامىلەر ئوخشاشمىغان ماتېرىياللاردا پەرقلىق بايان قىلىنغان. شۇنداقلا بىر قىسىم ئاتالغۇلار رايون خاراكتېرلىك تىل پەرقى سەۋەبلىك پەرقلىق تىلغا ئېلىنغان. مەن بۇ يەردە نۇقتىلىق كىتابلاردىكىنى ئاساس قىلدىم.

رومانىنى يېزىش جەريانىدا ھېممەت نىياز، دىلشات قەيىۇم نۇر، ئۆمەرجان سىدىق، ياسىنجان سادىق چوغلان، مۇھەممەت مەتنىياز دانىش، ئەخمەت ئىمىن، ساتتار ئىبراھىم، قاھار مامۇت، بەكرى ئىبراھىم، ئەلى ئابدۇللا ئەرقۇت، ھاۋاگۇل ھەمدۇللا، تاھىر پەتتار قاتارلىق ئەدەب ۋە دوستلارنىڭ مەدىتىگە، يارىدىمىگە، ئىلھام بېرىشىگە مۇيەسسەر بولدۇم. شۇنداقلا تونۇش ۋە ناتونۇش مېھنەتكەشلەرنىڭ كىتاب ـ ماتېرىياللىرىدىن پايدىلاندىم. كىتابىم نەشر قىلىنغان بۈگۈنكىدەك شادلىققا تولغان كۈنلەردە ئۇلارغا سەمىمىي مىننەتدارلىق بىلدۈرىمەن. ئاخىرىدا ئالاھىدە تىلغا ئالىدىغان تىلىكىم: سەۋىيەمنىڭ چەكلىك بولۇشى، ئىزدىنىشىمنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى تۈپەيلىدىن رومانىمدا بەزى سەۋەنلىكلەر ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي تۈزىتىش بېرىشىنى تىلەيمەن!

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب كىم ۋاڭنىڭ ۋارىسى؟ 1
ئىككىنچى باب لۇكچۇن ئاسمىنىدا تۇمان 31
ئۈچىنچى باب پادىچى «پادىشاھ» بولىدى 49
تۆتىنچى باب ئىنانچىخاننىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى 65
بەشىنچى باب ئىككى باتۇر 76
ئالتىنچى باب مەشرەپتىكى «پادىشاھ» 99
يەتتىنچى باب ۋاڭغا «سوۋغا» 107
سەككىزىنچى باب جازا ۋە غەزەپ 115
توققۇزىنچى باب ئەمەلگە ئاشمىغان زىيارەت 126
ئونىنچى باب تۇنجى جەڭ 144
ئون بىرىنچى باب ئوردىغا ھۇجۇم 163
ئون ئىككىنچى باب كەسكىن جەڭ 195
ئون ئۈچىنچى باب كۆز تەگكەن باھادىرلار 211
ئون تۆتىنچى باب يېغى ياندىن 225
ئون بەشىنچى باب مەردلەرچە ئۆلۈم 242
ئون ئالتىنچى باب «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» 253
ئون يەتتىنچى باب توزۇغان گۈل ۋە شەرمەندىلەرچە ئۆلۈم 278
خاتىمە 299
قوشۇمچە: لۇكچۇن ۋاڭلىقىنىڭ مەنسەپ ـ
دەرىجىلىرى 310

بىرىنچى باب

كىم ۋاڭنىڭ ۋارىسى؟

1

1878 ـ يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى. تالاي قىسمەتلەرنى ئۆز باغرىغا يوشۇرغان يەكەن دەرياسى ئۇستى جىمجىت، لېكىن تەكتى شىددەتلىك ئاقماقتا ئىدى.

بۇگۈن ئاشۇاقتى ئىدى. دەريا بويىدىكى جىمجىتلىقنى قويلارنىڭ مەرىگەن ئاۋازى بۇزدى. قويلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ دەريا سۈيىنى قانغۇدەك ئىچىشتى. ئاندىن ئوت ـ چۆپلىرى ئەلۋەك دۆڭلۈككە قاراپ چېپىشتى. قويلارنىڭ ئۈستى تەرىپىگىرەك ئۆتكەندە، دۈم يېتىپ سۇ ئىچىۋاتقان 14 ياشلار چامىسىدىكى كىيىملىرى يىرتىق ۋە يۇز ـ كۆزى مەينەت بولۇپ كەتكەن بىر بالا ئورنىدىن تۇرۇپ، قويلىرىنىڭ كەينىدىن «ھۇيت ـ ھۇيت»لاپ يۈگۈردى. ئۇ يېتىپ بارغاندا تاملىرى زەي باغلاپ كەتكەن، ئەتراپىغا تۇغ ـ ئەلەملەر باغلانغان، كەينى تەرىپىگە قۇرۇق ئوتۇن ۋە كۇل، چالا كۆيگەن ئوتۇن پارچىلىرى دۆۋىلەپ قويۇلغان، لېكىن چىراغ يېقىلىپ، ياغ پۇراتمىغىلى ئۇزۇن ۋاقىتلار بولغان بىر مازارنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قويلىرى بەھۇزۇر ئوتلاۋاتاتتى.

بۇ مازارنىڭ ئىسمى ياسىدون مازىرى (يەرلىكلەر «ياسىدونە مازار» دەپمۇ ئاتايدۇ) بولۇپ، بۇ بالا بۇ يەردە پاناھلىنىۋاتقىلى بىرقانچە ۋاقىت بولغانىدى. مىلادىيە 987 ـ يىلى 6 ـ ئايدا

ھەزرىتى سىيىت ئوسمان باتۇرىددىن باشچىلىقىدىكى ئىسلام ئاچقۇچىلار ياسىدونغا كېلىپ بۇددىستلار بىلەن قانلىق غازات جېڭى قىلغان. ئۇلار بىر يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت جەڭ قىلىپ ئاخىر بۇ جايىنى ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىشقان. ئۇرۇش داۋامىدا ھەزرىتى سىيىت ئوسمان باتۇرىددىننىڭ نۇرغۇن ئادەمى شېھىت بولۇپ مۇشۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. ئۇ بۇ قەبرىستانلىققا گۈمبەز ياسىتىپ، ئۇلارنىڭ روھىنى خۇش قىلىش ئۈچۈن سېيىت ھېيۇل باقى ئىسىملىك بىر كىشىنى بۇلارنىڭ مازىرىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا قالدۇرغان. ئارىدىن نۇرغۇن زامانلار ئۆتۈپ 19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە سېيىت ھېيۇلنىڭ ئەۋلادلىرىدىن قوچقار شەيخ بۇ مازارغا شەيخ بولغان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، قورچاق ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتىنىڭ تەھدىتى تۈپەيلىدىن بۇ مازار سەرۇ سەرگەردان، يېتىم ـ يېسىرلەرنىڭ پاناھگاھىغا ئايلىنىپ قالغانىدى.

بايىقى بالا قويلىرىنىڭ قېشىغا كەلگەندە، ئۇنىڭدىن ئىككى ـ ئۈچ ياش چوڭ يەنە بىر بالا قويلىرىغا قاراپ چۆپلۈككە يانپاشلىغىنىچە خىيالغا چۆكۈپ ياتاتتى. ھېلىقى بالا ئاستا كېلىپ ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. چوڭ بالا چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ نېرى سۈرۈلدى ۋە:

ـــ يىراق ئولتۇر تاز، بولمىسا تېزىڭ كۆچىدۇ! ـــ دېدى. دەرۋەقە، ئۇ بالىنىڭ بېشىنى تاز بېسىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ يەر، بۇ يەردە قېپقالغان چاچلىرى تولىمۇ مەينەت ئىدى.

ـــ روزىكا، ھېلىقى ئىشتانىبىغىنى يەتتە يەردىن چىگىپ، ھۆر ـ پەردىن يىراق قاچىدىغان چۆچەكنى ئېيتىپ بەر، ـــ دېدى تاز بالا خىرقىراپ كۈلۈپ. ئۇنىڭ دەۋاتقىنى «يۇسۇپ ـ زۇلەيخا» داستانىدىكى زۇلەيخانىڭ يۇسۇپنىڭ يەتتە يەردىن چىگىلگەن ئىشتانىبىغىنى يېشىشكە ئۇرۇنىدىغان تەپسىلاتى ئىدى. تاز بالا بىر مۇڭلۇق بىلەن قىستاپ تۇرۇۋېلىپ روزىغا ئاشۇ بىر يەرنىلا سۆزلەتكۈزەتتى. شۇڭا روزى ئۇنىڭ بۇ

تېتىقسىزلىقىدىن بىزار بولۇپ ئۇنى كۆزگە ئىلماس بولۇۋالغانىدى.

— ماڭ، بېرىپ يىراق كەتكەن قويلارنىڭ ئالدىغا داڭگال تاشلاپ، توسۇپ كەلسەڭ ...

— ئاندىن ئېيتىپ بېرەمسەن؟

— ياق، ئاپاڭ ساڭا خوتۇن ئېلىپ بەرسە بولغۇدەك، — دېدى روزى زەردە بىلەن.

تاز بالا قورقۇپ قويلارنىڭ قېشىغا كەتتى ۋە بىردەمدىلا ئىچى پۇشۇپ يەنە قايتىپ كەلدى.

— قوچقىرىڭنى تۇتساڭ، ساغلىقىمغا چېتىشتۇرۇپ ئويناپلىمۇ؟ — دېدى ئۇ يەنە بىزەڭلىك بىلەن.

— يوقال، قۇماق تاز! — دېدى روزى ۋە ئۇنىڭ بېشىغا بىر شاپىلاق سالدى. تاز بالا ۋايجانلاپ يىغلاپ كەتتى. روزى بولسا پەرۋاسىزلىق بىلەن قولىنى يەرگە سۈركەپ:

— تېزىڭ قولۇمغا كۆچمىسۇن يەنە، — دېدى، ئاندىن بېرىپ تاز بالىنى دۆشكەلەپ تۇرغۇزدى:

— ئەمدى مەن يوق ۋاقتىمدا قوچقىرىمنى ساغلىقىغا مىنىۋۇرۇپ ئويناپدىغان بولساڭ ...

روزى سەت گەپتىن بىرنى دەپ تۇرۇشىغا، ئاتلارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازلىرى بىلەن تەڭ دۆڭلۇكتە ئون نەچچە كىشى پەيدا بولدى. بۇنداق كۆپ سۈرلۈك ئاتلىقنى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ئىككى بالا، ھەم قورقۇپ، ھەم ھەيران بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. شۇنداقلا تاز بالا سەت گەپتىن ۋە يەنە بىر شاپىلاقتىن قۇتۇلۇپ قالدى.

ئاتلىقلار تۆۋەنگە ماڭغاندىلا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر تەختىراۋاننىڭمۇ بارلىقى مەلۇم بولدى. ئاتلىقلار كېلىپ بۇ ئىككى بالىنى قورشىدى. ئارقىدىن تۆت كىشى سىلىق قەدەملەر بىلەن كۆتۈرۈپ يېتىپ كەلگەن تەختىراۋانغا يول بېرىشتى. بۇ تەختىراۋان ناھايىتى ئېسىل بېزەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ سايىۋىنى

تولىمۇ ھەيۋەتلىك ئىدى. تەختىراۋاندا تاۋار ـ دۇردۇنغا ئورالغان سۇر ـ سالاپەتلىك بىر كىشى ئۇيقۇسىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى چىمچىقلاتقانچە بۇ ئىككى بالىغا سەپسېلىپ قاراشقا باشلىدى. ئىككى بالا بولسا نېمە قىلىشنى بىلەلمەي ئوتتۇرىدا داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قېلىشقانىدى. سۇرلۇك كىشى تەختىراۋاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېگىلىپ، تىترەپ تۇرغان كىشىگە قاراپ ئىشارەت قىلدى. ئۇ كىشى ئاستا بالىلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. شۇندىلا تاز بالا نەچچە يىلدىن ئۆزلىرىگە ئارىلاپ ـ ئارىلاپ لازىمەتلىكلەرنى ئەكېلىپ بېرىۋاتقان ۋە تۇرۇۋاتقان ئورنىدىن كۆچمەكچى بولسا بىر قوللۇق كۆچۈرۈشۈپ بېرىدىغان، ئەمما بىرەر ئېغىز تۇزۇك گەپ قىلغىنىنى بىلگىلى بولمايدىغان بۇ كىشىنى تونۇپ يېنىك تىن ئالدى. ئۇ كىشى بولسا ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي «مۇشۇ بالا شۇ» دېدى.

ــ بۇياقتا ئەكەل! ــ دېدى تەختىراۋاندىكى كىشى دەرھاللا. ئۇنىڭ تۇرقى ۋە تەلەپپۇزىدىن ئۇنىڭ نېمىگىدۇر تاقەتسىزلىنىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى. ھېلىقى كىشى تاز بالىنى يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ ئۇ كىشىنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى. ئۇ كىشى بالىغا سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن:

ــ ئالدىمغا قوي! ــ دەپ بۇيرۇق قىلدى. ھېلىقى كىشى بۇيرۇقنى دەرھال بەجا كەلتۈردى. بالا تەختىراۋاندا ــ ئۇ كىشىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشقا قورۇنۇپ يەرگە چۈشۈپ كېتىشكە ئۇرۇندى. ئۇ كىشى بالىنىڭ كۆزلىرىگە خېلىغىچە تىكىلىپ قارىغاندىن كېيىن بىردىنلا ئۇنىڭ تاز بېشىنى مەھكەم قۇچاقلاپ «ۋاي، مامۇتبەگ بالام!» دەپ ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى. بۇنى كۆتمىگەن تاز بالا ھودۇقۇپ ئۇ كىشىنىڭ قولىدىن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن يۇلقۇندى. ئەمما، بۇ مۆتىۋەر كىشى بولسا، خۇددى ئۇزۇن ۋاقىتلاردىن بۇيان ئىزدەۋاتقان قىممەتلىك نەرسىسىنى تېپىۋالغان كىشىدەك ئۇنى مەھكەم قۇچاقلىۋالغانىدى. ئەلپازىدىن، ھەتتا ئۇ بالىنىڭ بېشىدىكى تازلىرىنى يالاپ

تۇگىتىۋېتىدىغاندەكلا قىلاتتى.

بۇ ھالدىن نۆكەرلەر مەڭدەپ قېلىشتى. ئۇلارچە ئۇلارنىڭ ئالدىغا شاھانە كىيىنگەن، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان، بەستىدىن كىشى ئەيمەنگۈدەك جەسۇرلۇق چىقىپ تۇرىدىغان بىر بەگزادە چىقىسا بولاتتى. ئەمما ... قىسمەتنىڭ بۇ قەدەر ئويۇنلىرىغا ئىنسان ئەقلى دائىم لال بولۇپلا كەلگەن. نۆكەرلەر رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇ بالىنىڭ تاز بېشىدىن يىرگىنىشكە ھەرگىز پېتىنالمىدى. بۇنى كۆرگەن ھېلىقى روزى بولسا، بەگنىڭ تاۋار ـ دۇردۇنلۇق تونىغا ئورنىپ يۇلقىنىۋاتقان تاز بالىنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۆزى بوزەك قىلىۋاتقان، ھەدېسە «ھارامدىن بولغان» دەپ تىللايدىغان بالىنىڭ شۇ ئىكەنلىكىگە ئىشىنەلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. شۇنداقلا، قانداقتۇر بىر قورقۇنچتىن غال ـ غال تىترەشكە باشلىدى.

تولۇق قوراللانغان چەپ بېگى ئەتراپىغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن ئاستا ئۇ كىشىنىڭ قېشىغا كەلدى:

ـــ بېگىم، بۇ يەردە ئۇزاق تۇرمايلى.

شۇنىڭ بىلەن كەلگەنلەر بەگ بىلەن قوشۇپ تاز بالىنىمۇ تەختىراۋاندا كۆتۈرۈپ مەھەللە ئىچىگە قاراپ يول ئالدى. تېخىچە ئېسىگە كېلىپ بولالمىغان مامۇت تاز تەختىراۋاندىن كەينىگە قاراپ «مېنى قۇتۇلدۇرۇڭال» دېگەندەك روزىغا قاراپ قول پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى ...

2

1877 ـ يىلى شىنجاڭدا ھاكىمىيەت نۇقتىسىدىن ئۆزگىرىش بولغان بولسىمۇ، لېكىن خەلقنىڭ تەقدىرىدە ئانچە ئۆزگىرىش بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئۇستىدىكى قارا قامچا يەنە ھۆكۈمرانلارنىڭ مەيلىچە ئاۋاز چىقىرىپ قارسىلداۋەردى.

1877 ـ يىلى بەدۆلەت دەپ ئاتالغان ياقۇپبەگنىڭ شىنجاڭدىكى 13 يىللىق دەھشەتلىك ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن چىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى يەنە نەزىرىنى بۇ ھىممەتلىك زېمىنغا تىكتى. شىنجاڭنى يەرلىك ھاكىمىيەت بولغان ۋاڭلىق تۈزۈمىدىن پايدىلىنىپ باشقۇرۇشنى ئەڭ ياخشى تەدبىر دەپ قاراپ، تۆۋەنگە ئىمتىن ۋاڭ ئەۋلادلىرىنى تېپىپ ۋاڭلىققا تەيىنلەش پەرمانىنى چۈشۈردى. ئىلىدا بۇۋاق ھېكىم[1] ۋاڭلىق شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىگەن بولسىمۇ، ئەمما تۈرپاندا ئىشەنچلىك بىر ۋارىس چىقمىدى.

خەلقنىڭ يىلتىزىنى شورايدىغان رەزىل پىلانلار تۈزۈلىدىغان، ئەيىش ـ ئىشرەت قاينايدىغان لۆكچۈن ۋاڭلىقىنىڭ ئېگىز ئوردىسىدا سۈرلۈكلۈك ۋە يۇرەكلەرنىڭ ئەنسىز سوقۇشى ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى.

ئەڭ ئىچكىرىدىكى بۇ خانىدىمۇ ئۆز مەنسەپ ـ دەرىجىلىرىگە يارىشا ئورۇن ئېلىشقان چوڭ تەيجى، كىچىك تەيجى، ئەئىلەم ئاخۇن، قازى، ئىشىك ئاغىسى، ئۇچ بېگى، كا بېگى قاتارلىقلار ئالدىلىرىدىكى مەزىلەرگە بېقىشقىمۇ رايى بارماي، ھازىرغىچە ۋاڭلىققا ۋارىس تاللاش ئىشىدا چىش يېرىپ بىر نەرسە دېگىلى ئۇنمايۋاتقان ۋە ھازىرمۇ كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ، بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ ئولتۇرۇۋالغان تەيجى مەئىنىگە يەر تېگىدىن قاراپ قويۇشۇپ ئولتۇراتتى. بۇ قېرى تەيجى مۇشۇنداق سىرلىقلىقى بىلەن ئوردىدا بىر كىشىلىك ئورۇنغا، بىر كىشىلىك سۇر ـ ھەيۋىگە، بىر كىشىلىك تەسىر دائىرىگە ئىگە بولۇپ كېلىۋاتقىلى ئۇزۇن ۋاقىتلار بولغانىدى.

ـــ تەيجى بېگىم، ـــ دېدى بىر چاغدا ئىشىك ئاغىسى تاقەت

---

① بۇۋاق ھېكىم ـــ ئەسلىي ئىسمى ئىلياس. ئۇ 1882 ـ يىلىدىن 1891 ـ يىلىغىچە ئىلىدا ھاكىمبەگ بولغان.

قىلالماي، ــ بۇ ئىشنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلمىساق بولمايدۇ. پەغىپۇر خانىمنىڭ يارلىقىغىمۇ خىلى بولۇپ قالدى. يا ئۆزلىرى بىر نېمە دېسىلە، يا بىزنىڭ ئويلىغانلىرىمىزغا ماقۇل كەلسىلە.

قېرى تەيجى كۆزىنى سەل ئېچىپ، ئەمدى ئۆزىنىڭ بىر نەرسە دەيدىغان پەيتى كەلگەنلىكىنى جەزملەشتۇرگەندەك تولىمۇ تەستە مىدىرلىتىدىغان يوغان سەللىلىك بېشىنى لىڭشىتتى.

ــ ھەرقايسىلىرىغا مەلۇملۇق، ھازىر ۋاڭنىڭ پۇشتىدىن بولغان ۋارىسى چىقمىدى. يەنە شۇنىمۇ كۆردۇڭكى، ۋاڭنىڭ تۇغقانلىرى لەۋزى ھالاللىق قىلمىدى، يەنە نۇرغۇن كاتتىلارنىڭ نىيەتلىرى دۇرۇس بولمىدى. مەن دېمەكچى، بىر ۋاڭلىقنى باشقۇرماق ئۆزى بەسى مۇشكۇل، ئۇنى ئەمدى بۇ كۈندە ئالدىراپ بىرىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويساق، ئۆزىمىزنىڭ مۇشكۈلچىلىكتە قېلىشىمىز كۈندەك ئېنىق.

ــ راست، تەيجى بېگىم ھەق گەپ قىلدى.

ــ بەرھەق، بەرھەق، ھەق گەپ.

ــ ۋاڭلىقىمىز تەس كۈنگە قالسا، ئۇلۇغ خوجىمىز ئىمىن خوجامنىڭ روھى قورۇنماسمۇ؟

ــ ئەنە شۇ سەۋەبلەر ۋەجىدىن مەن مۇنداق ئويلاپ يۈرۈپتىمەن: ھازىر ۋاڭلىقنىڭ ھەقىقىي ۋارىسى يوق. ئەمما، ۋاڭ بولمىسا بولمايدۇ. مەن بولسام ۋاڭ ئوردىسىدا سادىقلىق بىلەن يىگىرمە نەچچە يىل تەيجىلىك قىلدىم، ۋاڭلىققا نۇرغۇن ئەجرىم سىڭدى، ياشلىقىم، نۆۋەر چاغلىرىم سەرپ ئېتىلدى. ھالا بۇگۈنگە كەلگەندە، ئۇشبۇ شارائىتتا ۋاڭلىق ماڭا جايىز كەلمەسمۇ؟

بۇ گەپ بىلەن خانا ئىچى تېخىمۇ سۈرلۈكلىشىپ كەتتى. ۋەزىر - ۋۇزرالار چۆچۈشۈپ، ئەندىكىشىپ، ھەيران قېلىشىپ بىر - بىرىگە قاراشتى. جىملىق خىلى ئۇزۇن ھۆكۈم سۈردى. قېرى تەيجى يەنە ئېغىز ئاچتى:

ــ ھەرقايسى بەگلىرىم بۇنى جايىز كۆرەرلىمكىن؟

ئولتۇرغانلار بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالغاندىن كېيىن ئەئىلەم ئاخۇنۇم ئورنىدىن قىمىرلىدى:

ـــ ھازىر نامازدىگەر ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ. نامازنى قازا قىلمايلى. نامازدىن كېيىن. ھە ...

باشقىلارمۇ خۇددى مۇشۇ گەپنىلا كۈتۈپ تۇرغاندەك ۋە تەرتىپ قىستاپ ئارانلا بولۇپ قالغاندەك ئورۇنلىرىدىن دۇررىدە تۇرۇشۇپ سىرتقا مېڭىشتى. مەئىن تەيجى بولسا ئۇلارنىڭ كەينىدىن ھومىيىپ قاراپ بىرئاز ئولتۇرغاندىن كېيىن، كەچتە بىرنەچچە كىشىنى ئۆز خانىسىغا چاقىرتىپ، ئۇلارنىڭ مايىللىقىنى ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئورنىدىن تۇردى.

كەچلىكى مەئىن تەيجىنىڭ ياسىداق مېھمانخانىسىدا مول زىياپەت بولدى. نازۇ نېمەتلەردىن تويغۇچە يەپ كېكىرىكلىرىنى بېسىشالماي قالغان ھېمىت كاھ قاتارلىقلار پاكار بويلۇق، يوغان قورساق، دوغلاق كەلگەن، كىشىلەر «توقچەن بەگ» دەپ لەقەم قويۇۋالغان مەئىن تەيجىگە يەل بېرىپ:

ـــ تەيجى بېگىم خانلىققا مەلۇم قىلىنغان جاپۇ [1] دا ئەفرىدۇن جۇنۇڭنىڭ ئىزىنى باسىدىغان پۇشتى يوق، بەزىلەرنىڭ دەۋاسى قۇرۇق دەۋا، ئۆزلە چىڭ تۇرۇپ بېيجىن خانلىقتىن يارلىق ئالسىلا ئىش پۈتەتتى، جۇنۇڭنىڭلىقىنىڭ تەيجى بېگىمگە كېلىشىدە شەك يوق، ـــ دېدى. ئۇلارنىڭ تەلەپپۇزىدا خۇشامەت ھەم تەمە روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ـــ ھەرقايسىلىرىنىڭ ئۇمىدلىرى شۇ بولسا، مەن ئەتىلا ئوردا كېڭىشى چاقىرىپ، ۋاڭ نامزاتىنى بەلگىلەپ، تۇرپان ئامبىلى ئارقىلىق خانلىققا مەلۇم قىلغايمەن، ـــ دېدى مەئىن تەيجى قىلچە ھېيىقمايلا. ۋاڭ بولۇش كويىدا قالغان بۇ قېرى تەيجى ھازىر سەت ـ چىرايلىقنى بىر چەتكە چۆرۈۋەتكەندى.

---

[1] جاپۇ ـــ خەنزۇچە «جىياپۇ» (家谱) دىن ئۆزگەرگەن سۆز. ئائىلە نەسەبنامىسى. بۇ نەسەبنامە مەلۇم قەرەلدە بىر قېتىم خانلىققا مەلۇم قىلىنغاندا، خانلىق بىر قېتىم ئەنگە ئالىدۇ.

3

خۇشنارە خېنىم بۇ گەپتىن خەۋەر تېپىپ ئۆز يېشىغا ماس كەلمەيدىغان تېزلىك بىلەن ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى.

— مەئىن تەيجىنىڭ بۇ ئىشى ۋاڭلىقمىزغا قارا سانىغانلىق! — دېدى خۇشنارە خېنىم ئېغىر ھاسىراپ تۇرۇپ، — توۋا خۇدايىم، ئۇنىڭ نىيىتى ئەجەبمۇ قارىكەن.

خۇشنارە خېنىم خۇددى ھازىرلا ئېغىر بىر زەربە ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، ئۆلۈمنىڭ پۇرىقىنى پۇراپ قالغان ئاجىز تېنىنى يانجىپ تاشلايدىغاندەك، بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئۆزلىرىنىڭ ۋاڭلىق تەختى شۇنىڭ بىلەن خانۇەيران بولۇپ كېتىدىغاندەك مەھرۇملۇق تۇيغۇسىدا قالدى. چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ يېتىپ، ۋاڭلىقنىڭ ۋارىسى قالمىغىنىغا بەك ھەسرەتلەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ خىيالىغا ئۇلۇغ بوۋىسى ئىمىن خوجىنىڭ قانداق قىلىپ ۋاڭلىق تەختىگە چىققانلىقى، خەتەرلىك پەيتلەردىكى چوڭ كۆچۈشلەر، تۇرپان ۋە قەشقەر دىيارلىرىنى بىر قوللۇق سوراپ ئۆتكەنلىرى، ياقۇبېگنىڭ ئۇلارغا كەلتۈرگەن تالاپەتلىرى ۋە شۇ يىللاردا تارتقان جەبىر - جاپالىرى، جېنىنى ئەپقېچىشلىرى، ياقۇبېگنىڭ ئۆزلىرى ئۈستىدىن ئېلىپ بارغان قىرغىنچىلىقلىرى، بەيزى گۈڭلارنىڭ بەختسىزلىكلىرى ... بىر - بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. ئەسلىدە خۇشنارە خېنىمنىڭ بۇ خىيالىنى قىلىشى ئۆزلىرىنىڭ ئۆتكەنكى سەلتەنەتلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئۆزىگە ئازراق بولسىمۇ ئارام‌لىق، تەسەللى بېرىش ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە ئۇنىڭ كۆز ئالدى «پاللىدە» يورۇپ كەتكەندەك بولدى.

«توغرا، — دەپ ئويلىدى خۇشنارە خېنىم خۇددى ھازىرلا جىددىي ۋە يىراق بىر سەپەرگە جابدۇنىدىغاندەك ئورنىدىن تېز تۇرۇپ، — توغرا، توغرا، نېمىشقا ئۇنتۇپ قالغاندىمەن، يەكەن

دىيارىدا ۋارىسسىمىز بارغۇ؟! ۋاڭ دېگەن شۇ!»

شۇنىڭ بىلەن قەتئىيەتكە كەلگەن خۇشنارە خېنىم بۇيرۇدى:

— دەرھال ئاسىم تەيجىنى چاقىرىڭلار!

كۇن ئەمدىلا قىزىرىپ چىققان، ئوردا دەرۋازىلىرى يېڭىلا ئېچىلغان سەھەردە، 41 تاش پەلەمپەي ئالدىدا، ئېگىز بويلۇق، ئۆسكىلەڭ قاشلىق، قاڭشارلىق، يۇزلىرى سەل تاتىراڭغۇ 50 ياشلارغا كىرىپ قالغان بىر ئادەم پەيدا بولۇپ، يېشىغا مۇناسىپ بولمىغان هالدا ئالدىراپ، تاش پەلەمپەيلەردىن ئۆتۈپ ئوردىغا كىرىپ كەتتى.

يىگىرمە نەچچە مېتىر كەڭلىك، ئەللىك نەچچە مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى نەققاشلىق تۇۋرۇكلەر بىلەن تۇرغۇزۇلغان چوڭ لەمپىلەر ئاستىدىن، ئىككى تەرەپتىكى رەتلىك ئۆيلەر ئالدىدىن ئۆتكەن ئاسىم تەيجى ئالدىراپ ئوردا كۇرەسىگە كىرگىنىدە ئوردا خىزمەتچىلىرى كۇرەنى تازىلاۋاتاتتى. ئۇلار هۆرمەت بىلەن ئاسىم تەيجىگە سالام بېرىشتى.

ئاسىم تەيجى باش كېنىزەك زەينەپكە قاراپ:

— پۇجۇڭ [1] خېنىم ئورنىدىن تۇردىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— خېلى بولدى، ئۆزلەنى ساقلاۋاتىدۇ، مەن خەۋەر قىلاي، — دېدى ـ دە، زەينەپ نەققاشلىق، سىرلانغان بىر ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ كەتتى. ئاسىم تەيجى ئىشىك ئالدىدا سەل كۇتتى. ئازدىن كېيىن زەينەپ چىقىپ:

— تەيجى بېگىم، ئۆزلىرىگە ئىجازەت، پۇجۇڭ ئاغىچام ئۆزلىرىنى كىرسۇن دەيدۇ، — دېدى.

ئاسىم تەيجى ئېهتىرام بىلەن ئۆيگە كىرگىنىدە، ئوتقاشتەك گىلەملەر بىلەن ئالاهىدە بېزەلگەن بۇ ئۆيدە ياشىنىپ قالغان خۇشنارە خېنىم مامۇق كۆرپە ئۈستىدە تەسۇي سىيرىپ ئولتۇراتتى.

---

[1] پۇجۇڭ — خېنىم، مەلىكە. لوكچۇن ۋاڭلىقىدىكى ۋاڭ بىلەن بىۋاستە قانداشلىقى بولغان قىز ـ ئىياللارنىڭ هۆرمەت نامى.

خۇشنارە خېنىم يېشى توقسانلارغا ئۇلىشىپ قالغان، چاچلىرى پۈتۈنلەي ئاقىرىپ كەتكەن، چىرايى سارغۇچ، تاتىراڭغۇ بولسىمۇ، تېخى يېشىغا مۇناسىپ ھالدا يۈزىگە تولۇق قورۇق چۈشمىگەن ئايال ئىدى. ئاسىم تەيجى ئوردا قائىدىسى بويىچە خۇشنارە خېنىمدىن ئامان ـ ئېسەنلىك سورىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆرسەتىشى بويىچە يانغا چىقىپ ئولتۇردى. بىر ئاز سۈكۈتتىن كېيىن:

ـــ تەيجى بەگ، ئوردىدا جۈنۈڭ ۋارىسى توغرىسىدا قانداق گەپلەر بولۇۋاتىدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى خۇشنارە خېنىم.

ـــ ئەفرىدۇن بېگىم بىئەجەل قازا تاپقاندىن كېيىن، ھازىر ئوردا ئىشلىرىنى باشقۇرۇۋاتقان مەئمۇن تەيجى ۋاڭ بولۇشقا ئالدىراۋاتىدۇ. ئۇ «ئەفرىدۇن بېگىمنىڭ جاپۇغا ئېلىنىپ خانلىققا مەلۇم قىلىنغان، ئىزىنى باسقۇدەك ۋەلىئەھدىسى يوق. شۇ ۋەجىدىن تەيجىلەردىن بىرىنى خانلىققا مەلۇم قىلىپ گاڭ [1] بولۇشقا يارلىق ئالساق» دەۋاتىدۇ. ھېممەت كاھ قاتارلىقلار خۇشامەت قىلىپ «مەئمۇن تەيجى بېگىمگە شەكسىز ۋاپالىق كېلىپ قالدى، خانلىققىمۇ يارلىق ئالساقلا ئىش پۈتىدۇ» دېيىشۋاتىدۇ. مەئمۇن تەيجى بۇگۈن، ئەتە بۇ توغرىدا ئوردا كېڭىشى چاقىرماقچى، ـــ دېدى ئاسىم تەيجى.

ـــ ئىش ئۇلارنىڭ كۈتكىنىدەك ئۇنداق ئوڭاي ئەمەس، بۇ ۋاپالىقنى بوۋىمىز ئىمىن خوجا قانلىق يېغا قىلىپ، يۈرتىدىن ئايرىلىپ ئىچكىرىسىدە 20 يىللاپ سەرگەردان يۈرۈپ، ناھايىتى مۇشكۈلدە خانلىقنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىپ قولىغا ئالغان، شۇنىڭدىن بۇيان مېنىڭ ئوغلۇم ئەفرىدۇن بەگكىچە بىر ئەۋلادتىن يەتتە ۋاپالىق ئۆتۈپتۇ. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، بەزىلەر نەسەبنى ئۇزۇپ ۋاپالىقنى تارتىۋالماقچىمۇ؟ ئەفرىدۇن بەگنىڭ ئىزىنى باسىدىغان پەرزەنتى يوق دەپ كىم ھۆددە

---

[1] گاڭ ـــ ۋاڭ، خوجا (تۈرپان شېۋىسى).

قىلالايدۇ؟ ئەسلىرىدىن چىقمىغايكى، ئوغلۇم يەكەن سەپىرىدە ئىبراھىم ئىسمىلىك بىر كىشىنىڭ قىزىنى نىكاھىغا ئالغان. كېلىنىم ئايشە پۈجۈڭنىڭ ھۆرمىتى چوڭ كېلىپ ئوغلۇم ئۇ ئايالنى ئوردىغا ئەكېلەلمىگەن. كېيىن خەۋەر تېپىشىمىزچە، ئەنە شۇ ئايالدىن تۇغۇلغان بىر ئوغۇل بولغانكەن. ئۆز ۋاقتىدا بۇ ئىشقا سەل قارىدۇق، جاپاغا ئالدۇرمىدۇق. بۈگۈنكى كۈندە لازىم بولۇۋاتىدۇ. ئەنە شۇ بالىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىپ كەلسەك دەيمەن، تەيجى بەگ قانداق قارايدىلىكىن؟ ــ دېدى خۇشنارە خېنىم.

ــ نەسەبنى ئۇزسەك لەھەتتىكىلەرنىڭ بېشى تىنچ ياتماس، ئەفرىدۇن بېگىمنىڭ شۇ ئوغلىنى ۋاقتىدا تېپىپ، بېيجىن خانغا مەلۇم قىلىپ يارلىق ئالساقلا ئىش پۈتىمەيدۇ؟ مانا مەن ئەفرىدۇن بېگىمنىڭ ساداقىتىگە ئېرىشكەن سادىق قۇلىمەن، يارلىق بەرسىلە، ئىككى كاھىنى بىللە ئېلىپ ئاشۇ بالىنى تېپىپ كېلەي، ــ دېدى ئاسىم ۋاپادارلىقىنى تولۇق ئىپادىلەشكە تىرىشىپ.

ــ مەنمۇ سىلىنى شۇ ئىش ئۈچۈن چاقىرتقان. بۇنى كېچىكتۈرۈشكە بولمايدۇ. ئەمما ھازىر جەنۇب تىنچ ئەمەس. پەيتى كەلگەندە يەكەنگە ئۆتۈپ بالىنى ئىزدەشكە تەييارلىق قىلسىلا. مەن ۋاڭ مىرزىنى چاقىرتىپ تۇرپان ئامبال مەھكىمىسىگە خەت يازدۇرۇپ بېرەي، ئۆزلە جەنۇبقا ماڭغۇچە ئامبالغا يولۇقۇپ خەت بىلەن ئون سەر ئالتۇننى ئامبالغا تاپشۇرۇپ بەرسىلە، بالا تېپىلغۇچە بۇيۇك ئاستانىگە يېزىلىدىغان مەلۇماتنى كېچىكتۈرۈپ تۇرسا، ھازىرچە بۇ ئىش ئىككىمىزنىڭ كۆڭلىدىلا بولۇپ مەخپىي تۇتۇلسۇن، ــ دېدى خۇشنارە خېنىم جىددىي قىلىپ.

ئاسىم چىقىپ كەتكەندىن كېيىن خۇشنارە خېنىم يەنە ئويلىنىپ قالدى ۋە تۇرپان ئامبىلىدىنمۇ خاتىرجەم بولالمای دەرھال قەغەز ـ قەلەم كەلتۈرۈپ تۆكچىنى چاقىرتىپ، چىڭ

هۆكۈمىتىنىڭ قاشقۇۋۇقتىن چىققۇچى قوشۇنلىرىنىڭ تۈرشاۋۇل سانغۇنى، شىنجاڭدىكى قوشۇنلارنىڭ باش بۇغىسى لىيۇ جىنتاڭغا ئالدىنئالا ئىلتىماس يازدى:

«... ئوغلۇم ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ھايات ۋاقتىدا باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىشىچە، 1864 ـ يىلى كۈزدە قەشقەردىن يەكەنگە بارغان مەزگىلىدە يەكەن بەگلىرىنىڭ دالالىتى بىلەن بىر قىزنى ئەمرىگە ئالغانلىقى مەلۇم. خۇدايىم بەرگەن بولسا، بىرەر پەرزەنتلىك بولغان بولسا ئەجەب ئەمەس. مەن بېرىپ سۈرۈشتە قىلىمەن. خانلىقنىڭ ۋاڭ جەمەتىدىن ھەقىقىي ۋارىس چىقمىغۇچە باشقا كىشىلەرنى ۋارىس قىلىپ بەلگىلىمەسلىكىنى ئۈمىد قىلىمەن ...»

نامىنى يېزىپ بولغان خۇشنارە خېنىم ئوردىنىڭ شاتىرىنى [1] چاقىرىپ:

ـــ ھازىر زۇڭتۇڭ [2] دارىن دېگەن كىشى ئۇرۇمچى ئەتراپىدا ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ. سەن بۇ خەتنى قەتئىي مەخپىي تۇتۇپ، شۇ دارىنىنى ئىزدەپ تېپىپ ئۆز قولىغا بەر، ـــ دەپ قاتتىق جېكىلىدى.

1877 ـ يىلى 8 ـ ئاي. پاچا ساغالدىكى [3] ھەربىي بارگاھ. تۇرپان ـ توقسۇن ـ داۋانچىڭدىن ئىبارەت ئۈچ بۇرجەكلىك مۇشەققەتلىك ۋە خەتەرلىك ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى تەستە قولغا كەلتۈرۈپ يۇرىكى تىنغان زۇڭتۇڭ لىيۇ جىنتاڭ شۇ تاپتا زو زۇڭتاڭنىڭ «داۋانچىڭ ـ توقسۇن ـ تۇرپان سوقۇشى غەربىي يۇرتقا ئەسكەر چىقارغاندىن بۇيان مىسلى كۆرۈلمىگەن زور

---

① شاتىر ـــ تېز ماڭىدىغان ئايىغى يېنىك كىشى.

② زۇڭتۇڭ ـــ باش بۇغ، باش قوماندان.

③ پاچا ساغال ـــ تۇرپان بىلەن داۋانچىڭ ئارىلىقىدىكى داۋانچىڭغا يېقىن بىر يەر.

غەلىبە بولدى» ① دېگەن يۇكسەك باھاسىنى ئويلاپ غەلىبە ۋە مەدھىيە خۇشلۇقىدا ھۇزۇرلۇق خىيالغا پاتقاندى ...

لىۋ جىنىتاك ئەسلىي خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شياڭشياڭ دېگەن يېرىدىن بولۇپ، تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلابى بىلەن نيەنجۇن قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇرغان، شەنشى، گەنسۇ، نىڭشالاردىكى تۆڭگانلارنى باستۇرغان لىۋ سۇڭسەن دېگەن سانغۇننىڭ جىيەنى ئىدى. مەزكۇر لىۋ سۇڭسەن خانناك شەنشى ئۆلكىسىگە ئەۋەتكەن شىمالىي يۆنىلىش ئارمىيەسىنىڭ باش بۇغى بولۇپ ۋەزىر زاك، گوفەننىڭ قول ئاستىدا مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەنىدى. تۆڭجىنىڭ 9 ـ يىلى (مىلادىيە 1870 ـ يىلى) 2 ـ ئايدا شەنشى ئۆلكىسىنىڭ ماجەي دېگەن يېرىدە قوزغىلاڭچى تۆڭگانىيلار بىلەن سولھى ئۆتكۇزگەندە ئۇ تۆڭگانىيلارنى ھاقارەتلىگەنلىكى ئۈچۈن غەزەپلەنگەن تۆڭگانىيلار تەرىپىدىن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەنىدى. لىۋ جىنىتاك تاغىسىنىڭ بارگاھىدا ئىشلەپ سۆڭكى قاتقان سانغۇن ئىدى. كۆپ قېتىم تۆڭگانىيلارنى باستۇرۇشقا قاتنىشىپ خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ئەملى تەدرىجىي ئۆرلەپ ماڭغانىدى. ئۇ كېيىنكى چاغلاردا زو زۇڭتاڭ تەرىپىدىن خانناك قاشقۇزۇقتىن چىققۇچى قوشۇنلىرىنىڭ تۇرشاۋۇل سانغۇنى، باش بۇغى بولۇپ تەينلەنگەندىن كېيىن جىيايۇنگۇەندىكى «بارسا كەلمەس يول» دېگەن مەننى بىلدۇرىدىغان «قوزۇقتىن چىققان ئون ئادەمنىڭ بىرىلا ساق يانىدۇ» دېگەن خەت يېزىلغان تاش ئابىدە ئالدىدا زوزۇڭتاڭ بىلەن خوشلاشقاندىن تارتىپ، بۇگۇنگە قەدەر تۆت يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتنى ساداقەتمەنلىك بىلەن جەڭ قىلىپ ئۆتكۇزگەنىدى. مانا ئەمدى چوڭ ئامەت ئۇنىڭغا يۈز ئېچىپ تۇرۇپتۇ. خان مۇپەتتىشى، لەنجۇ ئۆلكىسىنىڭ زۇڭدۇسى (باش

① «مەرىپەتلىك، مەدەنىكار زو زۇڭتاڭ ھەزرەتلىرى ئەسەرلىرى. خەت ـ چەكلەر» 18 ـ جىلد.

ھەربىي ۋالىيسى) زو زۇڭتاڭنىڭ «ئاستا ئىلگىرىلەش، تېز تېگىش قىلىش، شىمالدا ئىلگىرىلەش، جەنۇبتا تېگىش قىلىش»؛ «ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرمەسلىك، شەھەرلەردە قەتلىئام يۈرگۈزمەسلىك، خوتۇن ـ قىزلارغا باسقۇنچىلىق قىلماسلىق، بۇلاڭ ـ تالاڭ يۈرگۈزمەسلىك» [1] قاتارلىق بەشنى قىلماسلىقتەك مۇھىم ھەربىي تەبىرلىرىگە قاتتىق ئەمەل قىلىپ، 1876 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىن 11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنىگىچە ئۇچ ئايدىن ئارتۇق ئېلىپ بېرىلغان «ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلارنى ئىگىلەپ، شىمالىي شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىش» مەقسەت قىلىنغان «ئۈرۈمچى جېڭى»؛ 1877 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 26 ـ كۈنىگىچە ئېلىپ بېرىلغان تۈرپان قاتارلىق جايلارنى قايتۇرۇۋېلىپ جەنۇب تەقدىرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئىنتايىن مۇھىم ۋە ھەل قىلغۇچ ئۇرۇندا تۇرىدىغان «جەنۇبتىكى سەككىز شەھەرنى قايتۇرۇۋېلىش» ئۇرۇشىغا تەييارلىق قىلىپ، بۇ ئۇرۇشنىڭ تۇنجى قەدىمى بولغان كۇمۇش بىلەن ئۇششاقتالنى ئىگىلەپ، ئاندىن مۇھىم ئۆتكەل قاراشەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۇرۇشىنى پىلانلاۋاتاتتى.

ـــ لۇكچۇن ۋاڭلىقىدىن ئالاقە كەپتۇ.

مۇھاپىزەتچىنىڭ مەلۇم قىلىشى بىلەن ئۇنىڭ شېرىن خىيالى ۋە «جەنۇبتىكى سەككىز شەھەرنى قايتۇرۇۋېلىش» ھەققىدىكى كاتتا پىلانى بۆلۈندى.

قاشقۇۋۇقتىن چىققۇچە شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىدىن تەپسىلىي مەلۇمات ئىگىلىگەندە تۈرپان، قۇمۇل ۋاڭلىقى ھەققىدە ئالاھىدە ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە ھەمدەمدە بولىدىغانلىقىدىن خەۋەردار بولغان دارىن لىۋ جىنتاڭ بېشىنى لىكشىتتى ۋە ئىجازەت بەردى:

ـــ دەرھال كىرسۇن!

ئۇستىبېشىنى توپا ـ چاڭ باسقان شاتىر خاس خانىغا كىرىپلا

[1] «مەرىپەتلىك، مەدەنىيەت زو زۇڭتاڭ ھەزرەتلىرى ئەسەرلىرى. نامىلەر» 17 ـ جىلد.

ئىككى پۈكلىنىپ تىزلاندى ۋە مەخپىي نامىنى ئىككى قوللاپ لىيۇ جىنتاڭغا سۇندى. لىيۇ جىنتاڭ نامىنى ئېلىپ ئوقۇدى ۋە مەزمۇنىدىن خەۋەردار بولۇپ قوشۇمىسىنى تۇردى. «بۇ قانداق خەق؟ بىز بۇ يەردە ئۇلۇغ سەلتەنەت ئۈچۈن جان تىكىپ جەڭ قىلىۋاتساق، بىزگە يار ـ يۆلەكتە بولۇشنىڭ ئورنىغا بۇلارنىڭ ئۆز غېمىدە قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى! بىز ئالدىمىزدىكى چوڭ ئىشلار ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتساق، بىزنىڭ زېھنىمىزگە مۇلاقىت يەتكۈزۈپ ۋاڭلىق دەۋاسىنى قىلىپ يۈرگىنىنى!» شۇنداق ئويلىغان لىيۇ جىنتاڭ شاتىرغا قاراپمۇ قويماي:

ــ مەن ئىشڭلاردىن خەۋەردار بولدۇم، پەيتىنى تېپىپ مۇڭاپىق بىر تەرەپ قىلغايمەن، ــ دېدى ۋە مۇھاپىزەتچىسىگە بۇيرۇدى، ــ بۇنىڭغا تاماق بېرىپ، يولغا سېلىپ قويۇڭلار!

شاتىر كەينى ـ كەينىدىن «خوش» ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ شۇ تاپتا ۋەزىپىنى تېز ئورۇندىغىنى ۋە زۇڭتۇڭ دارىنىڭ ئۈمىدلىك گەپ قىلغىنى ئۈچۈن خۇشنارە خېنىمدىن ئىنئام ئېلىش شادلىقىغا چۆمۈلگەنىدى.

ئەمما، لىيۇ جىنتاڭ خەتنى بىر چەتكە تاشلاپ قويدى ۋە ھەربىي تاكتىكا ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىدى. ئەمما زېھنىنى يىغالمىدى. بايىقى خەتنىڭ مەزمۇنى ئۇنىڭ ئەقىل تۇلپارىنى چاپتۇرۇشىغا پۈتلىكاشاڭ بولغىلى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خەتنى يەنە قولىغا ئالدى ۋە زو زۇڭتاڭنىڭ تۇرپانىنىڭ تۇنجى ئىنانچىخانى ئىمىن خوجىنىڭ «چىڭ خانىدانلىقىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشى ئۈچۈن كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنىڭ چوڭلۇقى، شۇ سەۋەبلىك چىيەنلۇڭ خانىنىڭ ئۇلارنى بەكمۇ قەدىرلىگەنلىكى» ھەققىدىكى سۆزلىرىنى ۋە زو زۇڭتاڭنىڭ تۇرپان، قۇمۇل ۋاڭلىقىنىڭ ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىشى كېرەكلىكى ھەققىدىكى ئەسكەرتمىلىرىنى يادىغا ئېلىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئاندىن بۇ ئىش ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ «ئىنانچىخان ۋاپاسىنى بېكىتىش»نىڭ ھەرگىزمۇ كىچىك ئىش ئەمەسلىكىنى

تونۇپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن لىيۇ جىنتاڭ قولىغا قەلەم ئېلىپ زو زۇڭتاڭغا بۇ ھەقتە خەت يېزىشقا تۇتۇندى...

4

لىيۇ جىنتاڭنىڭ جاۋابىنى كۆتۈپ لېۋىنى چىشلەپ بىر يىلدەك ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپ تاقىتى ـ تاق بولغان خۇشنارە خېنىم بۇگۈن مەلۇمچىنى چاقىرىپ ئەكابىر ـ ئەشرەپلەرنى دەرھال ئوردىغا يىغىشقا بۇيرۇدى. ئارقىدىن ئۇ خاس كېنىزەكلىگە ئۆزىنى ياساشنى بۇيرۇپ، مەنسەپدارلارنىڭ ئالدىغا ئۆزىنى روھلۇق كۆرسىتىپ چىقماقچى بولدى.

مۇشۇ كۈنلەردە تۇرلۇك تەمە ۋە ھىيلىلەر بىلەن قۇلىقى ئوردا ئىچىدىن چىقىدىغان خەۋەرلەردە بولۇپ قالغان بۇ تۆرىلەر «يەنە نېمە يېڭى گەپ چىقاندۇ؟» دەپ ئىشىپ ئالدىرىشىپ بىر دەمدىلا ئوردىدا ھازىر بولۇشتى. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان مەئىن تەيجى قانداق پىلانلاشنى بىلەلمەي تۇرغاندا بۇ ئوردا كېڭىشىنىڭ ئېچىلماقچى بولۇشى، ئۇنى بەك خۇشال قىلىۋەتتى. بۇ كېڭەشكە تەيجىلەر، توپ بېشى، قازى كالان، دۇڭان بېگى، باش كاھ، خۇشنارە خېنىم قاتناشتى. مەئىن تەيجى خانلىققا مەلۇم قىلىنغان نەسەبنامىنى ئوقۇپ بولۇپ:

ـــ جۇنۇڭنىمىز ئەفرىدۇن بېگىم ۋاپات بولۇپ كۆڭلىمىز سۇندى، يۈرت ئەھلىگە ئاتا بولۇپ باشقۇرىدىغان ۋاڭ بولمىسا بولمايدۇ. ئەفرىدۇن بېگىمنىڭ جاپۇدا ئىزىنى باسقۇدەك ۋەلىئەھدىسى يوق. شۇ ۋەجىدىن جۇنۇڭ نامزاتىغا تەيجىلەردىن بىرىنى كۆرسىتىپ خان ئالىيلىرىدىن يارلىق ئالساق دېمەكچىمەن، ـــ دېدى.

ـــ ئۆز ۋاقتىدا مەئىن تەيجى بېگىم، ئەفرىدۇن بېگىمنىڭ قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولغان، ھالا بۇگۈنكى كۈندە جۇنۇڭ نامزاتىغا مەئىن تەيجى بېگىمدىن ئارتۇقى تېپىلمايدۇ. ۋاڭلىقنى

مەئسن تەيجى بېگىمگە بېرىپ، خان ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپات يارلىقىنى پاتراق ئالساقمىكىن، دەيمەن، ــ دېدى ئېگىز بويلۇق، كالانپاي كەلگەن ھېممەت كاھ.

ھېممەت كاھنىڭ گېپىگە يەنە بىر نەچچىسى قوشۇلدى. مەئسن تەيجىگە قارشى تۇرىدىغانلار بولسا خۇشنارە خېنىمنىڭ بىر نېمە دېيىشىنى كۈتۈپ ئۇنىڭغا قاراشتى.

مەئسن تەيجى، ھېممەت كاھنىڭ گەپلىرىگە قاتتىق غەزەپلەنگەن خۇشنارە خېنىم ۋاڭنىڭ ئانىسىغا خاس سۆز بىلەن:

ــ لۈكچۈن ۋاڭلىقى خانلىقنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن يەتتە ئەۋلادتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. نەسەبنى ئۇزۇپ، جۇنۇڭ بولۇشقا تولا ئالدىراپ كېتىشمىسىلە، مەن خۇدانىڭ نامى بىلەن ئېيتىمەنكى، بىئەجەل ئۆلگەن ئوغلۇمنىڭ پەرزەنتى بار! ــ دېدى.

كېڭەش ئەھلى بۇ گەپتىن ھەيران بولۇشتى.

ــ بەگلىرىم، ــ دېدى خۇشنارە خېنىم تەكەللۇپسىزلا، ــ ۋاڭلىقىمىزنىڭ يەنە نۇسرەت تېپىۋاتقانلىقى ھەممىمىزنىڭ بەختىمىز. ئەمما ۋاڭلىقىمىز باشسىز قېلىپ ھەممىمىزنىڭ دىلى غەش. مەن يەنە شۇنىڭغا رازىمەنكى، بۇ ئىشقا ھەممە بەگلەر كۆڭۈل بۆلۈپ مېنىڭ قېرىنىمنى چاندۇرمايۋاتىدۇ. شۇڭا مەن ھەممىلىرىدىن مىننەتدار ... گەپنىڭ مېغىزى: جاھانىنىڭ ئەنسىزچىلىكلىرى تۈپەيلىدىن مەن بىر ئىشنى سىر تۇتۇپ كەلگەن. قاراپ باقسام بۇنى ئاشكارىلاش پەيتى كەلگەن ئوخشايدۇ. مېنىڭ ئوغلۇم ئەفرىدۇن ۋاڭ ئەينى يىللىرى قەشقەردىن يەكەنگە بارغاندا بىزنىڭ رۇخسەتسىز بىلەن بىر مۆتىۋەرنىڭ قىزىنى ئەمرىگە ئالغان. خۇدايىم بەرگەن بولسا، ئۇنىڭدىن پەرزەنتلىك بولغاندۇ، كېيىنكى جەڭگى ـ جېدەللەر بىلەن ئۇنى سۈرۈشتۈرۈشكە ئىمكان بولمىدى. مەن بۇ ئىشنى ئۆزۈم بىر سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەي. بۇ ئىشنى ئاندىن يەنە دېيىشسەك ...

بۇ گەپ بىلەن باشقىلار، بىردە خۇشنارە خېنىمغا قاراپ خۇشامەت كۈلكىسى بىلەن بېشىنى لىڭشىتىشسا، بىردە مەئمەن تەيجىگە قاراپ مەسخىرىلىك كۈلۈشتى.

ئەمما، ئويلىمىغاندا مەئمەن تەيجى تۇنجى قېتىم ئوردا قائىدىسىگە خىلاپ ھالدا:

— پۇجۇڭ خېنىم، ئەۋلاد دېگەن نەسەبكە ئېلىنىپ خانلىققا مەلۇم قىلىنسا ھېساب، ئەمدىزە نەدىكى ئاتسىز بىر نېمىلەرنى ئەفرىدۇن بەگنىڭ پەرزەنتى دەپ دەۋا قىلسىلا بۇنىڭغا كىممۇ ئىشىنەر؟! خان ئالىيلىرىمۇ گۇمانلانمامدۇ؟ — دېدى.

خۇشنارە خېنىم ياشىنىپ قالغاچقا، مەئمەن تەيجىنىڭ ئەدەپسىزلىكىدىن غەزەپلىنىپ چىرايلىرى تاتىرىپ كەتتى. باش كېنىزەك زەينەپ خۇشنارە خېنىمنى يۆلىگىنىچە ئاستا ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، كېڭەش پاتىپاراقلاشتى. مەئمەن تەيجىگە قارشى تۇرغۇچىلارمۇ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ چىقىپ كېتىشتى.

مەئمەن تەيجى ھېمىت كاھ قاتارلىق بىرنەچچە يېقىنلىرى بىلەنلا قالدى. ئۇ باشقىلاردىن:

— ئاسىم تەيجى بۇگۇنكى كېڭەشكە كەلمىدىغۇ؟ — دەپ سورىدى بىر ئىشتىن شۇبھىلىنىپ.

— ئۆيىدىكىلەر تۇنۇگۈن چىقىپ كەتكەن دېيىشىدۇ، بىر يەرگە كەتكەنمىكىن؟ — دەپ مۇجمەل جاۋاب قىلىشتى ئولتۇرغانلاردىن بىرى.

مەئمەن تەيجى بىرەر شەپىنى سەزگەندەك: «مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇ ھەرگىزمۇ شەخسىي ئىشى بىلەن سىرتقا چىقمايدۇ. بۇنىڭدا چوقۇم بىر جىن بار» دەپ ئويلىدى ۋە:

— ھەممىمىز ئەفرىدۇن بېگىمنىڭ ھايات ۋاقىتىدىكى ئىشلىرىدىن خەۋەردارمىز، سىلەر بۇنىڭغا گۇۋاھ بولۇڭلار، مەن ئەتىلا ئامبال مەھكىمىسىگە نامە ئەۋەتەي، — دېدى. بۇنىڭغا ئەلۋەتتە، باشقىلارمۇ قوشۇلدى.

— لۇ پۇجۇڭ[1] خېنىمىنىڭ ئۆزىنىڭ جۇنۇڭ بولغۇسى بارمىكىن - يە؟ ئەمما، ئۇ بىر تەرەپتىن قېرىپ قالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە خوتۇن كىشى قانداقمۇ يۈرت سورالايدۇ؟ — دېدى ھېمىت كاھ.

— گاڭلىق دېگەن چوڭ بالىغا قالدۇ، بالىسى بولمىسا ئىنىسىگە قالدۇ، ھېچقاچان ئاپىسىغا قالمىدۇ، دېگەن گەپ يوق! ئەفرىدۇن بەگ سەككىز ياش ۋاقتىدا جۇنۇڭ بولغان، بالىسىغۇ يوق، ئۇنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسىمۇ يوق. بۇ خوتۇن ئەفرىدۇن بېگىمنىڭ ئاپىسى دەپ چوڭ كۆرگەننى بىلمەيۋاتمدۇ، — دېدى مەئىن.

— مەئىن تەيجى بېگىم، «تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقسىلا» مانا بىز ھەممىگە گۇۋاھ! يەنىزە يالغان - ياۋىداق گەپلەر بىلەن ئاخىر خوتۇن كىشىنىڭ قولىغا قالمايلى، — دېدى ھېمىت كاھ.

— خۇدا خالىسا بۇ كاتتا نىيەتلىرىمىزمۇ رويابقا چىقىپ قالار، — دېدى مەئىن.

— دېۋان بەگ بىلەن قازى كالاننىڭ لۇ پۇجۇڭنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالغىنى يامان بولدى، — دېدى ئولتۇرغانلاردىن بىرى.

— ئىمىن سوپىمۇ «دومۇ، دو، ئىمىن گاڭنىڭ دويى» دەپ ناغرىنى سوقۇپلا گاڭلىقىنى تارتىۋالغان. تەيجى بېگىم، ھېچبولمىغاندا شۇنداق قىلماي بولمايدۇ، — دېدى ھېمىت كاھ.

ھېمىت كاھنىڭ مەئىن تەيجىنى مۇنداق ۋەسۋەسىگە سېلىشتا مۇددىئاسى بار ئىدى. ئۇ كۆڭلىدە: «مەئىن تەيجىنى ھە - ھۇ بىلەن جۇنۇڭ قىلساق، كېيىن باش تەيجىلىك ماڭا كېلىدۇ» دەپ ئويلايتتى. بۇ شېرىن خىيال ھەر قېتىم ئۇنىڭ ئېسىگە كەلگىنىدە ساقال باسقان سوقىچاق يۈزى لىپىلداپ، ئورا كۆزلىرى خۇشلۇقتىن چاقناپ كېتەتتى. شۇ سەۋەبتىن بۇ قېتىمقى ئوردا كېڭىشىدىمۇ ئۇ تاتلىق خىيال، تەمە بىلەن مەئىن

---

① لۇ پۇجۇڭ — لۇكچۇننىڭ خەنزۇچە نامىنىڭ بېشى لۇ بولغاچقا، خۇشنارە خېنىم «لۇكچۇن خانىشى» دېگەن مەنىدە شۇنداق ئاتالغان.

تەيجىنى ياقلىشى ۋە كۈشكۈرتۈشى ئىدى.

مەئىن تەيجى پاكار بويلۇق، دوغلاق كەلگەن، يېشى ئاتمىشقا ئۇلىشىپ قالغان ئادەم بولۇپ، يىگىرمە نەچچە يىلدىن بېرى ئوردىدا خىزمەت قىلىپ كېلىۋاتاتتى. ياقۇپ بەگ ھاكىمىيەتنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، مەئىننىڭ ھەر تەرەپلىمە خۇشامىتى بىلەن بەدۆلەت ھاكىمىيىتى ئاستىرتىن ئۇنى ۋاقىتلىق باش تەيجى قىلىپ بەلگىلىگەنىدى.

مەئىن باش تەيجى بولغاندىن كېيىن، پۈقرادىن ئالىدىغان سېلىقنى كۆپەيتىپ، ئەفرىدۇن ۋاڭ دەۋرىدىكى ئوردا تەرتىپلىرىنى بۇزۇپ، خۇددى خانلىقنىڭ يارلىقىنى ئالغاندەك ئۆزىنى ۋاڭ ھېسابلايتتى. كىشىلەر «توقچەن بەگ» [1] دەپ مەسخىرە قىلىدىغان مەئىن يېقىندىن بۇيان ھېچكىمنى كۆزگە ئىلماس بولۇۋالغانلىقتىن، ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىكلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇنىڭدىن بىزار بولۇشقانىدى. مەئىن بولسا پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ۋاڭ بولۇشقا بەكمۇ تەقەززا ئىدى. ئۇ ئوردىدا ئاسىم تەيجى، قازى كالان، دۇۋان بېگىنى ئۆزىنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ ھېسابلاپ، ۋاڭلىق يارلىقى كەلگەن ھامان ئۇلارنى ئىشتىن بوشىتىشنى، ھەتتا بىرەر باھانە بىلەن دىغارغا [2] پالۋېتىشنى ئاللىقاچان كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى. ۋاڭلىق نامزاتى مەسىلىسىگە خۇشنارە خېنىمنىڭ ئارىلاشقانلىقى ئۇنىڭغا تولىمۇ ئەلەم قىلىۋاتاتتى. ئۇ ھېمىت كاھقا:

ـــ كاھ بەگ، سىلى ئاسمىنىڭ زادى نەگە كەتكەنلىكىنى ئېنىقراق ئۇقۇپ كۆرسىلە، بىز «تاش سانىغان» بىلەن، ئۇلار «قۇم سانىغان» بولۇپ چىقمىسۇن يەنە، ـــ دېدى. ھېمىت كاھ بولسا ئۆزىنىڭ ۋە قېرى تەيجىنىڭ ئاغزىنى تاتلىق قىلىپ:

---

① توقچەن بەگ ـــ توقچەن لۇكچۇننىڭ يەرلىك قوغۇنىنىڭ ئىسمى بولۇپ، ئادەتتە ناھايىتى يۇمىلاق ۋە كىچىك كېلىدۇ. مەئىن تەيجىنىڭ بويى پاكار، دوغلاق، ئىككى يۇزلىمچى بولغاچقا شۇنداق لەقەم بىلەن ئاتالغان.

② دىغار ـــ پىچان ناھىيەسىنىڭ ئەڭ چەت يېرى.

— غەم قىلمىسلا تەيجى بېگىم، بەلنى بالدۇرراق باغلاپ، پاتراق ھەربىكەت قىلساقلا ئۇلارنىڭ نەيرەڭلىرى ئاقمايدۇ، ئاسىم نەگە بارار؟ بىر - ئىككى كۈن دوقمۇراپ قايتىپ كېلىدۇ. خۇدايىم بۇيرۇسا ۋاڭلىق جانابلىرىغا كېلىپ قالدى. مېنىڭ ئۇمىدىم، جانابلىرى ۋاڭ بولغاندا ئۆزلىگە ھەمدەم بولغانلارنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىغايلا! — دېدى.

— خاتىرجەم بولسىلا كاھ بەگ، خۇدايىم بۇيرۇسا يارلىق ئالغاندىن كېيىن ئۆزلەدەك ئېسىل بۇرادەرلەرنى، بىلەرمەن، ئەقىلدارلارنى يەردە قويمايمىز، — دېدى مەئىن.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بىر - بىرىگە مەدەت بولىدىغان «شېرىن - شېكەر» سۆزلەرنى قىلىشىپ بۇ يەردىن تارقىلىشتى.

5

خاس خانىسىغا كىرىپ يېنىك تىن ئالغان خۇشنارە خېنىم ئۆز ئىشىدىن مەمنۇن بولۇپ يېتىپ ئاشۇ چاغلاردىكى ئىشلارنى ئىختىيارسىز ئېسىگە ئالىدۇ:

قەشقەر ھاكىمبېگى مۇھەممەد سىيىت كېسەل سەۋەبى بىلەن ئۇ ئالەمگە كېتىدۇ. ئىمىن خوجىدىن تارتىپ مۇھەممەد سىيىتقىچە، يەنى 1759 - يىلىدىن 1825 - يىلىغىچە ئىمىن خوجا ئەۋلادلىرى تۇرپان بىلەن قەشقەرنىڭ ۋاڭلىق ھوقۇقىنى تەڭ يۈرگۈزىدۇ. مۇھەممەد سىيىت ۋاڭغا قەشقەرنىڭ ھاكىمبەگلىكى بېرىلگەندە، ئۇنىڭ سەككىز ياشلىق ئوغلى ئەفرىدۇن لۇكچۇنگە ۋاڭ بولىدۇ. بۇ ھەقتە لۇكچۇنلۇك شائىر ئەخمەت خوجامنىياز قىسسۇرى مۇنداق دەپ شېئىر يازىدۇ:

بولدى جۇنۋاڭ شاھى سەككىز ياشىدا،
لەئىللىق تاجى ئەفرىدۇن باشىدا.

جەددى ئەلاسى شەخسۇاز،
جەددى ئېنىك مىرۇەلى بۇزرۇكۋار.
ئەۋلىيا ئەۋلادىدىن ۋە ئەھيادىدىن،
خوجا مۇھەممەد شېرىپ ئەۋلادىدىن.

مۇھەممەد سىيىت ئۆلگەندىن كېيىن، ۋاڭلىق نەسەب - قائىدىسى بويىچە خۇشنارە خېنىمدىن بولغان گۆدەك ئەفرىدۇن بەگ ئۇنىڭ ۋارىسى بولىدۇ. ئەفرىدۇن قەشقەرگە رەسمىي ھاكىمبەگ بولغاندا تېخى ياش، يۇرت سوراش ئىشلىرىدا تەجرىبىسىز بولغاچقا، خۇشنارە خېنىم بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن كۆپىنى كۆرگەن، ئىشتا پىشقان، كۆڭلىگە نۇرغۇن پىلانلارنى پۈكۈپلا يۈرىدىغان خۇشنارە خېنىم كۆپ ئويلىنىش ئارقىلىق ئوغلىغا ھۆسن - جامال ۋە ئەقىل - پاراسەتتە توشقان بىر قىزنى ئېلىپ بېرىش قارارىغا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خۇشنارە خېنىم ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ تۇرپان دىيارىغا كېلىپ، جەمەت تۇغقانلىرى ئارىسىدىن لايىق ئىزدەيدۇ. ئاخىر ياڭخىيلىق تۇغقانلىرىنىڭ ساھىبجامال، ئوقۇمۇشلۇق ۋە زېرەك قىزى ئايشە پۇجۇڭنى مۇۋاپىق كۆرۈپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەفرىدۇن بەگ ئايشە پۇجۇڭنى ئەمرىگە ئالىدۇ.

ئايشە فۇجۇڭ ئەھلى ئىلمىي ئائىلىدە چوڭ بولغان، مەدرىسەلەردە كۆپ يىل ئوقۇپ تەربىيە ئالغان، ئوقۇمۇشلۇق قىز بولغانلىقتىن، ئەفرىدۇن بەگمۇ خانىشىنىڭ زېرەك، ئەقىللىقلىقىغا قايىل، ھۆر - پەرىلەرنىڭكىدەك ھۆسن - جامالىغا مەپتۇن بولۇپ، خانىشىنىڭ مەسلىھەتسىز، كۆڭۈل رايىسىز ئىش قىلمايدىغان بولىدۇ. ئاۋامنىڭ ئارىسىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن ئايشە پۇجۇڭ ۋاڭنىڭ مايىللىقىغا ئېرىشكەندىن كېيىن ۋاڭغا مەسلىھەت بېرىپ، ئىلتىماس قىلىپ يۈرۈپ ئەفرىدۇن بەگ ئارقىلىق ئىلىم - مەرىپەت، يۇرت ئىشلىرى ئۈچۈن خېلى ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بېرىدۇ.

بۇنىڭلىق بىلەن ئايشە پۇجۇڭنىڭ دىلى يورۇق بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن دەرد ئۇنىڭ يۈرىكىنى رەھىمسىزلەرچە غاجايدۇ.

چۈنكى، ئايشە پۇجۇڭ تۇغماس ئايال ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭدىن پەرزەنتلىك بولالمىغان ئەفرىدۇن بەگنىڭ كۆڭلى غەش، دىلى سۇنۇق، ئۆزى بولسا كۈن بويى پەرىشان يۈرەتتى. شۇنداقتىمۇ ئايشە پۇجۇڭغا ئىچ ـ ئىچىدىن مەپتۇن بولغاچقا، ئۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيتتى ھەم توقاللىققا كىچىك خانىش ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. ئەنە شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يەنى 1864 ـ يىلى ئەفرىدۇن ۋاڭ ۋاڭلىقنىڭ ئىشلىرى بىلەن يەكەنگە بېرىش ئۈچۈن تەرەددۇتلىنىدۇ.

ئۇزۇندىن بۇيان ئۇنىڭ نېمىگە ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىپ يېتىپ ئىچى تىتىلداپ يۈرگەن ئايشە پۇجۇڭ ئۇنى ئۇزىتىدىغان چاغدا چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ: «بېگىم، يەكەن شەھىرىگە بارغاندا بولسا نەسىبە قوبۇل قىلىپ، ئۆزىگىلا ئامانەت قويۇپ تېز قايتقايلا، يىل ئۆتۈپ تاپارمىز» دەپ جېكىلەيدۇ. ئەفرىدۇن بەگ بۇ گەپنىڭ تېگىگە يېتىدۇ ۋە يولچە ئويلىنىپ ئايشە پۇجۇڭنىڭ سەممىي گەپ قىلغانلىقىغا ئىشىنىپ شۇ ئىشقا جۈرئەت قىلىش قارارىغا كېلىدۇ. ئەفرىدۇن بەگ يەكەنگە بارغاندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي يەكەنلىك بىر مۆتىۋەر كىشى ئۆزىنىڭ ساھىبجامال قىزىنى شۇ دەۋرنىڭ قائىدىسى بويىچە ئۇنىڭغا كىچىك خانىشلىققا تۇتىدۇ. ئەفرىدۇن بەگمۇ ئۇ قىزنى نىكاھىغا ئالىدۇ. بىراق، بىر نەچچە ۋاقىت ئۆي تۇتۇپلا قەشقەرگە قايتىپ كېلىدۇ ۋە خۇشنارە خېنىم بىلەن ئايشە پۇجۇڭغا ئىشىنىڭ جەريانىنى يۈرتىپ قويىدۇ. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، يەنى 1865 ـ يىلى قوقان خانى خۇدايارخان بالاگەر سەركەردىسى ياقۇپبەگ (بەدۆلەت) نى شىنجاڭغا تاجاۋۇزچىلىققا ئەۋەتىدۇ. ياقۇپ بەگ شىنجاڭنىڭ بىر قىسمىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، ئەفرىدۇن ۋاڭنى نەزەربەند قىلىپ، ئۇنىڭ بېيجىڭ خانىغا تەيىارلىغان سوۋغىسى ـــ نۇرغۇن مال ـ دۇنياسىنى تارتىۋالىدۇ. كېيىن

ئەفرىدۇن بەگنى ھەپسىگە ئېلىپ، قىيناپ سەۋدايى قىلىپ 1872 ـ يىلى ئۆلتۈرىدۇ. ۋاڭ ئەۋلادلىرىنىڭ ئۆزىگە مەلۇم بولغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى تۈرلۈك باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن پۈتۈنلەي يوقىتىدۇ.

ۋاھالەنكى، شۇ مالمانچىلىقلار باشلانغاندا، خۇشنارە خېنىم بىلەن ئايشە پۇجۇڭ رەۋەندىلەر (ئېشەكچىلەر)نىڭ ياردىمى بىلەن تۈرپانغا قېچىپ كېلىۋېلىپ، پىچانىڭ دىغار يېزىسىدىكى تۇغقانلىرىنىڭكىدە پاناھلىنىپ ئامان قالىدۇ.

مانا ئەمدى پەلەكنىڭ چاقى ئىزىغا چۈشكەندە، ۋاڭلىققا ۋارىس تاپالماسلىق قېرىغان خۇشنارە خېنىمنىڭ خىيالىنىلا ئەمەس، بەلكى جېنىنىمۇ ئارامدا قويمايۋاتىدۇ. «ئالدىرىما مەئسۇن تەيجى، مۇشۇ قىلغانلىرىڭغا بىئسمان ئۆلەرسەن ئىلاھىم!» دەپ قارغىدى خۇشنارە خېنىم.

بۇ گەپلەر بولۇۋاتقاندا ئاسىم تەيجى ئىككى كاھنى ھەمراھ قىلىپ، ئاللىقاچان يولغا چىقىپ، ئەفرىدۇننىڭ ئانىسى خۇشنارە خېنىمنىڭ تەلەپىنامىسى بىلەن سۇۋغاتنى تۇرپان ئامبىلىغا تاپشۇرۇپ بولغانىدى.

ئاسىم تەيجى خۇشنارە خېنىمنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئامبال بىلەن كۆرۈشۈپ ئىككى نەپەر كاھنىڭ ھەمراھلىقىدا جەنۇبقا يۈرۈپ كەتتى.

ئاسىم تەيجى يولدا ئات يەڭگۈشلەپ، تېز مېڭىپ 14 ـ كۈنى پېشىن ۋاقتى بىلەن ئەينى يىلى ئەفرىدۇن جۇنۇڭ چۈشكۈن قىلغان مەھەللىگە يېقىنلاشتى.

بۇ مەھەللە مەنزىرە جەھەتتىن خېلىلا گۈزەل ئىدى. ئەتراپ باغۇ بوستانلىق، ئېرىق ـ ئېرىقلارغا تارىلىپ ئېقىۋاتقان سۇپسۈزۈك تاغ سۇيى، ئوتلاقلار بۇ مەھەللىگە ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. ئاسىم تەيجى ئەينى ۋاقىتتىكى سەپەرنى ئەسلەپ ئىككى ھەمراھىغا: «بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل مۇقەددەم، ئەفرىدۇن بېگىم قەشقەرگە ماڭغان سەپىرىدە، مۇشۇ

ئالدىمىزدىكى دەرەخزارلىق مەھەللىگە چۈشكۈن قىلىپ، بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ياقىغانلىقتىنمۇ بىر نەچچە كۈن تۇرغىنىدى. بىر كۈنى چوڭ ئۆستەڭ بويىدا سەيلە قىلىۋېتىپ، ئۆستەڭدىن سۇ ئېلىۋاتقان بىر گۈزەل قىزنى كۆرۈپتۇ ـ دە، چۈشكۈن قىلغان جايغا قايتىپ ھېلىقى قىزنى سۈرۈشتۈرۈشنى تاپشۇردى. بىردەمدىلا ئۇ قىزنىڭ ئىبراھىم ئىسىملىك بىر مۆتىۋەرنىڭ يالغۇز قىزى ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىغىنىمىزدىن كېيىن، ئەفرىدۇن بېگىم بىزگە: «شۇنداق گۈزەل قىزنى چوڭ قىلغان ئىبراھىم ئاتىغا ئىلتىماس قىلساڭلا، مەن ئۇنىڭغا ئوغۇل بولۇشنى خالايتتىم. شۇنى ئېسىڭلاردا تۇتۇڭلاركى، ئىبراھىم ئاتا ۋە ئۇنىڭ قىزى رازى بولسۇن، ھەرگىزمۇ چوڭچىلىق قىلماڭلار، مەجبۇرلىماڭلار، مەن جۇنۇڭ بولسامۇ، ئۇ دىلرەبانى رەنجىتىشنى خالىمايمەن، ئۇ ئۇنىمىسا ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىم، مۇھەببىتىم يۇرىكىمدە قالىدۇ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن مەھەللە ئاقساقىلىنى چاقىرىپ، ئىبراھىم ئاكىنىڭ ئۆيىگە سالامغا باردۇق، كېلىشتىكى مەقسىتىمىزنى ئېيتقاندىن كېيىن ئىبراھىم ئاكا رازى بولدى. ئۇ ئەفرىدۇن بەگنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ ئەفرىدۇن بېگىم رازىيە خېنىمنى ئۆز نىكاھىغا ئېلىپ بۇ مەھەللىدە بىرەر ھەپتىدەك تۇرغىنىدى» دېگەنلەرنى سۆزلەپ بەردى. ئىككى ھەمراھى ئاسىم تەيجىنىڭ ھېكايىسىنى «ھە، ھە» دەپ ئاڭلىدى. ئەمما ئۆزلىرى ئاڭلىغانلىرى بويىچە گەپ قىستۇرۇشقا، گەپ سوراشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

ئۇلار ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلىگەچ كېتىۋېتىپ، يول چېتىدە پادا بېقىۋاتقان بالىلارنىڭ قىزغىن ئىيناۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈشتى. ئاسىم تەيجى ئېتىنىڭ بېشىنى ئاشۇ بالىلار تەرەپكە بۇراپ، ئىبراھىم ئىسىملىك كىشىنى سوراپ كۆرمەكچى بولدى.

ـــ ھەي بالىلار، بۇ مەھەللىدە ئىبراھىم ئىسىملىك ئادەم بارمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ.

— بار، ئۇنىڭ نەۋرىسى ھازىر ئاۋۇ مازار يېنىدا قوي بېقىۋاتىدۇ، — دېيىشتى بالىلار ۋە ھېلىقى مازارنى كۆرسىتىشتى. بۇنى ئاڭلىغان ئاسىم تەيجى جىددىيلەشتى ۋە دەرھال ئىش ئورۇنلاشتۇردى ...

ئۇلار مازار يېنىغا بارغاندا، دەرۋەقە، ئۇ يەردە باشتا بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك ئىككى بالا زېرىكىشلىك ھالدا قوي بېقىۋاتاتتى ...

تەختىراۋان ئازراق مېڭىشىغا ئۆزىنى ئاران بېسىپ تۇرۇۋاتقان ئاسىم تەيجى دېلىغۇل بولۇۋاتقاندەك يەنە سوراپ كەتتى:

— ئىسمىڭىز نېمە بالام؟

تاز بالا ئارانلا جاۋاب بەردى:

— ئىسمىم مامۇت.

— دادىڭىز، ئاپىڭىز بارمۇ؟

— چوڭ دادام بار، ئاپام ئۆتكەن يىلى تۇغۇپ كەتتى.

— ئاپىڭىزنىڭ ئىسمى رازىيەخانغۇ دەيمەن؟

— شۇنداق.

— بىزنى چوڭ دادىڭىزنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارسىڭىز، بىز يىراقتىن مۇھىم ئىش بىلەن كەلدۇق، — دېدى ئاسىم.

بىرئاز بېسىلغان مامۇت روزىغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— روزى ئاداش، مالىلارغا قاراپ قوي، بۇ كىشىلەرنى ئۆيگە ئاپىرىپ قويۇپلا كېلىمەن ...

ئىبراھىم بوۋاي قېرىپ كەتكەنىدى. ئاسىم تەيجىنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئۇقۇپ قالتىس ھاياجانلىنىپ كەتتى. خۇددى ئۇزۇن ۋاقىت يۇرىكىدە ساقلىغان ئارزۇسى ئۆمرىنىڭ ئاداققى ۋاقتىلىرىدا ۋىسال قۇچقاندەك كۆز ياشلىرىنى توختىۋالالماي قالدى. مامۇت بولسا بولۇۋاتقان ئىشلارغا ئەقلىنى يەتكۈزەلمەي بىر چەتتە تېزىنى تاتلاپ تۇراتتى. ئىبراھىم بوۋاي ئاسىم تەيجىدىن خۇشنارە خېنىمنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى ئۇققاندىن كېيىن:

ـــ ئەفرىدۇن بەگ شۇ كەتكەنچە كەلمىدى، بەدۆلەت ئۇنى قەشقەرگە چاقىرتقاندا، بۇ يەردە چۈشكۈن قىلىشقا ئۇنى ئېلىپ ماڭغانلار ئۇنىماپتىكەن، شۇڭا ئۇ كىشى يېنىدىن بىر دانە ئالتۇن ئۇزۈكنى چىقىرىپ، بىر كىشىدىن قەرىم رازىخانغا كىرگۈزۈپتۇ. بۇ بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن ۋاڭلىققا مەلۇم قىلايلىمىكەن دەپ ئويلاشتۇق، لېكىن ئارا يىراق، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز ئوردا ئادەملىرىدىن ئەمەس، شۇڭا لەت بولمايلى، دېدۇق. بىر كۈنى خۇدانىڭ رەھمىتى بىلەن ئىزدەپ كېلەر، دەپ ئويلىۋېدۇق، مانا كېلىشىپتىلا، بىچارە قەرىم ئارمان بىلەن قازالاپ كەتتى، ئەمدى ئۇنىڭ روھى بولسىمۇ خۇش بولار، ـــ دېدى ـ دە، ئەفرىدۇن بەگ يادنامە قىلىپ قالدۇرغان شاھانە ئالتۇن ئۇزۈكنى ئاسىم تەيجىگە ئۇزاتتى. ئاسىم تەيجى ئۇزۈكنى خۇشاللىق بىلەن قولىغا ئېلىپ:

ـــ ئەفرىدۇن بېگىم ئايشە خېنىمدىن پەرزەنت يۈزى كۆرمىدى ... بېگىم رازىيە خېنىمنىڭ گېپىنى تولا قىلاتتى. ئاخىر ياقۇپ بەگنىڭ كاساپىتى بىلەن پەرزەنتسىزلىك يۈزىنمۇ كۆرەلمەي قەشقەردە ۋاپات بولدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بەزى ئادەملەر: «ئەفرىدۇن بەگنىڭ ۋەلىئەھدىسى يوق، جاپۇدا تىزىمى يوق» دەپ ئوردىدا ۋاڭلىق دەۋاسى قىلىشىپ تەخت تالىشىۋاتىدۇ، لۇ پۇجۇڭ خېنىم (خۇشنارە خېنىمنى دېمەكچى) بىزنى بۇ يەرگە بالىنى قانداقلا بولسۇن تېپىپ كېلىشكە ئەۋەتتى، شۇكرىكىم، بالىنى تاپتۇق، ئەمدى كۆڭلىمىز تىندى، ـــ دېدى.

ئاسىم تەيجىلەر ئىككى كۈنلا تۇردى، ئۇلار ئالدىراپتى، ئالدىرىمىسا يەتتە ئەۋلادتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ۋاڭلىق نەسەب ئۇزۇلۇپ، جۇنۇۋاڭلىق يات كىشىلەرنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتەتتى.

ئاسىم تەيجىلەر ئىككى كۈن ئىچىدە يول تەييارلىقىنى پۈتكۈزۈپ، مامۇتنى بەگزادىلىككە كىيىندۈردى. لېكىن مامۇت لۇكچۇنگە بېرىشقا ئۇنمايۋاتاتتى. ئىبراھىم بوۋاي:

ـــ بالام، مېنىڭ نەچچە كۈنلىكىملا قالدى، سەن تەيجى بەگ بىلەن كەتكىن، ئاتاڭنىڭ ئىزىنى باسقىن، ـــ دېدى.

بوۋىسىدىن، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان مامۇت، كۆزىگە ياش ئالغان هالدا:

ـــ مەن تونۇمىغان يەرگە قانداق بارىمەن؟ هېچبولمىسا ئاغىنەم روزى بىللە بارسۇن، ـــ دېدى. ئاسىم تەيجى ئىبراهىم بوۋاي بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بولغۇسى ۋاڭغا هەمراه بولۇپ روزىنىڭ بىللە بېرىشى ئۈچۈن ئاتا ـ ئانىسى بىلەن سۆزلەشتى. تېزى بولغاچقا ئۆيلىرىگە كىرىشىگىمۇ كۆڭلى ئۇنىمايدىغان، شۇ سەۋەبلىك ئۆزلىرى «مامۇت تاز» دەپ چاقىرىدىغان مامۇتنىڭ ئەمدى شۇنچە چوڭ بىر يۇرتقا ۋاڭ بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، بىر تەرەپتىن روزىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئوغلىنىڭ ۋاڭنىڭ يېنىدا ئەزىزلىنىدىغانلىقىنى، ئۆزلىرىنىڭمۇ چۈشىدىمۇ كۆرۈشكە جۈرئەت قىلالمايدىغان ئىشقا ـــ بىر ئۈچىنىڭ ئوردىغا ئولىشىدىغانلىقىنى ئويلاپ خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن قوي بېقىپ يۈرگەن ئىككى بالا دەرهال ئېسىل كىيىندۈرۈلۈپ تەييار بولدى.

شۇنداق قىلىپ، بۇ يەرگە كەلگەن ئۈچ كىشى بەش بولۇپ يولغا چىقماقچى بولۇشتى، مامۇت بىلەن روزىغىمۇ مەخسۇس ئات تەييارلاشتى. مېڭىش ئالدىدا ئىبراهىم بوۋاي مامۇتقا:

ـــ بالام مامۇت، مەن سېنى بىرىنچىدىن، ئاللاغا، ئىككىنچىدىن، تەيجى بەگكە تاپشۇردۇم. خۇدا خالىسا جۇنۇڭ بولىسەن، مەن ئۆلسەممۇ ئەمدى كۆزۈم يۇمۇلىدۇ. مېنى يالغۇز قالدى دەپ كۆڭلۈڭنى بۇزما، ماڭا خۇدا بار، ئەل ـ يۇرت بار، سېنىڭ بىلەن بىللە كېتەي دېسەم يول يىراق، قېرىپ كەتتىم. سەن كەتكىن، جۇنۇڭ بولغىنىڭدا ئىشتا ئادىل بول، پۇقراغا زۇلۇم قىلما، ئۆزۈڭدىن چوڭلارنىڭ مەسلىھەتىگە كىر، روزاخۇن بىلەن بىر تۇغقانىدەك ئۆت! تەيجى بەگ، بالىلار تېخى كىچىك، ياخشىراق ئىگىدارلىق قىلىپ قويالا. خەير خوش، سىلەرگە ئاق

يول تىلەيمەن، — دېدى - يۇ، كۆزىدىن ئىختىيارسىز تۆكۈلۈۋاتقان ياشنى توختىتالماي ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى ۋە ئەتراپتىكى ئۇزاتقۇچىلارنىمۇ يىغلىتىۋەتتى. ئاسىم تەيجى ئىبراھىم بوۋاي، روزى ئائىلىسىگە بىر مۇنچە ئالتۇن - كۈمۈش قالدۇرۇپ، خوشلىشىپ يولغا چىقتى. ئۇزاتقۇچىلار توپى ئىچىدىن مامۇت، روزىلارنىڭ ئاغىنىلىرى ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي، ھەتتا بەزىلىرى ئۆلار بىلەن بىللە كېتىشنى ئارزۇلاپ خېلى يەرلەرگىچە ئەگىشىپ ماڭدى...

ئىككىنچى باب

لۇكچۇن ئاسمىندا تۇمان

1

مەئسۇم تەيجى دەتالاش بىلەن ئاخىرلاشقان ئوردا كېڭىشىدىن كېيىن، ھېممەت كاھىنىڭ تىڭ ـ تىڭلاپ ئېنىقلىشى بىلەن ئاسىم تەيجىنىڭ جەنۇبقا كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك تۇرالماس بولۇپ كەتتى. شۇڭا، ھېممەت كاھىنىڭ ئەقىل كۆرسەتكىنى بويىچە، خانلىققا مەلۇمات يوللاشقا ئالدىراپ قازى كالاننى چاقىرتتى. قازى ــ قەشقەر خانلىق مەدرىسەدە ئىلىم تەھسىل قىلغان بىلىملىك كىشى ئىدى. ئۇ، ئەفرىدۇن ۋاڭ زامانىسىدا ئىلىم ـ مەرىپەتنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن كاتتا ئارمانلارنى قىلغاندا، ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ كۆپ جەھەتتىن ئېتىبار بېرىشىگە ئېرىشكەنىدى. مەئسۇم باش تەيجى بولۇپ ۋاڭلىق ھوقۇقىنى يۈرگۈزگەندىن كېيىن، ئىلىم ئەھلىلىرىنى كۆزگە ئىلماي نادانلارنى ئەتراپىغا توپلاپ، ئوردىدا نۇرغۇن كىشىلەرنى قورساق سوقۇشتۇرۇشىغا سېلىپ يۈرگىنىدىن خېلىدىن بېرى نارازى بولۇپ يۈرگەنىدى.

مەئسۇم تەيجى ھېممەت كاھ بىلەن سالپىيىپ ئولتۇرۇشقىنىدا قازى كالان كىرىپ كەلدى، بۇگۈن نېمىشقىدۇر ئىككىسى ئورنىدىن تۇرۇپ قازى كالانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۆرگە تەكلىپ قىلدى. سالام ـ سەھەتتىن كېيىن مەئسۇم تەيجى ئەيمەنگەنىدەك قىياپەتتە سۆز باشلىدى:

— قازى ئاخۇنۇم، جانابلىرىنى بىمەھەل ئوردىغا تەكلىپ قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى، يۇرتىمىزغا ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان، گاڭگىلىققا ئولتۇرىدىغان كىشىنى مەسلىھەتلىشىش ئىدى. ئوردا كېڭىشىدە لۇ پۇجۇڭ خېنىمنىڭ كېسىلى قوزغىلىپ ھەممىمىز پاتىپاراق بولۇشتۇق، جانابلىرىنىڭ نەزىرىدە كىمنى گاڭگىلىققا ئولتۇرغۇزساق مۇۋاپىق بولاركىن؟

— «ئۆيىنىڭ ئىگىسى بولمىسا، ئۆچكىنىڭ ئېتى ئابدۇراخمان» دېگەندەك، ھەممىمىز ئاغزىغا قارايدىغان گاڭ بولمىسا بولمىغۇدەك، پاتراق خان ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلىپ، گاڭنى تەختكە چىقارمىساق ئەپلەشمىگۈدەك ئاخۇنۇم! ئۆزلە يۇرت ئاتىسى، ھەممىمىز ئاغزىلىرىغا قارايمىز، — دېدى گەپ قىستۇرۇپ ھېمىت كاھ. ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن بىر مۇددىئا مەجبۇرلاش ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

قازى كالان ئۇلارنىڭ ئەلپازىنى دەڭسەپ، بىردەم سۈكۈت قىلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— مېنىڭ مەسلىھەتىمنى ئالماقچى بولۇشسىلا، ئاللانىڭ تەقدىرى، خانىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئىمىن خوجا ئەۋلادلىرىغا جۇنۇڭلىق بېرىلگەن. ئەمدى ئەفرىدۇن بېگىم ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ۋەلىئەھدىسى يوق دەپلا يەتتە ئەۋلاد تىنچ داۋاملاشقان نەسەبنى ئۇزسەك قائىدىگە دۇرۇس بولماس، بۇنى ئاللامۇ راۋا كۆرمەيدۇ. جۇنۇڭلىققا ئىمىن خوجا ئەۋلادىدىن بىرىنى تاللىشىمىز كېرەك. ئۇ چاغقىچە خۇشنارە خېنىم ھايات بولغاندىكىن، ھەرقايسىلىرىنىڭ ھەمدەملىكى بىلەن مېڭىپ تۇرمايمىزمۇ، — دېدى.

— تەيجى بېگىمگە يارلىق ئالساق يامان كېتەرمۇ ئاخۇنۇم؟! — دېدى ھېمىت كاھ خۇپسەنلىك بىلەن.

— بۇنىسىنى مەن بىلمەيمەن، ھەرقايسىلىرى رەنجىشمىسىلە، گېپىم شۇ!

قازى كالان شۇنداق دېدى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى.

پاكار بويلۇق مەئسەن تەيجى ئۇستىدىن بىرەر نېمە بىسۇپلىپ، ئۆزىنى تېخىمۇ يەرگە بېسىۋاتقاندەك دېمى ئىچىگە چۈشۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. شۇڭا قازى كالان سىرتقا ماڭغاندا، ئورنىدىن تەۋرەپ ئۇنى ئۆزىتىپمۇ چىقالمىدى. ئۇلارنىڭ شېرىن خىياللىرى كۆزگە قالغان چېچەكتەك توزۇۋاتاتتى.

— يامان بولدى تەيجى بېگىم، ھەممىسى قارشى چىققاندىمۇ، قازى كالان قوشۇلغان بولسا ئىش خېلىلا ئوڭاي ئىدى، — دېدى ھېمىت كاھ.

— ياق، مەن بۇگۈنلا ئامبالغا ئەرزگە بارىمەن. تاپقان ـ تەرگىنىمنىڭ ھەممىسى كەتسىمۇ دەۋالىشىمەن، ماڭا ئىككى كاھ، يېڭى ئەلماخۇنۇم، مىجىت باي ھەمراھ بولسۇن، — دېدى مەئسەن تەيجى قەتئىيەتكە كېلىپ.

ئۇ، دېگىنىدەك چۈش بىلەن يولغا چىقتى. ھېمىت كاھنى بولسا كۆز ـ قۇلاق بولۇشقا ئوردىدا قالدۇردى. بۇنىڭ بىلەن ھېمىت كاھ «تەيجى بېگىمنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپتىمەن» دەپ خۇشال بولۇپ كەتتى.

ئات بىلەن بېسىلغان يېرىم كۇنلۇك يولدا مەئسەن، ئەلماخۇن، مىجىتلار ئۆز رەقىبلىرى ئۈستىدە تىنىمسىز شىكايەت قىلىشتى. مەئسەن تەيجى خۇشنارە خېنىم، قازى كالان، ئاسىم تەيجى ئۈستىدىن شىكايەت قىلسا، ئەلماخۇن قازى كالاننى «بىلىمسىز، دۆت، گادايپەرەس» دەپ قارغايتتى. مىجىت بولسا ئۇ ئىككىسىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ئادەملەرنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ، يوق ئىشلارنى باھانە قىلىپ دەرد ئېيتاتتى.

مەئسەن تەيجى تۇرپانغا يېقىنلاشقاندا ھەمشېرىكلىرىنى توختىتىپ:

— بۇرادەرلەر، ئامبالغا دەيدىغان گەپلەرنى مەسلىھەتلەشۈالايلى، خۇدا بۇيرۇپ جۇنۇڭلىق پېقىرگە كەلسە ئەلماخۇنۇم يۇرتقا چوڭ قازى، مىجىت باي باش تەيجى بولۇشىدا شەك يوق. ئەمدىكى گەپ ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ئىزىنى باسىدىغان ھېچنېمىسى

يوقلۇقىغا ئامبالنى ئىشەندۈرۈپ، خانىلىقتىن يارلىق ئېلىش! ھەرقايسىلىرىنىڭ سەمىگە سېلىپ قويايكى، بۇ خۇشنارە دېگەن قېرى قانجۇق خۇدانىڭ بەرگەن كۈنىگە شۈكۈر قىلماي، ئۆزى گاڭ بولغۇسى كېلىپ ھەر تەرەپكە قاتراڭاتىدۇ، گاڭگىلىق ئۇنىڭ قولىغا ئۆتسە بېشىمىزدا ياڭاق چاقىدۇ، بىزگە كۈن يوق، ــ دېدى.

ــ تەيجى بېگىمنىڭ گاڭگىلىققا تازا مۇڭاپىق ئىكەنلىكىگە بىز پۈقرا نامىدىن، ئىلىم ئەھلى، يۈرت كاتتىلىرى نامىدىن گۇۋاھ بولىمىز، ــ دېدى مىجىت ئۆزى ئارزۇ قىلىڭاتقان گەپنى مەئىن تەيجىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاپ.

بىردىنلا ئوچ باش بىر يەرگە كېلىپ كۈسۈرلىشىشقا باشلىدى، ئۇلار بىر چەتتە ئاتلارنى تۈتۈپ تۇرغان كاھلارنىڭ ئاڭلاپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلغان بولسا كېرەك. ئەلماخۇن پەس ئاۋاز بىلەن:

ــ تەيجى بېگىم، خۇشنارە دېگەننى كۆزدىن يوقاتسىلا بولمامدۇ؟ ــ دېدى.

ــ قانداق قىلىپ ئاخۇنۇم؟ ــ دەپ سورىدى مەئىن.

ــ سىلىدىن كەتسە شۇ بىر ـ ئىككى سەر كۈموش يا ئالتۇن كېتەر، ھېلىقى باش كېنىزەكنى سېتىۋېلىپ، خۇشنارەنىڭ چېيىغا بىر چىمدىم زەھەر تاشلاپ بەرسۇن ـ دە، ۋەسسالام، گاڭگىلىق سىلىگە قالمىدۇ. مۇنداق ئىشلار ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن تارتىپ بولۇپ كەلگەن، ــ دېدى.

ــ ئاشۇ زەينەپ دېگەن قانجۇقنى قولغا كەلتۈرگىلى بولارمۇ؟ ئۇ خۇشنارەگە بەكمۇ سادىق. خۇشنارە شۇنىڭ قولىدىن باشقا قولدىن ئۆتكەن ھەرقانداق نېمىنى يېمەيدۇ، ــ دېدى مەئىن.

ــ غوجىكىسى ئالتۇن تەيجى بەگ! ئالتۇن دېگەن ئادەملەرنى نېمە كويلارغا سالمايدۇ، ــ دېدى ئەلماخۇن.

ــ ماقۇل ئەمىسە، قايتقاندىن كېيىن سىناپ باقارمىز، ھەرقايسىلىرى ئامبالغا يولۇققاندا چىگىراق تۇرۇپ گەپ قىلىشىپ بەرسىلە، ــ دېدى مەئىن.

شۇ گەپلەردىن كېيىن ئۇلار يەنە يولغا چۈشتى. ئەنە تۇرپان مۇناري، گويا ئۇ «جۇنۇڭلىق ئىمىن خوجا ئەۋلادىغا خاس، ئۇنى ھېچكىم تارتىۋالالمايدۇ» دەپ جاكارلاۋاتقاندەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرسىمۇ، مەئىن تەيجى «ئەنە، گاڭلىقنىڭ نىشانى بولغان ئاشۇ مۇنارنى تۇرۇپ تەسەررۇپۇمدىكى يۇرتنى قانغۇچە كۆرىمەن» دەپ تاتلىق تۇكۇرۈكىنى ھاياجان بىلەن يۇتتى.

بۇ ئۇچ كىشى گۈگۈم ۋاقتىدا تۇرپان بازىرىغا كىرىپ كەلدى. ئۇلار باي ئاغىنىلىرىدىن بىرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى ...

ئامبالغا مەئىن تەيجىنىڭ كەلگەنلىكى خەۋەر قىلىنغاندا، بىردىن ئۇنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلدى. بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن ئامبال كاتىپىنى چاقىرىپ:

ــ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشكە ۋاقتىم يوق، گېپى بولسا سەن ئاڭلاپ يولغا سالغىن، ــ دېدى.

كاتىپ «خوش» دېگىنىچە چىقىپ مەئىن تەيجى باشلىق ئۈچ كىشىنى سىرتتىكى ئاددىي بىر ئۆيدە قوبۇل قىلىپ:

ــ ئامبال جاڭجۈننىڭ ئىشى ئالدىراش، پېقىرنى ئۆز ئورنىدا چىقاردى، گەپلەر بولسا دېيىشىسىلە، ئامبال جاڭجۈنگە يەتكۈزەي، ــ دېدى.

ــ بىز ناھايىتى مۇھىم ئىش بىلەن كەلگەن، ئامبال بېگىم بىزنى بىردەمگە بولسىمۇ قوبۇل قىلغان بولسا، سۆزۈغا ـ سالاملىرىمىزنى ئۆز قولىمىز بىلەن بېرىپ، مۇبارەك جامالىنى كۆرۈۋالغان بولساق، مىرزا بەگ مالال كەلمىسە يەنە بىر دەپ باقسىلا، خىزمەتلىرىنى يەردە قويمايمىز، ــ دېدى مەئىن تەيجى.

كاتىپ ئامالسىز قايتىدىن ئامبالنىڭ ئالدىغا كىرىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى. ئامبال دەرغەزەپ بىلەن:

ــ مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمەيمەن، ئۇ، ئۇلۇغ چىڭ خانىغا يۈزى قارىلىق قىلىپ، ياقۇبېگكە خىزمەت قىلغان يالاقچى. گېپى بولسا ساڭا دېسۇن، ئەگەر دېمىسە كەتسۇن! ــ دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان كاتىپمۇ چىرايىدىن مۇز ياغدۇرۇپ ئولارنىڭ ئالدىغا كىردى:

— گېپىڭلار بولسا ماڭا دەڭلار، دېگۈڭلار كەلمىسە ھازىرچە قايتىڭلار، ئامبال جاڭجۇننىڭ ۋاقتى يوق، — دېدى.

بۇ گەپلەردىن تەمتىرەپ كەتكەن مەئمۇن تەيجى ئامبالغا ئەكەلگەن سوۋغىتىنى ۋە ئەرز خېتىنى كاتىپقا سۇنۇۋېتىپ:

— ئامبال بېگىمگە مالال كەلمىسە، ئەرزنامىمىزنى كۆرۈپ باقسا، ھەممە گەپلىرىمىز ئۇنىڭغا پۈتۈلگەن، بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ جاۋابىنى كۈتسەك، — دېدى تولىمۇ تۆۋەنچىلىك بىلەن. لېكىن، كاتىپ نەرسىلەرنى ئولارنىڭ كەينىدىنلا ئۆينىڭ كەينىدىكى لاقا - لۇقىلار ئارىسىغا تاشلىۋېتىدىغاندەك پەرۋاسىزلىق بىلەن ئالدى.

بۇ مۇئامىلىدىن ئولارنىڭ يېلى چىقىشقا باشلاپ، شېرىن خىيالىرى بەربات بولغاندەك «لاسسىدە» بولۇپ، يامۇلدىن چىقتى.

2

ئاسىم تەيجى شامالدەك تېز يۈرۈپ قايتىپ كەلدى. ئۇ، تۇرپانغا كەلگەندىن كېيىن مامۇتنى ئۇدۇل ئامبال مەھكىمىسىگە باشلاپ كىرىپ، ئامبال بىلەن كۆرۈشتى.

ئاسىم تەيجى ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ نەسەبنامىگە ئېلىنمىغان بۇ ئوغلىنىڭ تېپىلىش جەريانى ۋە ئۇنى نەسەبنامىگە ئالدۇرماسلىقنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، ئەفرىدۇن ۋاڭ يادنامە قىلىپ قالدۇرغان شاھانە ئۆزۈكنى ئامبالغا كۆرسەتتى. ۋالىداپ تۇرىدىغان ياقۇت كۆزلۈك بۇ ئالتۇن ئۆزۈكنى قولىغا ئالغان ئامبال ئۇنى كۈن نۇرىغا تۇتۇپ قاراپ باققاندىن كېيىن:

— بۇ بالا جاپۇغا ئېلىنمىغان بولسىمۇ، ئەفرىدۇن جۇنۋاڭنىڭ ئۆز ئوغلى — ۋەلىئەھدىسىكەن. مانا بۇ شاھانە ئۈزۈك

ئۇلۇغ چاك خانىنىڭ سوۋغىتى، بۇ ئۇزۇك كىمنىڭ قولىدا بولسا شۇ جۇنۇڭلىققا ۋارىسلىق قىلالايدۇ. مەن خان ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلىپ جۇنۇڭلىق يارلىقى ئېلىپ بېرەي، ــ دېدى.

ئاسىم تەيجى ئامبالغا رەھمەت ئېيتىپ مەھكىمىدىن قايتىپ چىققاندىن كېيىن، كاھلاردىن بىرىنى ئالدىن لۇكچۇنگە ماڭدۇرۇپ، خۇشنارە خېنىمغا خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتتى.

خۇشنارە خېنىم ئاسىم تەيجىلەرنىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن مەخسۇس مەپە بىلەن بىرنەچچە كاھىنىڭ ھەمراھلىقىدا لۇكچۇندىن تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتى. ئاسىم تەيجىلەر بىلەن بىجەنتۇر دېگەن جايدا ئۇچراشتى. خۇشنارە خېنىم مامۇتنى كۆرگەندىن كېيىن كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا ئۇنى ئالدىغا تارتىپ، ئۇنىڭ باش ـ كۆزىنى سىلاپ تۇرۇپ:

ــ دادىسىغا قۇيۇپ قويغانىدەك ئوخشايدىكەن. بالام، مەن سېنىڭ چوڭ ئاناڭ، سەن ئاتا ـ ئانا ياخشىلىقىنى كۆرمەي چوڭ بولدۇڭ. ئەمدى مۇشۇ كەڭ زېمىن سېنىڭ! سەن دادا-ئانىڭ ئىزىنى باس، كىچىكىڭدە جاپا تارتقان بولساڭمۇ ئەمدى ئويناپ كۈل! سەن مۇشۇ يۇرتنىڭ پادىشاھىسەن، ھەرگىز تارتىنىپ تۇرما! ــ دېدى. مامۇت ئۇنچە ـ مەرۋايىتلار بىلەن بېزەلگەن، ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان ئېسىل كىيىم كىيگەن ئايالنىڭ ئالدىدا قورۇنۇپ، قىسىلاتتى، چىرايلىق بېزەلگەن مەپىگە بالىلىق قىزىقىش بىلەن قارايتتى. روزى بولسا ئۆزى نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان بوزەك قىلىپ كېلىۋاتقان مامۇتتىن ئەمدى ھېيىقىپ قېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ بۇياقىقا ماڭغۇچە ئاتىسى: «ئەمدى ئۇنى ئاغزىڭغا كەلگەنچە چاقىرىپ يۈرمە. ئۇنىڭ كۆڭلىنى قانچىكى ئالالىساڭ سەنمۇ، بىزمۇ شۇنچە ياخشى كۆن كۆرىمىز. بولمىسا بېشىمىزغا بالا بولىسەن» دەپ كۆپ جېكىلىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى.

مامۇت بىلەن كۆرۈشۈش ئايىغلاشقاندىن كېيىن، خۇشنارە خېنىم ئاسىم تەيجىدىن ھال - ئەھۋال سوراپ، سەپەرنىڭ جەريانىنى قىسقا ئاڭلاپ، مېڭىشقا تەرەددۇت قىلدى. مامۇتنى مەپىگە چىقاردى - دە، لۈكچۈنگە يۈرۈپ كەتتى.

يولدا كېلىۋېتىپ خۇشنارە خېنىم مامۇتنىڭ ئائىلە ئەھۋالى ھەققىدە ئۇنى - بۇنى سورايتتى. مامۇت بولسا ياتسىرغاندەك، پەقەت سورالغان سوئالغىلا جاۋاب بېرىپ، تازا ئېچىلمىدى. خۇشنارە خېنىم بولسا كۆڭلىدە مامۇتنىڭ تېپىلغىنىغا ناھايىتىمۇ خۇشال ئىدى.

مامۇت مەپە دېرىزىسىدىن ئەتراپقا قارايتتى. توپا - چاڭلىق كاردا‌ڭ ھارۋا يولى بەزىدە قاقاسلىقلاردىن، بەزىدە بۇك - باراقسان دەرەخلىك ئېچىدىن، بەزىدە تېرىلغان زىرائەتلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ باراتتى. ئەمما، مامۇت بۇنداق مەنزىرىلەرنى يەكەنىنىڭ يېزىلىرىدا كىچىكىدىنلا كۆرۈپ چوڭ بولغاچقا، ئانچە دىققەت قىلمىپ كەتمىدى. ئۇنىڭغا ئەڭ يېڭىلىق بىلىنىۋاتقىنى ۋە ھۆزۈر بېرىۋاتقىنى مەپە ئىدى. ئۇ تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن مەپىنىڭ مامۇق ياستۇقلىرىنى ئاستا تۇتۇپ قويياتتى.

يولدا ئۇچرىغان چوڭراق كارىزدا مەپە توختىغاندا ئۇ مەپىدىن چۈشۈپ، كارىز تىلمىسىدىن [1] ئېقىۋاتقان سۈپسۈزۈك سۇغا ھەيران‌لىقتا قاراپ تۇرۇپلا قالدى. چۈنكى ئۇ كارىزنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتاتتى. ئۇ خۇشنارە خېنىمدىن كارىز تۇغرىسىدا ئاددىي چۈشەندۈرۈشنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئاندىن سۈپسۈزۈك سۇدا يۇز - كۆزىنى يۇيۇپ، كارىز سۈيىنى ئوچۇملاپ ئىچىپ راھەتلىنىپ، بالىلىقى بىلەن سۇنى چېچىپ ئويناپ كەتتى. ئاندىن سۇ ئېقىۋاتقان ئېرىقنى بويلاپ سۇ ئېقىپ چىقىۋاتقان تەشمە ئاغزىغىچە بارىدى - دە، ھەيران بولغان ھالدا بوينىنى سوزۇپ، سۇ چىقىۋاتقان قارا‌ڭغۇ تەشمىگە قارىدى ۋە كەينىدىن

---

① كارىز تىلمىسى — كارىز قۇدۇقلىرىنى تۇتاشتۇرۇش ئارقىلىق باشلاپ كېلىنگەن يەر ئاستى سۈيىنى يەر ئۈستىگە چىقىرىدىغان ئېرىق.

ئەگىشىپ كەلگەن ئاسىم تەيجىدىن:

— تەيجى ئاتا، بۇ سۇ نەدىن كېلىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بېگىم، كارىز دېگەن مۇشۇ، سۇنىڭ بېشى بۇ يەردىن ئىككى - ئۈچ يول يىراقتا. باشتا قۇدۇق چېپىپ سۇيى چىققاندىن كېيىن، تۆۋەنگە قاراپ 20 — 30 ماڭدامغا بىردىن قۇدۇق ئويۇپ، قۇدۇقنى تەشمە بىلەن تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن، باشتىكى سۇ ئېقىپ كېلىدۇ. بۇ يۇرتتا تېرىقچىلىق ئاساسەن كارىز سۇيى بىلەن بولىدۇ، — دېدى. مامۇتنىڭ بۇ كاتتا سۇ بويىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىدى. لېكىن خۇشنارە خېنىمنىڭ ئالدىرىتىشى بىلەن ئۇلار يەنە يولغا چىقتى.

— مەپىگە چىقسىلا خان بالام، ماڭايلى، — دېدى خۇشنارە خېنىم.

— چوڭ ئانا، مەن ئات بىلەن ماڭاي، — دېدى مامۇت.

خۇشنارە خېنىم بىر نېمە دېمەكچىدى - يۇ، ئاسىم تەيجى:

— پۇجۇڭ ئاغىچام، مامۇت گاڭ زېرىكىپ قالمىسۇن، ھازىر ئات مىنىۋالسا، ئوردىغا يېقىنلاشقاندا مەپىگە چىقىۋالمامدۇ، — دېدى.

— بوپتۇ ئەمسە، گاڭ بالام، ئاتتا ئېھتىيات قىلسىلا، كاھلار گاڭ بالامغا ئوبدان خەۋەردار بولۇڭلار، — دېدى خۇشنارە خېنىم.

مامۇت مەپىدە قەپەسكە چۈشكەن قۇشتەك زېرىككەنىدى. ئەمدى ئاتقا مىنگەندىن كېيىن، روزى بىلەن ياندىشىپ مېڭىپ، ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىنى ئەسلەشتى. ئەمما، بۇرۇن ئۆزىگە گەپ بەرمەيدىغان روزىنىڭ ئەمدى تىلى كېسىلگەندەك جىممىدە بولۇپ قېلىپ، ئۆزىلا سۆزلەۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ ئۇنى گەپ قىلىشقا ئۇندىدى، بىراق روزى ئۈدۈق - بۇدۇق قىلىپ تۇرۇۋېرىپ سۆزلىگىلى ئۇنمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاسىم تەيجىدىن بۇ يۇرت ھەققىدە، ئوردا توغرىسىدا ئۇنى - بۇنى سوراشقا چۈشتى. مەپىكەش ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى تىڭشىغاچ بېشىنى

تۆۋەن سېلىپ مەيگە قېتىلغان ئاتقا ياندىشىپ پىيادە كېلىۋاتاتتى. بىر چاغدا مامۇتنىڭ بۇ ئوتتۇرا ياشلىق كىشىگە ئىچى ئاغرىدىمۇ، ئاسىم تەيجىگە:

— تەيجى ئاتا، مەيكەش پىيادە ماڭدىغۇ، ھېرىپ كەتمەمدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بېگىم، بۇ ئوردىنىڭ قائىدىسى، دادىلىرى بېيجىڭ خانىغا سالامغا كىرگەندىمۇ مەيكەش تولىسى پىيادە ماڭىدۇ. مەيگە چىقىۋال دېمىگۈچە ئۇنىڭ ھەددى ئەمەس! — دېدى.

— چوڭ ئانامغا دېسەك مەيىنىڭ ئالدىغا چىقىۋالسىچۇ؟

ئەمما، بۇ سوئالغا ئاسىم تەيجى بىر نەرسە دېيەلمەي قالدى.

— مەن دەپ باقاي ئەمىسە، — دېدى ـ دە، مامۇت ئېتىنى دېۋىتىپ مەيگە يانداشتى.

— مەيكەش تاغا، توختىسىلا، — دېدى مامۇت.

— خوش، — مەيكەش بېشىنى ئېگىپ قۇللۇق بىلدۈرگىنىچە مەيىنى سىلىق توختاتتى. مامۇت ئېتىدىن چۈشۈپ مەيە يوپۇقىنى ئاچتى ۋە خۇشنارە خېنىمغا:

— چوڭ ئانا، مەيكەش مەيە ئالدىغا چىقىۋالسا قانداق؟ — دېدى.

— گاڭ بالام خالىسا چىقىۋالسۇن، ھەي چەڭخۇ [1] مەيگە چىقىپ ئۇخلاپ قالما يەنە ـ ھەا! — دېدى مەيىچىگە قاراپ. مەيىچى ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، مەيىنىڭ ئالدىدىكى ئورۇنغا چىقىپ ئولتۇردى، ئاندىن يەنە يولىغا يۈرۈپ كەتتى.

كۈن غەربكە قىڭغايدى، يولۇچىلار قاراڭغۇ چۈشكۈچە ئوردىغا يېتىۋېلىشقا ئالدىراپ، ئاتلارنى دېۋىتەتتى. كۈن ئولتۇرۇش ئالدىدا يىراقتىن لۈكچۈن ۋاڭلىقىنىڭ ئېگىز ئوردىسى كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

— تەيجى ئاتا، ئاۋۇ كۆرۈنۈۋاتقان نېمە؟ — دەپ سورىدى مامۇت.

---

[1] چەڭخۇ — ھارۋىكەش، ھارۋا ھەيدىگۈچى.

— بىز باردىغان ھەم تۇردىغان ئوردا ئاشۇ، — دېدى ئاسىم تەيجى.

— ئەجەب ئېگىزكەنە! ئۇ ئېگىز يەرگە قانداق چىقىدۇ؟

— تارتمىسى بار غوجام، بارغاندا كۆرىدىلا، — دېدى ئاسىم تەيجى.

تۆت چاسا شەكىلدىكى لۈكچۈن شەھىرىنىڭ ئەتراپى ئېگىز سېپىل بىلەن ئورالغان. بازارنىڭ تۆت تەرىپىگە تۆت چوڭ دەرۋازا قويۇلغان بولۇپ «قوۋۇق» دەپ ئاتىلاتتى. شەھەرگە كىرىش ئۇچۇن ئەنە شۇ تۆت قوۋۇقنىڭ بىرىدىن كىرمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

شەرقىي قوۋۇقتىن كىرسىڭىز تۇپتۇز كەتكەن تار كوچا، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاتار سودا دۇكانلىرى جايلاشقانىدى. سودا ـ سېتىقچىلار ئاپتاپتىن پاناھلىنىش ئۇچۇن ئىشىك ئالدىلىرىغا بەزىلىرى بوردىن، بەزىلىرى بۆزدىن ياسىۋالغان كۆرۈمسىز لەمپىلەر يېنىك ئىسسىق شامالدا لەپىڭلەپ تۇراتتى.

غەربكە قاراپ 800 مېتىر ماڭغاندىن كېيىن، كوچا ھەيۋەتلىك چوڭ قارا ئىشىككە بېرىپ توسۇلىدۇ. ئاندىن بۇ يول بىلەن ئەتراپى ئېگىز قاشا تام بىلەن ئورالغان ئوردا كۆرەسىنى ئايلىنىپ غەربىي قوۋۇققا بارغىلى بولىدۇ.

يەردىن يىگىرمە نەچچە مېتىر كۆتۈرۈلۈپ ياسالغان ھەيۋەتلىك ۋاڭ ئوردىسى يىراقلاردىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. مانا بۇ مەشھۇر ئېگىز ئوردىدىن ئىبارەت.

شەرقىي چاغاتاي خانلىرىدىن خىزىر خوجا 1393 ـ يىلى ئىدىقۇت خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، تۇرپان رايونىنىمۇ ئۆز خانلىقىغا قوشۇۋالىدۇ. ئىدىقۇت خانلىقىنىڭ پايتەختى قوچۇ شەھىرى تەدرىجىي ۋەيران بولىدۇ.

شەرقىي چاغاتاي خانلىقى ئەھمەد خان دەۋرىگە كەلگەندە شەرق ۋە غەرب بولۇپ ئىككىگە پارچىلىنىدۇ. خانلىقنىڭ ئوتتۇرا ۋە

شەرقىي قىسمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان ئەھمەد قوچۇ شەھىرى ۋەيران بولغانلىقى ئۈچۈن، پايتەختنى كونا تۇرپان ــ لۈكچۈنگە كۆچۈرىدۇ. مەنسۇرخان، سۇلتان سەئىدخان قاتارلىق 18 ئوغۇل ئەنە شۇ لۈكچۈندە تۇغۇلىدۇ.

لۈكچۈننى پايتەخت قىلىشنىڭ مەلۇم ئاساسى بار. يەنە لۈكچۈن ئىدىقۇت خانلىقى دەۋرىدە قوچۇدىن قالسىلا سېپىللىرى مۇستەھكەم، مەدەنىيەت، سودا، ئىقتىسادىي ئالاقە تەرەققىي قىلغان ئىككىنچى شەھەر بولغانلىقى ۋە ئىستراتېگىيە جەھەتتىن ئەپلىك جۇغراپىيەۋى شارائىتقا ــ شىمال ۋە شەرق تەرىپىدە ئىدىقۇت تېغى، شەرقىي جەنۇبتا قۇم تاغ، جەنۇبىدا قۇرۇق تاغ، غەربىدە ئادەم ئۆتكۈسىز شور سازلىق بولۇپ، دۈشمەندىن مۇداپىئە كۆرۈشتە ناھايىتى ئەپچىل تەبىئىي شارائىتنىڭ بولغانلىقىدىن بولسا كېرەك.

ئېگىز ئوردىغا كىرىش ئۈچۈن توققۇز ئىشىكتىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ:

ئوردىنىڭ بىرىنچى ئىشىكى قارا سىرلانغان چوڭ ئىشىك بولۇپ، ئىشىك ئۈدۈلىغا توساق تام قۇرۇلغان. بىرىنچى ئىشىكتىن كىرىپ توساق تامدىن ئايلىنىپ ئۆتكەندە تۆت موچە كېلىدىغان بوشلۇق بولۇپ، ئەتراپىدا ئاتخانىلار بار.

شەرقە قارىغان چوڭ ئىشىكتىن كىرىپ غەربكە ماڭسا ئىككىنچى ئىشىك دەپ ئاتىلىدىغان قوش قوۋۇلۇق ئىشىك بار، ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىدە دۇگىلەك پەنجىرە بولۇپ، بۇ قاراۋۇللار پوستا تۇرىدىغان ئورۇن.

ئىككىنچى ئىشىكتىن كىرىپ ئون مېتىرچە ماڭغاندىن كېيىن، دېۋان بېگىنىڭ خانلىرىغا كىرىدىغان ئۈچىنچى ئىشىك بار. بۇ ئىشىكتىن كىرىپ كارىدور بىلەن يەنە غەربكە ماڭغاندا توپ بېشىنىڭ خانلىرىغا بارىدىغان تۆتىنچى ئىشىككە يېتىلىدۇ.

توپ بېشىنىڭ خانىلىرىدىن ئۆتكەندە يەردىن بىر مېتىرچە كۆتۈرۈلۈپ ياسالغان 50 كىۋادرات مېتىردەك سۇپا ئۇچرايدۇ. بۇ گۇناھكارلارنى جازالايدىغان مەيدان. بۇ يەردە يەنە نەقىشلىك ياغاچ تۈۋرۈكلەر بىلەن تۇرغۇزۇلغان لەمپە بار. جازا مەيدانىنى ئايلىنىپ شىمالغا ئون مېتىرچە ماڭغاندىن كېيىن، يەنە بىر ئىشىككە دۇچ كېلىمىز. بۇ 41 تاش تارتمىغا تۇتىشىدىغان «قاراڭغۇلۇق» دەپ ئاتىلىدىغان كارىدورنىڭ بەشىنچى ئىشكى. بۇ كارىدورنىڭ ئاخىرىدا يەنە ئالتىنچى ئىشىك بار.

ئالتىنچى ئىشىكتىن ئۆتكەندە، ئېگىز ئوردىغا كىرىدىغان 41 تاش تارتما ئالدىغا كەلگىلى بولىدۇ. بىرىنچى ئىشىكتىن 41 تارتما ئالدىغىچە 200 مېتىردەك كېلىدۇ.

41 تاش تارتما بىلەن 14 مېتىر ئېگىزلىككە چىققاندا تاش تارتما بىلەن ئېگىز ئوردا ئارىلىقىدىكى ئۇچ مېتىر ئەتراپىدىكى بوشلۇقنى ئۇچرىتىمىز. بۇ بوشلۇققا ئاسما كۆۋرۈك ياسالغان بولۇپ، كۆۋرۈك كۈندۈزى چۈشۈرۈلۈپ، كەچلىكى غالىتەك بىلەن تارتىۋېلىنىدۇ.

مۇشۇ ئاسما كۆۋرۈكتىن ئۆتكەندىن كېيىن قوش قوۋۇقلۇق، ئىككى تەرىپىگە يۇمىلاق پەنجىرە قويۇلغان ئېگىز ئوردىنىڭ ئىشىكىدىن كىرىمىز. ئىشىكتىن كىرگەندە نەقىشلىك تۈۋرۈكلەر بىلەن تۇرغۇزۇلغان كەڭلىكى 30 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 40 مېتىرلىق ھەيۋەتلىك لەمپە كۆزگە چېلىقىدۇ. لەمپىنىڭ شىمال ۋە جەنۇب تەرىپىگە بەزىسى بىر قەۋەتلىك، بەزىسى ئىككى قەۋەتلىك قىلىنىپ ياپما، كېمىر ئۆيلەر سېلىنغان.

يەنە ئىككى ئىشىكتىن ئۆتكەندىلا خانىنىڭ ھەر ىمىگە كىرگىلى بولىدۇ.

سېغىز توپا بىلەن يەردىن 16 مېتىر كۆتۈرۈلگەن 15 كىۋادرات كىلومېتىر كۆلەمدىكى ئوردا چىڭداپ سوقۇلغان سوقما تام ئۇستىگە سېلىنغان. بەزىسى كېمىر، بەزىسى ياپما

بولۇپ 260 ئېغىز ئۆي بار. جۇنۇاڭ ۋە ئۇنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى، كېنىزەكلىرى تۇرىدىغان خانىلار، تەجىلەرنىڭ ئىش بېجىرىش خانىلىرى، خەزىنە، ھەرەمخانا، مەسچىت ۋە يەر تەكتىگە يىگىرمە نەچچە مېتىر چوڭقۇرلۇققا ئويۇلغان زىندان مۇشۇ ئوردىغا جايلاشتۇرۇلغان. ئوردا ئۈستىدىن ئوردا كەينىدىكى گۈلباغقا كىرگىلى بولىدىغان بىر يەر ئاستى يولىمۇ بار.

پەسكە چۈشۈپ ئوردا ئەتراپىنى ئايلانىسىڭىز مۇستەھكەم مۇداپىئەنى كۆرىسىز: يىگىرمە نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى سىلىق سوقما تامدىن ھەرقانداق قىلىپمۇ ئوردا ئىچىگە كىرگىلى بولمايدۇ. پەقەت بىرى ئاسما كۆۋرۈك ئارقىلىقلا، يەنە بىرى گۈلباغقا تۇتىشىدىغان يەر ئاستى يولى بىلەنلا ئوردىغا كىرگىلى بولىدۇ.

تۇرپان رايونىنى بىر يۇز ئاتمىش نەچچە يىل سوراپ كەلگەن لۇكچۇن ۋاڭلىرى ئەنە شۇنداق ھەيۋەتلىك، پۇختا، بىخەتەر ماكاندا ياشاپ ھۆكۈم سۈرۈپ كەلگەن.

ئازدىن كېيىن خۇشنارە خېنىم مەپىنى توختىتىپ، مامۇتنى مەپىگە چىقىرىۋالدى. مامۇت كۆڭلىدە ئاتلىق مېڭىشنى خالىسىمۇ، «بۇ ئوردا قائىدىسى» دەپ چۈشەندۈرۈلگەچكە غاڭ قىلالمىدى. مەپىكەش ئاتنىڭ چۇلۇۋىرنى تۇتقىنىچە يەنە پىيادە يولغا چۈشتى. مامۇت مەپە دېرىزىسىدىن ئاشۇ ئېگىز ئوردىغا، ئەتراپلارغا قىزىقىش بىلەن قارايتتى. ئۇلار كۆز باغلانغان چاغدا لۇكچۇننىڭ غەربىي قوۋۇقىدىن كىرىپ كەلدى.

3

مەئىن تەيجى ئامبالىنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىدىن رەنجىپ، بۇنىڭ سەۋەبىنى ھېچلا بىلەلمىدى، ئۇنداقمۇ ئويلاپ باقتى، مۇنداقمۇ ئويلاپ باقتى، لېكىن ئۆزىنىڭ ياقۇپبەگكە ساداقەتمەن بولغىنىنى خۇشنارە خېنىمنىڭ ئاللىقاچان ئامبالىغا ئۇقتۇرۇپ بولغانلىقىنى قىلچىمۇ يادىغا كەلتۈرمەيتتى. ئۇ: «بېرىلگەن

پارىنىڭ كۆچى، مەن ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇۋەتمىسەم» دەپ ئويلايتتى. مەئىن تەيجى ئوردىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنە بىر قېتىم ئۆز يېقىنلىرى ھېسابلاپ ھېممەت كاھ، ئەئىلەم ئاخۇنلارنى يىغىپ مەخپىي مەسلىھەتلەشتى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ ئاخىر بىرلىككە كەلگىنى «جۇنۇڭلىقنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن خۇشنارە خېنىمنى كۆزدىن يوقىتىش» بولدى. بۇ ئىشتا زەينەپنى قولغا كەلتۈرۈشكە ھېممەت كاھ مەسئۇل بولىدىغان بولدى.

خۇشنارە خېنىمنىڭ ئوردىدىكى ئابرۇيى زور ئىدى. ۋاڭلىق تامغىسى ھېلىمۇ خۇشنارە خېنىمنىڭ خانىسىدىكى ئالتۇن نەقىشلىك ساندۇقتا ساقلىنىۋاتاتتى. ئوردا ئەمەلدارلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا قول باغلىشىپ تۇراتتى، بولۇپمۇ ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن خۇشنارە خېنىمنى ئەفرىدۇن ۋاڭ ئورنىدا كۆرىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مەيلى مەئىن تەيجى بولسۇن، مەيلى ھېممەت كاھ بولسۇن. خۇشنارە خېنىمغا ئاشكارا قول سىلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە، نېمىشقىدۇر يېقىندىن بېرى خۇشنارە خېنىمنىڭ بۇيرۇقى بويىچە قاسىم توپ بېشى ئوردا تەرتىپلىرىنى باشقىدىن چىڭىتىپ، خۇشنارە خېنىمنى قوغداش خىزمىتىنى چىڭ ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

مەئىن، ھېمىتلەر ئوردا ئىشىدىن چۈشۈپ ئۆيىگە قايتىشى كېرەك، كەچتە ئوردىغا كىرىدىغان ئاسما كۆۋرۈك تارتىۋېلىنغانلىقتىن قانات ياساپمۇ ئېگىز ئوردا ئىچىگە كىرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئاخىر بولماي ئۇلار ئەئىلەم ئاخۇنىنىڭ ئۆتكەندىكى مەسلىھەتى بويىچە باش كېنىزەك زەينەپنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى.

بىر كۈنى ھېممەت كاھ زەينەپنى ئۆز خانىسىغا تەكلىپ قىلىپ، گەپنى يىراقتىن ئەگىتىپ ئۇنى چېكىپ باقتى. لېكىن زەينەپ:

— كاھ بېگىم، مەن بىر يېتىم قىز، پۇجۇڭ ئاغىچام ئۆز

ئانامدەك بولۇپ قالدى، ئۇنىڭ ئىجازىتىسىز ئۆزگە باشقا ئىش قىلالمايمەن، ھەرقايسىلىرىنىڭ كۆڭۈل بۆلگەنلىكىلىرىگە رەھمەت، ــ دېدى.

ــ پۇجۇڭ ئاغىچام ياشىنىپ قالدى، ئۇ سىزدەك بىر سادىق خىزمەتكارغا موھتاج، ئۇنىڭ ئۈستىگە خاپىغان كېسىلى بار. بىز تەيجى بېگىم بىلەن مەسلىھەت قىلىپ پۇجۇڭغا ئوبدان قاراش، ئۇنى داۋالاشنى ئويلاشتۇق. بۇنىڭغا سىزنى نېمە دەركىن دەپ سوراپ بېقىشىم. مەئىن تەيجى بېگىم سىزنىڭ سادىقلىقىڭىزنى ئەلا بىلىپ، مانا بۇ ئازراق سوۋغاتنى سىزگە كىرگۈزدى، ــ دېدى ـ دە، بىر جۇپ ئالتۇن ھالقا، بىر دانە ئالتۇن ئۈزۈكنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. بۇ تاسادىپىي «ئىلتىپات»تىن ھەيران بولغان زەينەپنىڭ كۆزى چاقناپ كەتتى، ئەمما يۈزى قىزاردى. چۈنكى ئۇ بۇ سۈيىقەستچىلەرنىڭ مەقسىتىنى تېخى چۈشەنمەي، بۇنى ئۆزىنى ياتلىق قىلىش نىيىتىدە قىلىنىۋاتقان ئىشلار دەپ ئويلايتتى. شۇڭا:

ــ رەھمەت كاھ بېگىم، تەيجى بېگىمنىڭ ئىلتىپاتىغا كۆپ رەھمەت. مەن بۇ سوۋغاتلارنى قوبۇل قىلالمايمەن. ھازىر تالالىق بولۇش نىيىتىمۇ يوق، ــ دېدى.

ــ بىزدىمۇ ئۇنداق نىيەت يوق زەينەپخان، ئەمدى سىزدىن ئۈمىدىمىز پۇجۇڭ خېنىمنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن قىممەت باھالىق «مىشكى شېرىن» مەجۇنىدىن ئەكەلدۈرگەنىدۇق، خېنىم دورا يېيىشكە كاج، سىز بىر ئامال قىلىپ خېنىمغا كۈنگە ئىككى كۈمىلاچتىن يېدۈرسىڭىز، سالامەتلىكى ياخشىلانسا بىز ئىنتايىن خاتىرجەم بولاتتۇق، ــ دېدى ھېمىت كاھ.

ــ بۇ ياخشى نىيەتلىرىنى پۇجۇڭ ئاغىچامغا يەتكۈزەي، ئاغىچا خېنىم نېمە دەركىن؟ ــ دېدى زەينەپ سادىدىلىق بىلەن.

ــ بۇنى ئاغىچامغا دېمەيلا، سىز ئۆزىڭىز ئەكەلدۈرگەن بولۇڭ، ئاغىچامنىڭ سىزگە ئىخلاسى كۈچلۈك، ــ دېدى مۇغەمبەرلىك بىلەن ھېمىت كاھ.

— مېنى تولا خىجىل قىلمىسلا كاھ بېگىم، پۇجۇڭ ئاغىچام ئالدىدا يالغان سۆز قىلالمايمەن، — دېدى زەينەپ.

— ئۇنداق بولسا بۇ گەپلەر مۇشۇ يەردە قالسۇن، تەيجى بېگىم بۇ ئىشنى ئۆزى مەسلىھەت قىلىپ باقۇر، بۇ سوۋغاتلارنى ئېلىپ قويۇڭ، بۇمۇ بىزنىڭ كۆڭلىمىز، — دېدى ھېمىت كاھ.

ئەمما، زەينەپ ئۇ نەرسىلەرنى ئاستا ئورنىغا قويۇپ چىقىپ كەتتى. ھېمىت كاھ مەقسەتكە يېتەلمەي «لاسسىدە» ئولتۇرۇپ قالدى.

ھېمىت كاھ ئالدىراپ مەئمەن تەيجىنىڭ ئۆيىگە كىرگىنىدە ئەئىلەم ئاخۇن، مىجىت بايلار پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. تاقەتسىزلەنگەن مەئمەن تەيجى:

— كاھ بەگ، قانداق بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— تەيجى بېگىم، ئۇ جاھىل قانجۇقكەن، قولغا كېلىدىغاندەك ئەمەس، — دېدى.

— ھەي، يامان بولدى. ئاسىم دېگەن يالاقچى جەنۇبتىن بىر يوتقان تېشىنى ئەفرىدۇنىڭ بالىسى، دەپ تېپىپ كەپتۇدەك. خۇدايىم بۇ قېرى جادىنىڭ جېنىنى يا ئالمىدى، مۇشۇ قېرى جادىنى كۆزدىن يوقىتالىساقلا ئىش پۈتەتتى، — دەپ ھەسرەتلەندى مەئمەن.

ئۇلار خۇشنارە خېنىمغا سۆيىقەست قىلىشنىڭ كۆپ يوللىرىنى ئويلاشتى، لېكىن بۇ ئوڭاي ئەمەس ئىدى. ئاخىرىدا ئەلماخۇن:

— ھېمىت كاھ بېگىم، يوشۇرۇنچە ئوردىدا بىر كېچە قونسلا، قېرى جادى ھاجەتكە چىققىندا، ھاجەتخانىدىلا جايلىۋېتىپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىۋالسلا ئىش تامام، ئەمدى شۇ مەئمەن تەيجى بېگىم ئۇچۇن بىر كېچە ئۇيقۇلىرىنى ھارام قىلىدىلا، — دېدى ھىجىيىپ.

ھېمىت كاھ ئاغزىدا «ھە، ھە» دېگىنى بىلەن كۆڭلىدە دېلىغۇللۇققا چۈشتى. بۇمۇ خېلىلا قىيىن ئىش ئىدى. ئۇ

كۆڭلىدە: «خۇشنارە خېنىم كېچىسى ھاجەتكە چىقمىسىچۇ؟ چىقىقان ھالەتتىمۇ زەينەپ بىللە بولىدۇ. ئىككىسىنى جايلىۋەتكەندىمۇ ئۆزۈمنى نەگە يوشۇرىمەن؟ ئوردىدىن چىقىپ كېتىش مۇمكىن بولمىسا» دېگەنلەرنى ئويلىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ پىلانمۇ سۇغا چىلاشتى. ئاخىرىدا تازا كېلىشتۇرۇپ بىر پارچە خەنزۇچە ئەرزنامە يازدۇرۇپ بەش سەر ئالتۇن بىلەن قايتىدىن ئامبالغا سۇنۇپ باقماقچى بولۇشتى.

ئۇچىنچى باب

پادىچى «پادىشاھ» بولدى

1

مامۇت ئوردىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئېگىز ئوردىدىن خۇشنارە خېنىم ئولتۇرغان ئۆيگە يانداش، بىر بىدىن يەنە بىر ئېگە كىرگىلى بولمىدىغان ئىككى ئېغىزلىق ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ ئۆيلەر ئاللىقاچان ئوردا كېنىزەكلىرى تەرىپىدىن ھەشەمەتلىك جابدۇلغانىدى.

تاملارغا كۆز چاقنىتىدىغان يىپەك گىلەملەر تارتىلىپ، كاڭغا تەكتىگە كىگىز، ئۈستىگە گىلەم ۋە يۇمشاق كۆرپە سېلىنغان، پەسكە قوش پۈرژىنىلىق سىم كارىۋات قويۇلۇپ، ئۇنىڭغىمۇ كارىۋات گىلىمى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مامۇق كۆرپە سېلىنغانىدى.

ياندىكى تەكچىگە گۈللۈك چىنە ـ قاچىلار، فارفۇر بۇيۇملار قويۇلغان بولۇپ، ئۆي شاھانە جابدۇلغانىدى.

مامۇت بۇ ئۆيگە باشلاپ كىرىلىپ، «بۇ ھۇجرىلىرى» دېيىلگەندە، ئۇ: «ئوڭۇمۇ ـ چۈشۈمۇ» دەپ ئويلاپ، يېڭى، ئېسىل گىلەملەرگە دەسسەپ چىقىشقىمۇ ئەيمەندى. خۇشنارە خېنىم بۇنى سېزىپ:

ـــ گاڭ بالام، مۇشۇ 260 ئېغىزلىق ئېگىز ئوردا سىزنىڭ، ھەرگىزمۇ تارتىنماڭ، ئاتىڭىزدىن قالغان مىراس، مانا بۇ ئىككى قىز مەخسۇس سىزنىڭ خىزمىتىڭىزدە بولىدۇ. گاڭلىق يارلىقى كەلگۈچە ئاسىم تەيجىنىڭ ھەمراھلىقىدا باغلارغا بېرىپ ئويناپ

كۆلۈڭ، ــ دېدى.

مامۇت بىلەن روزى خالىي قېلىپ بۇ تاسادىپىي ئامەتتىن ھەيران بولۇشاتتى.

ــ راستىمۇ بۇ ـ ھەۋ؟ ــ دېدى روزى كۆزى ئالاچەكمەن بولۇپ. ئەسلىي «راستۇر بۇ ـ ھە، مامۇت ئاداش» دېمەكچىدى، بىراق دېيىشكە پېتىنالمىدى.

ــ راست بولمايزە، ــ دېدى مامۇت كېرىلىپ، ــ مانا ئوردا، مالايلار، كۈندە يەۋاتقان گۆش، چىرايلىق قىزلار، ئۈستىمىزدىكى كىيىملەرنىڭ ھەممىسى راست تۇرمامدۇ!

ــ راست، راست، ــ دېدى روزى ھاياجانلىنىپ.

قوش پۇرژىنىلىق سىم كارىۋاتنىمۇ ئۇلارنىڭ تۇنجى قېتىم كۆرۈشى ئىدى. مامۇت ئاستا كارىۋات ئۈستىگە چىققانىدى، پۇرژىنىلار لىڭشلداپ يۇمشاق مامۇق كۆرپە بىلەن چۆكۈپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن روزى كارىۋاتنىڭ يېنىغا باردى. لېكىن ئۈستىگە چىقىشقا پېتىنالماي، قولى بىلەن ئاستا سىلاپ قويدى.

ــ ياتە، ــ دېدى مامۇت، ــ بەك راھەت ئىكەن.

ئەمما، روزى يېتىشقا يەنىلا جۈرئەت قىلالمىدى ...

ئۇلار ئىككىسى ئۆي ئىچىدىكى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان جاھاز، مۇلۇكلەرگە يېقىن بېرىپ، قوللىرى بىلەن سىلاپ جاھاندا ئاجايىپ نەرسىلەرنىڭ بارلىقىدىن ھەيران بولۇشتى.

بىر چاغدا خۇشنارە خېنىم مامۇتنىڭ خىزمىتىگە ئاجرىتىلغان ئىككى كېنىزەكنى باشلاپ كىرىپ كەلدى. ئۇ:

ــ مامۇت بەگ، ئورۇن ـ كۆرپىلەرنى سېلىش، يىغىش، ئۆينى تازىلاش ئىشلىرىنى بۇ قىزلار قىلىدۇ، ياتقۇچە ئىشكىنى ئىچىدىن سولاپ، خاتىرجەم ئارام ئېلىڭ بالام، ھە قىزلار، مامۇت گاڭنىڭ ياتقىنى تەييارلاپ بېرىڭلار، ــ دېدى.

قىزلار «خوش» دېگىنىچە ئەدەپ بىلەن كاڭغا چىقىپ دۇخاۋا كۆرپە ـ يوتقانلارنى ۋە مامۇق ياستۇقلارنى رەتلىك قويۇپ:

ــ بېگىم مەرھەمەت، ئارام ئالسىلا، ــ دېيىشتى.

روزىغا قارىغاندىمۇ مامۇتنىڭ يۈزلىرى ۋىللىدە قىزاردى، ئۇ كۆڭلىدە: «بۇ يوتقان ـ يېپىنچىلارنىمۇ قىزلارغا سالدۇرغۇچە ئۆزىمىزلا سېلىپ ياتمايمىزمۇ» دەپ ئويلايتتى. خۇشنارە خېنىم:

ـــ ئوبدان ئۇخلاڭ گاڭ بالام، ـــ دېگىنىچە ئىككى كېنىزەكنىڭ يۆلىشى بىلەن چىقىپ كەتتى. روزى بېرىپ ئىشكنى ئەتكەندىن كېيىن تەنلىرى قورۇنغانىدەك بولۇپ كۆرپە ئۈستىگە چىقىشتى.

ـــ روزى ئاداش، نېمىدېگەن يۇمشاق ياستۇق بۇ؟ قانداق قىلىپ بىز مۇنداق ئابرۇيلۇق بولۇپ كەتتۇق؟ ئارا يېقىن بولغان بولسا چوڭ دادامنى، ئاغىنىلەرنى ئەكەلگەن بولساق ـ ھە؟ ـــ دېدى مامۇت.

ـــ سەن ئاداش، ۋاڭنىڭ ئوغلىكەنسەن، مۇشۇ يەرلەر ھەممىسى سېنىڭ دەۋاتمامدۇ؟ ئاداش، چوڭ ئاناڭغا دېسەك، يوتقان ـ يېپىنچىلارنى ئۆزىمىز سېلىپ، ئۆزىمىز يىغساق، ئادەم خجالەت بولمىدىكەن، ـــ دېدى روزى.

ـــ شۇ ئەمەسمۇ، بىز يا چولاق، يا قېرى بولمىساق، ئەتە پۇجۇڭ ئانامغا دەپ باقاي، مەنمۇ تازا خجىل بولدۇم، ـــ دېدى مامۇت.

شۇ گەپلەردىن كېيىن سەپەر ھارغىنلىقىدا ئۇلار يۇمشاق كۆرپە ئۈستىدە ئاستا ـ ئاستا ئۇيقۇغا كەتتى ...

مامۇت سەھەر ئويغىنىپ، روزىنى ئويغاتتى.

ـــ قانداق، ئۇيقۇڭ قېنىپتىمۇ ئاداش؟ ـــ دېدى مامۇت.

ـــ يۇمشاق چۈشەكتە تازا ئۇخلاپتىمەن. ئۆيدە بولساق بۇ ۋاقىلاردا كالا سېغىشقا يارەملىشەتتۇق ـ ھە؟ ـــ دېدى روزى.

ـــ يۇر، سىرتقا چىقىپ كۆرۈپ باقايلى، ـــ دېدى مامۇت.

ئۇلار ئوردا كۆرەسىگە چىقىنىدا كېنىزەكلەر كۈرەنى تازىلاۋاتاتتى. ئوردا ئىشكى تېخى ئېچىلمىغان، ئىشىك يېنىدكى دۆگىلەك پەنجىرە تۆۋىدە ئوردا قاراۋۇلى قىلىچنى قۇچاقلىغىنىچە ئۇخلاۋاتاتتى.

تازىلىق قىلىۋاتقان كىنىزەكلەر مامۇتنى كۆرۈپ ئىشىنى توختاتتىم، سەپ بولۇپ ھەممىسى بىر دەك ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى. مامۇت بۇ ئوردا قائىدىسىگە تۇنجى قېتىم دۇچ كېلىۋاتقاچقا، قانداق قىلىشنى بىلمەي ھودۇقتى.

ــ نېمە قىلىۋاتىدۇ بۇلار؟ ــ دېدى مامۇت روزىغا.

ــ ۋايتاڭ، ــ دېدى روزىمۇ چۈشەنمەي، ــ قولىدىكى ئىشنى قىلىۋەرمەي.

شۇنىڭ بىلەن مامۇت دىققىتىنى باشقا ياققا بۇرىدى. ئاندىن لۈكچۈن بازىرىنىڭ سەھەر مەنزىرىسىنى كۆرۈپ باقماقچى بولۇپ دۇگىلەك پەنجىرە ئالدىغا كەلدى.

تۈپتۈز كەتكەن كوچا، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە جايلاشقان زىچ ئۆيلەر، ئاندا ـ ساندا ئۆسكەن چىرايلىق چۈلۈك دەرەخلىرى كۆزگە چېلىقتى، تۈرخۈنلاردىن كۆتۈرۈلگەن تۈتۈنلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ، يۇقىرىغا ئۆرلىشىدىن ئاسمانىنى تۇمان باسقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار پەنجىرە ئالدىدا بىردەم تۇرغاندىن كېيىن ئۆگزىگە چىقىپ ئەتراپنى كۆرۈپ باقماقچى بولدى.

ئۇلار ئوردىغا تېخى ئاخشاملا كەلگەچكە قەيەر بىلەن ئۆگزىگە چىققىلى بولىدىغانلىقىنى تېخى بىلمەيتتى. شۇڭا كىنىزەكلەردىن سوراشقا تارتىندى. دەل شۇ چاغدا ئۆزلىرى بىلەن تەڭ قۇرام بىر بالا ئىككى چېلەك سۇ كۆتۈرۈپ پەيدا بولدى.

ــ ھەي ئاداش، تۆپىسىگە قەيەر بىلەن چىقىدۇ؟ ــ دەپ سورىدى روزى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان كىنىزەكلەر ۋە ھېلىقى بالا تارتمىنى كۆرسەتكىنىچە:

ــ خوش خوجام، تارتما بۇ يەردە، ــ دېيىشتى.

ئۇلار تارتما بىلەن ئوردىنىڭ ئەڭ ئېگىز ئۆگزىسىگە چىقىشتى. يەردىن يىگىرمە نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتە تۇرۇپ ئۇلار گويا ئۆزلىرىنى ئاسمانغا چىقىپ قالغاندەك ھېس

قىلىشتى. ئوردا ئۆگزىسىدە تۇرۇپ 800 مو كېلىدىغان لۇكچۇن بازىرىنىلا ئەمەس، خېلى يىراقلارنىمۇ كۆرگىلى بولاتتى.

ئوردا كەينىدىكى بۇك ـ باراقسانلىق ئۇلارغا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەنزىرىلىك يېزىسىنى ئەسلەتتى. ئۇلار بىردەم تاماشا قىلغاندىن كېيىن قايتىپ چۈشتى. خۇشنارە خېنىم مامۇتنى ساقلاپ تۇراتتى:

ــ گاڭ بالام، تىنچ قوندىلىمۇ؟

ــ تىنچ ئانا، ياخشى ئۇخلاپتىمىز، ــ دېدى مامۇت.

ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن خۇشنارە خېنىم ئوردا تەرتىپلىرىنى چۈشەندۈردى:

ــ بۇنىڭدىن كېيىن بالام، ھەر ئەتىگىنى ئوردا ئەمەلدارلىرى جۇنۇڭدىن ئېسىنىلىك سورايدۇ. گاڭدەك ئولتۇرسىلا بالام، دادىلىرى سەككىز يېشىدا گاڭ بولغان، گاڭ دېگەن مۇشۇ يۇرتنىڭ پادىشاھى. ھەممە ئىشلىرىنى ئوردا خىزمەتچىلىرى قىلىدۇ. ئەيمەنمىسىلە، تارتىنمىسىلا بالام، كىرپىك كۆتۈرۈپ قارىغۇچىلار بولسا مەن بار. ناشتىدىن كېيىن قازى كالان، دۇڭان بېگى، توپ بېشى، تەجىلەر ئېسىنىلىك سوراپ سالامغا كىرىدۇ. ھودۇقمىسىلا، گاڭغا مۇناسىپ ئولتۇرسىلا بالام، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاسىم تەيجى باغلارغا ئاچقىپ ئويناتىپ كەلسۇن، ــ دېدى.

ناشتىدىن كېيىن ئاسىم تەيجى مامۇتنى باشلاپ ۋاڭنىڭ قوبۇلخانىسىغا ئەكىردى. قوبۇلخانا سالاپەتلىك ئادەملەر بىلەن لىق تولغانىدى. مامۇت ئىشىكتىن كىرىشى بىلەن سورۇن ئەھلى «دۇررىدە» ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىشىپ:

ــ بېگىمگە سالامەتلىك، بەخت ـ سائادەت تىلەيمىز، ــ دېيىشتى.

بۇ ھەيۋەتلىك ئىشتىن مامۇت ھودۇقسىمۇ، چوڭ ئانىسىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ كىشىلەرگە سالام بەردى.

ئۇ ئاسىم تەيجىنىڭ تەكلىپى بىلەن تۆردىكى مەخسۇس ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئەتراپتىكىلەرمۇ ئولتۇرۇشتى. قازى كالان باش بولۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى.

كېنىزەكلەرنىڭ يۆلىشى بىلەن خۇشنارە خېنىم كىرىپ كەلدى، سورۇن ئەھلى يەنە بىر قېتىم ئورنىدىن تۇرۇشتى. ئۇمۇ مامۇتنىڭ يېنىدىكى مەخسۇس ئورۇنغا ئولتۇردى. ئاسىم تەيجى بۇ سەللىلىك، سالاپەتلىك كىشىلەرنى بىرمۇبىر مامۇتقا تونۇشتۇردى. قازى كالان، توپ بېشى، تەيجىلەر، دۆڭان بېگى، تۇغ بېگى قاتارلىقلار بىلەن بىرگە ھېمىت كاھىمۇ ئۇلۇغۇرۇپ كەلگەنىدى. تونۇشتۇرۇشتىن كېيىن قازى كالان:

ــ مامۇت بېگىم دادىسى ئەفرىدۇن جۇنۇڭۇغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكەن. ئەفرىدۇن جۇنۇڭ كاتتا كىشى ئىدى. ئاللانىڭ نۇسرىتى بىلەن سەككىز ياش ۋاقتىدىلا ۋاڭ بولغان. كاتتا ئۆلىما ئەھمەد ئاخۇنلۇقۇمدىن [1] تەلىم ئالغان، مۇللا زەيدىننىڭ مەسلىھەتلىرىنى قوبۇل قىلغان. شۇنداق قىلىپ يۇرتمىزنى ئادىل سورىغان، ئەفرىدۇن بېگىم زامانىسىدا ئىلىم ـ مەرىپەت راۋاج تاپقان، قەشقەردىن ئۆلىما، ئالىم، شائىر كىشى ئابدۇرېھىم نىزارىنى تەكلىپ قىلىپ ئوردىدا كىتاب يازدۇرغان. بۇ ئۇلۇغ كىشىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلىپ كۆڭلىمىز سۇنغانىدى. ھېلىمۇ ياخشى، ئىزنىي باسىدىغان پەرزەنتى بار ئىكەن. پۇجۇڭ خېنىم، تەيجىلەر ۋە ئوردا ئەھلىنىڭ ھەممەملىكى بىلەن مامۇت بېگىمنىڭ جۇنۇڭ بولۇپ دادىسىدەك يۇرتنى ئادىل سوراپ ئۆتۈشىگە تىلەكداشمىز. قېنى، ھەممىمىز يېڭى جۇنۇڭنىڭ بەخت ـ تەلىيى ئۈچۈن دۇئا قىلايلى، ــ دېدى.

«ئامىن» دەپ قوللار ئېگىز كۆتۈرۈلدى. شۇنداق قىلىپ

---

[1] ئەھمەد ئاخۇنلۇق ــ لۇكچۇنلۇك شائىر ئەھمەد خوجامنىياز ئوغلى قىسقۇرى (1827 ــ 1717) ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى نامايەندىلىرىنىڭ بىرى «رەۋزاتۇلزوھرا» ناملىق داستانى بار. يەرلىك خەلق شائىرىنىڭ دىنىي بىلىمىنى كۆزدە تۇتۇپ «ئەھمەد ئاخۇنلۇقۇم» دەپ ھۆرمەتلەپ شۇنداق ئاتىغان.

تۇنجى قېتىملىق تونۇشۇش، ئېسەنلىك سوراش ئاياغلاشقاندىن كېيىن ھەممەيلەن كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىشتى.

مامۇت ئېسىنى تېپىپلا نامرات ئائىلىدە پادا بېقىپ چوڭ بولغاچقا، تېخى ساۋاتسىز ئىدى. شۇڭا خۇشنارە خېنىم ئوردا ئاخۇنىنى چاقىرىپ، مامۇتقا كۇندە خەت ئۆگىتىشنى تاپشۇردى. تېخى خانىدانلىقتىن جۇنۇاڭلىق يارلىقى كەلمىگەن بولسىمۇ، ئوردا ئەھلى مامۇتنى جۇنۇاڭ قاتاردا كۆرۈشتى ...

2

ھېمىت كاھ نەچچە كۈندىن بېرى دېلىغۇللۇقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئورا كۆزلىرى تېخىمۇ چۆككەندەك، قاتىراڭغۇ يۈزى بولسا بارغانسېرى قارىيىپ، ئۇنى تېخىمۇ كۆرۈمسىز قىلىپ كۆرسىتەتتى. ئۇنىڭ دېلىغۇل بولۇشىدا ئىككى سەۋەب بار ئىدى: بىرى، مەئىن تەيجى، ئەلىماخۇنلار ئۇنى خۇشنارە خېنىمنى ئۇجۇقتۇرۇشقا قىستايىتتى. ھېمىت بۇ ئىشقىمۇ تەۋەككۈل قىلىشقا تەييار ئىدى، لېكىن مەئىن تەيجىنىڭ ۋاڭ بولسا باش تەيجىلىكنى ئەلىماخۇنغا بېرىشكە ۋەدە قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئاخىر ئۆزىنىڭ ئاپىتاپتا قېلىشىغا كۆزى يەتتى. يەنە بىر بولسا، قاسىم تەيجىنىڭ «ھېمىت كاھ قىڭغىر قەدەمنى ئازراق بېسىڭ، مېنىڭ جازا توقمىقىمنىڭ رەھىمسىزلىكىنى ھەممىدىن ياخشىراق بىلىسىزغۇ» دەپ ئاگاھلاندۇرۇشى ئىدى. ھېمىتتىكى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى سەزگەن ئايالى خالىي چاغدا:

— كاھ بېگىم، كېسەل بولغاندەك مۇشۇ نەچچە كۈندىلا جۇدەپ كەتتىلە، ئوردىدا بىرەر ئىش بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى. ئەمما ھېمىت كاھ جىممىدە ئولتۇرۇۋالدى.

— نەچچە كۈندىن بۇيان يۈرۈش - تۇرۇشلىرى باشقىچە، كېچىچە جۆيلۈپ چىقتىلا، ئەمدى مېنىڭدىنمۇ يوشۇرامىلا؟ مەن ئەقىلسىز بولساممۇ، بىرەر پايدىلىق مەسلىھەت بېرىشكە

يارامەن، ــ دېدى ئايالى يەنە.

ھېمىت كاھ بىردەم ئويلانغاندىن كېيىن، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئايالىغا سۆزلەپ بېرىپ «ئۇھ» تارتتى:

ــ ئۇ يەرگە قارىسام مەئسۇن تەيجى خۇشنارە خېنىمنى يوقاتىدۇ، بۇ يەرگە قارىسام قاسىم تەيجى يانجىيمەن دەيدۇ، بۇ ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا مەجبۇرىي كېتىشتىن ئەنسىرەۋاتىمەن خوتۇن.

ــ مۇشۇنىڭغىمۇ قايغۇرغۇلۇقمۇ، جۇنۇڭلىق سىلىگە كەلمىگەندىن كېيىن، سىلىگە نېمە جاپا؟ «ئاپاڭنى كىم ئالسا ئاتاڭ شۇ» دېگەن گەپ بار. خۇدانىڭ بەرگەن كۈنىگە شۈكۈر قىلىپ، گۈناھلىق ئىش قىلمىسىلا. قاسىم تەيجى دېگەن بىر يەرگە كەلگەندە مەئسۇن تەيجىنى يەپ پۈركۈۋېتىدۇ، ئۇ توقچەننىڭ كەينىگە كىرىپ بالاغا قالمىسىلا، ــ دېدى ئايالى.

ــ ئۇنداق بولسا قانداق قىلىمەن خوتۇن؟

ــ گەدەنلىرىدىن ساقىت، قاسىم تەيجىگە بولۇنغان ئەھۋاللارنى ئاستا دەپ قويسىلا تۈگىمىدىمۇ؟

ــ كېيىن مەئسۇن گاڭ بولۇپ قالسىچۇ؟

ــ جۇنۇڭلىنىڭ ئوغلى تېپىلغان تۇرسا، ئۇنىڭغىزە گاڭلىق تېگەمدۇ؟ ــ دېدى ئايالى مەنىلىك قىلىپ.

قاسىم توپ بېشى ئوردىدا تەيجىلەردەك ھوقۇق يۈرگۈزەلمىسىمۇ، ئوردىنىڭ تەرتىپلىرى، جازالاش، زىندان ئىشلىرىنى، ئوردا قاراۋۇللىرىنى باشقۇراتتى. ئوردا ئىچىدىمۇ تۈرغۇن كىشى ئۇنى ھۆرمەت قىلاتتى. ھېمىت كاھ باشقىلاردىن ئانچە تەپ تارتمىسىمۇ، قاسىم تەيجىدىن تەپ تارتاتتى. شۇڭا، ئۇ ئويلىنا ـ ئويلىنا بۈرۈنقى ئەسكى خىياللىرىدىن بىراقلا يانىدى ۋە مەئسۇن تەيجىدىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا، مەئىنىنىڭ خۇشنارە خېنىمنى زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرۈش، قەستلەپ ئۆلتۈرۈش پىلانلىرى بەربات بولدى.

مانا شۇنىڭدىن كېيىن ھېمىت كاھ ئوردىغا ئەتىگەن كېلىپ، ئوردا ئەھلى بىلەن ۋاڭدىن ئېسىنلىك سوراشقا قاتنىشىپ،

ئۇلارنىڭ ئىشقا بۇيرۇشىنى كۈتمەڭلەر بولدى. لېكىن بىرقانچە كۈنگىچە خۇشنارە خېنىم، ئاسىم تەيجىلەر ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ ئۇنى ئىشقا ئارىلاشتۇرمىدى. ھېمىت ئىشەنچ تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئايالىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن قاسىم تەيجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ئۆتكەنكى ئىشلىرىغا تۆۋە قىلىپ، خۇشنارە خېنىمغا ئەپلەشكەندە ئۆز ئەھۋالىنى دەپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپ، ئازراق كۆز يېشىمۇ قىلدى.

مەئسۇن تەيجى ھېمىت كاھىنىڭ ئۆزىدىن قېچىپ يۈرگەنلىكىنى سېزىپ قاتتىق غەزەپلەندى. ئۇنى بىر - ئىككى قېتىم چاقىرتسىمۇ كەلمىگەندىن كېيىن، ئاخىر ھېمىت كاھىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تەھدىت سالماقچى بولدى. ھېمىت كاھ ئۆيىدە يوق ئىدى. شۇڭا مەئسۇن ھېمىتنىڭ ئايالىغا:

— «ئىتقا نان بەرسە قولىنى چىشلەپتۇ» دېگەندەك، مەن ھېمىتقا قولۇمدىن كېلىشچە ياخشىلىق قىلدىم. ئەمدىزە مەندىن يۈز ئۆرۈپ، مەندىن قېچىپ نەگە بارماقچى؟ ھېمىت بىلەپ قويسۇن، مەن ئۇنىڭغا يۈز - خاتىر قىلمىسام ئاللىقاچان زىندانغا تاشلاتقان بولاتتىم. مەن باش تەيجى، مۇشۇ يۇرتنىڭ گېپىگى، ھېمىت ئوبدانراق ئويلاپ باقسۇن! — دەپ چىقىپ كەتتى. ھېمىت كاھىنىڭ ئايالى بۇ گەپتىن تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى.

مەئسۇن تەيجى ئەلماخۇنلار بىلەن قىلىشقان مەخپىي مەسلىھەتنىڭ ئاشكارا بولۇپ قېلىشىدىن بەكمۇ ئەنسىرەيتتى. مۇشۇ تۇرقىدا قۇدرىتى يەتسە ھېمىتنى دەرھاللا كۆزدىن يوقاتقان بولاتتى. ئەمما ... شۇڭا ئۇ ئەمدى قانداق قىلىپ ھېمىت كاھىنى تىزگىنلەپ تۇرۇش توغرىسىدا باش قاتۇراتتى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى ۋاڭلىقنى تالىشىش توغرىسىدىكى ئوي - خىياللىرىنىڭ ئورنىنى ئەمدى سۈيقەستنىڭ ئاشكارا بولۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى ئويلاش ئىگىلىۋالدى، بۇ ھەقتە ئويلىغانچە ئۇنى ئېغىر غەم ئىلكىگە ئېلىۋالدى. شۇڭا مۇشۇ نەچچە كۈن ئىچىدە مەئسۇنىڭ پاكار، دوغلاق بويى تېخىمۇ پاكارلاپ كەتكەندەك

بولۇپ، پورلاشقان قوۋۇزلىرى تېخىمۇ بوشىشىپ، ئۇنىڭ تەلەتىنى تېخىمۇ سەتلەشتۈرۈۋەتكەندى.

3

لۇكچۇن ۋاڭلىقىنىڭ تۆت چوڭ بېغى بار ئىدى. باغلارنىڭ كىچىكلىرى قىرىق نەچچە مو، چوڭلىرى يۈز نەچچە مو كېلەتتى.

ئوردا كەينىگە جايلاشقىنى گۈلباغ. بۇ باغدا ھەرخىل مېۋىلەر ئۆستۈرۈلۈشتىن باشقا بىرنەچچە مو يەرگە گۈل تېرىلاتتى. ئوردىدا زېرىككەن خان ئاغىچىلار كېنىزەكلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئېگىز ئوردىدىن باغقا كىرگىلى بولىدىغان يەر ئاستى يولى بىلەن باغقا چىقىپ سەيلە ـ تاماشا قىلاتتى.

ئىككىنچى بېغى لۇكچۇن بازىرىنىڭ ئىككى كىلومېتىر شەرقىدىكى يازلىق ئوردا سۈپىتىدە پايدىلىنىدىغان، چەتتىن كەلگەن مېھمانلارنى كۈتىدىغان يۈز نەچچە مو كۆلەمدىكى دۆلەتباغ. بۇك ـ باراقسان باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا شىپاڭ سېلىنغان. شىپاڭلاردىن تارتىپ، ئۆي تورۇسىدىكى تاختايلارغا خىلمۇخىل مېۋە، گۈللەرنىڭ سۈرىتى سىزىلغان. تورۇسقا رەتلىك تاش ئەينەكلەر ئورنىتىلغان. يىراقتىن قارىغان كىشىگە شىپاڭ خۇددى مۇئەللەقتە تۇرغۇزۇلغاندەك كۆرۈنىدۇ. بۇ باغ ئەنجۇرلۇك، ئانارلىق، نەشپۈتلۈك، جۈجەملىك دېگەندەك مەخسۇسلاشتۇرۇلغان بۆلەكلەرگە بۆلۈنگەن.

دەم ئېلىش ۋە تاماشا قىلىش ئۈچۈن باغنىڭ گۈزەل، باراقسان جايلىرىغا تۈۋرۈكلۈك ئايۋانلار قۇرۇلۇپ، خىش ياتقۇزۇلغانىدى.

دۆلەتباغ ـــ نامىغا خاس ھەقىقەتەن گۈزەل، جەننەت ماكان ئىدى. ئۇز دەۋرىدىكى ئاتاقلىق شائىر ئەھمەد خوجامنىياز قىسسۇرى دۆلەتباغنى تەرىپلىگەن بىر مۇخەممەسسە مۇنداق يازغان:

ئۆگزىلەر ئۆتسە راۋاقى چەرخ تاقىدىن ئېشىپ،
قۇببىئى ئايۋانى ئاي بىرلە قۇياشقا ياندىشىپ،
ئۇستىدە گۈل مىخلىرى يۇلتۇز مىسەللىك ئورناشىپ،
ھەر يىغاچ ئۇستىدە گۈللەر بەرگىگە چىرماشىپ،
ھەۋزى كەۋسەرەدەك ئىچىدە ئابى جارى ئۆزگىچە.

مېۋىلەر بولمىش بۇ باغ ئىچرە ناھايەتسىز سىچۈك [1]
كۆرگەن ئەل بولغاي يېمەكلىككە بۆۋىلەردەك يۇرۈك،
ھەر تەرەپ ئەنجۇر، ئانارى، رەڭگارەڭ شاپتۇل، ئۆرۈك،
با ـ باشىق شېرىن قوغۇن، چىلگى، تاربۇزلار چۈرۈك،
خوبىلەر رۇخسارىدەك ئالما، ئانارى ئۆزگىچە.
.....

ئۇچىنچى بېغى چاھارباغ. بۇ ئەللىك نەچچە مو كۆلەمدىكى مېۋە ئۆستۈرۈلىدىغان، ئادەتتىكى مېھمانلارنى كۈتىدىغان سەيلىگاھ. بۇ باغدا ھەرخىل مېۋىلەر بولۇشتىن تاشقىرى چەتتىن كۆچۈرۈپ ئەكىلىپ تىكتۇرگەن چىنار دەرىخىمۇ بار.

تۆتىنچى بېغى نەزەرباغ. بۇ ۋاڭنىڭ ئوغۇللىرىنىڭ يازلىق ئويۇن ـ تاماشا قىلىدىغان سەيلىگاھى بولۇپ، باشقا باغلاردىن ئالاھىدە ۋە ئۆزگىچە ئىدى.

خۇشنارە خېنىمنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئاسىم تەيجى بىرقانچە كاھلارنىڭ ھەمراھلىقىدا مامۇتنى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان باغلارغا باشلاپ بېرىپ ئويناتتى. باغلارنى بىر قۇر ئايلىنىپ كۆرۈش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، دۆلەتباغدا لۈكچۈننىڭ ئەنئەنىۋى مەشرەپلىرىدىن مېلىسنى خالىس ئورۇنلاشتۇرۇپ، مامۇتنىڭ كۆڭلىنى ئاچتى. مېلىس مەشرىپىدە بىرنەچچە داپەندە داپ بىلەن ناخشا ئېيتىدۇ. مېلىسقا يىغلىغان قىز ـ چوكانلار بىلەن يىگىتلەر چىرايلىق ئايلىنىپ، ئىززەت ـ ئېكرام بىلەن بىر ـ

[1] سىچۈك ـــ تاتلىق ـ شېرىن.

بىرىگە پوتا سېلىشىدۇ ۋە بېيىت ئېيتىشىدۇ. مەسىلەن:
پوتا سالغۇچى:

پوتا سالدىم سىز چوكانغا،
قوبۇل قىلغايلا.
كۆڭلۈم ئۇچۇن بۇ پوتىنى
ياندۇرمىغايلا.
دەپ بېيىت ئېيتسا،
پوتا ئالغۇچى:

كۆڭۈللىرى ئايان بولدى،
پوتىنى ئالدىم.
ئېگىلىپ ئۇچ تەزىم بىلەن
ياندۇراي ئاندىن.

دەپ بېيىت قايتۇرۇپ، ئېھتىرام بىلەن تەزىم بەجا كەلتۈرىدۇ، پوتىنى ئالغۇچى لايىقىدا بېيىت بىلەن جاۋاب قايتۇرالمىسا، بىرەر قىزىقارلىق گەپ بىلەن سورۇن ئەھلىنى كۈلدۈرسىمۇ ياكى ئۇسسۇل ئويناپ پوتىنى قوبۇل قىلىپ ئالىسىمۇ بولمۇيدۇ. پوتىنى ئالغۇچى ئاندىن خالىغان بىرسىگە يۇقىرىدىكى قائىدە بويىچە پوتا سالىدۇ.

مامۇت بۇ ئويۇننى كۆرگەندىن كېيىن دەسلەپتە خجالەت بولۇپ مەخسۇس ئورۇندا ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆردى. ئاسىم تەيجىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن چىرايلىق، شوخ چوكانلار مامۇتنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ئۇنىڭغا پوتا سالدى.

تەپسەم ساندۇق ئاچىلۇر،
گۈل باشىمغا سانجىلۇر.
بۇ مېنىڭ خەستە كۆڭلۈم،

سىزنى كۆرسەم ئاچلۇر.

بۇ بېيتتىن مېلىسقا قاتناشقانلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

ئەمما، بۇ تۇنجى پوتا سېلىشتا مامۇتنىڭ يۈزلىرى ئوت ئالغاندەك قىزىرىپ، تارتىنچاقلىق قىلدى. بىر - ئىككى قېتىم پوتا سېلىنىپ، ئۇمۇ ئاسىم تەيجى ئۆگىتىپ، يادلىتىپ قويغانلىرىنى دەپ، مەيدانغا چۈشۈپ ئۇسسۇل ئويناشقاندىن كېيىن، ئۆزىمۇ خېلى قىزىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەشرەپ مامۇتقا بەك يېقىپ قالدى ...

ئوردىدا ئوردا ئاخۇنى مامۇتقا خەت ئۆگەتكەندىن باشقا، خۇشنارە خېنىم ئوردا تەرتىپلىرى، يۈرتنى قانداق باشقۇرۇش، ئۆزىنى قانداق تۇتۇش، باشقىلار بىلەن قانداق مۇئامىلە قىلىش توغرىسىدا مامۇتقا ئىش ئۆگىتەتتى.

مامۇت مەيلى ئوردىدا بولسۇن، مەيلى سىرتقا چىقسۇن كىشىلەر قول قوۋۇشتۇرۇپ، باش ئېگىپ ئۆزىنىڭ ئىتائەتمەنلىكىنى بىلدۈرەتتى. شۇنىڭ بىلەن تۆت ئادەم ئارىسىدا خىجالەتتىن قىزىرىدىغان، تارتىنچاق چوڭ بولغان پادىچى مامۇت، خۇشنارە خېنىمنىڭ تەربىيەسى بىلەن ئاستا - ئاستا ۋاڭغا لايىق گىدىيىدىغان، تۇغۇشلۇق گەپ - سۆز قىلالايدىغان بولۇشقا باشلىدى. ھەتتا، ئۇ بىرنەچچە قېتىملىق مېلىسقا ئۆزى تەلەپ قىلىپ يۈرۈپ قاتناشقاندىن كېيىن، ئوردىدىكى كېنىزەكلەردىن چىرايلىقلىرىغا خالىي چاغلاردا چاقچاق قىلىشتىنمۇ ئۇيالمايدىغان بولۇپ قالدى.

4

1881 - يىلى چىڭ خانلىقىنىڭ مامۇتنى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا جۇنۇاڭلىققا تەينىلىگەنلىك يارلىقى كەلدى. شۇنداق قىلىپ 17 ياشقا يېقىنلاشقان چېغىدا مامۇتنىڭ جۇنۇاڭلىق يېڭى ھاياتى

باشلاندى.

يارلىق كەلگەن كۈنى يىگىرمە نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئوردا ئۆگزىسىدە ناغرا ـ سۇناي چېلىنىپ، لۈكچۈن خەلقى ئېگىز ئوردا ئالدىغا توپلىنىپ ئۈسسۇل ئويناپ شاھانە مەرىكە قىلدى.

مامۇتقا مەخسۇس چاك سۇلالىسى ئىلتىپات قىلغان جۈنۇاڭلىق كىيىمى كىيگۈزۈلگەندى. ئوردىدا جۈنۇاڭلىقنى تەبرىكلەش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

مامۇت قوبۇلخاندا تۆردىكى جۈنۇاڭلىق تەختىگە چىقىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئىككى تەرەپكە ئۆز دەرىجىسى بويىچە تىزىلغان ئوردا ئەھلى ۋە بۇ يۇرتتىكى بايلار سەپ بويىچە قول قوۋۇشتۇرۇپ ئۆرە تۇرۇشتى.

ئاندىن قازى كالاننىڭ باشلامچىلىقىدا:

ـــ جۈنۇاڭ بېگىمنىڭ تېنىگە سالامەتلىك، ۋاڭلىق تەختىگە بەخت ـ سائادەت تىلەيمىز! ـــ دېيىشتى. مۇراسىمدىن كېيىن چوڭ زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇلدى ...

شۇ كۈندىن باشلاپ پادىچى مامۇت ـــ سۇلتان مامۇت دەپ ئاتالدى.

بۇگۈنكى بۇ چوڭ سورۇندا مەئمۇن تەيجى كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ۋاڭلىقنى ئالالمىغانلىقىنىڭ دەردىدىن ئاغرىپ يېتىپ قالدىمۇ ياكى كېيىنكى بولغۇسى ئىشلاردىن ئەنسىرەپ، ئۆزىنى ۋاقىتلىق دالدىغا ئالدىمۇ، بۇنى ھېچكىم سۈرۈشتۈرمىدى.

ئىنانچىخانلىق يارلىقى كەلگەندىن كېيىن، خۇشنارە خېنىم مامۇتقا:

ـــ گاڭ بالام، بىرىنچى ئىشلىرى تەيجىلەرنى تەينىلەش، مەئمۇن تەيجىنى ئوردىدىن قوغلاپ، ئورنىغا باش تەيجىلىككە ئاسىم تەيجىنى تەينىلىسلە، يۈرەكلىك بولسىلا بالام! ـــ دەپ توپ بېشى، دۇئان بېگى، باش كاھ، تۇغ بەگلىرىنىڭ نامزاتلىرىنى كۆرسىتىپ بەردى.

مامۇت بىر يىلدىن بېرى ئوردا ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، قارا خەتلەرنى ئاز - تولا ھەجلەپ ئوقۇيدىغان، چوڭ سورۇنلاردا ئانچە تارتىنىپمۇ كەتمەيدىغان ھالغا كېلىپ، يۈرىكى خېلى توختىغانىدى.

مانا شۇ كۈندىن تارتىپ تۈرپان رايونىغا چىقىرىلغان يارلىقلار سۇلتان مامۇت نامى بىلەن يۈرگۈزۈلىدىغان بولدى.

مامۇت سۇلتان ئاتالغاندىن كېيىن، ئاغىنىسى روزىنىڭ ئوردىدا ئەمىلى بولمىسىمۇ، مامۇتنىڭ يۈزىدىن روزىبەگ ئاتالدى.

بىر كۈنى مامۇت ئاغىنىسى روزىنى چاقىرىپ خالىي ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتى. مامۇت شاھانە كىيىملەر ئىچىدە ئولتۇرۇپ:

— روزى ئاداش، نەچچە ئاي بۇرۇن پادىچى ئىدى، مۇشۇنداق كۈنگە يېتىشىمىز خىيالىڭغا كىرگەنمۇ؟ — دېدى.

— بۇمۇ خۇدانىڭ ئىلتىپاتى، ئاشۇ جاپا تارتقان كۈنلەرنى ئۇنتۇپ قالمىساق بولىدۇ جۇنۇڭ، — دېدى روزى تۆۋەنچىلىك بىلەن.

— بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن يۈرتقا ئادەم ئەۋەتىپ چوڭ دادامىلارنى، تاغامىلارنى ئەكەلدۈرسەم قانداق؟

— بۇمۇ بولىدىغان گەپ، ئىبراھىم بوۋام بۇ كۈنىمىزنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرسۇن!

لېكىن، سۇلتان مامۇت ۋاڭلىق ئىشلىرى، مەشرەپ، بەزمىلەر بىلەن بولۇپ كېتىپ جەنۇبقا ئادەم ئەۋەتىشنى ئۇنتۇدى، ھەتتا بىللە كەلگەن ئاغىنىسى روزى بىلەنمۇ نەچچە كۈنلەردە بىر قېتىم كۆرۈشىدىغان بولۇپ قالدى.

بۇنى سەزگەن روزى سۇلتان مامۇتقا ئۇ ئىشنى نەچچە قېتىم ئەسكەرتكەن بولسىمۇ، ئەمما سۇلتان مامۇت «ھە» دەپ قويۇپلا ئۆز ئىشى بىلەن يۈرۈۋەردى. تولا سۆزلەپ روزىمۇ ھاردى. يەنە كېلىپ روزى بارا - بارا مامۇتنىڭ بۇرۇنقى قوي باقىدىغان تاز

مامۇت ئەمەسلىكىنى، ھازىر ئۆزىنىڭ ھېچبىر گېپىنىڭ مامۇتنىڭ قۇلاق سېلىپ ئاڭلىشىغىمۇ ئەرزىمەيدىغانلىقىنى بىلىپ قالدى.

روزى ئامالسىز بوينىنى قىسىپ قالدى. چۈنكى، ھازىر مامۇت ھەممىگە گېپىنى ئاڭلىتالايدىغان، ئەمما ھېچكىمنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايدىغان كاتتا ئىنانچىخان ئەمەسمۇ!

تۆتىنچى باب

ئىنانچىخانىنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى

1

ئوردىغا يېڭى كەلگەن چېغىدا، خىزمىتىنى قىلىشقا بەلگىلەنگەن كىنىزەكلەرگە كىرپىك كۆتۈرۈپ قاراشتىن ئۇيۇلىدىغان مامۇت، جۇنۇڭ بولۇپ، ئىككى - ئۈچ يىل ئىچىدە ئاجايىپ ئۆزگىرىپ كەتتى. بۇنىڭ ئەڭ روشەن ئىپادىلىرىنىڭ بىرى خانلىق مەردىسەنىڭ تاشلىنىپ قېلىشى بولدى.

شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ خانى ئەھمەدخان 1495 - يىلى 36 ئېغىزلىق ياتىقى بولغان ھەيۋەتلىك لۈكچۈن خانلىق مەدرىسەسىنى پۈتكۈزۈپ ئۇنى شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ ئىسلام مەدەنىيىتى تارقىتىدىغان مەركىزىگە ئايلاندۇردى ۋە بۇ مەدرىسە «جاھاننەما مەدرىسەسى» دەپ ئاتالدى. ئەھمەدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى مەنسۇر تەخت ۋارىسى بولدى. بۇنىڭغا ئەھمەدخانىنىڭ ئۈچىنچى ئوغلى سەئىدخان نارازى بولۇپ، نەۋرە ئاكىسى بابۇرشاھتىن ياردەم تەلەپ قىلىپ، 1514 - يىل 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى يەكەننى پايتەخت قىلىپ، يەكەن خانلىقىنى قۇردى. 1516 - يىلى 2 - ئايدا مەنسۇرخان بىلەن سەئىدخان كېلىشىپ ئىككى خانلىق ئىچىدە مەنسۇرخان چوڭ خان بولدى. سەئىدخان ئاغىسى مەنسۇرخانغا تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ئىززەت - ئېكرام بىلدۇردى. ئۇ يەنە قۇتبىنى مەنسۇرخانىنىڭ نامىغا ئوقۇشقا ۋە مەنسۇرخانىنىڭ نامىدا پۇل

قويۇشقا قوشۇلدى. بۇ ئىككى ئىش ئەملىيەتتە ئەڭ يۇقىرى ھاكىمىيەتنىڭ سىمۋولى ئىدى. بۇ قېتىمقى كېلىشىش ئارقىلىق شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ بىرلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ تىنچ ئىجتىمائىي مۇھىت يارىتىلدى. 1538 ـ يىلى مەنسۇرخان «جاھانىنەما مەدرىسەسى»نى كەڭ كۆلەمدە بىر قېتىم رېمونت قىلىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ھەيۋەتلىك پەشتاق، پەشتاقنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىرى مەنسۇرخانغا، يەنە بىرى سەئىدخانغا سىمۋول قىلىنغان ئىككى مۇنار ياساتتى. بۇ مۇنارلار بۇخارادىكى مىرزىكالان مۇنارلىرىغا تەقلىد قىلىنغان بولۇپ، ھەربىرىنىڭ ئېگىزلىكى 100 چى كېلەتتى. بۇ مۇنارلار تارىختا «لۆكچۇن مۇنارى» دەپ ئاتالغان.

ئەفرىدۇن ۋاڭ زامانىسىدا گۇللەنگەن بۇ مەدرىسە ئەمدىلىكتە ئۇنتۇلۇپ، مەدرىسەدە ئايدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ سۆھبەتلىرى ئۇزۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى مەشرەپلەر، ئەيش ـ ئىشرەتلەر ئىگىلەپ كەتتى.

سۇلتان مامۇت يارلىق چۈشۈرۈپ ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم دۆلەتباغدا مېلىس مەشرەپى قىلىشنى تۈزۈملەشتۈرۈپ، مېلىسنى ئۇيۇشتۇرۇشقا مەخسۇس كاھلارنى تەينىلىدى.

ھېمىت كاھ مەئىن تەيجىدىن يۈز ئۆرۈگەندىن كېيىن، قاسىم تەيجىگە يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ، خۇشنارە خېنىم ئالدىدا ئۆز گۇناھىنى تىلەپ تۆۋە قىلغاندىن كېيىن، سۇلتان مامۇتقا يېقىنلىشىپ، سۇلتان مامۇتقا خۇشياقمىدىغان ھەرخىل ئىشرەت يوللىرىنى ئۆگىتىپ، سۇلتان مامۇتنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇۋالدى.

بىر كۈنى ھېمىت كاھ شاپاشلاپ، چىرايىدىن مىڭ بىر كۈلكە تۆكۈپ ئوردىغا كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا سۇلتان مامۇت پەرىشان ئولتۇراتتى.

ـــ گاڭ غوجام، ـــ دېدى ئاللىقاچان سۇلتان مامۇت بىلەن خېلى ئازادە سۆزلىشىدىغان بولۇپ قالغان ھېمىت كاھ بىر

نەرسىنى پەملەپ يۈمشاق تەلەپپۈزدا، ــ ھېرىپ قاپلا، تازا ئوبدان بىر مەشرەپ قىلىپ كۆڭۈللىرىنى ئېچىۋالسىلا.

ــ بۇ مەشرەپ دېگىنىڭىزمۇ تازا قىزىقى قالمىدى، ــ دېدى سۈلتان مامۇت ھېممىت كاھىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ.

ــ سىلىگە ياقمىغان قايسى شۇپتۇر [1]، ــ دېدى ھېممىت كاھ يالغان ئاچچىقلىنىپ.

ــ ياقمىدىغان ـ ياقمايدىغان ئىش يوق، ــ دېدى سۈلتان مامۇت سەل جىلە بولۇپ، ــ قاچانلا قارىسام شۇ ئۇسسۈلچىلار. ئۇنىڭ ئۇستىگە قېرى. مېنىڭ ۋاڭلىقىمدا بۇلاردىن باشقا ئۇسسۈلچى ـ رەققاس يوقمۇ؟

سۈلتان مامۇتنىڭ ئىچىدىكىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان ھېممىت كاھ بايا تىندىن بېرى خۇپسەنلىك قىلىۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ سۈلتان مامۇتنىڭ ئاغزىدىن بۇ گەپ چىقىشى بىلەنلا مەقسىتىنى ئاشكارىلىدى:

ــ بولمامدىغان خوجام، سىلىنىڭ بىر قاراشلىرىغا تەشنا بولۇپ تۇرغان نى ـ نى گۈزەللەر بار.

ــ قېنى شۇلار؟ ــ دېدى سۈلتان مامۇت ھومىيىپ.

ــ مەن تونۇيدىغان بىر خوتۇن بار. ئۇنىڭ كارامىتى ...

سۈلتان مامۇت تاقەتسىزلىنىپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

ــ خوتۇن؟ ئۇ شۇنچىۋالا كىلىشكەن خوتۇنمۇ؟

ــ ياق، ياق، ــ دېدى ھېممىت كاھ، ھەم ھودۇقۇپ، ھەم كۈلگىسى كېلىپ، ــ ئۇ خوتۇننى سىلى كېرەك قىلمايدىلا. ئەمما، ئۇنىڭ ئالىقىنىدىكى قىزلار چىك ـ چىك ... مەي باغلاپ پىشىپ، سۇيى ئاقايلا دەپ قالغان ئاق ئۆرۈك ...

بۇ تەرىپىنى ئاڭلاپ سۈلتان مامۇت ئولتۇرالمايلا قالدى. ئۇ خۇددى شۇنداق بىر قاراپلا قويسا، ئاق ئۆرۈكتەك ئۇ قىزلار ئۇنىڭ بويىغا چىرمىشىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالدى.

---

① شۇپتۇر ــ پاسكىنا، مەينەت (تۇرپان شىۋىسى).

ـــ ئۇنداق بولسا چاققان ئۇ خوتۇننى چاقىرا!

ـــ مەن دېمەكچى، ئۇ خوتۇننى ئوردىغا خىزمەتكە ئالساق، ماڭا يارەملەشسە، سىلىنىڭ مەشرەپلىرى ھۆر ـ پەرىلەر سەيناسىغا ئايلىنىدۇ دېسىلە.

ـــ بولدى، خىزمەتكە ئالدىم.

ھېممەت كاھ ئوردىدىن خۇشال چىقتى. يول بويى «ئەمدىغۇ يولۇم ئېچىلار، تاتلىق چۈشلىرىم ئوڭۇمدىمۇ بولار» دېگىنىچە ئۈدۈل سارىخان لولىنىڭ ئۆيىگە چاپتى.

سارىخان دېگەن بۇ خوتۇن ئەمەلىيەتتە شەھۋەتپەرەس باي ـ خوجاملارغا ئادەم بېدىكى بولۇپ جان بېقىۋاتقان ۋە شۇ سەۋەبتىن «دەججال» دەپ نام ئالغان، چىرايلىق قىز ـ چوكانلارنىڭ بېشىغا بالا بولۇۋاتقان بىر مەرەز ئىدى.

ـــ ۋاي سارىخان، ۋاي سارىخان، ئىشلىرىنى ئوڭ قىلىپ كەلدىم، گاڭ قوشۇلدى!

ھېممەت كاھ ئىشىكتىن كىرىپلا توۋلىدى. ئوتتۇرا بوي، يۇزىگە بولۇشىغا ئەڭلىك سۈرتكەن، چىرايىدىكى شۇملۇقتىن، ھىيلىدىن بىر قارىغان ئادەمنىڭ تېنى شۇركۈنىدىغان سارىخان لولىنىڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا گۈلقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى.

ـــ ۋاي، ئاغزىلىرىغا ناۋات!

ـــ بۇ گالۋاڭ مامۇت دامىمزغا چۈشۈپ تازا ئوبدان بولدى. ئەمدىغۇ ئوردىدا بىر كىشىلىك مەرتىۋىگە ئېرىشەرمەن. شۇڭا ئۇنى گېپىمىزدىن چىقمايدىغانلا قىلىۋېتەيلى.

ـــ ئەمدى تازا ھاردۇقۇم چىقىدىغان بولدى. نەچچە ۋاقىتتىن ئالدى ـ ئارقامدىن كۈلگەنلەرگە تازا بىر كۆرسىتىپ قويمايدىغان بولسام، ـــ دېدى سارىخان لولا زەھەرخەندىلىك بىلەن، ـــ قىز ـ پىزغا قارايدىغان چېغى بارمۇ ئۇنىڭ؟

ـــ ۋاي، نېمە دەيدىغانلا، ـــ دېدى ھېممەت كاھ قوللىرىنى تاماخورلۇق بىلەن ئىشقىلاپ، ـــ قىز دېسە ۋاڭلىقنىمۇ تېگىشىدۇ ئۇ. گەپ سىلىدە.

ساربخان لولا خۇشلۇقىدا داستىخان راسلىدى.

ــ مانا ئەمدى سىلىمۇ ئوردىدىن ئاش ـ نان يەيدىغان بولدىلا.

ــ سىلىنى قانداق رازى قىلسام بولىدىكىن؟ ــ دېدى ساربخان لولا سۇرتكەن ئەڭلىكلىرى قورۇقىنى يوشۇرالمىغان كۆزلىرىدىن شەھۋەت نۇرلىرىنى تۆكۈپ. ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ھېمىت كاھ قاپىقىنى تۇردى، ئەمما سىلىق ئېيتتى:

ــ سىلى بىلەن بىر يوتقانغا كىرىشكە بېشىم ئون ئەمەس. شۇ ئەمدى ... ۋاڭغا تاپقان قىزلىرىدىن ئايدا بىرەرنى ...

ساربخان لولا كۈلۈپ كەتتى:

ــ چىشلەپ ئاغرىتىشتىن باشقىغا يارىمايدىغانلىرىغا ...

شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ سېپىق گەپ، مەسخىرىلىرىگە پەرۋا قىلماي، ھېمىت كاھ ساربخان لولا بىلەن ئوردىدا ھەپتىدە بىر قېتىم بولىدىغان مېلىس مەشرەپىنى تەييارلاش ئىشىنى باشلىدى. ئىككىسى بىر مەپىگە ئولتۇرۇپ مەھەللىلەرنى ئارىلاپ، چىرايلىق قىز ـ چوكانلارنى تاللاپ ئوردا ناممدىن مېلىسقا «تەكلىپ» قىلاتتى. بۇنىڭغا قارشىلىق قىلغۇچىلارنى ۋاڭغا چېقىپ ئەدەپىنى بەرگۈزەتتى.

ھېمىت كاھ بىلەن ساربخان لولا تەشكىللىگەن بىر نەچچە قېتىملىق مېلىس سۇلتان مامۇتقا ياغدەك يېقىپ كەتتى. ئۇنىڭغا ياقىقىنى ئەدەپ ـ قائىدە بىلەن قىز ـ چوكانلارنىڭ نەپىس ئايلىنىپ بىر ـ بىرىگە پوتا سېلىشى ئەمەس، داپەندىلەرنىڭ مېلىس ناخشىسىنى كېلىشتۇرۇپ ئېيتىشىمۇ ئەمەس، بەلكى مېلىس سورۇنىغا يىغىلغان قىز ـ چوكانلارنىڭ تاللىنىشى ئىدى.

ئىككى ـ ئۈچ قېتىملىق مېلىس تىنچ ئۆتتى.

بىر كۈنى ھېمىت كاھ بىلەن ساربخان لولا يەنە كۆسۇرلاشتى:

ــ ۋاڭ ھەدەپ دېپىمىزغا ئۇسسۇل ئويناۋاتىدۇ. ئۇنى يەنمۇ

قىزىقتۇرۇپ سۆيۈنچە ئالساق بولاتتى، ــ دېدى ھېممەت كاھ.
ــ مەنمۇ شۇ ئويدا، بىزگىمۇ پايدىسى تېگىدىغان ئىش قىلىلى كاھ بەگ، ــ دېدى ساربخان لولا تاماخورلۇق بىلەن.
بۇ گەپ ھېممەت كاھقىمۇ ياقتى:
ــ قانداق قىلساق بولار؟
ــ بۇنىڭ ئىشى ئاسانغۇ، ــ دېدى ساربخان لولا، ــ سىلى يوتقانىنىڭ ئىچىدە ئىشلىتىدىغان ھېلىقى مەجۇنلىرىدىن مۇسەللەسكە قوشۇپ ئىچۇرۇۋەتسىلە ... قاراپ تۇرسىلا، بىزدىن ھېچنېمىسىنى ئايمايدۇ.
بۇ گەپتىن ئىككىسى كۈلۈپ كېتىشتى.
ھېممەت كاھ يەنە بىر قېتىملىق مېلىس بولىدىغان كۈنى سۆلتان مامۇتنىڭ ئالدىغا كىرىپ:
ــ شاھىئالەم سۆلتان مامۇت بېگىم، پېقىرنىڭ بىر ئەرزى بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ، جانابلىرىنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ ئېچىش. بىر ـ ئىككى قېتىملىق مېلىستە بېگىمنىڭ كۆڭلىنى ئالالمىدۇق. بۇ قېتىم مېلىسقا بارغۇچە بېگىم بىز تەييارلىغان مەيدىن ئىچىز تەگسە، كۆڭلى تېخىمۇ شادلىنىپ، چىرايى تېخىمۇ نۇرلىنىپ كۇچ ـ ۋۇجۇدى تېخىمۇ ئۇرغۇپ، پېقىر قۇللىرىنىڭ خىزمىتىدىن رازى بولارمىكىن، دېگەن ئۇمىددىمىز، ــ دېدى.
ــ ھا ـ ھا ... جاھاندا كۆڭۈل ئېچىلىدىغانلا نەرسە بولسا قىلىپ باقاي، مەينى تەييار قىلىڭلار، ــ دېدى سۆلتان مامۇت.
ھېممەت كاھ «خوش» دېگىنىچە چىقىپ، تازا يىللىغان مۇسەللەستىن كەلتۇرۇپ، كاۋاپ تەييارلاتقۇزدى. سۆلتان مامۇت تۇنجى قېتىم كاۋاپ بىلەن مەي ئىچتى. ھېممەت كاھ ئۇنىڭ ئالدىدا كۇچۇكلىنىپ:
ــ بېگىم، يەنە بىر پىيالە، بۇكى پېقىر قۇللىرىنىڭ ئىلتىماسى. يەنە بىر پىيالە ئىچكەندىن كېيىن ئۇنىڭ كەيپىنى سۈرگىلى بولىدۇ، ــ دېدى.

— ئەكەل! — دېدى سۇلتان مامۇت ۋە قوش قوللاپ تۇتۇلغان مەينى كۆتۈرۈۋەتتى. شۇنداق قىلىپ سۇلتان مامۇت مېلىسقا ماڭغۇچە خېلىلا تەڭشەلدى، كۆزلىرى خۇمارلىشىپ، ھاۋايى ھەۋىسى قوزغالدى. ھېمىت كاھىنىڭ كۈتۈۋاتقىنىمۇ شۇ ئىدى.

سۇلتان مامۇت مېلىس سورۇنىغا چىققۇچە ھېمىت كاھ مېلىس ئەھلىگە:

— مېلىس قاتناشچىلىرى، بېگىمنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن مېلىسنى ياخشى ئوينىڭىزلەر، سۇلتان مامۇت بېگىمنىڭ ئىلتىپاتىغا سازاۋەر بولسىڭىزلەرمۇ ئەجەب ئەمەس، مەن مېلىستە «بېگىمنىڭ كۆزى چۈشتى، بېگىم خىرىس قىلدۇ» دەپ جاكارلىسام ھەممىڭلار بېشىڭلارنى پەس قىلىپ ئىتائەتتە تۇرۇڭلار، بېگىمنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشكۈچى چاقىرىلىپ، ھەرەمخانىغا كەتكەندىن كېيىن، مېلىس يەنە داۋاملاشتۇرۇلدۇ. بۇنىڭغا ئەمەل قىلمىغانلار توقماق جازاسى يەيدۇ، — دەپ جاكارلىدى.

سۇلتان مامۇت مەست ھالەتتە مېلىس سورۇنىغا چىقتى. ئۇ، قاتار ئولتۇرغان بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق قىز ـ چوكانلارغا قاراپ ئۆزىنى باسالمىدى. بىراق قايسىسىنى تاللاشنى بىلەلمەي قالدى.

مېلىس باشلاندى. مامۇتنىڭ كەيپى خۇش ئىدى. ئۇ مەينەك كۈچى بىلەن ھايانى ئۆزىدىن ھەيدەپ، بىچارە قويلارغا ئېتىلىشقا تەييارلانغان بۆرىگە ئايلاندى. قىز ـ چوكانلارنىڭ پوتا سېلىشىپ، نەپىس ئايلىنىشلىرىدىن مامۇت ئولتۇرالماي قالدى. ئاخىر 20 ياشلاردىكى ئانار يۈزلۈك، كېيىك كۆزلۈك، ئۇزۇن چاچلىق، خۇش پېچىم بىر جۇۋانغا كۆزى چۈشتى، مەست مامۇتقا ئۇ قىز پەرىزات بولۇپ كۆرۈندى. مامۇت قارىغانسېرى ئۇنىڭدىكى ھاۋايى ھەۋەس شەيتىنى ئۇنى ۋەسۋەسىگە سالغىلى تۇردى. ئاخىر چىدىمىدى، يېنىدىكى ھېمىت كاھقا ھېلىقى جۇۋاننى كۆرسىتىپ پىچىرلىغاندىن كېيىن ئوردا خىزمەتچىلىرىنىڭ يۆلىشى بىلەن

ئورنىدىن تۇرۇپ، ئارامخانىسىغا ماڭدى، ھېمىت كاھ:

— بېگىمنىڭ كۆزى چۈشتى، بېگىم خىرىس قىلىدۇ، — دەپ توۋلىدى. مەشرەپ توختاپ ھەممەيلەن كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە بېشىنى پەس قىلدى. ساربۇخان لولا ئاستا بېرىپ ھېلىقى جۈۋاننى چاقىردى. ھېلىقى جۈۋان نېمە ئىش بولىدىغانلىقىنى بىلەلمەي ساربۇخان لولىنىڭ كەينىدىن كەتتى. ھېمىت كاھ:

— مېلىسنى باشلاڭلار، — دېگەندىن كېيىن ھەممە بېشىنى كۆتۈرۈپ كىمنىڭ «ئىلتىپاتقا» سازاۋەر بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولغاندەك يانلىرىغا قاراشتى. مېلىس يەنە باشلاندى.

ئالاھازەل بىرەر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتىمىكىن، ھېلىقى جۈۋان چاچلىرى چۈۋۈلغان، چىرايلىرى سولغۇن ھالەتتە پەيدا بولدى. ئەمما ئۇ ئارامخانىدا بولۇنغان ۋەھشىيلىكلەرنى كىمگىمۇ سۆزلىيەلمىسۇن؟! ئۇنىڭ ياخشى كۆرگەن ئېرى، قېيىنئاتا، قېيىنئاتىسى بار، بۇ گەپلەر ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا يەتسە، بۇ جۈۋان قانداق كۈنلەرگە قالىدۇ؟ ئۇنىڭ ئىزا ـ ئاھانەت دەردىدە يۈرىكى مۇجۇلۇپ ئۆلەيلا دېدى، ھۆكۈرەپ يىغلىغۇسى كېلەتتى ...

مېلىس تارقالدى. سۇلتان مامۇت بۇگۈن ھېمىت كاھ، ساربۇخان لولىدىن بەكمۇ رازى بولدى.

2

بىر كۈنى قاسىم تەيجى قازى كالانىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن روزى بەگنى چاقىرىپ:

— روزى بەگ، سىز سۇلتان مامۇت بېگىمنىڭ يېقىن قەدىناسى، يۇرت ئەھلى سۇلتان مامۇت بېگىمدىن چوڭ ئۈمىدلەرنى كۈتكەنىدى. لېكىن، بېگىم پۈقرا بىلەن كارى يوق، ئويۇن ـ تاماشىغا بەك بېرىلىپ كەتتى، مېلىستە قىز ـ چوكانلارنى ئاياغ ئاستى قىلدى، دەپ خەلق ئىچىدە گەپلەر تولىراۋاتىدۇ. سىز بېگىمنىڭ خۇشۇاق ۋاقتىنى تېپىپ بىزنى

دەيدۇ دېمەي، نەسىھەت قىلىپ قويسىڭىز، ــ دېدى.

ــ بىز بۇ يەرگە ماڭغۇچە ئىبراھىم بوۋام ناھايىتى ئوبدان نەسىھەت قىلغان، لېكىن ماموت ئاداش ناھايىتى ئوڭاي ئۇنتۇپ قالدى، مەنمۇ كۆڭلۈمدە خاھى ئاڭلىسۇن ـ ئاڭلىمىسۇن بىر دەي دەپ يۈرەتتىم. بۇ مەسىلىھەتلىرى ياخشى بولدى، مەن كېچىكتۈرمەيلا دەيمەن، ــ دېدى روزى.

شۇنداق قىلىپ، سۇلتان ماموت يالغۇز خانىسىدا ئولتۇرغان چېغىدا روزى كىرىپ كەلدى.

ــ كەل روزىبەگ، كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ كەتتىڭغۇ؟ ــ دېدى سۇلتان ماموت.

ــ بېگىمنىڭ دۆلىتىنىڭ سايىسىدا ئوبدان كېتىۋاتىمەن. بېگىمنىڭ ئىشلىرىغا مالالىق يەتمەسۇن دەپ ئالدىلىرىغا كىرمىدىم، ــ دېدى روزى ئوردا قائىدىسى بويىچە.

ــ مۇنداق خالىي چاغلاردا تولا تەكەللۇپ قىلىپ كەتمە! ئەلنىڭ ئىچىدە شۇنداق سۆزلىسەڭمۇ، ئىككىمىزلا قالغاندا سەن ـ مەن دېيىشسەكمۇ مەيلى، ــ دېدى سۇلتان ماموت.

ــ ئۇنداق بولسا ئاداش، ساڭا دەيدىغان بىرنەچچە ئېغىز گېپىم بار، «دوست يىغلىتىپ ئېيتار، دۇشمەن كۈلدۈرۈپ» دېگەن گەپ بار. سەن جۇنۇڭنى بولغاندىن كېيىن تېز ئۆزگىرىپ كەتتىڭ. يۈرتىمىزدا پادا بېقىپ جاپا تارتقان كۈنلەرنى، ئىبراھىم بوۋامنىڭ قىلغان نەسىھەتلىرىنى ئۇنتۇپ قالساق بولماس. مېنىڭچە، پۇقرانى كۆپرەك ئويلاپ، ئويۇن ـ تاماشىدىن ئۆزۈڭنى سەل تارتساڭ دېمەكچىمەن. مەنغۇ كەم ئەقىل ئادەم، لېكىن ئويۇن ـ تاماشاڭ ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ، مەن بۇ گەپلەرنى قانچە قېتىم ئەپلەپ ناھايىتى مۇشكۈلدە ساڭا دەۋاتىمەن، ــ دېدى روزى.

ــ ھەي روزى، نەدىكى گەپلەرنى قىلىۋاتىسەن؟! قوي بولۇپ مىڭ يىل ياشىغۇچە، بۆرە بولۇپ بىر كۈن ياشا! مۇنداق بولمىغۇر گەپلەر يەنە ئاغزىڭدىن چىقمىسۇن! مەن مۇشۇ زېمىنىنىڭ

پادىشاھىمەن، ــ دېدى سۇلتان مامۇت گىدىيىپ.
ــ خوش، بېگىمنى رەنجىتكەن بولسام كەچۈرگەيلا، مەن چىقاي، ــ دېدى روزى.
ــ بىر دەم ئولتۇر، پاراڭلىشايلى.
ــ خوش، بېگىمگە مالالىق يەتمىسۇن، ــ دېگىنىچە روزى مەيۈس ھالدا چىقىپ كەتتى.
ئازدىن كېيىن ھېمىت كاھ ئالدىراپ كىرىپ سۇلتان مامۇتقا سالام بەردى. ئۇ بىرەر نەرسىنى ئېيتماقچى بولاتتى ـ يۇ، ۋاقىدىن ئەيمىنىپ دېيەلمەيۋاتاتتى. بۇنى سەزگەن سۇلتان مامۇت:
ــ ھېمىت كاھ، بىرەر ئىش بىلەن كىردىڭىزمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.
ــ پېقىر قۇللىرىنى كەچۈرسىلە، دەيدىغان گېپىم بار ئىدى.
ــ ھە، قېنى دېگىن!
ــ ئۆتكەنكى مېلىستا ھەرەمخانىغا ئەكىرگەن جۇڭان «ئوغلاپپاق» دېگەن داپشاق خوتۇنىنىڭ كېلىنى ئىكەنلىقى، ئاڭلىسام بۇ خوتۇن سارىخانىنىڭ چاچلىرىنى يۇلۇپ، مېنىڭ ياقامنى يىرتىمەن، دەپ غەلۋە قىلىۋاتقۇدەك، مۇشۇنداق بولسا مېلىسنى قانداق قىلىمىز؟ ــ دېدى ھېمىت كاھ.
ــ سېنىڭ ئامالىڭ بارمۇ؟ ــ دېدى سۇلتان مامۇت كاتتا ئويۇندىن قۇرۇق قېلىۋاتقاندەك مەيۈسلىنىپ.
ــ بېگىم «ئىت ئاغزىغا سۆڭەك» دېگەن گەپ بار، ئازراق بىر نېمە بىلەن «ئوغلاپپاق» نىڭ ئاغزىنى ئەتمەيمىزمۇ؟
ــ ئۇ خوتۇنغا تۆت كۈرىلىك ئوردا يېرى ئىلتىپات قىلدىم، دېۋان بېگىنى چاقىرسا ڭ مۆھۈر قىلىپ بەرسۇن. يەرنى بېرىپ، «تولا كاپشىما» دەپ قويۇڭلار، ئىلتىپاتقا ئۇنىمىسا جازاغا ئۇنار.
ھېمىت كاھ ئالدىراش ئورنىدىن تۇرۇپ:
ــ بېگىمنىڭ ئىلتىپاتىغا رەھمەت، مەن ئۇ خوتۇننى ئەمدى ھەرگىز ئېغىز ئاچۇرمايمەن، ــ دېدى.
ھېمىت كاھ دېگىنىدەك قىلدى. سۇلتان مامۇت بىر

قېتىملىق ھاۋايى ھەۋەس ئۈچۈن تۆت كۈرىلىك (سەككىز مو) ئوردا يېرىنىڭ مېھرىدىن كەچتى. ئوغلاپپاقىنىڭ دەۋاسىمۇ شۇنىڭ بىلەن قۇدۇقتا چۈشكەن تاشتەك جىمىپ كەتتى.

سۇلتان مامۇت توي قىلىپ ئۇچ يىل ئىچىدە ئۆز نىكاھىدا تۆت خوتۇن يەتكۈزۈلدى. ئاتىسى ئەفرىدۇن جۇنۇڭ مەدرىسە، مەسچىتلەر، ئاجىز ـ يېتىملار ئۈچۈن ۋەخپە قىلىپ بەرگەن يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى تارتىۋېلىپ قايتىدىن ئىلكىگە ئالدى. كۈندە قانچىلىغان بىگۈناھ كىشىلەر سۇلتان مامۇتنىڭ جازا توقمىقىغا بېسىلىپ زىندانغا تاشلىنىدىغان بولدى. ئانىسى خۇشنارە خېنىمنىڭ ئەسكەرتىش، ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنى ئۇنتۇپ، ئوردىدا تىلى شېرىن ـ شېكەر كىشىلەرنى ئەتىۋارلاپ ئىشلەتتى. ھەتتا مەئسۇن تەيجىنىمۇ داۋاملىق ئىشلىتىپ خۇشنارە خېنىمنىڭ زەردىسىنى ئۆرلىتىپ، يېشى بىر يەرگە بېرىپ قالغان بۇ خوتۇننى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا قىلىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن خۇشنارە خېنىم ئۆزىنىڭ جان قايغۇسىدا قېلىپ، سۇلتان مامۇتنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشماس بولدى.

كېنىزەكلەر بېشى بولۇۋالغان ساربخان لولا بولسا، شۇ كۈنلەردە توي ـ تۆكۈن ئارىلاپ كىشىلەرنىڭ چىرايلىق قىز ـ كېلىنلىرىنى دۆلەتباغدا ھەپتىدە بىر ئۆتكۈزۈلىدىغان مېلىسقا تاللاپ ئاۋارە ئىدى.

ئۇچكۆزۈرۈك [1] مەھەللىسىدە بىر توي بولماقچى بولۇپ، ساربخان لولا ئەنە شۇ تويغىمۇ بېرىپ بىرقانچە قىز ـ چوكانلارنى سۇلتان مامۇت ئۈچۈن مېلىسقا تاللىدى.

لېكىن، سۇلتان مامۇتنىڭ ئويۇن ـ تاماشىسى ئۆزى چەكلىگەن، ئەمما ياڭخىيدىكى بىر تويدا ئوينىلغان قەيت مەشرىپى سەۋەبلىك ھارام بولدى.

---

[1] ئۇچكۆزۈرۈك ـــ لوكچۇندىكى جاي ئىسمى.

بەشىنچى باب

ئىككى باتۇر

1

ئاخىرقى ئۇجمە پىششىقى مەزگىلىدىكى تۇرپاننىڭ ئىسسىق ئادەمنىڭ تېرىسىنىلا ئەمەس، ئىچكى ئەزالىرىنىمۇ كۆيدۈرگۈدەك لاۋۇلداپ تۇراتتى. تاقىر ھالەتتە يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىدىقۇت تېغى بۇ ئىسسىقنى تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقارماقچى بولغاندەك، قۇياش تەپتىدە تاۋلانغان ۋۇجۇدىدىكى ئوتنى ئىسسىق شامالغا قوشۇپ ئۆز باغرىغا ئۇراتتى. يول بويىدىكى ئۇجمە ئاستىدا ئاق شاپاق دوپپىسىنى بېشىنىڭ كەينىگىرەك سۈرۈپ قويۇپ، ماتادىن تىكىلگەن يەكتىكىنىڭ ئالدىنى يېرىم ئېچىۋېتىپ، ئۆزىنى دەمۇدەم يەلپۈپ ئولتۇرغان بوۋاي بولۇۋاتقان ئىسسىقتىن قاقشىدى. ئاندىن تاغ باغرىغا قاراپ قويۇپ: «بىز ياڭخىيلىقلار ئاران غەيرەت قىلىۋاتساق، تۇيۇقلۇقلار نېمە بولۇۋاتقاندۇ؟» دەپ ئويلاپ كەتتى ۋە: «مۇشۇ ئىسسىقتا گەمىدىلا ئۆتۈپ كېتىدۇ ئادەمنىڭ كۈنى» دېدى ئۆز ـ ئۆزىگە. بوۋاينىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچە كونا سېۋەت بولۇپ، ئۇ قېرىغىنىغا باقماي قوللىرىنى ئەپچىل ھەرىكەتلەندۈرۈپ، سېۋەتنىڭ بوشاپ، شالاڭلاپ قالغان يەرلىرىگە ئۇجمىنىڭ پىشقان تېلىنى ئۆتكۈزۈپ، ئىنچىكە تانا بىلەن باغلاپ سېۋەتنى پۈختىلاۋاتاتتى. نېرىدا بىرنەچچە بالا ئۇنىڭ دىققىتىنى بۆلۈپ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىپ لاي ئېتىشىپ ئويناۋاتاتتى. بوۋاي

ئۇلارغا قاراپ:

— يوق ئويۇننى ئوينىغىچە، ئۆي ياساپ ئويناڭلىرا، — دېدى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزىنى زېرىكتۈرمىگىنىگە خۇش بولغاندەك مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

— ھېلىقى قوغۇننىڭ چۆچىكىنى ئېيتىپ بەرسەڭ، ئاندىن ئوينايمىز، — دەپ چۈۋۈرلاشتى بالىلار. بوۋاي بالىلارنىڭ شۇ سۆزىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك چۆچىكىنى باشلىدى:

— قەدىمكى زاماندا لۇكچۇن خەلقى ئوۋ ئوۋلاشقا ھېرىسمەن ئىكەن.

— ۋاڭ تۇرىدىغان يەرمۇ؟ — سورىدى بىر بالا.

— ھەر قېتىمدا سوراپلا تۇرامسەن؟ — دەپ ئالايدى يەنە بىر بالا. بوۋاي سۆزلەشنى داۋام قىلدى:

— لۇكچۇن ئەتراپىدا ياشايدىغان بىر ئوۋچى بولۇپ، ئۇ بىر كۈنى ئوغلى بىلەن ئالتىرىغا مىنىشىپ ئوۋغا چىقىپتۇ. نەچچە كۈنلەپ يول يۈرۈپ ئوۋ ئوۋلاپتۇ. كېيىن ھاردۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن بىر بۇلاق بويىغا بېرىپ چۈشكۈن قىپتۇ. ئاتلىرىنى ئوتلاققا قويۇۋېتىپ ئۆزلىرى قورسىقىنى تويغۇزۇشۇپتۇ. بوۋاي قايتىشىدا، ئېتىغا مىنگۈچە بىر نەرسىگە پۇتلىشىپ يىقىلىپتۇ. قارىسا ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدا ئون ـ يىگىرمىچە سوزۇنچاق نەرسىلەر تۇرغۇدەك. ئوۋچى ئاچچىقىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئۇ نەرسىلەرنى دەسسەپ، چەيلەپ، مىجىقىنى چىقىرىۋېتىپ يولىغا راۋان بوپتۇ. كېلەر يىلى شۇ مەزگىلدە بۇ ئوۋچى يەنە ئوغلى بىلەن ھېلىقى بۇلاق بويىغا چۈشكۈن قىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا ئالدىنقى يىلى ئۆزى دەسسەپ مىجىۋەتكەن نەرسىلەر بىرىنىڭ ئورنىغا ئون بولۇپ، سايىنىڭ تېشىدەك بۇلاق بويىنى بىر ئاپتۇدەك. ئوۋچى بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ: «نېمىشقىمۇ دەسسىۋەتكەن بولغىيتتىم، بۇ بىر خاسىيەتلىك نەرسە ئوخشايدۇ. يانجىۋەتسە بىرىنىڭ ئورنىغا ئونى پەيدا بولىدىكەن. بۇ تەڭرىنىڭ زېمىنىدىكى ھېكمىتى ئوخشايدۇ» دەپ ئالدىنقى يىلى بۇ

نەرسىلەرنى دەسسۈتكەنلىكىگە مىڭ بىر پۈشايمانلارنى قىپتۇ. ئوغلى ئاتتىن چۈشۈپ، ھېلىقى سوزۇنچاق نەرسىلەرگە يېقىن بېرىپ سىنچىلاپ قارىسا، ئۇنىڭ ئىچىدە بىرقانچىسى سارغىيىپ، خۇش پۇراق چىچىپ تۇرغۇدەك. بىرنەچچە چاشقان ھېلىقى نەرسىلەرنىڭ تۈمشۈقىنى تېشىپ، مەززە قىلىپ يەۋاتقانىكەن. ئوۋچىنىڭ ئوغلى بۇنى كۆرۈپ: «چاشقان يېگەن نەرسىنى ئادەم يېسە ئۆلۈپ قالامتى» دەپ ئويلاپ سارغىيىپ خۇش پۇراق چىچىۋاتقان بىرنى ساپقىدىن ئۈزۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن دادىسى ئوغلىغا تېرىكىپ:

— قويغىن، بۇ تەڭرىنىڭ ھېكمەتلىك نەرسىسى، — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— دادا، بۇ نەرسە بەكمۇ پۇراقلىق، بەكمۇ شېرىن ئىكەن، تېتىپ باقايلى، — دەپتۇ ئوغلى.

— قويغىن دەيمەن، قويغىن! — دەپ ئاچچىقلاپتۇ دادىسى.

ئوغلى يېنىدىكى تاش پىچاق بىلەن ھېلىقى «قويغىن» نى بېرىپ شۇنداق مەززە قىلىپ يەپتۇكى، دادىسىنىڭ ئاچچىقىغمۇ پىسەنت قىلماپتۇ. دادىسىمۇ ئوغلىنىڭ ئۇ نەرسىنى يېگەندىن كېيىن ھېچنېمە بولمىغانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزىمۇ ئازراق يەپتۇ ۋە ناھايىتى لەززەتلىنىپتۇ. ئۇلار قورسقىنى تويغۇزغاندىن كېيىن ئۇ نەرسىنىڭ ئۇرۇقلىرىنى يەنە بۇلاق بويىغا قويۇپ، پىشقانلىرىنى ئۈزۈپ ئۆيگە ئالغاچ كېتىپ باشقا بالىلىرىغا بېرىپتۇ. كېلەر يىلى ئۇلار بۇ ئۇرۇقلارنى ئۆيى ئەتراپىغا تېرىغانىكەن، تېخىمۇ ئوخشاپتۇ. ئۇلار بۇ نەرسىگە دادىسىنىڭ بۇلاق بويىدا دېگەن سۆزىنى ئىسىم قىلىپ «قويغىن» دەپ ئاتاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «قويغىن» دېگەن نام «قوغۇن» دېگەن نامغا ئۆزگىرىپتۇ.

— يەنە بىلەلمىدۇق، — دېيىشتى بالىلار.

— ئۇنداق بولسا بېرىپ ئويۇنۇڭلارنى ئوينىغىلار، — دېدى بوۋاي ئۇلارنىڭ خۇپسەنلىك قىلمۇاتقانلىقىنى بىلىپ.

شۇنداق بىلەن بالىلار تېخىمۇ كۆپرەك لاي ئەكېلىش ئۈچۈن ئېرىق تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

— دولانلىقلار كەلدى، ئالتىشەلىكلەر كەلدى!

بالىلار شۇنداق دەپ ۋارقىراشقىنىچە بوۋايدىنمۇ ئۇزۇن تارىخقا گۇۋاھچى بولۇپ ياشىناپ تۇرغان قېرى ئۇجمىنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىشتى.

بوۋاي بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ سالپىيىپ كېلىۋاتقان ئىككى كىشىنى كۆردى. ئۇلار ئىسسىقتىن چىپىلداپ تەرلەپ كەتكەن بولسىمۇ، پەقەت ئۇزۇن چاپىنىنىڭ مەيدىسىنىلا ئېچىپ قويغان، تۇمىقىنى بولسا تېخىمۇ چۆكۈرۈپ كىيىشىۋالغانىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — بوۋاي ئورنىدىن سەل مىدىرلاپ سالام قىلدى، — سەپەر قاياق؟

ئۇلار جاۋابەن ئېگىلدى ۋە:

— تۈيۈقتىكى ئەسھابۇلكەھفكە تاۋاپقا كەلگەن. يۈرت كۆرۈپ كېتىلى دەپ ... — دېيىشتى. ئۇلار بوۋايدىن ئىككى قەدەم ئۇزىغاندىن كېيىن بالىلارغا قاراپ قولىدىكى تاياقنى دالىيىپ قويدى. بوۋاي بالىلارغا ھاي دېمەكچى بولۇپ تۇراتتى، يەنە بىر سالام ئاۋازى ئۇنى ئالدىغا قاراشقا مەجبۇر قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

بوۋاي ئالدىدا تۇرغان كىشىگە قاراپ ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئالدىدا بولسا بەستى بوۋاينى قېرىتقان ئۇجمە دەرىخىنىڭ غولىدەك يوغان، پۇت ـ قولىنىڭ قاۋۇللۇقىدىن كۇچ ـ مادارى ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرغانەك كۆرۈنىدىغان بىر كىشى سالام بەرگەن ھالەتتە تۇراتتى. بوۋاي دەرھال ئېسىنى يىغىپ جاۋاب سالام قىلدى.

— بوۋا، ماڭا لىگالارنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويغان بولسىلا؟ — دېدى يىگىت تۆۋەنچىلىك بىلەن.

— نېمە ئىشلىرى بار؟ — دەپ سورىدى بوۋاي قىزىقىپ.

— ئاڭلىسام، ئۇلارنىڭ مەجلىل زور ئىسىملىك ئوغلى بار

ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر سىنىشىپ باقاي دەپ كېلىشىم.

ــ ئۆزىلىرى كىم بولىلا؟ ــ سورىدى بوۋاي.

ــ مەن سۇبەشىدىكى [1] سالى زور بولىمەن. مەجبۇلىنىڭ ناملىنى خېلىدىن بېرى ئاڭلاپ كېلىۋاتىمەن. ئۇنىڭ بىلەن بىر سىنىشىپ باققۇم بار ئىدى. بىراق، باي ئاكام: «بىرەر رەسمىي سورۇن بولغاندا سېنى بىللە ئاپىرىمەن» دەپ ئۇنىماي كېلىۋاتقان، ئىچىم پۇشۇپ بولماي بۇگۈن ئۆزۈملا كېلىشىم.

بوۋاي يىگىتكە يەنە بىر قارىۋېتىپ، ئۇنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن دەۋاتقانلىقىنى بىلىپ بالىلاردىن بىرىنى چاقىردى:

ــ ھەي، قاھار!

يالىڭاچ پۇتىنى تىزىغچە لاي قىلىۋالغان بالا يۇگۈرۈپ كەلدى ۋە سالى زورغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

ــ مۇنۇ ئاكاڭنى جىنلىق ئۇجمە يېنىدىكى ئېتىزلىققا باشلاپ بار. بايا مەجبۇل زورلار قوناق تېرىپ قالغان.

بالا بېشىنى لىڭشىتىپ قالغان ھەمراھلىرىنى چاقىرىپ مېڭىپ كەتتى. سالى زور بولسا يەرنى گۈرسۈلدىتىپ دەسسىگىنىچە بالىلارغا ئەگەشتى.

لۇكچۇن تەرەپتە تاربختا چېلىشتا ئەڭ ئاخىرىغچە يېڭىپ كالا بېشى ئالغان چېلىشچى پۇتۇن يۇرت خەلقى تەرىپىدىن ھۆرمەتلىنىدۇ، ئېگەرلىك ئات، مال ـ دۇنيا بىلەن تارتۇقلىنىدۇ، مەشرەپ قىلىنىپ تەبرىكلىنىدۇ. ئاندىن ئۇنىڭغا «زور» (چېلىشچى پالۋان) دېگەن نام بېرىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ كەينىگە زور سۆزىنى قوشۇپ ئېيتىش ئادەتكە ئايلانغان.

ئېتىزغا يانداش يول بويىدىكى ئۇجمە سايىسىدە بىرنەچچە كىشى تەرلىرىنى سۈرتكەچ ئاتتىن سۆرەم سېلىش ئۈچۈن ئىشلەتكەن تۇلۇقنى چىقىرىپ تۇرۇشاتتى.

سالى زور ئەمدى بىرنېمە دېيىشكە تەمشىلىۋاتقان بالىلارنىڭ

[1] پىچان ناھىيە تۇيۇق يېزىسىدىكى بىر كەنت.

ئالدىغا ئۆتۈپ سالام بەردى. سايىدىكىلەرمۇ جاۋاب سالام قىلىشتى ۋە بارغانچە تىكلىشىۋاتقان كۈنگە قاراپ قويۇشۇپ ئۆز ئىشلىرى بىلەن بەند بولۇشتى.

— مەن بىرسىنىڭ ئۆيىنى سورىماقچىدىم، — دېدى سالى زور ئۈلارنى بىر قۇر كۆزەتكەندىن كېيىن، بۇ گەپ بىلەن ئۇلار ئىشلىرىنى توختىتىشتى.

— كىمنىڭ ئۆيىنى؟ — دەپ سورىدى تۇلۇقنى بوشىتىپ بولغان يىگىت. بۇ يىگىت تۇلۇقنى نېرى - بېرى قىلىش ئۈچۈن قامالىلاپ تۇتقاندا تومۇرلىرى كۆپۈپ، بۇلجۇڭ گۆشلىرى تارتىشىپ كېتەتتى. سالى زور بۇنىڭغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەتراپىغا قارىدى ۋە ئېرىق بويىدىكى بالىلارنىڭ بىلىكىدەك كېلىدىغان ئۇجمە كۆچىتىنى يوغان بارماقلىرى بىلەن تۇتتى ۋە قاراپ تۇرغانلار ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى بولغانلىقىنى بىلىپ بولغۇچە، دەرەخنى يىلتىزى بىلەنلا قومۇرۇپ ئالدى. بۇنى كۆرگەن بالىلار «ھوي» دەپ قېلىشتى.

— مەجبۇرل لىگالارنىڭ ئۆيى قاياقتىكىن؟ — دەپ سورىدى سالى زور قولىدىكى دەرەخنى ئۈيان - بۇيان پۇلاڭلىتىپ. شۇندىلا تۇلۇقنى چىقىرىۋاتقان يىگىت چۈشەنگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى ۋە ئارتۇقچە سۆزلىمەيلا يەردىكى تۇلۇقنى بىر قولىلاپ لىككىدە كۆتۈرۈپ سالى زورنىڭ ئالدىدىكى ئېرىق يانداپ ئۆتكەن يېقىنلا يەردىكى قورۇنى كۆرسىتىپ:

— ئاشۇ كۆرۈنۈپ تۇرغىنى لىگالارنىڭ قورۇسى، — دەپ قولىنى مىدىر قىلماي تۇردى. بۇنى كۆرگەن سالى زور قولىدىكى كۆچەتنى ئاستا يەرگە قويۇپ:

— يىگىت، سىلى كىم بولىلا؟ — دەپ سورىدى.

— مەن، مەجبۇرل لىگانىڭ ئىنىسى مەتربەھىم لىگا، — دېدى ئۇ يىگىتمۇ قولىدىكى تۇلۇقنى ئاستا يەرگە قويۇپ.

— ھە! — دېدى سالى زور ھەيران بولۇپ، — ئۇنداقتا مەن قايىل بولدۇم.

سالى زور شۇنداق دەپ كەينىگە بۇرۇلۇپ ماڭدى.

ــ ئۆيگە بېرىپ بىر چىنە ئۈسسۈزلۈق ئىچىپ ماڭمامىلا؟ ــ دېدى مەترېھىم.

سالى زور كەينىگە بۇرۇلۇپ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

ــ رەھمەت، ھەشقاللا، ــ دېگىنىچە كېتىپ قالدى.

سالى زور مېڭىشىغىلا بالىلار يۈگۈرۈپ بېرىپ تۇلۇقنى تۇتۇپ بېقىشقا باشلىدى. مەترېھىملار «بۇ كىمدۇر؟» دەپ تۇرۇشىغا يولدىن بىرى ئات چاپتۇرۇپ ئۆتتى:

ــ پەنجەن كارىز [1] دا ئۇزۇمنىڭ ھوسۇلى ئۈچۈن چېلىشىش بولىدۇ. مەردىنى مەيداندا سىنا. نوچاڭ بولساڭ بار!

يىگىتلەر بۇنى ئاڭلاپ بىر چەتتە ئۆزىنى يەلپۈپ ئولتۇرغان يىگىتنى ئىشارە قىلىشىپ پىچىرلىشىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن مەترېھىم ئاستا ئۇنىڭ يېنىغا باردى. يىگىتلەرمۇ ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى.

ــ ئاكا، ــ دېدى مەترېھىم، ــ بۇ دورەم ئۆزۈڭ ئوتتۇرىغا چۈشمىسەڭ بولمايدۇ.

ــ شۇنداق، ــ دېيىشتى يىگىتلەرمۇ تۇشمۇتۇشتىن، ــ مەجبۇلكا، سىلى چېلىشىشقا چۈشۈپ باقمىغىلى خېلى زامانلار بولدى. سىلى چېلىشمىسىلا زادى خۇمارىمىز بېسىلمايدىكەن. بۇ دورەم كۆزىمىزنى ئېچىپ قويمىسىلا بولمايدۇ.

مەجبۇل ئۇلارغا قاراپ بىرئاز تۇرغاندىن كېيىن بېشىنى لىڭشىتتى. بۇنى كۆرگەن مەترېھىمنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى. يىگىتلەرمۇ كۆڭۈللىرى ئارام تېپىشىپ ئىشىغا تۇتۇندى. چىرايىدىن تەمكىنلىك، بەستىدىن كۈچ ـ قۇۋۋەت تېمىپ تۇرغان مەجبۇل ئورنىدىن تۇرۇپ يەرنى گۈرسۈلدىتىپ دەسسەپ بېرىپ ئېرىقتىكى سۇدا لاي بولۇپ كەتكەن يوغان، چىڭ تارتىشىپ تۇرغان پاقالچىقنى يۇيدى.

---

① تۇيۇق يېزىسىدىكى جاي ئىسمى.

ئۇلار قورۇنىڭ ئالدىغا بارغاندا ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ، جىددىيلەشكەنچە يېتىپ كېلىپ ئالدىراپ سالام قىلدى ۋە:

ـــ مەجلىس زور، بېگىم سىلىنى ئۆگۈنلۈكە جابدۇنۇپ تۇرسۇن دەپ بۇيرۇدى، ـــ دېدى.

ـــ نېمە ئىش بوپتۇ؟ ـــ دەپ سوردى مەجلىس كەڭ ئالىقانلىرى بىلەن پېشانىسىدىكى تەرنى سۈرتۈپ.

ـــ بېگىمنىڭ ئاستاندىكى [1] ئاغىنىسى ئوغلىنىڭ تويىنى قىلغۇدەك. شۇنىڭغا چېلىشىش ئۆتكۈزگۈدەك. سىلىنى بېرىپ يۈزۈمنى يورۇق قىلسۇن دېدى.

يىگىتلەر بىر ـ بىرىگە قاراشتى. مەجلىس بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مەتربەمگە قاردى.

ـــ مەن پەنجەن كارىزدىكى چېلىشىشقا قاتنىشىمەن. ئاستانىگە مەتربەم بارسۇن، ـــ دېدى مەجلىس ئۆكسىنىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ.

ـــ بۇ ... بۇ ... ـــ دېدى كەلگەن ئادەم شالاڭلاپ قالغان ساقىلىنى يالغاندىن سىلاپ.

ـــ بېگىم غەم قىلمىسۇن. مەتربەممۇ يەرگە قاراپ قالغۇدەك ئىش قىلمايدۇ.

كەلگەن كىشى مەجلىلنىڭ تەمكىنلىكىگە ۋە قەتئىيلىكىگە قاراپ بېقىپ ئارتۇق گەپ قىلالمىدى.

ـــ بولىدۇ، مەن شۇنداق دەي، ـــ دېگىنىچە يولىغا ماڭدى ھېلىقى كىشى.

ـــ قورقما، يۈرتتىن چىقىپ باق، ـــ دېدى مەجلىل قورۇغا مېڭىپ. ئاكىسىنىڭ ئىشەنچ بىلەن ئېيتقان گەپلىرى بىلەن مەتربەم ئۆزىنى تېخىمۇ كۈچكە تولۇۋاتقاندەك ھېس قىلدى.

---

[1] ئاستانە ـــ تۇرپان شەھرىنىڭ بىر يېزىسى. ئىدىقۇت خانلىقىنىڭ پايتەختى بولغاچقا شۇنداق ئاتالغان.

2

سالى زور ئۇجملىك يېنىدىن ئۆتكەندە بىر خىلدا ئىشىنى داۋام قىلىۋاتقان بوۋاينى كۆرۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— مەجبۇرلىق زور يوقمىكەن؟ — سورىدى بوۋاي.

— بار ئىكەن.

بوۋاي ئارتۇق گەپ قىلماي ئۇنىڭغا سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلدى.

— ھەقىقەتەن زور دېگەنگە تۇشلۇق يىگىتلەركەن. مەن قايىل بولدۇم، — دېدى سالى زور چىن نىيىتى بىلەن. بۇنى ئاڭلىغان بوۋاي: «نىيىتى دۇرۇس، مەرد يىگىتكەن» دەپ ئويلىدى. مېڭىشقا تەمشىلگەن سالى زور سوراپ قالدى:

— بوۋا، نېمىشقا ئۇلارنى لىگا دەپ ئاتايدۇ؟

بوۋاي خۇددى ئۇزۇن بىر ھېكايىنى باشلىماقچى بولغاندەك قولىدىكى ئىشنى قويۇپ رۇس ئولتۇردى:

— لىگا دېگەن ياڭخىيدا چىقىدىغان قوغۇنلىڭ ئىسمى. مەجبۇرلارنىڭ ئاتىسى ياڭخىنىڭ دورغىسى ئۆمەر دورغا. ئۇ 28 بالا تاپتى، ھەممىسىنى ئەي قىلدى. لىگا قوغۇن بىر پەلەكتە نۇرغۇن قوغۇن چۇشىدىغان، ئۇرۇقمۇ كۆپ بولىدىغان قوغۇن. كىشىلەر شۇنىڭغا ئوخشىتىپ شۇنداق ئاتىشىۋالغان. بولمىسا ئۆمەر دورغا بۇ يەرگە دورغا بولۇپ كەلگەندە ئۇلارنىڭ لەقمى «سالجا» ئىكەن.

سالى زور ئېرىقتىكى سۇدىن قانغۇچە ئىچكەندىن كېيىن، بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ يولىغا ماڭدى.

ئەمدى بىز پىچان ناھىيەسىنىڭ تۇيۇق يېزىسى ياڭخىي كەنتى تەۋەسىدىكى لىگالار جەمەتى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىمىز.

لىگالار جەمەتىنىڭ ھازىرچە مەلۇم بولغان ئەڭ چوڭ پەدەرىنىڭ ئىسمى سېلىم ھاجىم بولۇپ، ئەسلىدە لۇكچۇن

تۆۋەنكى ئامانشادا ئولتۇراقلاشقانكەن. ئۇ ئائىلە ئىقتىسادىي جەھەتتە بىر قەدەر ياخشى بولغانلىقى ئۈچۈن تەخمىنەن 1640 ـ يىللىرى ئەتراپىدا شۇ زامانىنىڭ بېگى، ياچى بەگ (كېيىنىش بەگ)نىڭ چوڭ دادىسى مۇقاتىل بەگنىڭ ئىجازەت بېرىشى بىلەن لۇكچۇندىن دىغار يېزىسىغا چىقىپ ساي كارىزنى چاپتۇرۇپ دېھقانچىلىق قىلغانكەن.

شۇ چاغلاردا ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىشلەپ تۇرمۇش كەچۈرۈش روھىغا ئىگە لىگالار جەمەتىنىڭ ئوغۇللىرىدىن ھەبىبۇللا دېگەن كىشى دىغاردىكى ساي كارىزغا ۋارىسلىق قىلىپ، كارىزنىڭ سۈيىنى غوللىتىپ، دېھقانچىلىق مەيدانىنى كېڭەيتىپتۇ. زىرائەت تۇرلىرىنى كۆپەيتىش ئارقىلىق، دېھقانچىلىق چارۋىچىلىق ۋە قوشۇمچە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرمۇشىنى بايىاشات ئۆتكۈزگەن. كېيىن ئۇنىڭ ئوغۇللىرىدىن ئەسمىتۇللا دورغا قاتارلىقلار ساي كارىزغا ئىگىدارچىلىق قىلىش بىلەن بىرگە يەنە ساي كارىزنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى يارداڭ دېگەن جايغا كىچىك بىر كارىز چېپىپ دېھقانچىلىق قىلغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئائىلىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانلىرى تېخىمۇ كېڭىيىپ، چارۋىلىرى كۆپىيىپ، تۇرمۇشى بايىاشاتلىشىپ خەلق ئارىسىدىكى ئابرۇيىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغان. شۇنىڭ بىلەن ئەسمىتۇللا دورغا يۇرمۇڭ (دىغار يېزىسىدىكى بىر مەھەللە)دە يەنە بىر كارىز چېپىپ، ئۇ كارىزنى سىڭلىسى سېكىنە خېنىمغا مىراس قىلىپ بېرىپتۇ. سېكىنە خېنىمنى مەزايىت قورۇلچى (مەرگەن) ئەمرىگە ئالغان بولۇپ، شۇ سەۋەبتىن ئۇ كارىز ھازىر «قورۇلچىلار كارىزى» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئەسمىتۇللا دورغىنىڭ يەر ـ زېمىنى كېڭىيىپ، پۇل ـ مېلى كۆپىيىپ ئەل ئىچىدىكى ئورنى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەچكە، شۇ دەۋرنىڭ ئامبال، بەگلىرى بىلەن قويۇق ئارىلىشىدىغان بوپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئەسمىتۇللا دورغىنىڭ ئوغۇللىرىدىن

يۇنۇس ئاتىسىنىڭ مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئانا يۇرتى لۇكچۇن ئامانشادىن 500 تۇپ تەك، 40 مودەك ئۆلكە يېرى (باغرى يېرى) سېتىۋېلىپ، ئۆزلىرىنى تېخىمۇ رونىق تاپقۇزۇپ، يۇرت ئىچىدە يۇز - ئابرۇيلۇق كىشىلەردىن بولۇپ ئۆتۈپتۇ. يۇنۇستىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى يۇسۇپ دورغا دىغاردىكى كارىزلارغا ئىگىدارچىلىق قىلغان بولسا، ئۇنىڭ ئىنىسى مۆيدىن ھاجىم ئامانشادىكى مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلغانىكەن.

شۇ دەۋردە يۇسۇپ دورغا ئەمەل تۇتۇش بىلەن بىرگە بەلگىلىك دەرىجىدىكى مال - دۇنياغىمۇ ئىگە بولغان كىشى بولغىنى ئۈچۈن، لۇكچۇن بەگلىكى ۋە لۇكچۇندىكى پۇل - مال ئىگىلىرى بىلەن دوست تارتىشىپ ئۆتۈپ، لۇكچۇندىكى تۆتىنىڭ بىرى بولۇپ ياشاپتۇ.

1694 - يىلى تۇرپاننىڭ ئاستانە دېگەن يېرىنىڭ يېڭىتۇر مەھەللىسىدىكى بىر ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە ئىمىن ئىسىملىك بىر بالا دۇنياغا كەلدى. ئۇ كىچىكىدىنلا ئوماق، زېرەك ھەم ناھايىتى چىرايلىق، كېلىشكەن بالا بولۇپ، ئۇ مەدرىسەلەردە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئۇستازلىرى بىلەن ساۋاقداشلىرىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك ياخشى ئوقۇپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپچىلىك ساۋاقداشلىرى ئىمىننىڭ زېھنى ئۆتكۈرلۈكىگە باركاللا ئوقۇپ، ئۇنىڭغا بولغان قايىللىق ھەم مايىللىق ھېسسىياتى بىلەن ئۇنى ئۆزلىرىگە خەلپەت (يارەمچى ئوقۇتقۇچى) قىلىپ سايلىۋاپتۇ. كېيىن ئۇ تېخىمۇ تىرىشىپ ئوقۇپ زور دەرىجىدە ئىلگىرىلەپ بەش مىڭدىن ئارتۇق ئېتىقادچان سوپىغا خەلىپە (باشلىق) بولۇپ سايلىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىمىننىڭ نام - شۆھرىتى تۇرپان دىيارىغا پۈر كېتىپتۇ.

ئىمىننىڭ تەسىر دائىرىسى بارغانچە كېڭىيىۋاتقان شۇ كۈنلەردە لۇكچۇن بېگى ياچى بەگ (كېيىنكى ۋاڭ) بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە پۇقرالار قوزغىلىپ ئۇنى تەختتىن

چۈشۈرۈۋېتىپتۇ. ئۇ ئوردا ئۆلىمالىرى ۋە مۇنەججىملەرنى چاقىرىپ چۈشىگە تەبىر بېرىشنى ئېيتىدۇ. ئۇلار: «بەگلىككە قاراشلىق يەرلەردىكى نام ـ ئاتىقى بولغان كىشىلەردىن كۆپرەك خەتەر كېلىدۇ» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ياچى بەگ پەرمان چۈشۈرۈپ بەگلىك تەۋەسىدىن يەتتە يۈزدەك ئادەمنى تۇتۇپ قاماپتۇ. كېيىن سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق ئۇلار ئىمىن سوپىنىڭ تۇتۇلمىغانلىقىنى بىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ياچى بەگ ھېيلە ئىشلىتىپ مەخسۇس بىر زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ زىياپەتكە ئىمىن سوپى «ئالاھىدە» تەكلىپ بىلەن قاتنىشىپتۇ. ياچى بەگنىڭ كىچىك خانىشى روشەن خېنىم ياچى بەگنىڭ ئىمىن سوپىنى ئۆلتۈرۈش پىلانىنىڭ بارلىقىنى بىلىپ قالغاچقا، ئۇ ئىمىن سوپىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا قولىنى ئۆز بوينىغا سۈركەپ ئىشارەت قىلىدۇ. ئىمىن سوپى روشەن خېنىمنىڭ بېشارىتىدىن ئۆزىنىڭ خەۋپ ئىچىدە قالغانلىقىنى سېزىۋېلىپ قېچىپ كېتىدۇ ۋە بىرەر يىلدەك مۆكۈنۈپ يۈرگەندىن كېيىن ئاتىسى نىياز خوجىنىڭ يول كۆرسىتىشى ۋە بەزى دوستلىرىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن ياچى بەگكە قارشى چىقىپ «چوڭ ئىش» تەۋرەتمەكچى بولىدۇ. قولايلىق شارائىتلاردىن پايدىلىنىشقا ماھىر، زېرەك ئىمىن سوپى تۈركىيان ۋاڭلىقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئىتائەتمەن مۇرتىدىن بەش يۈزنى تاللاپ ئىشقا سېلىپ، تۆت يۈزدىن ئارتۇق ئۆچكىنىڭ مۈڭگۈزىگە قىزىل شەلپەر باغلاپ، خۇددى نۇرغۇن قوشۇن مەشئەل كۆتۈرۈپ شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان قىياپەت بىلەن ۋاڭ ئوردىسىغا يۈرۈش قىلىدۇ.

بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىنى كۆرگەن ياچى بەگ ھودۇقۇپ قورقۇپ كەتكىنىدىن ئوردىنى تاشلاپ قاچىدۇ. ئىمىن سوپى قوشۇنلىرى بىلەن كەينىدىن قوغلىغاندا، ياچى بەگ سىركىپتىكى تۈر (مۇنار)غا چىقىۋېلىپ بېكىنىۋېلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئىمىن سوپى كېلىپ ياچى بەگنى تۈردىن چۈشۈشكە

ئۇندىگەندە ياچى بەگ چۈشمەپتۇ. ئەمما ئاخىرىغا كەلگەندە ياچى بەگ ئىلاجسىز قېلىپ تۇردىن چۈشمەكچى بوپتۇ ۋە ئىمىن سوپىغا ئۆزىنى ئۆلتۈرمەيدىغانلىقى توغرۇلۇق قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىپ بېرىشنى شەرت قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. ئىمىن سوپى بۇ شەرتكە شۇئان ماقۇل بوپتۇ. ئاللىقاچان بىر ئەقىلنى كۆڭلىگە پۈكۈپ بولغان ئىمىن سوپى دەرھال تۇر يېنىدىكى بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بىر داستىخان سوراپ ئېلىپ، هويلىدىكى يېرىم كېسەكنى داستىخانغا ئوراپ ئاچقىپتۇ ۋە تۇر تۇڭگە كېلىپ داستىخاننى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئۇچ قېتىم «قەسەم» بېرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ياچى بەگ خاتىرجەم بولۇپ تۇردىن چۈشۈپتۇ. ئەمما ئۇنىڭ پۇتى يەرگە تېگىشى بىلەنلا نۆكەرلەر چاققان هەربىكەتلىنىپ ئۇنى باغلاپتۇ ۋە دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، 1731 - يىلى ئىمىن سوپى تۇرپانىنىڭ ۋالىلىق تامغىسىنى هەمدە ياچى بەگنىڭ ساهىبجامال خانىشى، ئۆزىنىڭ نىجاتكارى روشەن خېنىمنى ئەمرىگە ئاپتۇ ۋە ئۇچ كېچە - كۈندۈز ناغرا - سۇناي چالدۇرۇپ ئۆزىنى تۇرپان ۋالىسى دەپ ئېلان قىپتۇ.

شۇ چاغلاردا مەنچىڭ هۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا ئومۇمىيۈزلۈك هۆكۈمرانلىق ئورنىتىشقا تىرىشىۋاتقان مەزگىلى بولغانلىقتىن، ۋەزىيەتنى كۆزىتىشكە ماهىر، مېڭىسى سەگەك ئىمىن خوجا هەدەپ مانجۇ هۆكۈمرانلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، مانجۇلارنىڭ شىنجاڭغا تولۇق هۆكۈمرانلىق يۈرگۈزۈشىگە ماسلاشقانلىقى ئۈچۈن، مەنچىڭ خانى 1733 - يىلى ئىمىنغا «هەزرەت ۋالىسى» دېگەن نامنى ئىنئام سۈپىتىدە ئاتا قىپتۇ. 1756 - يىلىغا كەلگەندە چىەنلۇڭ خان ئىمىن خوجىنىڭ تۆھپىسى ئۈچۈن ئۇنىڭغا «دۆلەتنى تىنچلاندۇرغۇچى هەزرەت ۋالىسى» دېگەن ئۇنۋاننى بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋالىلىق ئىمىن ۋالىنىڭ بالىلىرىغا مىراس بولىدىغان بوپتۇ. روشەن خېنىم

ئىمىن ۋاڭدىن سۈلايمان (تۇرپانغا ۋاڭ بولغان)، ئىسكەندەر (قەشقەرگە ھاكىم بەگ بولغان)، مۇسا گوك (ئىلىغا ھاكىم بەگ بولغان) قاتارلىق ئۇچ ئوغۇل پەرزەنتلىك بولغانكەن. ئىمىن ۋاڭ ئۆز پەرزەنتلىرىنى مانجۇچە ئۇسۇلدا تەربىيەلەپ ئۇلارغا ئۇزۇن بىر تال ئۆرۈمە چاچ قويغۇزۇپ، مەيدە ۋە قولتۇقىدىن تۆگمىلىنىدىغان ئۇزۇن چاپان كىيگۈزىدىكەن. شۇ ۋەجىدىن تۇرپان خەلقى بۇ خىل قىلمىشقا نارازلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن:

بەگ بالىلىرى ئەخمەق ئىكەن،
بەللىرىدە چاقماق ئىكەن.
ئاتىسىنى سورىساق،
جالاسى بار قالماق ئىكەن.

دېگەنگە ئوخشاش قوشاقلارنى توقۇشقانكەن (بەگلەرنىڭ بېلىدىكى ئالتۇن كەمەرنى چاقماققا ئوخشاتسا، شۇ زامانىدىكى مەنچىك فورمىسىنى قالماق فورمىسى دەيدىكەن).

ئىمىن ۋاڭنىڭ بالىلىرى قىران يىگىت بولغان چاغلاردا ئۇلارنى ئەسلىدىكى «ئاقسۆڭەك» دېيىلىپ كەلگەن تۇرپانىنىڭ سابىق بېگى ياچى بەگنىڭ ئەۋلادلىرىغا ئۆيلەندۈرۈش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىكەن. چۈنكى ياچى بەگ ئەۋلادلىرى بىلەن يېڭى ۋاڭ ئىمىن سوپى ئوتتۇرىسىدىكى ھاكىمىيەت تالىشىشتىن ئىبارەت زىددىيەت كېلىشتۇرگىلى بولمايدىغان ئېغىر زىددىيەت ئىدى. شۇڭا ياچى بەگ ۋە ئىمىن ۋاڭ ئەۋلادلىرى ئوتتۇرىسىدا «جاپۇدا بار» (خانىنىڭ تىزىمىدا بار)، «جاپۇدا يوق» (خانىنىڭ تىزىملىكىگە چۈشمىگەن) دېگەنلىك بىلەن ئىزچىل تۇرده بىر - بىرىنىڭ بەگ ئەۋلادى ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلىشىپ كەلگەن.

يۇقىرىقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ بەگلەر بىر - بىرىنى چەتكە قېقىشقان ۋە بىر - بىرى بىلەن قىز بېرىشىپ قۇدا

چۈشۈشمىگەن. شۇنداق بولغانلىقتىن ئىمىن ۋاڭ ئوغۇللىرىنى توي قىلىشتا ئىلگىرىكى ياچى بەگ ئەۋلادلىرىدىن لايىق ئىزدىمەي، شۇ دەۋرنىڭ قول ـ ئىلكىدە بار يۈرت مۆتىۋەرلىرىدىن لايىق ئىزدەشكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن چوڭ ئوغلى سۇلايمانىنى بىر باي پۇقرانىڭ قىزىغا ئۆيلەندۈرۈپتۇ. ئىككىنچى ئوغلىنىمۇ قەشقەردىكى ئەمەل تۇتقان ھەم پۇل ـ مالىلىق بىر چوڭ باينىڭ قىزىغا ئۆيلەندۈرگەنكەن. ئەپسۇسكى، ئۇ خېنىم ئون يىل ئۆي تۇتۇپمۇ بالىلىق بولالماي سىل كېسىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. شۇ سەۋەبتىن ئىمىن ۋاڭ نەۋرىسى مۇھەممەد سېيىتكە شۇ دەۋردە مال ـ دۇنياسى ۋە ئەمىلى بار، ئەل ئىچىدە يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە يۈسۈپ دوغلىنىڭ ساھىبجامال، ئوقۇمۇشلۇق قىزى خۇشنارە خېنىمنى كىچىك خانىشلىققا ئېلىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۈسۈپ دوغلىنىڭ ئائىلىسى ئىمىن ۋاڭنىڭ ئائىلىسى بىلەن تۇغقان بولۇپ قاپتۇ ۋە يېقىن مۇناسىۋەت قىلىپ ئۆتىدىغان بوپتۇ. مانا بۇ قۇدىلىقنىڭ يۈز ـ خاتىرسىگە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ يارلىقى بىلەن خۇشنارە خېنىمنىڭ ئاكىسى ئۆمەرنى لۈكچۈن دىغاردىن ياڭخىيغا دوغا قىلىپ تەينىلەپتۇ. ئۆمەر دوغلىنىڭ ئىنىلىرى رەھمىتۇللا، ئەخمەتلەر دىغاردىكى يەر ـ سۇغا ئىگىدارچىلىق قىلىپ قاپتۇ. ئۆمەر ياڭخىيغا دوغا بولۇپ تۇرۇش جەريانىدا پەرزەنتلىرى كۆپىيىپ 28 نەپەرگە يېتىپتۇ. ئۇ بالىلاردىن 22 نەپىرى ئوغۇل، ئالتە نەپىرى قىز ئىكەن. ئۇ بالىلارنىڭ ھەممىسى ساغلام چوڭ بولۇپ قاتارغا قوشۇلۇپتۇ. ئۇنىڭ پەرزەنتى مانا مۇشۇنداق كۆپ بولغاچقا، يۈرت خەلقى بۇنى بىر پېلەكتە كۆپ قوغۇن چۈشىدىغان ۋە ئىچىدە ئۇرۇقى كۆپ بولىدىغان لىگا قوغۇنىغا ئوخشىتىپ ئۆمەر دوغىغا «لىگا» دەپ لەقەم قويۇپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ جەمەتنىڭ ئەسلىدىكى «سالجىلار» (يېپىشقاقلار) دېگەن لەقىمى «لىگا» دېگەن لەقەمگە ئۆزگىرىپ كېتىپ تا ھازىرغىچە شۇ لەقەم بىلەن ئاتىلىقلىق.

3

هایاتقا شپا زەمزەم سۇیی قىشمۇیاز جەمجىت ئېقىپ تۇرىدىغان كارىز بويى بۇگۇن سەھەردىلا قىزىپ كەتكەنىدى. كىچىك بالىلار كارىز بويىدىكى ئەلۋەك قۇملۇقتا بىر - بىرىنى قوغلىشىپ، بىردەم ئۇنىڭ بىلەن، بىردەم بۇنىڭ بىلەن چېلىشىپ چىلىشش سورۇنى ئۇچۇن تەييارلانغان مەيدانىنى بېشىغا كىيىشىپ ئويناۋاتاتتى.

مەيداننىڭ كۇنچىقىش تەرىپىگە راسلانغان گىلەم ئۇستىگە قات - قات كۆرپە سېلىنغان، قارىغۇجا پالىسى بىلەن سايىۋەن قىلىنغان سورۇنغا يۇرت چوڭلىرى ۋە كاتتىلىرى ئورۇنلىشىپ بولمايلا ئەتراپقا ئادەم تولۇپ كەتتى. ھەممە كىشىنىڭ ئاغزىدا بۇگۇن قايسى پالۋان - زوردىنىڭ مەيدانغا چۇشىدىغانلىقى، قايسى بايىنىڭ چېلىشچىسىنىڭ كىملىكى ئىكەنلىكى ھەققىدىكى گەپ توختاۋسىز ئېيتىلىپ تۇراتتى، تالاش - تارتىش بولاتتى.

يۇرت چوڭلىرى ئورۇنلىشىپ بولۇپ تۇرۇشىغا ئالمان دەۋرەپ كەتتى ۋە ھەممىسى كىچىك بالىلار يۇگۇرۇشۇپ كېتىۋاتقان تەرەپكە قاراشتى. يول تەرەپتىن بىر نەچچە يىگىت بەردەم قەدەملىرى بىلەن تەمكىن ھالدا سالاپەت بىلەن كېلىۋاتاتتى.

— ھوي، ياڭخىيلىق مەجبۇل لىگاغۇ!

— ۋاھ، بۇگۇن چېلىشىش راسا قىزىيدىغان بولدى جۇمۇ!

— مەجبۇل زور - دە.

مەجبۇل زورلار مەيدانغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ بولغۇچە كىشىلەر ئۆزلىرى بىلگەنلىرىنى دەۋېلىشقا ئۇلگۇردى.

جاكارچىنىڭ بۇگۇنكى چېلىشىشنىڭ مەقسىتى ھەققىدىكى قىزىقچىلىق ئارىلاش سۆزلىرى ۋە يۇرت چوڭلىرى ھەققىدىكى ئادەمنىڭ غىدىقىنى كەلتۇرىدىغان خۇشامەتكە تولغان كاپشىلىرىدىن كېيىن چېلىشىش باشلاندى.

چىلىشىش ئۆز قائىدە - رەسمىيەتنى بويىچە باشلىنىپ كەتتى. ئالدى بىلەن ئەمدىلا ياشلىق دەۋرىگە قەدەم قويغان 15 - 16 ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان ياشلار مەيدانغا چۈشتى. ئۇلار ئۆز بەستى ۋە يېشىغا يارىشا ئاددىي چىرماق سىلىش پەنتىلىرىنى ئىشلىتىپ چىلىشتى. شۇنداق بولغاچقا كىشىلەر دەسلەپتە ئۇلارغا ئانچە - مۇنچە مەدەت بېرىپ قويۇپلا جىم بولۇپ قىلىشتى ۋە زېرىكىش ھېس قىلىشتى. شۇنداق بولسىمۇ ياشلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇچەيلەن ئىككىدىن رەقىبىنى ئىككى مەرتەمدىن يېقىتىپ قائىدە بويىچە ھەربىرى بىر گەزدىن قىزىل تاۋار بىلەن تارتۇقلاندى. ئاندىن 18 ياش ئەتراپىدىكى چىلىشچىلار مەيدانغا چۈشۈۋندى، كىشىلەرنىڭ كەيپىياتىدا بىرئاز جانلىنىش بولدى. ئەمما ئۇلار ھەدىسە تەتۈر چىرماق سىلىشىپ ئۇزاق تىركىشىپ تۇرۇشۇۋالغاچقا كىشىلەر «ھەي ئۇنداق قىل، ھەي مۇنداق قىل»، «پەيتىنى كەتكۈزۈپ قويدى، قارشى تەرەپ كۈچىگەندە ئۆزىنى قويۇۋەتمەي، ھەي ...»، «تېخى خام - دە، بۇلار، ھەقىقىي زورلار بولمىغان بولسا ئۇنداق پۈرسەتنى ئالتۇندەك بىلمەي» دېيىشىپ تىت - تىت بولۇپ كېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭمۇ چىلىشىشى ئاخىرلىشىپ، ئىككىدىن رەقىبىنى ئىككى مەرتەمدىن يېقىتقانلار بىردىن قوي بېشى بىلەن تارتۇقلاندى. گەرچە، كىشىلەر ئۇلارغا قاراپ باش لىڭشىتىپ «كېيىنچە ھەقىقىي چىلىشچى بولۇپ قالمىغاندەك قىلمەي» دېيىشكەن بولسىمۇ، ئەمما يېڭىپ چىققان يىگىتنىڭ مەھەللىسىدىكى يىگىتلەر قىيقاس - سۇرەن سىلىشىپ مەيدانىنى چاڭ كەلتۇرۇۋەتتى. شۇ مەھەللىنىڭ چوڭلىرىمۇ ئۇ يىگىتلەرگە يانلىرىدىن ئورۇن بېرىشىپ، باشقا مەھەللىنىڭ چوڭلىرىغا ساقاللىرىنى سلاپ گىدىيىپ قاراپ قويۇشتى.

جاكارچى چىقىپ بىردەم ئارام ئېلىش بولمىغانلىقىنى ئېيتىۋىدى، كىشىلەر ئۇنىماي تۇرۇۋېلىشتى:

— ياق بولمايدۇ، ئادەم تىتىلداپ تۇرغاندا ...

ـــ چېلىشىش ئەمدى قىزاي دەۋاتسا، نېمە قىلغىنى بۇلارنىڭ.

ـــ ئۆزىمىز چېلىشىپ تۇرىمىزمۇ ـ يە.

ـــ كىم بىلەن چېلىشىسەن؟ ھاشىم بېگىم بىلەنمۇ؟

كىشىلەر ئارىسىدا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ھاشىم بېگىم دېگىنى ياش ۋاقتىدا قىمار سورۇنىدىن بېرى كېلەلمەي يۈرۈپ كېيىن قاق سەنەم بولۇپ، تىكىدىغان نەرسىسى قالمايلا ئاخىر سول پۇتىنىڭ بەش بارمىقىدىن ئايرىلىپ قالغان بىر ئادەم ئىدى. بارماقلىرى بولمىغاچقىمۇ ئۇنىڭ يول مېڭىشىمۇ نورمالسىز ئىدى.

ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا ھەر ئىشلاردىمۇ بۇ «يالاڭتۆش» دېھقانلارنى «ئۆھۆ»مۇ دېگۈزمەيدىغان، ناۋادا جېنى بار گەپ قىلىپ سالسا قېتىغمۇ ئېلىپ قويمايدىغان بۇ باي ـ غوجامىلار بۇنداق چېلىشىش سورۇنلىرىدا نېرى ـ بېرى دېيەلمەي قېلىشاتتى. شۇڭا جاكارچى بەگلەرنىڭ ئىشارىتىنى كۆرگەندىن كېيىن سەۋەبىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى:

ـــ جامائەت، پىچان ھوڭدىن كېلىدىغان چېلىشچى كېلىپ بولالمىدى. شۇڭا ...

ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلاشقۇچە بىرى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

ـــ ئۇنى ساقلىغان بىلەن بىرەمدىلا ئىسسىقتا مېڭىمىز قاينايدۇ.

ـــ كىم بىلىدۇ، ئۇ چېلىشچى شۆگىدىنلا كەينىگە ياندىمۇ تېخى.

شۇنىڭ بىلەن چېلىشىش يەنە داۋام قىلدى. بۇ قېتىم چېلىشچىلار مەيدانغا چۈشۈۋىدى، كىشىلەر «ۋاھ، ۋاھ، ئەمدى قىزىيدىغان بولدى» دېيىشىپ كەتتى. ئەمدى ياڭخىيدىن، سۇ بېشىدىن، شۆگەدىن، لۇكچۇندىن تاللىنىپ كەلگەن چېلىشچىلار سۇر ـ ھەيۋە بىلەن مەيدانغا چۈشۈشتى. چېلىشىش ھەقىقەتەن قىزىدى. كىشىلەر قىسقا ـ قىسقا باھا بېرىشىپ ئۇلارنىڭ

كۆچتۇڭگۇرلۇكى، تېز - تېز ئىشلىتىۋاتقان پەنتلىرىگە قايىل بولۇپ بۇ قېتىمقى چېلىشىشنىڭ قانداق ئاخىرلىشىپ قالغانلىقىنى تۇيمايلا قېلىشتى ... شۇنداق قىلىپ ئاخىرىدا مەجبۇل بىلەن لەڭگەردىن كەلگەن بويى شۇنداق ئېگىز، شۇ سەۋەبتىن لەڭگەر تەرەپلەردە داۋۇت «دۆڭ» دەپ لەقەم ئالغان چېلىشچى تاللىنىپ قالدى. بۇنى كۆرگەن يۇرت چوڭلىرى جاكارچىغا ئىشارەت قىلىپ ئويۇننى قىزىقىدا داۋام قىلۇېرىشنى بۇيرۇدى. بۇنى بىلگەن كىشىلەر ئورۇنلىرىدىن دۇررىدە تۇرۇشۇپ كەتتى. كىچىك بالىلار بولسا بوينىنى سوزۇپمۇ كۆرەلمەي، ھەرنېمە قىلىپ قىستىلىپمۇ كىرەلمەي دەرەخ باشلىرىغا يۆگۈرۇشتى. بەزى كىچىكرەك بالىلار بولسا ئاتىسىنىڭ مۇرىسىگە چىقىۋېلىشتى.

ئۇلار دەسلەپتە ئۇيان - بۇيان ئىتتىرىشىپ بىر - بىرىنىڭ كۆچىنى دەڭسەپ بېقىشتى، ئاندىن بىر ياقتىن كۈچ ئىشلىتىپ، بىر ياقتىن پەنت ئىشلىتىپ، بىردەمنىڭ ئىچىدىلا چېلىشىشنىڭ كەيپىياتىنى يۇقىرى پەللىگە چىقىرىۋېتىشتى. شۇڭا كىشىلەر پاراڭغۇ تۇرۇپ تۇرسۇن، بىر - بىرىگە قاراشنىمۇ ئۇنتۇشۇپ مەيداندىكى ئىككى پالۋانغا قاراپ قېلىشقاندى. داۋۇت زور بويى ئېگىز بولغاچقا مەجبۇل زورنىڭ بېلىنى قورۇپ يىقىتىشقا تىرىشتى، ئەمما مەجبۇل زور بەل قورۇش پەنتىدىن قۇتۇلۇپ تۇرۇشىغا داۋۇت زور يانپاشقا ئېلىپ يىقىتىدىغان ئالامەتنى كۆرسىتىپ مەجبۇل زورنى قايمۇقتۇرۇپ قويدى. دەرۋەقە، مەجبۇل زور بەل قورۇش پەنتىدىن قۇتۇلۇپ داۋۇت زورنىڭ يانپاشقا ئېلىش پەنتىنى سېزىپ ئۇنىڭغا قارشى بىر تەدبىر قوللىناي دەپ تۇرغاندا، داۋۇت زور ئويلىمىغاندا، يانپاشقا ئېلىش پەنتىنى كۆتۇرۇپ ئايلاندۇرۇپ يىقىتىش پەنتىگە ئۆزگەرتىپ، ھايت - ھۇيت دېگۈچە مەجبۇل زورنى ئۆزىنىڭ چوڭ بەستىگە قوشۇپلا يەرگە تاشلىدى. مەجبۇل زور داۋۇت زورنىڭ ئېغىر بەستىنىڭ بېسىمى بىلەن قۇمغا پېتىپ قالدى. بۇنى كۆرگەن

كىشىلەر داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قېلىشتى. بۇ ۋاقىتتا ئىككى زورمۇ يانتاق پېتى يېتىپ قالغان، كىشىلەرمۇ بىر تىنىقتا قېتىپ قالغاندى. شۇ ۋاقىتتا چېلىشىشنى باشقۇرغۇچىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— خالايىق، ئوبدان كۆرۈڭلار، مەجبۇل زورنىڭ غولى يەرگە تەگمەپتۇ!

شۇندىلا كىشىلەر مەجبۇل زورنىڭ يانچە يېقىلغانلىقىغا دىققەت قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن سورۇننى «ئۇھ» دېگەن سادا بىر ئالدى.

چېلىشىش قايتا باشلاندى. ئۇلار ئىككىسى شۇنداق ئۇزاق تىركەشتى. ئارىدا داۋۇت زور يەنە بىر قېتىم رەسمىي يوسۇندا بەل قورۇش پەنتىنى ئىشلىتىپ كەينىگە بىر قەدەم ئېلىپ مەجبۇل زورنى ئالدىغا سۆرەپ تەتۈر چىرماق سالماقچى بولغاندا، ئويلىمىغاندا مەجبۇل زور پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ئالدىغا كۆچەپ ئىتتىرىپ تاشلىنىۋىدى، داۋۇت زور ئورنىدا ئولتۇرۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەيداندا يەنە بىر قېتىم داۋالغۇش بولدى.

چېلىشىش داۋام قىلىۋاتاتتى. ھەر ئىككى زورنىڭ كۆچى خوراشقا باشلاپ، پەنت ئىشلىتىشى ئازلىدى. بولمىسا پەنتىنىڭ يېرىمىغا كەلگەندە، كۆچى يېتىشمەي پەنت يېرىم يولدا ئۈزۈلۈپ قالسا، پەنت قىلغۇچىغا خەتەر كېلىپ چىقاتتى. ئۇلار ئەنە شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن چېلىشىۋاتقاندا مەجبۇل زور جامائەتمۇ ئويلىمىغان، ھەتتا داۋۇت زورنىڭمۇ خىيالىغا كىرىپ چىقمىغان بىر پەنتنى ئىشلەتتى: مەجبۇلنىڭ «ياپىر» دېگەن ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەن كىشىلەر شۇنچىلىك تېزلىكتە داۋۇت زورنى مەجبۇل زورنىڭ يەردىن ئۈزۈپ كۆتۈرۈۋالغانلىقىنى كۆرۈشتى. بۇ ھەقىقەتەن كۈتۈلمىگەن ئىش بولغانىدى. چۈنكى، داۋۇت زورنىڭ بەستىنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشى مەجبۇل زورنى كۆتۈرۈپ يېقىتىش پەنتىنى ئىشلىتىدۇ، دەپ

ئويلمايتتى. دېمەسمۇ بۇ «ئېگىز، چوڭ دۆڭ»نى كۆتۈرۈش، يەردىن پۈتىنى ئۈزۈپ ئېلىش ئاسان ئەمەس ئىدى. شۇڭا كىشىلەر «ھاڭ ـ تاڭ» بولۇپ قېلىشتى. بۇنى پەقەتلا كۈتمىگەن داۋۇت زور بولسا نېمە قىلىشنى بىلمەي قولىنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ قالدى. شۇ ۋاقىتتا مەجبۇل ئۇنى چار پۈتلاپ ئوڭدىسىغا يېقىتىۋەتسىمۇ بولاتتى. لېكىن، مەجبۇل زورنىڭ يەنە بىخەستەلىك قىلىشقا كۆڭلى ئۇنىماي، چاقماق تېزلىكىدە ھەربىرىكەت قىلىپ داۋۇت زورنىڭ پۈتىنى يەرگە تەگكۈزگەن ھامان داۋۇت زور پۈتىنى رۇسلاپ بولغۇچە، يەنە بىر «ياپىر» دېگەن ئاۋاز بىلەن ئۇنى يانپاشقا ئېلىپ يەرگە تاشلىدى. تېخىچىلا ھوشىنى تاپالمىغان داۋۇت زور ئېغىر بەستى بىلەن قۇمغا پاتقانچە يېتىپ قالدى. مەيداننى قىيقاس ـ سۈرەن قاپلىدى.

ياشلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ مەجبۇل زورنى كۆتۈرۈۋېلىپ، يۈرت كاتتىلىرىنىڭ ئالدىدىكى داستىخانغا قويۇلغان كالا بېشى، ئېسىل تون ۋە ياندا چاپچىپ تۇرغان ئېگەر ـ توقۇملۇق ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىشتى. ئەمما، مەجبۇل زور پۈتى يەرگە تېگىشى بىلەن كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان يەنە بىر ئىشنى قىلدى: ئۇ كىشىلەرنىڭ ئويلىغىنىدەك تارتۇقلىنىدىغان نەرسىلەر بار تەرەپكە ماڭماي، كەينىگە يېنىپ قۇمدا زوڭزىيىپ ئەلەم بىلەن ئولتۇرغان داۋۇت زورنىڭ يېنىغا باردى ۋە ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ تۇرغۇزدى:

ــ داۋۇت ئاكا، مەن سىزنىڭ كۈچىڭىزگە قايىل بولدۇم. پەنت ئىشلەتمەيدىغان ئىش بولسا مەن سىزگە ھەرگىز تەڭ كېلەلمىگۈدەكمەن.

بۇنىڭدىن داۋۇت زورنىڭ كۆزى چاقناپ كەتتى.

ــ ياق، مەجبۇل زور، ــ دېدى ئۇ ھاياجانلىنىپ، ــ مەن ساڭا تېخىمۇ قايىل بولدۇم. سېنىڭدە كۈچمۇ، ئەقىلمۇ، پەزىلەتمۇ بار ئىكەن. بىز سېنىڭدىن ئۆگىنىسەك بولغۇدەك. كېيىن سېنى چوقۇم يوقلاپ بارىمەن.

ئۇلار چىرايلىق گەپلەر بىلەن خوشلىشىپ كىشىلەرنى قايىل ھەم مايىل قىلىپلىۋالدى.

بىر توپ كىشى زور تەنتەنە بىلەن پەنجەندىن ياڭخىيغا قاراپ ماڭدى. ئوتتۇرىدا ئاتقا مىنگەن مەجبۇل ھەۋەسلىك، قايىللىق نەزەر ئىلكىدە مەغرۇر كېتىپ باراتتى.

ئۇلار ياڭخىيغا چىققاندا يىگىتلەردىن بىرى:

— ئاغىنىلەر، تۇيۇقسىز بېرىپلا كەلمەيمىزمۇ؟ — دەپ قالدى.

— نېمىشقا ئەمدى، يۈرتتىكىلەر بىزنى ساقلاۋاتسا ...

— بۇگۈن بەك پەيزى كۈن بولدى. بۇرۇن رەقىبلەر ئۆچەكىشىپ خوشلىشىدىغان، بۈگۈن داۋۇت زورنىڭ سۆزىنى ئاڭلىدىڭلارغۇ ... شۇڭا بۈگۈن خۇشلۇقۇم ئىچىمگە سىغمايۋاتىدۇ.

بۇ گەپ باشقىلارنىمۇ ئويلاندۇرۇپ قويدى.

— بارساق باردۇق. تۇيۇقلۇقلار چېلىشچى ئەۋەتىلمىگەن بىلەن قانداق بولغاندۇ، دەپ ئىچى پۇشۇپ تۇرغاندۇ، — دېدى يەنە بىر يىگىت ئۇلارنى قىزىتىپ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تۇيۇقسىز قاراپ يول ئالدى.

ئۇلار كارىڭ مەھەللىسىگە كەلگەندە بىر توپ كىچىك بالا ئۇلارغا ئەگىشىۋالدى. ئۇلارنىڭ داغدۇغىسىنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ ئۇلارنى مۇبارەكلەشتى. تەنتەنە قوشۇنى تارخىيزىدىن ئۆتۈپ ئۇدۇل شىمالغا قاراپ ئېقىن بويلاپ ماڭدى ۋە ئەسھابۇلكەھف مازىرىغا يېتىپ بېرىشتى. ئۇ يەردىكى شەيخلەر ۋە تاۋاپىقا كەلگەن كىشىلەر زور تەنتەنە بىلەن كېلىۋاتقان يىگىتلەرنى كۆرۈپ ئۇلارنى ئورىۋېلىشتى ۋە ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن مەجبۇل زورنى تەبرىكلەشتى. شۇ چاغدا مازارنىڭ كۆك گۈمبىزى تەرەپتىن يېتىپ كەلگەن نىياز شەيخ ئۇلارنى كۆرۈپ:

— ھە، مەجبۇل زور يەنە كالا بېشى ئاپتۇمۇ، نېمە؟ — دەپ

سوربدی.

ـــ هەئە.

ـــ ئاپىرىن، هەشقالىلا، ـــ دېدى شەيخ، ئاندىن يانچۇقىنى كولىدى، ـــ ئەتىۋارلاپ ساقلاۋاتقان ئىككى تال هەرەم خورمىسى بار. مە ئوغلۇم.

يىگىتلەر تەنتەنە قىلىشتى. ئاندىن شەيخنىڭ تەكلىپى بىلەن تاغ باغرىدىكى مازارغا چىقىپ تاۋاپ قىلىپ قايتماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىدىقۇت تاغ تىزمىسىنىڭ تاغ قاپتىلىغا جايلاشقان «ئەسھابۇلكەھف» مازىرىغا چىقىش ئۈچۈن يول ئالدى ۋە «بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم» دەپ مازارغا چىقىدىغان پەلەمپەيگە دەسسىدى.

ئالتىنچى باب

مەشرەپتىكى «پادىشاھ»

1

1886 ـ يىلىنىڭ ئۈزۈم پىشىشقى، ياڭخىيدا كىشىلەر ئۈزۈم ئۈزۈشتىن بۇرۇنقى ئويۇن خۇشلۇقىغا چۆمۈلۈپ يۇرۇشەتتى.

دەرۋەقە، ئاربىدىن ئوچ كۈن ئۆتۈپ مەھەللىدىكى بەكرى «خىڭ ـ خىڭ» دېگەن كىشىنىڭ ئوغلىنىڭ تويى بولۇپ، كىشىلەر توي سەۋەبى بىلەن بولىدىغان مەشرەپنىڭ كويىدا قېلىشتى.

قىز كۆچۈرۈلۈپ كېلىپ، توي ئىگىلىرى ئۇھ دەپ بولغۇچە يىگىتلەر قورۇدىكى باراڭ ئاستىغا كىگىزلەرنى سېلىشىپ، شىرەلەرنى جايلاشتۇرۇپ تەخ قىلىپ قويۇشتى. يىگىتلەرگە، ھەم ئىنتىلىپ، ھەم ئۇلاردىن تارتىنىپ تۇرۇۋاتقانلىقى مانا مەن دەپ ئىپادىلىنىپ تۇرغان، چىرايلىق ياسىنىۋېلىشقان قىزلار شىرەلەر ئۈستىگە چاقىقان ھەربىكەتلىرى بىلەن قەنت ـ گېزەكلەرنى تىزىشتى. تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن، «لاتا قۇببى»گە ئېرىشكەن يىگىتلەر (مەشرەپكە قاتنىشىقا سالاھىيىتى توشقانلار) ئۆز ئەھۋاللىرى بويىچە سورۇندىن ئورۇن ئېلىشتى.

شۇنداق قىلىپ، توي مەشرىپىنىڭ قىزىقچىلىقى ئاستا ـ ئاستا باشلىنىپ مەشرەپ باشقۇرغۇچىلارنى تاللاشقا كەلگەندە ئەۋجىگە چىقىشقا باشلىدى. بۇ ئىش ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن

كېيىن مەشرەپ ئەھلى ئۆزئارا كېڭىشىپ مەشرەپنى ئوبدان باشقۇرۇپ، دەۋا ـ دەستۇر ئىشلىرىنى ئادىللىق بىلەن بىر تەرەپ قىلىش ئىقتىدارىنى ھازىرلىغان، يۇرتتا خەلقنىڭ قايىللىقىغا ئېرىشكەن ياشلاردىن پادىشاھ، ۋەزىر تاللاشقا باشلىدى. ئەمما، ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمايلا ھەممە بىردەك مەجبۇل زورنى «پادىشاھ» قىلىپ سايلاشتى. شۇنىڭغا مۇناسىپ باشقا يىگىتلەرمۇ ۋەزىر، قازى، مۇپتى، بازار بېگى (سورۇن رەتلىگۈچى)، ئەڭگىزە (قوزغاتقۇچى، قىزىقچى)، خەزىنە بېگى، چايچى، ئۆرۈمچى (پەتنۇس ئۆرۈگۈچى)، قىيقاسچىلىق ۋەزىپىلىرىگە تەيىنلەندى. بۇ يىگىتلەرگە مەشرەپ ئەھلى ئاساسەن قوشۇلۇشتى.ئەمما، ئاردىدا بىر كىشى ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتكەنچە تۇرۇپلا قالغانىدى.

يەرلىك يېڭى چەكمەندىن يەكتەك، تامبال كىيگەن، بېشىغا قارا بېغىررەڭ دۇخاۋەندىن گۇللۇك دوپپىنى چىڭ باستۇرۇپ كىيىۋالغان بۇ ئورۇق كىشىنىڭ ئىسمى سادىر بولۇپ، سۇلتان مامۇت ئوردىسىدا يايى ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ئىشلارنى ئىدىيەسىگە سىغدۇرالماسلىقى سەۋەبىسىز ئەمەس ئىدى. تۇرپاننىڭ كۆپ قىسىم يېزىلىرىدا توي مەشرەپلىرىنى تەشكىللىك، رەتلىك، كۆڭۈللۈك، قىزغىن ئويناش ئۇچۇن شۇ يۇرتنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن يىگىتلىرىدىن بايىقىغا ئوخشاش پادىشاھ، ۋەزىر قاتارلىقلارنى سايلاپ، مەشرەپ ئويناش ئادەتكە ئايلانغان. ئەمما ۋاقىلارنىڭ ۋاقىلىق ئىدىيەسى تۇپەيلىدىن لۇكچۇندە مۇنداق مەشرەپ ئويناش چەكلەنگەن.

شۇڭا، سادىر يايى «يەنە نېمە ئالامەت ـ كارامەتلەر بولۇر؟» دەپ بىر چەتتە جىممىدە قاراپ ئولتۇردى.

مەشرەپ باشلاندى. ئەڭگىزە پادىشاھنىڭ رۇخسىتى بىلەن مەشرەپ باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلىپ بولغاندىن كېيىن قىزىقچىلىق ئارىلاش ئېلان قىلدى:

ـــ سۇنايچى بارمۇ سەن؟ نەرىڭ بىلەن پۇۋلىسەڭ پۇۋلە،

سۆنىيىڭنى ياڭرات!

كۆلكه ئىچىده ئوتتۇرىغا چىققان سۆنايچى يېنىك ئاھاڭغا چېلىپ مەشرەپ ئەھلىنى تىنچلاندۇردى. سەلدىن كېيىن سۆناي ئاھاڭىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن بىردىنلا ناغرا ئاۋازى ياڭراپ پۈتۈن قورۇنى بىر ئالدى. شۇنىڭ بىلەن سورۇن قىزغىن، شوخ كەيپىياتقا تولدى. شۇنىلا كۈتۈپ تۇرۇشقان ئۇسسۇلچىلار ئوتتۇرىغا چۈشۈپ گۈزەل، چاققان، ئەپچىل ئۇسسۇل ماھارەتلىرىنى نامايان قىلىشقا تىرىشتى. بۇلارغا قاراپ ناغرا ـ سۆنايچىلارمۇ جانلىنىپ كېتىشتى. كەيپىياتى كۆتۈرەڭگۈ هالغا يەتكەن كىشىلەرنىڭ قولىدىن ئۆرۈم ـ چۆرۈملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇردى. بىر مەيدان ئۇسسۇللۇق مەشرەپ ئاياغلاشقاندىن كېيىن، پادىشاهنىڭ رۇخسىتى بىلەن مەشرەپ ئەھلى مەزەلەرگە ئېغىز تېگىشكە باشلىدى. سادىر يايى بولسا تېخىچىلا بۇ ئىشلارنى ئەقلىگە سىغدۇرالماي ئولتۇرغاچقا، مەزەلەرنى يېيىشكە كۆڭلى تارتمىدى.

شۇ چاغدا بىرى ۋاراقىراپ ئوتتۇرىغا چىقىپ باشقىلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى:

ـــ داد پادىشاهىئالەم! پۇقرالىرى روزى «بىكارچى» مەشرەپ قائىدىسىگە بويسۇنماي، سورۇن ئەھلى ۋە پادىشاهىئالەمنىمۇ كۆزگە ئىلماي چاپىنىنىڭ بىر يېڭىنى ساپماي ئولتۇرۇپتۇ. خەلقنىڭ بۇنىڭغا نارازىلىقى بەك كۈچلۈك، قاتتىق جازا بېرىشلىرىنى سورايمىز!

پادىشاه سۆرلۈك بۇيرۇدى:

ـــ كەلتۈرۈڭلار بۇ ئەدەپسىزنى!

ئىككى يىگىت چاپىنىنىڭ سول يېڭىنى ساپمىغان بىر كىشىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقتى.

پادىشاه سورىدى:

ـــ ئېيتە، نېمە گۇناه سادىر قىلدىڭ؟

ـــ پادىشاهىم، مەن ئىسسىپ كەتمەي دەپ ...

— ئۇ ئەرزىمەس ئىش ئۈچۈن ئەدەپسىزلىك قىلغانلىقى ئۈچۈن تېرىسىنى تەتۈر سويۇش جازاسى بېرىلسۇن!

بۇنى ئاڭلىغان ئەڭگىزە دەرھال جاكارلىدى:

— پادىشاھنىڭ پەرمانى: روزى «بىكارچى» شۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ ئالدىدا ئەدەپسىزلىك قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا تېرىسىنى تەتۈر سويۇش جازاسى بېرىلدى. دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن!

شۇنىڭ بىلەن بىرمۇنچىلىغان كۈلكىلىك ھەرىكەتلەر بىلەن گۇناھكارغا تېرىسىنى تەتۈر سويۇش جازاسى بېرىلدى — ئۇنى قىينىماپ تۇرۇپ چاپىنى تەتۈرگە قايرىپ تۇرۇپ سالدۇرۇلدى. ئاندىن يەنە بىرقانچىسىگە رەسمىنى تامغا تارتىش، سامسا يېگۈزۈش، پاختەك ئۈچۈرۈش قاتارلىق جازالار بېرىلگەندىن كېيىن، يەنە بىر پەس ناغرا ـ سۇنايىنىڭ شادىيانە ئاۋازى كىشىلەرنىڭ خۇشلۇقىغا جور بولدى. پەقەت سادىر يايىلا ھېچنېمىگە كۆڭلى تارتماي بايىقىدەك ئىشلارنى تەپسىلىي بىلۈۋېلىش ئىستىكىدە تىتىلداپ ئولتۇردى.

بىر چاغدا ئەڭگىزە ئوتتۇرىغا چۈشتى:

— ئېغىزى چاققان، ئەقلى يۈگۈرۈكلەر، سورۇن سىلەرنىڭ!

گەپ ئاخىرلاشمايلا بىر يىگىت ئوتتۇرىغا چۈشتى:

— مەن ئوتتۇز ئوغۇل، توققۇز يىگىتنى سىناپ باقاي:

ئۇل نەدۇر كىم يۈزدۇر ئۇنىڭ بارمىقى،
سەككىز ئاياغ ئۈستىدە تۇرمىقى.
بەش بېشى بار، بەش تېنى بار، تۆت جېنى،
نەئەجەبتۇر بەش بىرىپ تۆت يانمىقى؟
بۇ نېمە گەپ ئۆزى؟

بۇ يىگىت كۆرەڭلەپ ئەمدى ئەتراپىغا قارىۋىدى، بىر يىگىت ئورنىدىن تۇردى:

— بۇ ئەخمەت باقى ئاخۇنلۇقۇمنىڭ مۇئەممەسى. مەن يېشىپ بېرەي: بۇ ئۆلگەن ئادەمنى تاۋۇتقا سېلىپ كېتىۋاتقان ئەھۋالدۇر. بىر ئادەمدە پۇت ـ قول قوشۇپ ھېسابلىغاندا 20 بارماق بولسا ئۆلۈك ۋە تىرىك ئادەملەرنىڭ بارمىقى جەمئىي 100 بولىدۇ. تاۋۇت كۆتۈرگەن تۆت ئادەمدە سەككىز ئاياغ، ئۆلۈكنى قوشقاندا بەش باش، بەش تەن بولىدۇ، تىرىك ئادەم تۆت، ئۆلۈكنى دەپنە قىلىۋېتىپ قايتقان ئادەم تۆت بولىدۇ.

ھېلىقى يىگىت كىشىلەرنىڭ «راست، راست» دېگەن گەپلىرى ئىچىدە ھەييارلارچە ھېجىيىپ قايتماقچى بولۇۋىدى، ئەڭگىزە توسۇپ قويدى ۋە ھەييارلىق بىلەن دېدى:

— ئەمدى پوچىلىق قىلغان گۇناھلىرىنى يۇيالا. ئەقلىمىزنى سىناپ قويۇپ شۇنداقلا چۈشۈپ كەتسىلە بولماس؟

پوچى يىگىت ئەڭگىزە بىلەن باشتا كېلىشۋالغاندەكلا دەرھال تەييارلاندى ۋە «ماقۇل» دەپلا سۆزىنى باشلىدى:

— تاقتا ـ تۇقتا، زەنجىر ھالقا، ھالقىدىن بۇقا، يۇگۇرۇپ چىقتىم شاختىن شاختا، ئېگىزدىن قارىسام يىراقتىن كۆرۈندى بىر ئىنەك بىلەن توققۇز بۇقا، مەنمۇ بىرىپ قوشۇلۇپ بولدۇق ئون بۇقا، بىر ئىنەكنى تالىشىپ ئۇرۇشۇپ كەتتۇق جاقىلاق ـ جۇقتا، شۇئان بەدەنلىرىم زىڭىلداپ ئوت كەتتى، قارىسام يىقىلىپ چۈشۈپتىمەن بىر يانتاقلىقتا، شۇ يەردىن ئاران قېچىپ كېلىۋالدىم 30 ئوغۇل، توققۇز قىز ئولتۇرۇشىغا.

ئۇنىڭ سۆزمەنلىكى كىشىلەرنى كۈلدۈردى. پادىشاھنىڭ رۇخسىتى بىلەن يەنە نەغمە ـ ناۋا باشلاندى. سادىر يايى بولسا ئەڭگىزە ھەربىر قېتىم مەجلىل زورنى «پادىشاھ ئالىيلىرى» دەپ ھۆرمەت بىلدۈرگەندە يۈرەكلىرى جىغىلداپ، «توۋا، توۋا» دەپ ئولتۇردى.

بىر چاغدا ئەڭگىزە يەنە ئوتتۇرىغا چۈشتى:

— ھۆرمەتلىك پادىشاھ ئالىيلىرى، بىر پوچى باياتىندىن بېرى «بىر پو ئېتىۋالسام» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ.

رۇخسەتمىكىن؟
پادىشاھ بۇيرۇدى:
ـــ قېنى، ئاتقان پورىنى ئاڭلاپ باقىلى.
غەلىتە بۇرۇت قويۇپ، بىردەم ـ بىردەم بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى تولغايدىغان بىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ نازۇك ھەرىكەت بىلەن قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ سوزۇپ سالام بەرگەندىن كېيىن پورىنى باشلىدى:
ـــ مەن بىر زامانلاردا بىر ئەر ئىدىم، بارنى يوق قىلىدىغان، يوقنى بار قىلىدىغان، قېيىنئاتنام قاراپ تۇرسا ئەتىدىن كەچكىچە مۇشتۇمدەك لاي قىلىدىغان، قوڭغۇزنىمۇ دۆڭگە تارتماي مىنەلەيدىغان، بىر شىلىڭ كېپەكنى بىرسىگە يۆلەتكۈزمەي كۆتۈرەلەيدىغان، كەسلەنچۈككە يۈگەن سالماي مىنەلەيدىغان، چاشقاننى ئېگەر توقۇماي مىنىپ كۆندۈرەلەيدىغان، زىرائەتلەرنى ئۇرۇق سالماي ئۇندۈرەلەيدىغان، توققۇز ناننى «ھاپ» قىلىپ يەپ بولۇپ يەنە بارمۇ دەيدىغان، بۇ پوچىلىق بىلەن سورۇن ئەھلىنى مانا مۇشۇنداق كۈلدۈرەلەيدىغان.
كىشىلەرنىڭ كۈلكىسى ئۇزۇلمەي تۇرۇپلا ھەرقانداق جايدا كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگۈدەك يالغان ئېيتىپ كىشىلەرنى تاڭ قالدۇرالايدىغان يالغان گەپچى تەكەللۇپسىزلا ئوتتۇرىغا چىقتى:
ـــ ھۆرمەتلىك 30 ئوغۇل، توققۇز قىز، مەشرەپ ئەھلى، كەمىنە ئۆزگىچە كەچۈرمىشلىرىدىن ھەرقايسىلىرىغا قىسقىچە زىكىر قىلىپ بەرمەكچىمەن، ـــ دېدى ۋە جانلىق، تېتىك ھەرىكىتى بىلەن يالغان سۆزىنى باشلىدى، ـــ مېنىڭ سۆزلەيدىغىنىم «41 يالغان» ئاتا ـ بوۋىمىزدىن تا مۇشۇ كەمگىچە بىزگە مىراس بولۇپ ساقلىنىپ قالغان. تاقا ـ تۇقا ـ زەنجىر ھالقا، پاقا دەرەخكە چىقتى، قۇيرۇقى شاخقا. كىگىز ئۆتۈككە نال قاقا، خۇرۇم ئۆتۈككە پاختىلىق ياقا. پەشمەت چاپانغا بۆرەك ياقا، قاپ كۆڭلەكىكە ئۆرە ياقا. ياش چوكانغا كۈموش ھالقا، قېرى خوتۇنغا ئالتۇن ھالقا. بوجەنتۇردىن خوتۇن ئالسام بېشىنىڭ بىر

تەرىپى سوقا، بىر تەرىپى دوقا، كەينىگە ئۆتۈپ قاراپ باقسام پېشانىسى ئېگىزرەك چوققا. مەن بىر كۈنى ئېشەككە تەتۈر مىنىپ كېتىۋاتسام تۆت سوقما ھاڭراپ يۈرىدۇ. «بۇ نېمە بولغان سوقمىلاركەن» دېسەم، «كۆرسۈكقا كىرگەن سوقمىلاركەن» دەيدۇ. مەن ئۇلارغا 13 تال چەڭزە ئېلىپ بۇسۇرۇپىرىۋېدىم، 14 تال كاڭماڭزا چىقاردى. 12 تال كاڭماڭزىنى 12 دانە پاختىلىق ئىشتانغا تېگىشەي دەپ كېتىۋاتسام ۋاي ئەمەت، ۋاي سەمەت ھېكىم پايپاقنىڭ مۇزخانىسىغا ئوت كەتتى، دەيدۇ. ئۇنىڭغا 12 ھارۋا گۈڭگۈرت، 14 ھارۋا يانتاق ئاپىرىپ قالاۋەردىم ـ قالاۋەردىم، بىردەمدىن كېيىن ئۆچتى. شۇنداق كەينىمگە يېنىپ مۇزنىڭ ئاستىغا قارىسام، مۇز دېگەن قۇرتلاپ كېتىپتۇ ۋاي ـ ۋاي. 6 ـ ئاي ۋاقتىدا ئۇسساپ كېتىپتىمەن. سۇ دېگەننى شۇنداق ئىچىپتىمەن. شۇنداق بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام بېشىمنىڭ يېرىمى يوق. بۇ نەگە كەتكەندۇ دەپ قارىسام ئارغىمبۇلاقنىڭ نېرىسىدا، ئۇششاقتالنىڭ بېرىدا غىر ـ غىر مۇز تېيىلىپ يۈرىدۇ. ئۇنى تۇتۇپ ئەكېلىپ جاڭگىدە بىرنى قويۇۋېدىم، تۇتۇپلا قالدى. شۇنداق كەينىمگە يېنىشىمغا ئۇنىمگەن بىر لوقاق تۇۋىدە تۇغۇلمىغان بىر توشقان بالىسى يېتىپتۇ. ئۇنى كەسمىگەن ھاسا بىلەن بىرنى قويۇۋېدىم، كولىمغان ئورنىغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇنى ئالتە ئادەمگە باستۇردۇم، يەتتە ئادەمگە سويدۇردۇم. ئالتە پاتمان يېغى چىقتى، يەتتە پاتمان چاۋسى. ئاشۇ دەمدىن ھازىرغىچە يەۋاتمىز ھېلىمۇ بار تەك يامىسى. ھەرقايسىلىرىغىمۇ ئەپ قويدۇم ئۆيدە بار بىر چاتىسى. ئىشەنمىسەڭلار، قاراپ بېقىڭلار، ئىشكىتە ئېسىقلىق كاللىسى.

بىز بىر ۋاقتىدا شۇنداق ئەرلەر ئىدۇق. تام بېشىغا چىقىۋالساق ئىتتىن قورقمايدىغان، جۇۋا ـ جەنتۈڭنى سېلىۋەتسەك پىتتىنمۇ قورقمايدىغان ئەرلەر ئىدۇق. بىز بىر ۋاقىتلاردا شۇنداق ئەرلەر ئىدۇق، بىر تونۇر نان يېقىۋالساق يوقتىن قورقمايدىغان، جۇۋا ـ جەنتۈڭنى كىيىۋالساق سوغدىنمۇ قورقمايدىغان ئەرلەر ئىدۇق. بىز بىر ۋاقىتتا شۇنداق ئەرلەر

ئىدۇق، ئورمانلىققا ئۆي سېلىۋالساق ئوتۇندىن قورقمايدىغان، ئۆيدىن تالاغا چىقىپلىۋالساق خوتۇندىن قورقمايدىغان ئەرلەر ئىدۇق.

ۋاق ـ ۋاق، ئالتە توخۇيۇم بار ھەممىسى ئاق. كۈندۈزى گەپ قىلساڭ ئەتراپىڭغا باق، ئاخشىمى گەپ قىلساڭ ئېغىزنى قۇلاققا ياق. مۇنداق گەپنى ئاڭلايمەن دېسەڭ مېنىڭدەك پاراڭچىنىڭ ئاغزىغا باق.

ئۇنىڭ يالغان سۆزى تۈگىشى بىلەن بىر كىشى داد ـ پەريات كۆتۈرۈپ سورۇنغا يۈگۈرۈپ چىقتى:

ـــ داد پادىشاھىئالەم، دەردۇ ئەرزىم بار ... قازى دەردىمگە يەتسۇن!

ـــ ئىجازەت!

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم قازى ئاخۇنۇم، قوشنىمىزنىڭ ئوغلى غەرب تەرەپكە تۆگە بىلەن سودىغا كەتكەنىدى. يېقىندا ئۇ ئاتىسىغا بىر نامە ئەۋەتىپتۇ. نامىدە: «تۆگە ئۆلدى جۈدەڭلىكتىن، يېغى ئۇنىڭ تولىلىقىدىن. ئۇزۇن چۆلنى بېسىپ ئۆتتۇق، تاڭ سەھەردە شامغا يېقىن» دېيىلىپتۇ. قوشنىمىز: «قازىدىن سوراپ باقسىڭ، بۇ نېمە گەپ ئۆزى؟» دەپ گەپ ئەۋەتكەن. سىلى نامىنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بەرگەن بولسىلا.

«قازى» كۈلۈپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ ئۇ بالىنىڭ تۆگىگە يۈكلىگىنى ماي ئىكەن. يۈك ئېغىرۇ، تۆگە قوتۇر. بۇ ئوغۇل تاڭ سەھەر ۋاقتىدا شام دېگەن شەھەرگە يېقىنلاشقاندا تۆگە ئاچلىقتىن ئۆلۈپتۇ.

جاۋاب تۈگىگىچە يەنە بىرى داد ئېيتىپ چىقتى:

ـــ داد، پادىشاھىئالەم ...

ئۇنىڭ ئېغىزىدىن چىققان تۇنجى گەپتىنلا سادىر يايى تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى ۋە ئورنىدىن ئىتتىك تۇرۇپ ئالدى ـ كەينىگە قاراپمۇ قويماي، ھەتتا ئۆزىنى تويغا چىللىغان كىشىلەر بىلەن خوشلىشىپمۇ قويماي لۈكچۈن تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

يەتتىنچى باب

ۋاڭغا «سوۋغا»

1

شۇ كېچىسى سادىر يايىنىڭ ئۈيقۇسى قاچتى. بىر تەرەپتىن كىشىلەرنىڭ قاپ يۈرەكلىكىگە ھەيرانۇ ھەس بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ خەۋپلىك ئىشتىن سۈلتاننى خەۋەردار قىلىپ سۆيۈنچە ئېلىشنىڭ كويىدا قالدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەتىسى ناشتىمۇ قىلماستىن ئۈدۈل ئوردىغا قاراپ يول ئالدى. ئېگىز ئوردا ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرىدا شۇ ھەيۋىتى ۋە سۈرلۈكلۈكى بىلەن «سەن قىزغۇچ نۇر چاچساڭ، مەن قىزىل قان چاچىمەن» دەۋاتقاندەك تۇراتتى. سادىر يايى تونۇش كاھلارنىڭ سالىمىغىمۇ ئېرەن قىلماي، جىددىي تۇستە سۈلتان مامۇتنىڭ قوبۇلخانىسىغا قاراپ كېتىۋەردى. سالىمى بىكار كەتكەن كاھلار ھەيران بولۇشۇپ ئۇنىڭ كەينىدىن غۇدۇراپ قاراپ قويۇشتى.

ھەشەمەتلىك، سۈرلۈك قوبۇلخانىدا سۈلتان مامۇت ئاخشامقى كەيپىنىڭ تەسىرىدىن ۋە ئەيش ـ ئىشرەتلىك ئۈيقۇسىزلىقنىڭ دەستىدىن زەپىران چىراي ھالدا روھسىز ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ تەختىنىڭ كەينىدىكى يوغان شىرمىغا خاقانىي چىن تەرىپىدىن سوۋغا قىلىنغان جەركە ـ ئوتۇغات پەرمانلىرى، ھەربىي، مەمۇرىي ئۇنۋان نىشانلىرى قاتار ئېسىلغان. شىرمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىپەنلۈك خان ئۆز قولى بىلەن ئىمىن خوجىنىڭ

خانلىق ئۇچۇن كۆرسەتكەن تۆھپىسىگە بېغىشلاپ ھۆسنىخەتچىلەپ يېزىپ بەرگەن مۇنۇ نەزمى ئېسىلغانىدى:

جەمەتىنى تۇرپاندىن دەپ بىلىڭ،
بۇرۇنلا توغرا يول تۇتقان بۇ زات.
ھەمدەم بوپ ئۆتتى ئۆمرى چېرىكلىككە،
خىسلىتىدىن زاھىر قىلدى كۆپ مۆجىزات.

بىر ئوبدان تونۇش ئاڭا ھال ـ ئەھۋالى،
غەربىي يۇرتتىكى ئەھلى ئۇيغۇرنىڭ.
ساپ ۋىجدانلىق، قەتئىيدۇر بۇ زات،
زەررىچە تۇگۇنى يوقتۇر يۈرىكىنىڭ.

بۇ نەزم ياڭاق ياغىچىدىن ياسالغان نەقىشلىك رامكىغا ئېلىنغان، چۆرىسىگە ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەچكە خانىنىڭ ئۇستىلىق بىلەن يازغان، گاھى بېلىقلارنىڭ ئۇزۇشىگە، گاھى قۇشلارنىڭ پەرۋازىغا، گاھى بىر ـ بىرىنى قوغلاۋاتقان دولقۇنلارغا ئوخشايدىغان خەنزۇ يېزىقىدىكى بۇ نەزمىسى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئەمما بۇ «ھەيۋەتلىك» كۆرۈنۈش بىلەن سۇلتان مامۇتنىڭ شۇ تاپتىكى سالپايغان ھالى پەقەت ماسلاشمايتتى. شۇڭا سۇلتان مامۇت ئۆزىگە يوللىنىۋاتقان مەلۇمات ۋە چوڭ ـ كىچىك تەبجىلەرنىڭ يۈرتنىڭ مۇھىم ئىشلىرى ھەققىدىكى تەكلىپلىرىنى مۇگدەپ ئولتۇرۇپ شەكىلگە ئاڭلاپ «ھە» دەپ قويۇش بىلەنلا كۇپايىلىنىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇرغان قېرى تەبجى «قېرىغان جېنىمدا بۇنداق ۋاڭلىق نېمە بولسا بولمامدۇ» دەۋاتقاندەك مۇكچىيىپ، كۆزىنى يېرىم يۇمۇۋېلىپ تۇرغان بولسا، سول تەرىپىدە تۇرغان قابزات بەگ بىلەن سۇلتان مامۇتنىڭ كەينىدە تۇرغان تەبجى ئابدۇللا بەگ خۇددى ئىچىگە نۇرغۇن گەپ توشۇپ كېتىپ بىرىنىمۇ

دېيەلمەيۋاتقان ئادەمدەك تىتىلداپ، ئۇنىڭ ـ بۇنىڭغا قارىشىپ تۇرۇشاتتى. بىر تەيجىنىڭ سۆزى يېرىم ـ يارتا ئاخىرلىشىشى بىلەنلا سادىر يايى سۆز نۆۋىتىنى تارتىۋالدى:

ـــ سۇلتان مامۇت بېگىم، دەرھال مەلۇم قىلمىسام بولمايدىغان بەك جىددىي ئىش بار.

كۆزىنى «لەپپىدە» ئاچقان سۇلتان مامۇت سادىر يايىنى كۆرۈپ يەنە يۇمۇۋېلىپ، بېشىنى سۈس لىڭشىتىپ قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ خىيالىدىن ئاخشامقى ئەمدىلا رەسىدە بولغان قىزنىڭ بېلىقتەك سىلىق ۋە نازۇك بەدەنلىرىنى قوپال بارماقلىرى بىلەن قانداق سىلاپ ھۇزۇر ئالغانلىقى كېچىۋاتاتتى.

سادىر يايى نېرى ـ بېرىسىنى ئويلىمايلا ئالدىراپ سۆزىنى باشلىدى:

ـــ ھۆرمەتلىك ۋاڭ خوجام ئالىيلىرى، ئاخشام مەن ياڭخىيدىكى بىر تويىنىڭ مەشرىپىگە قاتناشقان. ئۇ يەردە ئاجايىپ قورقۇنچلۇق بىر مەشرەپ ئويىنايدىكەن. مەشرەپنى باشقۇرۇش ئۇچۇن جانابلىرىدىن ئىجازەت ئالمايلا يىگىتلەر ئارىسىدىن بىرىنى پادىشاھ، بىرىنى ۋەزىر، بىرىنى قازى، مۇپتى يەنە ئەڭگىزە، بازار بېگى، خەزىنە بېگى قىلىپ سايلاپ، شۇلارنىڭ باشقۇرۇشى بىلەن مەشرەپ ئويىنايدىكەن. جانابلىرىدىن باشقىمۇ پادىشاھنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق تەئەججۇپلەندىم. ئۇلار قىلچە تەپ تارتماي «پادىشاھ ئالىيلىرى» دەپ ئاتايدىكەن. ئىنشائاللا، بۇ ئىشنىڭ تەرەققىياتى ئالىيلىرىنىڭ ئوردا خاتىرجەملىكىگە مالال يەتكۈزۈپ قويارمىكىن، دەپ بەك ئەنسىرىدىم. شۇل سەۋەبتىن ...

ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلاشماي تۇرۇپ سۇلتان مامۇت ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى:

ـــ پادىشاھ؟ مەندىن باشقىمۇ پادىشاھ بارمىكەن تېخى؟

ـــ شۇ، شۇ ... ئۇلار، ـــ سادىر يايى «بار ئىكەن» دېيەلمەي دۇدۇقلىدى، ـــ ئۇلار بىر يىگىتنى شۇنداق چاقىرىدىكەن ھەم

ئۇنىڭ سۆزىگە ئىتائەت قىلىدىكەن.

— يۇرىكىنى دۈشمىنىڭ يۇرىكىدەك قىلىۋالغان قايسى بەتنىيەت ئۇ؟ — سۇلتان مامۇتنىڭ ئۈيقۇسىز كۆزلىرى سەت چەكچەيدى.

— ئۇلار مەجبۇرىل زور دېگەن يىگىتنى «پادىشاھ» قىلىپ سايلىدى.

بۇنى ئاڭلىغان كۆپىنچە ئوردا ئەھلى ئىشنىڭ تېگىگە يېتىپ بىر - بىرىگە يەر تېگىدىن قاراپ قويۇشتى. ئەمما ئۆزىدىن باشقا ئىنسانلارنىلا ئەمەس، بەلكى جانلىق - جانسىز نەرسىلەرنىمۇ ئويلىماس بولغان، ھەممىنى «مەن» ئۈچۈن دەپ چۈشىنىدىغان سۇلتان مامۇتنىڭ جۇدۇنى ئۆرلەپ تۇرالماي قالدى ۋە ھېچقانداق ئوردا مەسلىھەتسىزلا بۇيرۇق چۈشۈردى:

— پەرمان، سەن بېرىپ بۇگۈن چۈشكىچە ئۇ مەلئۇننى تۇتۇپ كەل، مەن ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ كىملىكىنى، سۇلتانىنىڭ كىملىكىنى كۆرسىتىپ قويىمەن.

سادىر يايى دەسلەپ بۇ پەرماندىن خۇش بولۇپ تېز قەدەملەر بىلەن، ئەمما سەل گىدەيگىنىچە ئوردىدىن چىقتى. بىراق يېرىم يولغا كەلگەندە بىرئاز ئەنسىرەپ قالدى. ئەسلىي ئۇ «بۇ ئىشنى سۇلتانغا مەلۇم قىلسام چېرىك ئەۋەتىپ ئۇلارنى تۇتۇپ كېلىپ جاجىسىنى بېرىدۇ ۋە مېنى تارتۇقلايدۇ» دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن مانا ئەمدى ئۇنى يالغۇزلا ... بىردىنلا ئۇنىڭ قەدەملىرى ئاستىلىدى، ئىككىلەندى، قورقتى. ئارقىدىن «نېمىدىن قورقىمەن، مەن دېگەن سۇلتانىنىڭ يارلىقى بىلەن كېتىۋاتىمەن. ماڭا ھۆرت - پۆرت دەيدىغانغا كىمنىڭ ھەددى!» دەپ ئويلاپ ئۆزىگە مەدەت بەردى.

ئۇ ياڭخىيغا يېقىنلاشقاندا بىر ئېتىزغا كىرىۋاتقان سۇدا يۇز - كۆزلىرىنى يۇيۇپ ئۆزىنى بىرئاز ئوڭشاپ روھلىنىۋالدى. ئاندىن دادىل قەدەملەر بىلەن مېڭىپ كەتتى، چىرايىغا سۇر بېرىشنىمۇ ئۇنتۇمىدى.

2

ئۇ مەجبۇرلار ئىچىدە ئالدىغا بارغاندا، ئۇلار ئەتىگەنلىك ئەمگەكتىن يېنىپ باراكلىق ھويلىسىدا دەم ئېلىپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئۇلار چىرايىدىن بۇران ئۇچۇرۇپ ھويلا ئىشىكىدىن كىرىپ كەلگەن سادىر يايىنى كۆرۈپ مەڭدەپ قېلىشتى. مەترېھىم زور بولسا ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ كۆرۈشتى. ئەمما سادىر يايى سۆسلا كۆرۈشۈپ قويۇپ سوغۇق تەلەپپۇز بىلەن ئاخشامقى ئىشلارنى ۋە ۋاكالىتىڭ غەزىپىنى بايان قىلغاندىن كېيىن يۇقىرى ئاۋاز بىلەن جاكارلىدى:

— سۇلتان مامۇت ۋاڭ خوجامنىڭ يارلىقى: مەجبۇرلار زور ئوردىغا بارسۇن، داتاڭ سورىقى قىلىنىدۇ!

بۇنى ئاڭلىغان مەجبۇرلار زورنىڭ مۇشتى چىڭ تۈگۈلدى، ئايالار ۋە بالىلار بولسا قورقۇنچىدىن يىغا ـ زار قىلغىلى قال قالدى. شۇ چاغدا مەترېھىم زور ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىپ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى ۋە ئاكىسىغا ئىشارەت قىلىپ قويغاندىن كېيىن سادىر يايىغا:

— بىز ھەرقاچان جانابىي ئالىيلىرى سۇلتان مامۇتنىڭ يارلىقلىرىنى بەجانىدىللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ئىجرا قىلىۋاتىمىز. بىزدە «ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام» دەيدىغان گەپ بار. شۇڭا سىلى ئاۋۋال تاماق پىشقۇچە باغقا كىرىپ مېۋە ـ چېۋىلەرگە ئېغىز تەگكەچ ئارام ئېلىپ تۇرالا. تاماق يەپ بولۇپ سۆزلىشەرمىز، — دېدى تەكەللۇپ بىلەن.

ئۇلارنىڭ بېغى خىلمۇخىل مېۋىلەر پەسىل قوغلىشىپ پىشىپ تۇرىدىغان، تۇجۇپىلەپ پەرۋىش قىلىنغان، كىرگەن كىشىگە مېۋىلىرى بىلەنلا ئەمەس، گۈزەللىكى بىلەنمۇ باشقىچە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان باغ بولۇپ، يۇرتتا داڭقى بار ئىدى. باغنىڭ ئەتراپى يۇرتنىڭ يوسۇنى بويىچە ئىككى مېتىر ئېگىزلىكتە سوقما سوقۇلۇپ، ئۈستىگە بىر قۇر كېسەك تىزىلىپ ئىھاتە

قىلىنغانىدى. سادىر يايى بۇ باغنىڭ داڭقىنى بۇرۇنلا ئاڭلىغان بولغاچقا ھەم يىراقتىن جىلمىيىپ تۇرغان مېۋىلەر ئۈنۈڭ ئىشتىھاسىنى غىدىقلىۋەتكەن بولغاچقا، «بەربىر قېچىپ كېتەلمىگەندىكىن، بىردەم ھۇزۇر قىلمايمەنمۇ؟» دەپ ئويلاپ، يالغاندىن «تېزرەك» دەپ قويۇپ باغقا يول ئالدى.

مەجبۇل زور ئۈنۈڭ كەينىدىن ئەگىشىپ باغقا ماڭدى، مەتربھىم زور بولسا باغنىڭ سىرتىغا ماڭدى. قالغانلار نېمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالماي باغقا بويۇندىغىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى.

سادىر يايى ئالدى بىلەن قايسى مېۋىگە ئېغىز تېگىشىنى بىلەلمەي تۇرغاندا، مەجبۇل كېلىپ:

ــ يۇرسىلە، سوقما تەرەپتە ئەزىز مېھمانلارغا دەپ ئېلىپ قويغان ئېسىل ئۆرۈك بار، ــ دەپ ئاغزىغا سېرىق سۇ يىغىلىپ كەتكەن سادىر يايىنى باشلاپ ماڭدى. ئەمما، سوقما تۇڭدە ئۆرۈك تۇرماق تۇزۇكرەك مېۋە دەرىخىمۇ يوق بولۇپ، بوش يەرگە زىچ يالپۇز تېرىۋېتىلگەنىدى. سادىر يايى «قېنى ئۆرۈك؟» دەپ سوراپ بولغۇچە مەجبۇل زور «ياپىرىم» دەپلا ئۈنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ سوقمىنىڭ ئۇ تەرىپىگە تاشلىدى. سادىر يايى «ھاي، ھاي» دەپ بولغۇچە سوقمىنىڭ ئۇ تەرىپىدە تۇرغان مەتربھىم زورنىڭ قولىغا چۈشتى. ئۇ يەردە ئاغزىغا گەپ كېلىپ بولغۇچە مەتربھىم زور «ياپىرىم» دەپ بىر ۋاراقىراپلا، يەنە ئۈنى باغنىڭ ئىچىگە تاشلىدى. مەجبۇل زور ئۈنى تۇتۇۋېلىپلا يەنە باغ سىرتىغا تاشلىدى ... ئۇلار ئۈنى ئەنە شۇنداق ئۈچ مەرتەم تاشلىغاندىن كېيىن بولدى قىلدى. بۇ چاغدا سادىر يايىنىڭ ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ، دېمى تۇتۇلۇپلا قالغانىدى. ئۇ يۇرىكىنى چىڭ باسقىنىچە يەردە ئولتۇرۇپلا قالدى. مەجبۇل زور ئۈنىڭ بىلەن كارى بولماي ھويلىغا چىقتى ـ دە، پىچاقنى ئېلىپ ئېغىل تەرەپكە ماڭدى. سىرتتىن كۆلۈپ كىرىپ كەلگەن مەتربھىم زور بولسا يەڭگىلىرىگە قازان بېشىغا ئۆتۈشنى

ئورۇنلاشتۇردى.

سادىر يايى غەزەپ بىلەن ھويلىغا چىقىپ ئاغزىنى بۇزاي دەپ تۇرۇشىغا مەتىرىمەي زور ئۇنۇك ئالدىغا بېرىپ:

— ئاچچىقلانمىغايلا، سىلى بىلەن ئويناشىپ شۇنداق قىلىپ قويدۇق. مانا سىلىنىڭ ئىززەت - ھۆرمەتلىرى ئۇچۇن بىر قوي، — دېدى. دەرۋەقە، بۇ چاغدا مەجبۇرىل زور قوينىڭ تېرىسىنى ئاجرىتىپ بىر چەتكە تاشلاپ بولغانىدى. بۇنى كۆرۈپ غەزەپتىن ئۆتى تېشىپ تۇرغان سادىر يايىنىڭ يەنە ئاچچىقى يانىدى. ئۇ ئېسىل زىلچا سېلىنغان سۇپىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ تەخسىلەرگە قويۇلغان مېۋىلەرگە ئېغىز تەگكەچ گۆشنىڭ پىشىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا جازالىنىش ئالدىدا تۇرغان مۇنۇ كىشىلەرنىڭ بۇ قەدەر مېھماندوستلۇقى ئەخمەقلىقتەك بىلىندى ...

سادىر يايى تازا بىر تويۇنغاندىن كېيىن مەجبۇرىل زور:

— بىز ۋاڭ خوجامنىڭ ھۇزۇرىغا بىر - ئىككى كۈندىن كېيىن ئۆزىمىز بارىمىز. سىلى بېرىپ ۋاڭ خوجامغا بىزنىڭ ئىتائەتمەنلىكىمىزنى يەتكۈزۈپ قويغايلا، — دېدى. سادىر يايى چىرايىنى دەرھال ئۆزگەرتىپ بىر نېمە دېمەكچى بولدى - يۇ، بايىقى چەۋەندازلارنىڭ تالىشىشىدا قالغان ئوغلاقتەك تاشلىنىشىنى يادىغا ئېلىپ قورقۇپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ پېتىنى بۇزماي:

— بوپتۇ، بۇنداق قىلىپ ۋاڭ خوجامنىڭ ئېغىر غەزىپىگە قالسىلا مەندىن ئاغرىنمىسىلا، — دەپ يولىغا راۋان بولدى.

ئەمما، يولغا چىقىپلا سادىر يايىنىڭ بېشى قاتتى: «بېرىپ ۋاڭغا نېمە دېگۈلۈك؟ بولغان ئەھۋالنى دېسە كۈلكىگە قالىدىغان گەپ. كۈلكىگە قالسىلىغۇ مەيلى، ناۋادا ۋاڭ ئاچچىقىدا غەزەپ قىلىپ قالسا، ئۇنىڭغا نېمە كەلگۈلۈك بۇ؟ شۇڭا ئالدى بىلەن ۋاڭنىڭ غەزىپىدىن نېرى تۇرۇش كېرەك ...»

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ كۆزىنى يۇمۇپلا

يالغان ئېيتىش قارارىغا كەلدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ، سۇلتان مامۇتقا ئۇنىڭ غەزىپىنى قوزغايدىغان گەپنى كۆپتۈرۈپ دېدى:

— ئۇلارنىڭ يۈرىكى ھەقمەتەن قاپتەك بار ئىكەن. ھەتتا ۋاڭ خوجامنىڭ يارلىقىنىمۇ كۆزگە ئىلماي، بۇگۈن بارالمايمىز، ئەتە ئۆزىمىز بارىمىز، دېدى. بىر تۈتۈشاي دېسەم، مەھەللىسىدىكى ياشلارنى يىغىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن يېنىپ كەلدىم.

بۇنى ئاڭلىغان سۇلتان مامۇتنىڭ غەزىپى قاينىپ تاشتى:

— مەندىن پەرمان: ئۇ بەتنىيەتكە 17 پالاق ئۇرۇش جازاسى بېرىلسۇن!

سەككىزىنچى باب

جازا ۋە غەزەپ

1

سۇلتان مامۇتنىڭ گۇناھكارغا بىۋاستە ئۆلۈم جازاسى بېرىش ھوقۇقى بولمىغاچقا، ئۇ «17 پالاق جازاسى» نى ئويلاپ تاپقان بولۇپ، بۇ ئىنسان قىلىدىغان ئىش ۋە خىيال ئەمەس ئىدى.

بۇ جازادا بامبۇكتىن ياسالغان كەڭلىكى ئون سانتىمېتىر، قېلىنلىقى يەتتە سانتىمېتىر ئەتراپىدا ئۇزۇن تۆت قىرلىق كالتەك ئىشلىتىلەتتى. بۇ قاتتىق جازا بولۇپ، بۇنداق جازاغا ئۇچرىغان گۇناھكارنىڭ يوغان يوتىسىغا ئاشۇنداق پالاق بىلەن 17 پالاق ئۇرۇلاتتى. ئەگەر، گۇناھكار 17 پالاق ئۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆلۈپ كەتسە، بۇنىڭ سورىقى قىلىنمايتتى. ناۋادا، گۇناھكار 17 پالاق ئۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىنمۇ ئۆلمەي قالسا، ئۇنىڭ تەلىيىنىڭ ئوڭ كەلگىنى ھېسابلىنىپ گۇناھى كەچۈرۈم قىلىناتتى.

دېمەك، مەجبۇرل زورغا بېرىلگەن بۇ جازاغا ھەرگىز سەل قارىغىلى بولمايتتى. شۇڭا ئوردىدىكى ئاق كۆڭۈل بەگلەر ئاستىرتىن ئادەم ئەۋەتىپ مەجبۇرل زورغا بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈپ ئۇنى قېچىپ كېتىشكە دەۋەت قىلىشتى.

ئەمما، ئىككىنچى كۈنى ئاشۇاقتى بىلەن مەجبۇرل زور ئوردا ئىشىكىدە پەيدا بولدى. ئۇنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولغان سۇلتان مامۇت

جاللاتلىرىنى تەخ قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا مەجبۇل ئوردا ئىچىگە كىرىشى بىلەنلا بىرنەچچە ئوردا نۆكىرى يوپۇرۇلۇپ كىلىپ ئۇنى يەرگە بېسىۋالدى. مەجبۇل زور بولسا ئۇلارنىڭ مۇشۇنداق قىلىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغانىدەك قىلچە قارشىلىق كۆرسەتمىدى. سۇلتان مامۇت بولسا ئېگىز ئوردىنىڭ پەشتىقىدا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ پۇشتىدىن بولغان خانىشى سارە پۇجۇڭ بىلەن جازانى تاماشا قىلىپ تۇرۇشتى. بۇنداق جازانى يۇرتنىڭ يىگىت باشلىرىغا ئىجرا قىلىپ باقمىغان جاللات يۇرىكى ئۇيغان ھالدا مەجبۇل زورنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ قولىدىكى جان ئالغۇچى پالاق كۇن نۇرىدا سوغۇق نۇر چاقنىتىپ تۇراتتى.

— توختا! — دېدى سۇلتان مامۇت كۆزلىرىدىن دەھشەتلىك ئىچكى تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلەپ، — سادىر يايى، جازانى سەن ئىجرا قىل!

سادىر يايى پالاقنى قولىغا ئالغاندا قولى بىرئاز تىترىدى. مەجبۇلنىڭ جەسۇر قامىتىدىن قورقۇنچ ھېس قىلدى. ئاندىن نەچچە كۇن بۇرۇنقى باغنىڭ سوقما تېمىدىن ئارتىلىدۇرۇپ ئېتىشلار كۆز ئالدىغا كېلىپ قولىغا كۇچ كىردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىگە كۇچ ـ مەدەت بېرىپ پالاقنى ئېگىز كۆتۈرۇپ مەجبۇل زورنىڭ يوغان يوتىسىغا بىر پالاق ئۇردى. چىداپ بولغۇسىز بىر ئاچچىق ئاغرىق سېزىمى مەجبۇل زورنىڭ يوتىسىدىن باشلىنىپ تېز سۇرئەتتە مېڭىسىگە چىقتى. مەجبۇل زور ۋارقىرىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋېلىپ لېۋىنى چىڭ چىشلىدى. سۇلتان مامۇتمۇ، ئەتراپىتىكىلەرمۇ ئۇنىڭ غىڭ قىلىپ ئاۋاز چىقارمىغانلىقىدىن ھەيران بولۇپ جىممىدە تۇرۇپ قېلىشتى. «مېنى بوش ئۇرۇپتۇ دەپ ئويلاپ قالغاندىمۇ؟» دەپ يۇرىكى سۇ بولۇپ قورقۇپ كەتكەن سادىر يايى كۇچەپ ئىككىنچى پالاقنى ئۇردى، ئۇچىنچى پالاقنىمۇ ئۇردى. دەھشەتلىك ئاغرىق سېزىمى مەجبۇل زورنىڭ كۆز ئالدىنى قاراڭغۇلاشتۇرۇۋەتتى.

تۆت قىرلىق پالاق ھەربىر قېتىم يۇمشاق گۆشكە تەگكەندە قىپقىزىل ئىز قالدۇراتتى. بۇ ئىز سۇسلاپ بولغۇچە رەھىمسىزلەرچە يەنە ئۇرۇلاتتى. ئونىنچى پالاق ئۇرۇلغاندا مەجبۇل زور سېزىمىنى يوقاتتى. قاراپ تۇرغانلار ئەلەم بىلەن بېشىنى چايقاشتى. سۇلتان مامۇت زەر تۇتۇلغان رومىلىنىڭ ئۇچىنى چىڭ چىشلىۋالغان ساره خېنىمغا مەسخىرىلىك كۇلۇپ مەجبۇلىنى ئىشاره قىلدى. 12 ـ پالاق ئۇرۇلغاندا ئاغرىق تۇپەيلىدىن مەجبۇل ھوشىغا كەلدى. سادىر يايى 14 ـ پالاقنى ئۇرۇپ بولۇپ داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى ۋە قورقۇنىدىن قولىدىكى پالاق يەرگە چۈشۈپ كەتكىلى تاسلا قالدى. چۈنكى كۈچەپ ئۇرۇلغان 14 ـ پالاقتا پالاق پۈچلىنىپ، ئۇنىڭدىن ئاجرالغان ئۇزۇن بىر تال قىيىندى خۇددى ئىنچىكە ۋە ئۆتكۇر نەشتەردەك مەجبۇل زورنىڭ گۆشلىرى تىلىنىپ، قان بىلەن بويىلىپ كەتكەن يوتىسىغا سانجىلىپ قالغاندى.

بۇنى كۆرگەن كىشىلەر «تۇگەشتى» دېيىشتى، ئەمما سەلدىن كېيىن مەجبۇل زور قىمىرلاپ بېشىنى كۆتۇردى ۋە سۇلتان مامۇت تۇرغان ئېگىز ئوردىغا بىر نەچچە دەقىقە قارىدى. بۇنى كۆرگەن سادىر يايى خۇددى مەجبۇل زور ئەمدى ئۆزىگە قاراپ شۇ قارىشى بىلەن جېنىنى ئالىدىغاندەك سارىسىمىگە چۈشۈپ پالاقنى تۇتقان پېتى تۇرۇپلا قالدى، ئۇرۇشقا پەقەت جۇرئەت قىلالمىدى.

مەجبۇل زورنىڭ ئەھۋالىنى كۆرگەن سۇلتان مامۇت قېتىپ تۇرۇپ قالغان سادىر يايىغا ۋەھشىيلەرچە ۋارقىرىدى:

ـــ ھەي، سادىر، نېمىشقا ئۇرمايسەن! لىگالار ئاپاڭنى ئالغانمۇ ـ يا! ئۇر!!!

سۇلتان مامۇتنىڭ غەزەپلىك ۋارقىرىشىدىن قورقۇپ كەتكەن سادىر يايى كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ 15 ـ، 16 ـ، 17 ـ پالاقلارنى ئۇرىۋەردى. پالاقلار سانجىلىپ قالغان قىيىندى ئوستىگە ئۇرۇلۇپ يوتا گۆشلىرىنى لەخته ـ لەخته قىلىۋەتتى. گۆشلەر تىتىلىپ،

پالاقنىڭ قىرى تەگكەن يەرلەر تىلىنىپ تىلىم - تىلىم بولۇپ ساڭگىلاپ قالغانىدى. 17 - پالاقنى ئۇرۇپ بولغان سادىر يايى قولىدىكى پالاقنىڭ قانداق چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى تۇيمايلا قالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچەيگەن پېتى گۆشلىرى تىتىلىپ كەتكەن يوتىغا قادىلىپ قالغانىدى. مەجبۇرىل زور بېشىنى يەرگە چىڭگىدە تىرەپ بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن لېۋىنى چىڭ چىشلەپ ئورنىدىن تۇردى.

بۇنى كۆرگەن جاكارچى ئۆزىمۇ تۇيماي ۋارقىرىدى:

— مەجبۇرىل زورنىڭ گۇناھى كەچۈرۈم قىلىنىدى!

مەجبۇرىل زورنىڭ ئاشۇنداق ئېچىنىشلىق ھالدا تۇرۇپمۇ ئورنىدىن تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان مامۇت ھاڭ - تاڭ قالدى.

مەجبۇرىل زور مىڭ تەستە مېڭىپ ئېگىز ئوردىنىڭ پەشتىقىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سۇلتان مامۇتقا بىگىزدەك قادالدى. بۇ خىل جاسارەت ئالدىدا 41 تارتمىلىق بۇ ئېگىز ئوردا ئەرزىمەس نەرسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. مەجبۇرىل زور سۇلتان مامۇتقا ئۈچ قېتىم تەزىم قىلدى ۋە پۈتكۈل غەزەپ - نەپرىتىنى تەلەپپۇزىغا مۇجەسسەم قىلىپ:

— ۋاڭ خوجام، ھىممەتلىرىگە رەھمەت! — دېدى، ئاندىن «شارتلا» قىلىپ يېنىدىكى پىچاقنى چىقاردى. بۇنى كۆرگەن ئورداۋ نۆكەرلىرى، كاھلار جىددىيلىشىپ مەجبۇرىل زورغا قاراپ يۈگۈرۈشتى. ئەمما مەجبۇرىل زور پىچاقنى سۇلتان مامۇتقا ئاتمىدى، ئەكسىچە يوتىسىدا ساڭگىلاپ تۇرغان گۆشىدىن بىر تۇتامنى كېسىپ ئالدى. بۇنى كۆرگەن نۆكەر، كاھلار جايىغا مىخلىنىپ قالدى. بايات-ئىندىن بېرى دەمۇدەم كۆزىنى يۇمۇۋېلىشقا، بارمىقىنى چىشلەشكە مەجبۇر بولۇپ تۇرغان سارە خېنىم مەجبۇرىل زورنىڭ ئۆز گۆشىنى ئۆزىنىڭ كېسىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئەمدى قاراپ تۇرۇۋېرىشكە تاقەت قىلالمىدى ۋە كۆزىدىن ئىختىيارسىز تامچىلاۋاتقان كۆز يېشىنى

سۇلتان مامۇتنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئېگىز ئوردىدىكى خانىسىغا كىرىپ كەتتى.

مەجبلىل زور قولىدىكى گۆشكە شۇنداقلا بىر قاراپ قويۇپ:

— خوجام، ئاز بولسىمۇ بۇ گۆشلەرنى تايغانلىرى يېگەي، دەپ سۇلتان مامۇتقا ئاتىتى. بۇنى كۈتمىگەن سۇلتان مامۇت قورقىنىدىن كەينىگە داجىپ تەختىراۋاندىن يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى.

مەجبلىل زور مەغرۇرانە كەينىگە بۇرۇلۇپ بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ يىقىلىپ چۈشتى ۋە هوشىدىن كەتتى. بۇنى كۆرگەن سۇلتان مامۇت كاهلىرىغا بۇيرۇدى:

— دەرهال هارۋا تەييارلاپ ئۇنى ئۆيىگە ئاپىرىۋېتىڭلار!

مەجبلىل زورغا ياردەم قىلغۇسى كېلىپ سۇلتان مامۇتنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ قىمىرلىيالماي تۇرغان بىرنەچچە كاه ۋە نۆكەر دەرهال بېرىپ هارۋا ۋە تېۋىپ تېپىپ كېلىشتى ...

خانىسىغا قايتىۋېتىپ «يائاللا، ئۇنىڭدىكى جان بىر ئەمەس، ئون ئىكەن» دەپ ئويلىغان سۇلتان مامۇتنىڭ تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى. ئەمما بىرئاز ئۆتۈپلا بىرنەچچە خىل خۇمارى بىراقلا تۇتۇپ خاس كاهىغا بۇيرۇدى:

— دەرهال دۆلەتباغقا بارايلى. بېرىپ سورۇن تەييارلا.

ئارىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئېگىز ئوردىنىڭ تارتمىسى چۈشۈرۈلۈپ، سۇلتان مامۇت تەختىراۋانى بىلەن ئېگىز ئوردىسىدىن چۈشتى ۋە شەرقىي قوۋۇق تەرەپكە جايلاشقان دۆلەتباغقا قاراپ يول ئالدى.

سۇلتان مامۇتنىڭ تەختىراۋانى بىر خالتا كوچىنىڭ ئاغزىدىن ئۆتكەندە تام كەينىگە مۆكۈۋالغان بىرنەچچە كىچىك بالىنىڭ ئۇنلۇك ئاۋازدا ئوقۇغان قوشىقى ئاڭلاندى:

قارىساڭ خوجام ئوخشايدۇ بىر گۈلگە،
دەرس بېرىدۇ ئۇ قۇۋلۇقتا تۇلكىگە.

سۆزىگە قاراپ ئالدىنىپ قالما،
تىرىك تۇرغۇزۇپ تىقار خەقنى گۆرگە.

شۇ تاپتا سۇلتان مامۇت شەھۆەت دەللالى ساربخان لولا تەييارلاپ قويغان قىزنىڭ يېنىغا ئالدىراۋاتقان بولغاچقا قۇلىقىنى يوپۇرۇۋالدى. دەرۋەقە، مەجبلىل زورنى جازالاش ئىشىدىن خەلق بىردەمدىلا خەۋەر تېپىپ بولغان بولۇپ، بۇ قوشاق خەلقنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتى ئىدى.

2

مەجبلىل زور ياڭخىيغا ئېلىپ كېلىنگەندە، بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان يۇرت ئەھلى قوزغىلىپ كېتىشتى. ئىچى قاينىاپ بولالمىغانلىرى بىر ـ بىرلەپ مەجبلىل زورنىڭ ھويلىسىغا يىغىلىشقا باشلىدى. يۇرت خەلقىنىڭ ئەلپازىنى كۆرگەن مەتربھىم زور ئاران تۇرغان تاقىتىگە ھاي بېرەلمىدى. ئۇ تېۋىپلار تەرىپىدىن جىددىي دورا ئەملىنىۋاتقان ئاكىسىنىڭ ئالدىغا يۇگۈندى:

ــ ئاكا، ماڭا رازىلىق بەر، مەن بىرنەچچە بۇرادەرلىرىم بىلەن كەچلىرى پايلاپ تۇرۇپ ئۇ زالىمنىڭ ئەدىپىنى بېرىمەن. بىزگە ھېچبولمىسا ئۇ مەلئۇننىڭ باغدىكى سېسىق باراۋەت پەيتىدە پۇرسەت چىقۇر.

بۇنى ئاڭلىغان مەجبلىل زور بېشىنى ئاستا چايقىدى.

ــ نېمىشقا ئاكا؟ مەن سېنىڭ قىساسىڭنى ئالمىسام قانداقمۇ يۈزۈمنى كۆتۈرۈپ «مەن زور» دەپ يۈرەلەيمەن؟ ــ مەتربھىم زورنىڭ ئەلپازى لاۋۇلداۋاتقان گۈلخانىنىڭ ئۆزى ئىدى.

ــ ئۇكام، ئاتامنىڭ نەسىھەتىنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟ غەزىپىمىز ئەقلىمىزنى يەپ قويمىسۇن. ئوبدان ئويلىنىپ پەيتىنى تېپىپ بىر ئىش قىلۇرمىز.

ـــ ئاكىلىرى توغرا ئېيتىدۇ، ـــ دېدى مەجبۇرلۇق زورنىڭ يارىسىنى كۆرۈپ، ئۇزۇندىن بۇيان تۇرلۇك بىمارلارنى داۋالاپ باغرى قېتىپ قالغان تېۋىپنىڭمۇ كۆز جىيەكلىرىگە ياش ئولىشىپ، ـــ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاكىلىرى بىر مەزگىل ئوبدان داۋالانمىسا بولمايدۇ.ئالدى بىلەن ئاكىلىرىنىڭ جاراھىتى ساقايسۇن.

شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش بېسىقىقان بولدى. لېكىن مەتريېھىم زور بىلەن بىرنەچچە ئاغىنىسى بىكار بولۇپ بىر يەرگە جەم بولۇپ قالسا بۇرۇنقىدەك قىزلار ھەققىدە تىللىرىنى تاتلىق قىلىشىپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن سۆزلىشىشىنىڭ ئورنىغا،قانداق قىلسا سۇلتان مامۇتنىڭ ئەدىپىنى تېزرەك بەرگىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە تۇرلۇك پىلانلارنى تۇزۇشىدىغان بولدى. مەھەللىدىمۇ لۇكچۇندە پەيدا بولغان سۇلتان مامۇت ۋاقى ھەققىدىكى قوشاقلار كۆپىيىپ قالدى:

سۇلتان مامۇت زامانىدا،
ئالۋان ـ ياساق ئېغىر بولدى.
زالىملارنىڭ قامچىسىدىن،
دۇمبىلەر يېغىر بولدى.

بىرلىرىنى كۆز ئالايتتىڭ،
يەنە بىرىنى سۆز تالاشتىڭ،
دەپ كالتەكتە دۇمبالاپ،
زىندانغا سالار بولدى.

زالىم مەلئۇننىڭ دەستىدىن،
ئۇنىڭ يامان قەستىدىن،
خەلقىمىز ئاھ ـ زار چېكىپ،
بىئەجەل ئۆلەر بولدى.

ماڭ ئېشىكىم ماڭ،
سۈلتان ماموت گاڭ.
بىزلەر تېرىپ بۇغداينى،
كىملەر يەيدىكىن تاڭ.

ماڭ ئېشىكىم ماڭ،
سۈلتان ماموت گاڭ.
كىملەر تېرىپ قوناقنى،
بىز يەيمىزكىن تاڭ.
.....

مەجبۇل زورنىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگۈچە يىل ئۆرۈلدى. ئۇ داۋالىنىپ يېتىپ نۇرغۇن خىيالىلارنى قىلدى. بولۇپمۇ «بىز ئۇ يەر، بۇ يەردە چېلىشىپ ئۆزىمىزنى نوچى ساناپ يۈرگەن بىلەن يۈرتنىڭ كۆرۈنۈشىنى شۇ. ۋاقىلىق بىلەن تۇغقاندارچىلىقىمىز بار دەپ كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈپ، ياغ چاينىاپ يۈرگىنىمىز بىلەن يۈرتداشلارنىڭ بېشىدىكى كۈلپەتلەرگە قانچىلىك قايغۇ بولالىدۇق؟ ھېيت ـ ئايەملەردە تارقىتۇاتقان بىرەر ـ يېرىم قوي، بەش ـ ئون تەڭگە پۇل ـ پۇچەك بىلەن ئۇلارنى ئۆزىمىزگە ئوخشاش ياشايدىغان قىلالايمىزمۇ؟ مۇشۇ شەھۋەتخور سۈلتان ماموتلا بولىدىكەن بىزنىڭ كۆرىدىغىنىمىز مۇشۇ ئىكەن. خەپ سۈلتان ماموت ...» دېگەن خىيال ئۇنىڭغا پەقەت ئارام بېرىپ باقمىدى. ئويلىغانچە ئۆزلىرىنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يۈرت خەلقى ئالدىدا كېرىلىپ يۈرگىنىگە خجىل بولۇپ قالدى. شۇڭا ئۇ تىتىلداپ چاققانراق ساقىيىشنى كۈتتى. مانا شۇ كۈنمۇ كېلىپ ئۇ يەنە بۇرۇنقىدەك گۈرسۈلدىتىپ دەسسەپ ماڭغۇدەك بولدى.

خۇددى ئۇنىڭ مۇشۇ كۈننى كۈتۈپ تۇرغانىدەكلا، شۇ كۈنى

چۈشتىن كېيىن ياڭخىي، تۆيۈق، ياڭخىي كارىز، قاراغوجا ۋە ئاستانىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، سىرداش بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ مېھرىگە، سېخىيلىققا باي باراڭلىق ھويلىسىغا يىغىلدى. ئەمما، دەسلەپكى قىزغىن ئەھۋاللىشىشلار مەجلىس زورىنىڭ ساقىيىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈنلا ئاندىن كېيىن قىساسلىق غەزەپكە ئايلاندى.

ــ ئاكا، ئەمدى رۇخسەت قىل! ــ دېدى مەتربەھىم زور يەنە شۇ ئەلپازى بىلەن. ئۇنىڭ سۆزى تۇگىشى بىلەن ئۇنىڭ بىرنەچچە دوستلىرىمۇ تەڭلا شۇ تەلەپنى قويۇپ چىڭ تۇرۇۋالدى.

ــ مەنمۇ شۇ خىيالدا، ــ دېدى مەجلىس زور قەتئىيەت بىلەن، ــ ئەمما كېچىكىلىك ئىش بۇزۇلماس دەپتىكەن. شۇڭا ئوبدان ئويلىنىپ ئەپلىك چارە تاپايلى.

ــ نېمىدىن قورقىمىز، بېرىپ ئۇرۇشساقلا بولمامدۇ؟ ــ دېدى مەتربەھىمنىڭ قېنى قىزىق بىر دوستى.

ــ بۇ ئىشنى بۇنداق ئاددىي ئويلىساق بولمايدۇ. ئۇرۇش دېگەن يېڭىۋېلىپ كالا بېشى ئېلىپ خاتىرجەم ئۆيگە قايتىدىغان چېلىشىش ئەمەس. ھە، بۇ گەپنى ھازىرچە قويۇپ داستىخانىنى بىكارلايلى.

ئاكىسىنىڭ مەجەزىنى ئوبدان بىلىدىغان مەتربەھىم زور دوستلىرىنى تەشكىللەپ داستىخان راسلاشقا تۇتۇندى. بىر چاغدا مەجلىس زور ئىنىسىنى ئايرىم ئۆيگە چاقىردى:

ــ مېنىڭ خىيالىم مۇنداق، مەتربەھىم سەن دوستلىرىڭ بىلەن دەرھال ئاتلىنىپ قارىغوجا، تۆيۈق، ياڭخىي كارىز، ئاستانىدىكى يىگىت باشلىرىغا خەۋەر قىل، بۈگۈن كەچ بىزنىڭكىدە كېڭەش قىلىمىز.

شۇنىڭ بىلەن مەتربەھىملار ئاتلاندى، ھال سوراپ، يۈز كۆرىستىپ كەلگەنلەر ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

كېڭەش ناھايىتى كەچكىچە داۋام قىلدى، نۇرغۇنلىغان ئورۇنلۇق تەكلىپلەر بېرىلدى، شۇنداقلا باتۇرلارچە ئۇرۇش قىلىدىغان قىرغىنچىلىق خاراكتېر ئالغان تەكلىپلەرمۇ، ھەتتا

«مانا ئەمسە» دەپ سۇلتان مامۇتنى ئۆلتۇرۇۋېتىشتەك جاننى ئاتاپ قويمىدىغان تەكلىمۇ بېرىلدى. بىرنەچچە يىگىت مەتربەھىم زورنىڭ باشچىلىقىدا ئاشۇنداق قىلىپ كېيىن ئامان قالسا ياقا يۇرتلاردا سەرۋ سەرگەردان بولۇپ يۇرۇشكىمۇ رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇشۇپ تۇرۇۋېلىشتى. ئەمما، بۇ تەكلىپلەر بىردەك رەت قىلىندى. ئاخىرىدا كۆپ كېڭىشىپ مۇنداق ئۇسۇلنى ماقۇل كۆرۈشتى:

قۇربان ھېيت يېقىنلىشىپ قالغان بولغاچقا ئايەم كۇنى نەسەب قائىدىسى بويىچە سۇلتان مامۇت ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ جەستى قويۇلغان ئاستانىدىكى «ئالتۇنلۇق»قا تاۋاپقا باراتتى. ۋاڭ جەمەتىدىكىلەر ھەر يىلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تاۋاپقا بارمىسا بولمايتتى. بولۇپمۇ ۋاڭ بولغان ئادەمنىڭ بۇنىڭدىن باش تارتىشى ھەرگىزمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا سۇلتان مامۇت ئەيش ـ ئىشرەتكە ھەرقانچە بېرىلىپ كەتسىمۇ بۇ يوسۇننى ھەر يىلى داۋام قىلىپ كېلىۋاتاتتى. ئەمما ئۇ «ئالتۇنلۇق»قا زىيارەتكە بېرىشىدا ياڭخىيدىن ئۆتمەي ئامالى يوق ئىدى. مەجبۇرىل زورلار مۇشۇ نۇقتىنى ئەتراپلىق ئويلاشتى.

شۇڭا، ئۇلار ئايەم كۇنى، يەنى 1887 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۇنى سۇلتان مامۇتنىڭ بۇرۇنقىدەك زىيارەت سەپىرىدە، ياڭخىيدىن شەرتسىز ئۆتۈپ ئاستانىگە بېرىشىگە يول قويمايدىغان بولدى. بۇنىڭدا ئۇلار شۇ كۇنى «ساقلى ئۇزۇن»نىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا بىر چارچاڭ داستىخان تەييارلايدىغان بولدى. سۇلتان مامۇت «ساقلى ئۇزۇن»نىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە، يۇرت خەلقى سۇلتان مامۇتنى ئاتتىن چۈشۈپ داستىخانغا ئۆزىنىڭ ئېغىز تېگىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىدىغان، ئەگەر بۇنى رەت قىلسا، ئۇنى بۇ يولدىن ئۆتكۇزمەسلىكتە چىڭ تۇرۇۋالىدىغان بولدى. بۇنىڭدا ۋاڭلارنىڭ مۇنداق بىر رەسىم ـ قائىدىسى چىقىش قىلىنغانىدى: ۋاڭ سەپەرگە چىققاندا، يول ئۇستىدە ھەرقانچە زۆرۈرىيەت بولسىمۇ، ئۆزى ئۇچۇن مەخسۇس

بەلگىلەنگەن جايغا بارمىغۇچە ئاتتىن ھەرگىز چۈشمەيدىكەن. ناۋادا چۈشكۈن قىلىپ قويسا ئۇنىڭ ۋاڭلىق ئىناۋىتىگە قاتتىق تەسىر يېتىدىكەن. ئېنىقكى، سۇلتان مامۇت «ئالتۇنلۇق»قا بېرىشتا ھەرگىزمۇ ياڭخىينى چۈشكۈن قىلمىغان ئورۇن قىلىپ تاللىمايتتى. مەجبۇرلار زورلار بۇنى ئالدىن پەرەز قىلىپ يەتكەن بولغاچقا، سۇلتان مامۇتنى قىستاپ ئىش چىقىرىپ، ئاندىن ئۇنىڭغا قول سېلىشنى پىلانلىغانىدى.

توققۇزىنچى باب

ئەمەلگە ئاشمىغان زىيارەت

1

دەرۋەقە، ئۆزىنى جاھانىدىكى بىردىنبىر ۋاڭدەك ۋە مەڭگۈ ئۆلمەيدىغاندەك سېزىپ، تېرىسىگە پاتماي قالغان سۇلتان مامۇت ئايەمگە بىر ھەپتە قالغاندىلا ئۆزىگە مۇشۇنداق پاراغەتلىك ۋە سەلتەنەتلىك كۇنلەرنى مىراس قىلىپ قالدۇرغان ئاتا ـ بوۋىلىرىغا ئىززەت بىلدۇرۇش ئۈچۈن «ئالتۇنلۇق» زىيارەتخانىسىنى تەييارلىقىنى باشلۇۋەتكەنىدى.

ئەلپەتتاھ ــ (ئەسلىي ئىسمى ئابدۇلپەتتاھ) 10 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قەشقەردە تۇنجى بولۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ (مۇسۇلمانچە ئىسمى ئابدۇلكېرىم) ئۇستازى ئەبۇ ناسىر سامانىنىڭ ئوغلى. ئەبۇ ناسىر سامانى قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ خانى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننى تۇنجى بولۇپ ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپ، قاراخانىيلار خانلىقىدا ئىسلام دىنىنىڭ ئومۇملىشىشىغا تۆھپە قوشقان. ئەلپەتتاھ خوجا ئاتىسى بىلەن بىرگە قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئىسلام ئېچىش كۈرەشلىرىگە ئاكتىپ قاتناشقان. مىلادىيە 948 ـ يىلى قاراخانىيلارنىڭ خانلىقىنىڭ بۈيرۇقى بىلەن قوشۇن تارتىپ، قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئىسلام دىنىنى ئومۇملاشتۇرۇشقا تۆھپە كۆرسەتكەن ۋە «ئالىپ تىكىن» (قەھرىمان شاھزادە) دېگەن

نامغا ئېرىشكەن. شۇ مەزگىلدە قەشقەر، يەكەنلەردە ئىسلام دىنىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، قاراخانىيلار خانلىقى ئۇنى قوچۇدىن قايتۇرۇپ كېلىپ، توپىلاڭنى تىنچىتىشقا ئەۋەتكەن. مىلادىيە 960 ـ يىلى ئەلپەتتاھ خوجا قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىغا ئىككىنچى قېتىم يۈرۈش قىلىپ، قوچۇ دۆلىتى تېررىتورىيەسىدە ئىسلام دىنىنى ئومۇملاشتۇرماقچى بولغان ۋە شىددەت بىلەن ھوجۇم قىلىپ، كۆچا، قاراشەھەرلەرنى ئىشغال قىلىپ، خانلىقنىڭ لەشكەرگاھى بولغان يارغول شەھرىنى بېسىۋالغان ۋە قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقنىڭ پايتەختى ئاستانىگە (ئىدىقۇت شەھرىگە) قىستاپ كەلگەن. بۇ قېتىم قوچۇ دۆلىتىنىڭ خانى ئارسلانخان قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئەلپەتتاھ خوجا بىلەن ئېلىشقان. لېكىن، ئەلپەتتاھ خوجىنىڭ قوشۇنلىرى غالىب كېلىپ ۋەزىيەت ئارسلانخانغا پايدىسىز بولۇۋاتقاچقا، ئۇ «دۇشمەننى ئالداپ ئىچكىرىسىگە باشلاپ كىرىش» تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، تەڭرىتاغلىرىنىڭ ئىچكىرىسىدىن خانلىقنىڭ يازلىق پايتەختى بەشبالىققا قاراپ چېكىنگەن. ئارسلانخان تەڭرىتېغىنى كېسىپ ئۆتىدىغان، جۇغراپىيەلىك شارائىتى ئەپلىك بولغان تاغ يولى ئېغىزىغا نۇرغۇن لەشكەرنى پىستۇرمىغا قويۇپ، ھەل قىلغۇچ جەڭگە تەييارلانغان. ئەلپەتتاھ خوجا ئارسلانخانىنى قوغلاپ بوغدا چوققىسى ئەتراپىدىكى پىستۇرما قويۇلغان جايغا يېتىپ كەلگەندە، ئارسلانخان تۇيۇقسىز ھوجۇم قىلىپ، ئەلپەتتاھ خوجىنى مەغلۇپ قىلغان. ئەلپەتتاھ خوجا شۇ قېتىمقى جەڭدە شېھىت بولغان. ئۇرۇشتا غالىب كەلگەن ئارسلانخان قايتۇرما ھوجۇمغا ئۆتۈپ، قاراخانىيلار قوشۇنلىرى بېسىۋالغان يارغول، قاراشەھەر قاتارلىق جايلارنى قايتۇرۇۋالغان ۋە قاراخانىيلار قوشۇنلىرىنى قارا قوچۇ زېمىنىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، غەربتە كۆچانى پاسىل قىلىپ، ئۇزۇنغىچە مۇستەقىل ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ

خانى ئارسلانخان قاراخانىيلار كېڭەيمىچىلىكىگە قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن، ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرى 13 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە كۆچانلىق بېرىسىگە ئۆتەلمىگەن.

تارىخىي كىتابلاردا يېزىلىشىچە، تۈرپان بۇددىستلىرى خىزىرخان خوجىنىڭ جازا يۈرۈش قىلىشى بىلەن ئاخىرقى ھېسابتا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغان. قوچۇ خەلقى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئەلپەتتاھ خوجىنى چوڭقۇر ياد ئېتىپ، ئۇنىڭ جەسىتىنى بوغدا چوققىسى ئەتراپىدىكى «توپ ئاتار خوجام» (ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا) دېگەن جايدىن يۆتكەپ كېلىپ، ئاستانىدىكى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە چوڭ قەبرىستانلىققا دەپنە قىلغان ۋە ئەتراپىغا جامائە بەرپا قىلغان.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، خىزىرخان خوجا تۈرپانىنى ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇلپەتتاھنىڭ جەسىتىنى يۆتكەپ كېلىپ، ھازىرقى ئاستانە يېزىسىغا دەپنە قىلغانىكەن.

«ئۇلۇغ»لارنىڭ ئايىغىدا يېتىش ــ ئىسلام دىنى ئېتىقادچىلىرىنىڭ تارىختىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بۇيۇك ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنىڭ بىرىدۇر. شۇ ۋەجىدىن ئابدۇلپەتتاھ مازىرىنىڭ ئەتراپىدىكى يەرلەر ئىمىن ۋاقى جەددى ـ جەمەتلىرىنىڭ قەبرىگاھى بولۇپ كەلگەن. لۇكچۇن ۋاقى ئوردىسىدا قېرى ـ چۆرىلەر تۇغۇل، ھەتتا ئاغىچا خېنىملارنىڭ بويىدىن ئاجراپ كەتكەن پەرزەنتلىرىگىچە ھەممىسى دېگۈدەك ئابدۇلپەتتاھ مازىرىغا ئاپىرىپ دەپنە قىلىنغان. ۋاقى جەمەتى ئىگىلىگەن بۇ قەبرىستانلىق ئومۇملاشتۇرۇلۇپ «ئالتۇنلۇق» دەپ ئاتالغان. بۇنداق ئاتاش ئۇزاق تارىختىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن.

ئەلپەتتاھ مازىرىدىكى ئالتۇنلۇقنىڭ ئەسلىدىكى كۆرۈنۈشى مۇنداق: ئاستانە بازىرىنىڭ تۆت كوچا ئېغىزىدىن جەنۇبىغا تەخمىنەن 50 قەدەم ماڭغاندا ئەلپەتتاھ غوجام مازىرىنىڭ

ھەيۋەتلىك گۈمبەزلىرى كۆرۈنىدۇ. ئەلپەتتاھ دەپنە قىلىنغان گۈمبەز ئىچى بەكمۇ سۈرلۈك بولۇپ، گۈمبەزنىڭ تەكتىگە قەۋەت ـ قەۋەت پايانداز لار يېيىتىلغان. ئادەمنىڭ مۇرىسىگە تەڭ كەلگۈدەك قويۇرۇلغان قەبرە تۈلۈقى قۇرئان ئايەتلىرى بىلەن نەقىشلەنگەن. يوپۇقلار بىلەن پۈركەنگەن تام ـ تورۇسلىرىغا مىڭلىغان نۆكچىلەر قادالغان. مازارنىڭ ئىچىدە قەسىر ـ ئايۋانلىرى ھەيۋەت ئىككى قەۋەتلىك مەدرىسە ھۈجرىلىرى بولۇپ، شۇ زامانلاردا تۈرپان بويىچە ئەڭ چوڭ مەدرىسە ئاتلىپ، نەچچە يۈزلىگەن تالىپلار ئىلىم تەھسىل قىلىدىكەن.

ئىلىدا ئون ئەۋلاد ھاكىمبەگ خوجا بولۇپ دەۋر سۈرگەن ئىمىن ۋاڭنىڭ ئىككىنچى ئوغلى مۇسا ۋاڭمۇ مۇشۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. ئۇنىڭ قەبرىسى غەلىتە ياسالغان بولۇپ، مەلۇم بولۇشچە، مۇسا ۋاڭ ئىلى كۆرە جياڭجۈن مەھكىمىسى دەۋرىدە چىەنلۇڭنىڭ 25 ـ يىلى (مىلادىيە 1762 ـ يىلى) ئىلىنىڭ ھاكىمبەگ غوجىلىقىغا تەينىلىنىپ، نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەپ تۆھپە يارىتقانلىقتىن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۆتىنچى خانى چىەنلۇڭنىڭ مۇكاپاتلىشىغا نائىل بولغان ھەمدە چىەنلۇڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە مۇسا ۋاڭ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، جەسىتى ئالتۇنلۇققا خۇددى ئورۇندۇق پۈتىدەك ئون مېتىر ئېگىزلىكتە تۆت بۇزا تام قويۇرۇلۇپ، شۇ ئېگىزلىككە ياسالغان گۈرلۈككە دەپنە قىلىنغان.

ئەلپەتتاھ غوجام مازىرى بىلەن ئالتۇنلۇقنى ئاستانە يېزىسىنىڭ شەرقىدىكى يېڭىتۇر مەھەللىسىدىكىلەر مەخسۇس باشقۇرۇپ كەلگەن. بۇنىڭ سەۋەبى: ئاستانە ۋە قاراغوجا يېزىسىدىكىلەر ئاساسەن مۇرتۇق غول بۇلاق سۇيىگە تايىنىپ دېھقانچىلىق قىلىپ كەلگەن، مۇرتۇق سۇيى سىڭگىم ئېغىزى ئارقىلىق قاراغوجا يېزىسىغا كەلگەندە ئىككىگە بۆلۈنۈپ يېرىمى قاراغوجا يېزىسىغا، يېرىمى ئاستانە يېزىسىغا ئايرىلىدۇ. دەل ئاستانە يېزىسىغا ئايرىلغان سۇ تومىلار ئارقىلىق ئاۋات سۇيى،

يۇرت سۇيى، خوجام سۇيى، يېڭىتۇر سۇيى دەپ تۆتكە ئايرىلىدۇ. يېڭىتۇر سۇيى دەپ ئايرىلغان سۇنى ئەلپەتتاھ خوجام مازىرى بىلەن ئالتۇنلۇقنى باشقۇرىدىغان يېڭىتۇر دېھقانلىرى مەخسۇس باشقۇرىدۇ. بۇ ئىمىن ۋاڭ دەۋرىدىن تارتىپ شەكىللەنگەن ئادەت. لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىدا بىرى قازا تاپسا، مەيلى چوڭ كىشى ياكى كىچىك بالا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يېڭىتۇر دېھقانلىرى خەۋەر تاپقان ھامان لۇكچۇنگە بېرىپ «ۋاي خوجام» دەپ يىغلاپ، تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ، ئالتۇنلۇققا ئاپىرىپ دەپنە قىلىدۇ.

تۇرپان ۋادىسى ئىسلامىيەتكە كىرگەندىن كېيىن، ئەلپەتتاھ خوجام بارا ـ بارا مەشھۇر بولۇشقا باشلىدى. ئەلپەتتاھ ئەۋلادلىرىدىن مۇزەللى، مۇرمەختۇم دانى، مۇرقاسىم، مۇرھەببۇللا، مۇرسۇپى خوجا قاتارلىقلار ئەۋلادمۇ ئەۋلاد بۇ مازارغا سەپتەگۈر ۋە ئاستانىگە دىنىي ھۆكۈمران بولغانىدى. ئىسلامىيەتتىكى سوپى ـ ئىشانلىق ئېقىمىنىڭ ئۇزلۇكسىز كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، سوپى خوجا ۋە نىياز خوجىلار يەرلىكتىكى چوڭ دىنىي ھۆكۈمرانلارغا ئايلانغان. بۇ مەزگىللەردە سوپى خوجا ۋە نىياز خوجىلار لۇكچۇن، تۇرپاندىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا «جەۋھىرى سۇلۇك» ۋە «تەسەۋۋۇپ» يولىنى تۇتۇپ، تەرىقەتچىلىك گۈرۈھىنى شەكىللەندۈرۈپ، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا مەزھەپ پەيدا قىلىپ، سوپىلىق تەشۋىقاتىنى كۈچەيتىپ، ئۆزلىرىگە نۇرغۇن «مۇرىت» توپلىدى. تۇرپان ئويمانلىقىدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم مۇسۇلمانلار سوپى ـ ئىشانلارنىڭ سىرتىمىقى ئاستىدا ئۇلارنىڭ سادىق ئىتائەتمەن قوشۇنىغا ئايلاندى. نىياز خوجا ـــ دەل ئىمىن خوجىنىڭ ئاتىسىدۇر. بۇ دەۋردە شەرقىي چاغاتاي خانلىقى ئۇزۇل ـ كېسىل يىمىرىلىپ، يەكەن خانلىقى خوجىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن، جۇڭغار خانلىقى بولسا يەرلىك بەگ ـ خوجىلارنىڭ قولى بىلەن پۈتكۈل شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىللەر ئىدى. لۇكچۇن، تۇرپانلاردا شەھەر بەگلىكى تۈزۈمى يولغا قويۇلغان

بولۇپ، چاغاتاي نەسەبىدىكى يەرلىك فېئودال ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ۋەكىلى بولغان ئابدۇل ئەھمەت ھاجى بەگنىڭ ئوغۇللىرىدىن ئاقسۇلتان بەگ تۇرپانغا، ئەھمەد باقى بەگ (يەرلىك كىشىلەر «كېپىش بەگ» دەپمۇ ئاتايدۇ) لۇكچۇنگە بەگلىك قىلغانىدى.

ئالدىنقى قېتىم سۇلتان ماموت ئالتۇنلۇقتىكى زىيارىتىنى تۇگەتكەندىن كېيىن ئۇلۇغ پەدەرنىڭ شانۇ شەۋكىتىنىڭ سىمۋولى بولغان مۇنارغا قاراپ ماڭدى.

يىراقتىن مۇنار ئۆز ھەيۋىتىنى نامايان قىلىپ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. سۇلتان ماموت يىراقتىنلا ئاتتىن چۈشۈپ ئۆمىلەپ دېگۈدەك مۇنارنىڭ ئالدىغا باردى. مانا ئۇزۇنچاق چاسا شەكىللىك شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 187 گەز، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 127 گەز كېلىدىغان، قەشقەردىكى ھېيتگاھ جامائەسىگە ئوخشىتىپ سېلىنغان، دەرۋازىسى كۈنچىقىشقا قارىغان كاتتا مەدرىسە، مەدرىسەنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىدە پەشتاق، مەرەپ شەكىللىك پەنجىرىلىرى بار. پەشتاقتا يانداش ئىككى گۈمبەز ۋە شىمال، جەنۇب، غەرب تەرەپلىرىدە چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاشمايدىغان 49 گۈمبەز بولۇپ، بۇلار بىر - بىرى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەنىدى. مەدرىسەنىڭ ئوتتۇرا قىسمى چوڭ جامە بولۇپ، ئۇزۇنىسىغا سەككىز، كەڭلىكىگە تۆت قۇردىن رەتلىك قىلىپ 32 تال ياغاچ تۈۋرۈك قويۇلۇپ ئۈستى يېپىلغانىدى.

مەدرىسەنىڭ يېنىدا بولسا كۆككە بوي سوزغان مۇنار — ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ئۇلۇغ پەدەرنىڭ يېقىلماس روھى قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا. مۇنارنىڭ ئۈستىگە گۈمبەزسىمان قۇببە چىقىرىلىپ توق يېشىل سىردا سىرلانغان. مۇنارنى بويلاپ 14 روجەك ئېچىلغان بولۇپ، ئۇلار مۇنار ئىچىگە يورۇق چۈشۈرۈش ۋە ھاۋا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئۆتەيتتى. مۇنارنىڭ ئىچىگە بۇرما شەكىللىك مەركىزي تۈۋرۈك ۋە ئۇنى بويلاپ 72 پەلەمپەي ياسالغان. بۇ پەلەمپەيلەر ئارقىلىق مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىققاندا

تۇرپاننىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى كۆرگىلى بولاتتى. مۇنارنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى خۇددى غايەت زور تورسىمان بۇرما مىخقا ئوخشايتتى. ئوتقاشتەك خىشتا قويۇرۇلغان، خىشلارنى تىزىش ئارقىلىق تاش، ئۆرۈكەش، گۈل بەرگى، رومبا قاتارلىق نەقىشلەر بىر - بىرىگە كىرىشتۇرۇلۇپ چىقىرىلغانلىقتىن تولىمۇ كۆركەم كۆرۈنەتتى. مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىقىدىغان ئىشىكنىڭ ئوڭ تەرىپىدە مۇنار ۋە مەدرىسەگە ئاتاپ تاراشلانغان چوڭ بىر پارچە تاشقا ئويۇلغان پۈتۈك ئورنىتىلغان بولۇپ، تاش پۈتۈكنىڭ بىر تەرىپىگە ئۇيغۇر يېزىقىدا، يەنە بىر تەرىپىگە خەنزۇ يېزىقىدا ئويۇلغان تۆۋەندىكى مەزمۇنلارنى سۇلتان مامۇت ھەۋەس ۋە ئىھتىرام بىلەن بىرنەچچە قېتىم ئوقۇدى:

«ئۇلۇغ ئاللا بىزنىڭ ئىگىمىز،
ھەممە ئۇنىڭ ياردىمىگە موھتاج.»

زامان پادىشاھلىرى ۋە دەۋرىمىزنىڭ ھۆكۈمرانلىرىدىن بىرى، ئادالەت ۋە ياخشىلىقنىڭ ئىگىسى، تىنچلىق ۋە ئامانلىقنىڭ سەۋەبچىسى، نۇر چېچىپ تۇرىدىغان پەيغەمبەر شەرىئىتىنىڭ راۋاجلاندۇرغۇچىسى، مۇستاپا تەرىقىتىگە زىننەت بەرگۈچى سۇلايمان سانى، يەنى جاھان پادىشاھى ئىنانچىخان ئىمىن خوجىنىڭ كۆز نۇرى بولغان پەھلىۋان يىگىت بۇ سائادەتلىك، بۇ نۇرلۇق مەدرىسەنى ۋە نەقىشدار مۇنارنى سالدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ پادىشاھتەك يۈقىرى مەرتىۋىلىك ئاتىسى، خۇدانىڭ مەرھەمىتى ۋە ياردىمى بىلەن مۇبارەك تەن سالامەتلىكلىرى 83 ياشقا يەتكەن چاغدا، تەشەككۇر بىلدۇرۇش شەرتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، ئۇل يۈقىرى دەرىجىلىك كىشىنىڭ يولىدا ئاتاپ، ياخشى نىيەت ۋە ئالىي ھىممەت بىلەن سەدىقە قىلدى. بۇ مەدرىسە بىلەن مۇنار تارىخىي ھىجرىيە 1192 -

يىلى (مىلادىيە 1778 ـ يىلى) مۇچەل ھېسابىدا چاشقان يىلىدا سېلىنغان بولۇپ، ئۆز يېنىدىن 7 مىڭ سەر كۈمۈش خەجلىگەن.»

سۇلتان مامۇت مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ يىراقلارغا نەزەر سالغىنىدا ئونىڭدا: «ئۇلۇغ بوۋىلىرىم ماڭا مۇشۇنداق گۈزەل ۋە كەڭرى زېمىننى قالدۇرۇپتۇ. شۇڭا مەن بۇ زېمىنغا ئىگىدارچىلىق قىلىشىم كېرەك» دېگەن ئوي كەچكەن ۋە كۈچەيگەنىدى.

2

17 ـ ماي كۈنى ئەتىگەنده، كىچىك بالىلار ئاتا ـ ئانىسىنى بىرمۇنچە قاقشىتىشىپ سەھەرنىڭ تاتلىق ئۇيقۇسىنىڭ مېھرىدىن ئاران كېچىشىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئەمما، ئۇيقۇسىنى ئېچىۋېلىپ يۇزلىرىنى چالا ـ بۇلا يۇيۇشۇپلا جۇجەم بېشىغا يۇگۈرۈشتى. بۇ كۈنلەردە جۇجەمنىڭ يېڭى پىششىقى بولۇپ، شىرنىسىگە تازا تويۇنۇپ پىشقان جۇجەمنى سەھەر تۇرۇپ ئاچ قورساقتا بىر مەرتەم يەۋەتسە ... بۇنىڭ ھۇزۇرى ئالامەت ـ دە! ئېغىزلار خۇشبۇي، قوللار شىرنىلىك ۋە رەڭدار ...

كىچىك بالىلار ئۇ دەرەختىن بۇ دەرەخقە يامىشىپ يۈرۈپ ئاق جۇجەم ۋە چىگگىل جۇجەملەرنىڭ تازا پىشقانلىرىنى يېيىشىپ شوخلۇق قىلىشۋاتاتتى. قول يەتمىگەن يەرلىرىنى ياكى بېرىشقا جۇرئەت قىلىشالمىغان ئىنچىكە شاخلاردىكى جۇجەملەرنى كۈچەپ قېقىشىپ قويىلىرىغا تېرىپ بېرىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشۋاتاتتى. ئارىدا ئۇنۇپ قالغان ئىككى تۈپ قارا جۇجەم يېنىدا بىرنەچچە بالا ياۋاشراق بىر بالىنىڭ ئاغزىغا مەجبۇرىي بىرنەچچە تال قارا جۇجەمنى تىقىپ قويۇپ ئارقىدىن قوشاق ئېيتىپ ئۇ بالىنى تېرىكتۈرۈپ ئويناۋاتاتتى:

قارا جۇجەمنى يېمىگىز.
قارا جۇجەمنى يېسىگىز،
قارىيىپ قالىدۇ بىرمىگىز.
قارىيىپ قالسا بىرمىگىز،
تېرىكىدۇ ئانىگىز.

شوخ بالىلار قوشاققا كەلتۈرۈشۈپ ياۋاش بالىنىڭ چۈچىقىنى تۇتۇشقا ئۇرۇناتتى. ياۋاش بالا يىغلىغۇدەك بولۇپ ئۆزىنى ئۇلاردىن قاچۇراتتى. بىر چاغدا دەرەخنىڭ ئېگىز يېرىگە چىقىۋېلىشقان بىرنەچچە بالىنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئۇلارنىڭ كۆڭۈللۈك، ئەمما بېزەپ ئويۇنغا چەك قويدى.

— ھوي، كېلىۋاتىدۇ، بىر توپ ئاتلىقلار كېلىۋاتىدۇ!

— بەك جىق ئاتلىق ئادەملەر كېلىۋاتىدۇ.

ئۇلارنىڭ بۇ ۋارقىرىشىغا كىچىك بالىلارغا قارىغاندا چوڭ ئادەملەر بەكرەك دىققەت قىلىشتى ۋە جىددىي ھالەتكە ئۆتۈشتى.

بۇ خەۋەر يېتىپ كېلىشى بىلەن ساقىلى ئۇزۇنىڭ ① دەرۋازىسى ئالدىغا تۈزۈلگەن سورۇن بىرئاز تۈزەشتۈرۈلدى. چوڭ ياغاچ كارىۋاتقا داستىخان راسلانغان بولۇپ، توپلىشىۋالغان جامائەت ئاستانە تەرەپكە ماڭغان يولنى توسۇۋېلىشقانىدى. پەقەت تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن كىشىلەر بولسا يولنىڭ ئىككى قاسىنىقىدا ئۇزۇن سەپ بولۇپ تۈرۈپ كېتىشكەنىدى. بۇ خۇددى سۇلتان مامۇتنىڭ ئىستىقبالىغا ھۆرمەت ئۈچۈن چىقىقان كىشىلەرگە ئوخشاپ قالغانىدى.

بىر توپ ئاتلىق كوچا بېشىدا كۆرۈنگەندە ئالمان تەۋرەپ كېتىشتى. قەلبىدە قىساس ئوتى يانغانلارنىڭ بولسا مۇشتلىرى چىڭ تۇگۇلدى.

---

① ساقىلى ئۇزۇن — پىچان ناھىيە تۆيۈق يېزىسى ياڭخي كەنتىدىكى بىر ئورۇننىڭ نامى.

بۇ ئاتلىقلار ئەللىكچە بولۇپ، بېشىغا مونچاق قادالغان ئىنانچىخانلىق مەنسەپ قالپىقى، ئۇچىسىغا قارامتۇل كىمخاپتىن گۈللۈك ئېسىل تون، بېلىگە ھەرخىل قىممەت باھالىق تاشلار قادالغان كەمەر باغلىغان سۇلتان مامۇت توپىنىڭ ئالدىدا شاھانە بېزەلگەن نەسىللىك ئاتتا غادىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ يول بويىدىكى مەنزىرىلەرگە ۋە كىشىلەرگە ئېرەنسىزلىك بىلەن قىيا قاراپ قويىاتتى. ئۇلار ساقىلى ئۇزۇننىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا يېقىنلاشقاندا يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە زىچىدە تۇرۇپ كېتىشكەن كىشىلەرنى كۆرۈپ سۇلتان مامۇت ئۆزىنىڭ سەلتەنەتىنىڭ نەقەدەر زورلۇقىنى، سۇر ـ ھەيۋىسىنىڭ ھېچنېمىدىن، ھېچكىمدىن قېلىشقۇسىز ئىكەنلىكىنى خەلقىنىڭ بۇنچىلىك ھۆرمەت بىلدۈرۈشىنىڭ ئۇلارنىڭ قىلىشى چوقۇم بولغان شەرتسىز ئىتائەتمەنلىكى ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلىپ، گەۋدىسىنى رۇسلاپ، چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈرتتى.

ئۇلار داستىخان سېلىنغان دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە توپىنىڭ ئىچىدىن ئۇچەيلەن چىقىپ سۇلتان مامۇتنىڭ ئالدىغا ئۇدۇل كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار مەجبۇرىي زور، مەتربھىم زور ۋە ئەختەربىدىن ئىدى. ئۇلار ئېتىنىڭ يۈرۈشىنى ئاستىلاتقان سۇلتان مامۇتنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئېھتىرام بىلەن قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈردى. سۇلتان مامۇت بىرلا قاراپ مەجبۇرىي زورنى تونۇغان بولسىمۇ «مانا، ياۋاشلاپ مۆمىن پۇقرايىمغا ئايلىنىپسەن» دەپ ئويلاپ تونۇماسقا سېلىۋېلىپ قېتىۋالدى ۋە مەجبۇرىي زورلارغا قاراپمۇ قويماستىن يېنىدىكى باش كاھىتىن سورىدى:

ــ بۇ يىگىتلەر كىم؟

باش كاھ مەجبۇرىي زورغا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ ئاستا جاۋاب بەردى:

ــ بۇلار ياڭخىيدىكى ئۆمەر دورغىنىڭ بالىلىرى.

سۇلتان مامۇت بىردەم تۇرۇپ كېتىپ ئاران يادىغا ئالغانىدەك

بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئېتىنىڭ چۈلۈڭۇرىنى سىلكىدى. ئات ئەمدىلا بىر قەدەم ئېلىشىغا مەجبۇر زور ئاتنىڭ ئالدىنى توستى:

— ۋاڭ خوجام، بىز سىلىنىڭ ئالدىلىرىغا سالام بەرگىلىلا كەلمىدۇق.

بۇ ئۈچ يىگىتنىڭ چىرايى ئەمدى جىددىي تۇس ئالغانىدى. سۈلتان مامۇت ئۇلارنىڭ چىرايىدىكى روشەن ئۆزگىرىشنى كۆرۈپ ئەجەبلەندى.

مەتربھىم زور غەزىپىنى ئاران بېسىپ تۇرۇپ گەپنى ئوچۇق ۋە ئۇدۇللا دەۋەتتى:

— يۇرت خەلقىنىڭ سىلىگە تەييارلىغان ئازراق چېيى بار ئىدى. ئېغىز تېگىپ ئۆتكەن بولسىلا يۇرتىمىزنىڭ شەرىپى بولار ئىدى.

سۈلتان مامۇت چىرايىدىن خۇددى بۇ گەپلەرنى ئاڭلىمىغان قىياپەتتىنى چىقىرىپ ئاتنى دېۋىتتى. باش كاھ بولسا ھۇرپەيدى:

— يولنى بوشات، ۋاڭ خوجامنىڭ بۇنىڭغا ۋاقتى يوق.

مەجبۇر زور ئالدىغا چىقىپ يەنە ئاتنىڭ يولىنى توستى.

— بېگىم، بۇ بىزنىڭ ياخشى كۆڭلىمىز، — دېدى ئۇ باش كاھقا. — يۇرت خەلقى ۋاڭ خوجامغا كۆڭلىنى بىلدۇرىمىز دەپ تەييارلىق قىلىپ مۇشۇ كۈننى كۈتۈۋاتقىلى خېلى بولدى.

گەپ قارىماققا يوللۇقتەك ئىدى، ئەمما ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئاچچىق غەلىيان بولسا دەھشەتلىك قۇتراۋاتاتتى. بىراق، بۇ ئەقىلسىز ۋاڭ بۇنى زىنھار ھېس قىلىپ يېتەلمىدى، ئەكسىچە تېخىمۇ كېرىلدى. شۇڭا ئۇ ئۆزىچە ئۆزىنىڭ نەزىرىدە ئايىغى ئاستىغا يىقىلىشقا تەييار تۇرۇۋاتقان بۇ خەلقە ئازراق ئىلتىپات كۆرسىتىپ قويماقچى بولدى.

— بوپتۇ، توختاڭلار! — دېدى ئۇ ئارىدىكىلەرگە ئىشارە قىلىپ، — يۇرت ئەھلىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرساق بولمايدۇ.

بۇ گەپتىن «ۋاڭ ئەجەب قائىدىنى بۇزدىغۇ؟» دېگەن ئوي بىلەن

ھەر ئىككى تەرەپ گاڭگىراپ تۇرۇپ قېلىشتى. ۋاڭنىڭ بۇنداق قىلىشىنى كۈتمىگەن مەجبلىل زورلار ئەمدى قانداق تەدبىر تۇزۇشنى دەماللىقتا بىلەلمەي قېلىشتى. سەلدىن كېيىن بولسا مەجبلىل زورنىڭ خىيالىدىن بىر نەرسە كېچىپ ئۈكسىغا چوڭقۇر مەنىلىك ئىشارەتتىن بىرنى قىلدى. مەجبلىل زورنىڭ «ۋاڭنىڭ ئاتتىن چۈشكىنى ئەجدادلىرىنىڭ ئۈدۈمىنى كېرەك قىلمىغىنى. بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق غەلىبە بولامدۇ» دېگەن ئىشارىنى مەتربھىم زورمۇ دەرھال چۈشىنىپ يېنىك تىن ئالدى.

ئەمما، سۇلتان مامۇتنىڭ ئىشى ھەر ئىككىلا تەرەپ ئويلىغاندەك بولمىدى.

سۇلتان مامۇت ۋاڭ ئوتتۇرىدا كېلىۋاتقان ئىبراھىم تەيجىنى چاقىرىپ ئۆزىگە ۋاكالىتەن داستىخانغا بېرىپ مەزەلەرگە ئېغىز تېگىشكە بۇيرۇدى. بۇ بۇيرۇق بىلەن نۆكەرلەرنىڭ تەكەببۇر، سوغۇق تۇرقى ۋە مەجبلىل زورلارنىڭ ھالىتى يەنە دەرھال ئەسلىگە كەلدى.

ئەمدى كەينىگە داجىپ سۇلتان مامۇتقا يول ئېچىپ بەرمەكچى بولۇۋاتقان مەجبلىل زور بۇ گەپ بىلەن يەنە ئورنىدا مىختەك تۇرۇۋالدى:

— ياق، — دېدى ئۇ كەسكىنلىك بىلەن، — ۋاڭ خوجامنىڭ ئۆزى ئېغىز تەگمىسە بولمايدۇ. ۋاڭ تۇرۇپ ئۆز خەلقىنىڭ ساداقىتىنى قوبۇل قىلمىسا قانداق بولىدۇ.

ئەمما، سۇلتان مامۇت بۇ گەپكە پىسەنت قىلماي ئېتىنى كۈچەپ دېۋىتتى. مەتربھىم زورمۇ بۇنىڭغا ئولگۈرۈپ ئاكسىنىڭ يېنىغا كېلىپ سۇلتان مامۇتقا روبىرو تىكىلدى:

— ئەگەر، ۋاڭ خوجام داستىخىنىمىزغا داخىل بولمىسا، بۇگۈن ۋاڭ خوجامنى ئالتۇنلۇققا ماڭدۇرمايمىز!

گەپنىڭ ئۇرانى ۋە مەزمۇنىدىن سۇلتان مامۇتلا ئەمەس، ئۇنىڭ نۆكەرلىرى ۋە خاس كاھلىرىمۇ جىددىي بىر ھالنى سېزىشىپ چۆچۈشتى.

شۇندىلا سۇلتان مامۇت بۇ كىشىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بۇ يەرگە توپلانمىغانلىقىنى بىلىپ يەتتى. شۇڭا ئۇ ۋاڭلىق غەزىپى بىلەن ئېتىنى توپقا قارىتىپ دېۋىتتى. ئەمما مەتربھىم زور ئاتنى ئۇركۈتۈپ ئاتنىڭ بېشىنى توغرىسىغا قىلىپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن سۇلتان مامۇتنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ، ئاچچىقتىن تاتىرىپ كەتتى. شۇ ئەسنادا كاھلاردىن بىرى كېلىپ سۇلتان مامۇتنىڭ ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى تۇتۇپ ئاتنى ئاستانە تەرەپكە قارىتىپ ماڭدۇرۇۋەتتى. ئەمما ئات ئۈچ قەدەم مېڭىشىغا، جەددىي پەيتلەردە كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەي مەردانىلىك بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدىغان كۈچتۈڭگۈر يىگىت مۇھەممەت ئابدۇللا يۈگۈرۈپ بېرىپ، كاھىنىڭ قولىدىن چۈلۈۋرىنى سىلكىپ تارتىۋالدى ۋە ئاتنىڭ بېشىنى لۈكچۈن تەرەپكە قارىتىپ ماڭدۇرۇۋەتتى. بۇنى كۆرگەن كىشىلەر ئىچىدىكى مۇشۇ ئىشقا تەييارلانغان كىشىلەرنىڭ يۇرىكى توختىغاندەك، قوللىرىغا قايتىدىن كۈچ كىرگەندەك بولدى.

ئېتىنىڭ بېشى لۈكچۈن تەرەپكە قارىتىپ قويۇلۇشى بىلەن غەزەپ ئوتى چېكىگە يەتكەن سۇلتان مامۇت:

— يولنى ئاچ! — دەپ ۋارقىراپ كاھىلارغا قول ئىشارىتى قىلدى. بىرنەچچە كاھ مۇشۇ ئىشارەت بىلەن ئوردا ئىچىدىكى كۆرەڭلىكلىرى بىلەن خەلق توپىغا بېرىپ توڭلۇق بىلەن: «ئاچە، يولنى ئاچە!»، «ۋاڭ خوجامنىڭ يولىنى توسۇپ ئۆلگۈڭ كەلدىمۇ؟» دەپ ۋارقىرىشىپ، ھەيۋە قىلىشىپ كىشىلەرنى تۇرتۇپ، ئىتتىرىشكە باشلىدى. ئەمما، كىشىلەر كاھلارنىڭ ئىتتىرىشلىرىگە پىسەنت قىلماي يولنى ئېچىپ بەرگىلى زىنھار ئۇنىمىدى. كاھلار خېلى كۈچەپ بېقىپمۇ ئازراقمۇ يول ئاچالمىغاندىن كېيىن پەسكويغا چۈشۈشكە باشلىدى. ئەگەر، ئوردىدا، لۈكچۈندە بولىدىغان بولسا كاھلار كىشىلەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ بولغۇچىلا يولنى داغدام ئېچىۋەتكەن، ھەتتا ھەممىسى يول بويىدا ئېگىلىپ تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۈرگەن بولاتتى. ئەمما بۇ

كىشىلەر ... ئامالسىز قالغان كاھلار توقماقلىرىنى يىغىشتۇرۇپ سۇلتان مامۇتقا قورقۇمسىراپ قاراشتى. سۇلتان مامۇت دەرغەزەپ بولۇپ ۋارقىرىدى:

— كۆزدىن يوقات بۇلارنى!

قوللىرىغا قىلىچ، توقماقلىرىنى ئېلىپ تەييار بولۇپ تۇرغان نۆكەرلەر ئەلپازىنى بۇزۇشقىنىچە يوپۇرۇلۇپ كېلىشتى. بىر چەتتە ئەھۋالنى كۆزىتىپ تۇرۇشقان مەجبۇل زور دەرھال توپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ تەخلىنىپ تۇرۇشتى. نۆكەرلەر كېلىپلا مەتربھىم زورنى ئۇرۇش ئۇچۇن توقماقنى ئىشقا سالدى. ئەمما مەتربھىم زور قىلچە تېنەپ قالماي توقماقنى تۇتۇۋالدى ۋە توقماقنى ئالدىغا تارتىپ نۆكەر كۇچ ئېلىشالماي ئۆزىنىڭ ئالدىغا دەلدۇگۇنۇپ كەلگەندە، ئۆزىنىڭ توقمىقى بىلەن ئۆزىنى ئۇرۇپ ئۇچۇرۇۋەتتى. ئەختەربەننى ئۇرماقچى بولغان نۆكەرنىڭ ھالى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق بولدى: نۆكەر توقماقنى ئېگىز كۆتۇرۇشى بىلەن ئەختەربەدن بىر قەدەم ئالدىغا چاماپ توقماق ئۆزىگە تېگمىي بولغۇچە نۆكەرنىڭ قولىدىن تۇتۇۋالدى ۋە بىرلا كۇچەپ نۆكەرنىڭ تۆت بارمىقىنى ئۇگلىرىدىن چىقىرىپ بىر - بىرىگە قاتلاپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن نۆكەر قولىدىكى توقماقنى تاشلاپ ۋاي - ۋايلىغىنىچە كەينىگە داجىدى. قىلىچىنى يالىڭاچلاپ كەلگەن يەنە بىر نۆكەر بولسا مەجبۇل زورنىڭ سۇرلۇك چىرايىنى تونۇپ قېلىپ قىلىچىنى كۆتۇرگەن پېتى تۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۇرىدىكى جازا مەيدانىدا تىتىلىپ كەتكەن گۆشىنى پىچاق بىلەن كېسىۋاتقان كىشى كۆرۇنگەندەك بولۇپ قولىغا تىترەك ئولاشتى، ئەمما كەينىگە يېنىشقىمۇ جۇرئەت قىلالمىدى. ئاخىر بولماي مەجبۇل زورنى ئەگىپ ئۆتۈپ باشقا كىشىلەرگە ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. نۆكەر مەجبۇل زورنىڭ يان تەرىپىگە ئۆتۈشى بىلەن مەجبۇل زور ئۇنىڭ يانپىشىغا بىر تېپىپ يول بويىدىكى سۇيى ئەمدىلا توختىغان ئېرىققا چۈشۈرۈۋەتتى. بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ تۇرغان

باشقا نۆكەرلەر ئەقلىنى تېپىشىپ ھەدەپ باشقا كىشىلەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ئۇرۇندى. ئەمما مەجبۇل زور، مەتربھەم زور، ئەختەربدىن، مۇھەممەت ئابدۇللا، پازىل پاختا قاتارلىق باھادىر يىگىتلەر ئالدىن كېلىشۇالغىنى بويىچە كىشىلەر توپىغا تارقىلىپ نۆكەرلەرگە تەغمۇتەغ قارشى تۇرۇشتى. بارا ـ بارا نۆكەرلەر ئىچىدە يارىلانغانلار كۆپەيىشكە باشلىدى. ئەھۋالنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىسىز بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان مامۇت نۆكەرلىرىنى چاقىرىۋالدى ۋە قايتىشقا پەرمان چۈشۈردى.

كىشىلەرنىڭ مەسخىرىلىك كۈلۈشلىرى، غەلىبە تەنتەنىسىگە ۋارقىراشلىرى ئىچىدە سۇلتان مامۇت ۋاڭ ئىچىگە ئاچچىق يۇتۇپ، كاھ، نۆكەرلىرى بىلەن سالپىيىشىپ لۇكچۇنگە قاراپ يول ئېلىشتى.

يولدا كېتىۋاتقاندا سۇلتان مامۇت چوڭقۇر ھەسرەتكە چۆكتى ئۇنىڭ نەقەدەر ئاچچىقى كەلگەنلىكىنى بىلىشكەن كاھ، نۆكەرلەر ئۇنلۇكرەك تىنىشقىمۇ جۈرئەت قىلىشالماي مېڭىشماقتا ئىدى. سۇلتان مامۇت: «ئۇلۇغ بوۋىلىرىمىزنىڭ تۇپراق بېشىنى زىيارەت قىلالماي گۇناھى كەبىرلىك بولۇپ ياشايمەنمۇ؟ ئۇلارنىڭ روھى قورۇنۇپ، مېنى يۇلمىسە مەن قانداقمۇ ئۇلارنىڭ يۈزىنى يورۇق قىلالايمەن؟» دەپ ئويلاپ ئىچ ـ ئىچىدىن ئىزتىراپ چېكىپ كەتتى، ئۇنسىز ئاھ ئۇردى، يۈرىكى پۇچىلاندى. ئېگىز ئوردا كۆزگە روشەنلا كۆرۈنگەندە بولسا سۇلتان مامۇت ئۆزىنىڭ ئوسال ھالىدىن چۆچۈپ غەزىپى قايتىدىن ئوت ئېلىپ ياندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوردىغا كېلىپلا بىر نامە پۈتكۈزدى. ئاندىن باش كاھىنى چاقىردى:

ــ دەرھال يامۇلغا ئاتلان. بۇ مەلۇماتىمنى يەتكۈزۈپ، جاۋاب ئېلىپ يان. تېز بار، تېز قايت، مۇشۇ ئىشتىن چاتاق چىقىرىدىغان بولساڭ ...

باش كاھ يېگىدىن تەييارلانغان ئارغىماقنى مىنىپ يۈرۈپ كەتتى. باشقا چاغ بولىدىغان بولسا ئۇ ۋاڭنىڭ مۇشۇنداق

ئارغىماقنى بەرگىنىنى پۈتۈن شەھەرگە كۆز - كۆز قىلىپ چىقىشتىن ئايانمىغان بولاتتى. بىراق، ھازىر ...

ئامبال مەھكىمىسى پىچان شەھىرى بويىچە ئەڭ ھەيۋەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ، مانجۇ ئۇسلۇبىدا ئىككى قەۋەتلىك قىلىنىپ، ھەربىر قەۋىتىنىڭ ئۇستىگە ئۇچما راۋاقلار چىقىرىلىپ سېلىنغانىدى. مەھكىمىنىڭ يوغان تۆۋرۈكلىرى، ئىشىك - پەنجىرىلىرى پۈتۈنلەي قېنىق قىزىل سىردا سىرلانغان، ئىشىك ھالقىلىرىغا شىر سۈرىتى چىقىرىلىپ نەقىشلەنگەنىدى. ئامبال مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسى ناھايىتى سۈرلۈك بولۇپ، دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىگە تاشتىن ياسالغان شىر ھەيكەللىرى قويۇلغانىدى. ئەمما كاھقا بۇ نەرسىلەر ئوبدان تونۇش بولغاچقا ئۇدۇل مەھكىمىگە كىرىپ كەلدى.

چىلىمنىڭ كەيپى ئەمدى تۇتقاندا كەلگەن مەلۇماتنى ئاڭلاش شەنگەنگە خۇشياقمىدى:

— ھۆرمەتلىك شەنگەن جانابلىرىنى شۇنداق خەتەرلىك بىر ھالدىن خەۋەردار قىلغايمەنكى، چىڭ پادىشاھلىقىغا چوڭ تۆھپىلەرنى قوشقان ئۇلۇغ بوۋىمىزنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ۋاڭلىقىمىزنىڭ قائىدە - يوسۇنى بولۇپ، ھەر يىلى ئۆز ۋاقتىدا ئەمەل قىلىپ كېلىنىۋاتقانىدى. ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ياڭخىيىدىكى بىرنەچچە يالاڭتۆش («ئۆمەر دورغىنىڭ بالىلىرى» دېيىلمىدى. بۇنداق دېسە «ئۆزۈڭنىڭ تۇغقانلىرىنى باشقۇرالمايدىغان قانداق ۋاڭسەن؟» دېيىشىدىن قورقتى) بۇ قېتىمقى زىيارىتىمگە توسقۇنلۇق قىلىپ، يېرىم يولدا توپىلاڭ كۆتۈرۈپ يولۇمنى توسۇۋالدى. ئەمما، جانابلىرىغا مەلۇم بولسۇنكى، ئۇلارنىڭ مەقسىتى مېنىڭ يولۇمنى توسۇشلا ئەمەس، بەلكى مۇشۇ ئارقىلىق بۇيۇك چىڭ خانىدانلىقىغا ئازراق بولسىمۇ زەرەر يەتكۈزۈش ... شۇڭا جانابلىرىنىڭ چېرىك ئەۋەتىپ ...

ئاخىرىنى داۋاملىق ئوقۇشقا شەنگەن ئېرىندى. ئۇ ئاق - قارا

رەڭلىك فارفۇر تاۋار يەكتىكىگە چىڭ ئورنىپ چىلىمنى تازا بىر تارتىۋېتىپ ئويلاندى: «ئۆزىنىڭ شەخسىي ئىشىنى جايىدا ئوڭۇشىيالماي، مېنى نەيزىنىڭ ئۇچى قىلىمەن دېگىنىنى. شۇ تاپتا بۇ خەلقنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەپتۇ. مەنزە، ئەمدى بۇ قېرىغان جېنىمدا ئۇ ئوتنى كۆتۈرۈپ ئۆچۈرەلمەي نەدە يۈرەي؟ ھە دەپ بېرىپ ئالداپ قويسا بىر - ئىككى كۈندە بېسىلىپ قالىدىغان خەلق بۇ. شۇنى بىلەلمەي ۋاڭلىق قىلىپ يۈرگىنىنى. مۇشۇنداق دەلدۇش ئادەملەر ۋاڭ بولۇپ يۈرسە، تېخى بۈيۈك چىڭ خانىدانلىقىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىۋاتسا ...»

شەنگەن مەلۇماتنامىنى بىر چەتكە تاشلاپ قويغاندىن كېيىن، يەنە چىلىمنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن شوراشقا باشلىدى. شەنگەننىڭ ھەربىر ھەرىكىتىدىكى مەنىنى چۈشىنىپ ئادەتلىنىپ كەتكەن ياردەمچىسى دەرھال سىرتقا ماڭدى.

ئالدىدىكى خانىدا تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ تۇرغان باش كاھ خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن كۈلۈپ ياردەمچىنىڭ ئالدىغا بارىدى، ئەمما ياردەمچى سوغۇق تەلەپپۇز ۋە تەلەت بىلەن:

ــ بۇنچىلىك كىچىك ئىشلارنى ئۆزۈڭلارلا ھەل قىلساڭلار بولىدىكەنغۇ. بېگىمنى ئاۋارە قىلمۇھەرمەڭلار ... ــ دەپ قويۇپ باش كاھنىڭ بىرنېمە دېمەكچى بولۇشى بىلەنمۇ كارى بولماي ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى ...

باش كاھنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ سۇلتان مامۇت خېپىلەپ ئولتۇرۇپ قالدى. بۇگۈنكى ئىشلار ئۇنىڭغا بەك ئەلەم قىلغانىدى. ئۇ بەكمۇ ناخۇش بولۇپ، ھېچنېمىگە كۆڭلى تارتمىدى. ھەتتا ساربخان لولا ئەپلەپ قويغان غۇنچىسى ئەمدىلا ئېچىلغان گۈلدەك قىزنىڭ يېنىغا بېرىشقىمۇ رايى بارمىدى.

مەجبۇرىل زورلار كىشىلەرگە ھويلىسىدا ئاش تارتقاندىن كېيىن كىشىلەر: «ھەرقانداق ئىشقا بىز بار. ۋاڭ بولسىمۇ قىلغىنىمىز توغرا بولسا قورقىدىكەنغۇ» دېيىشىپ تارقىلىشتى. يىگىتلەر قالغاندا بولسا، مۇھەممەت ئابدۇللا:

— ۋاڭ قورققان بولسىمۇ جىم تۇرمايدۇ. ئۇ بەربىر ۋاڭ، ھامىنى بىزدىن ئۆچىنى ئالىدۇ. بۇ ئىشنىڭ ئاخىرى ھەتتا بىز ئويلىغاندىنمۇ يامان چىقىشى مۇمكىن. شۇڭا بىز بىر - ئىككى كۈن قاراپ باقايلى، شۇنداقلا ئېغىر كۈنلەرگە تەييارلىنىپ قويمىساقمۇ بولمايدۇ. يەنە ... يەنە ... يەنە بىر گەپ، ئۆيمىزدە ئىش - ئۇقەتلىرىمىز بارلار كەتسەكمۇ بولىدۇ. ھېچكىمنى زورلاش يوق، قاتناشمىسا خاپا بولۇشمۇ يوق، — دېدى ئەتراپلىق قىلىپ.

— تۇغرا، قېرىنداشلىرىمىزغا ھېلىمۇ كۆپ جاپا سالدۇق، — دېدى مەجىلىل زورمۇ، — مەن ھەممىلىرىدىن رازى ھەم مىننەتدار. ئەمدى ئىش چىڭىغا چىقىپ قالىدىغانداك تۇرىدۇ. شۇڭا يىگىتلىرىمىزنى بۇ ئىشقا چېتىۋالساق دۇرۇس بولمىغۇدەك.

ئەما، يىگىت باشلىرى: «بۇ يولدىن يانمايمىز» دەپ قەسەمياد قىلىشتى.

ئونىنچى باب

تۆنجى جەڭ

1

ياڭخىيدىكى ئىش چۈشتىن كېيىنگىچە لۇكچۈنگە تارقالغان بولسا، شەنگەننىڭ پوزىتسىيەسى كەچكىچىلا ھەممە ئادەمگە مەلۇملۇق بولۇپ بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى كوچا ـ كوچىلاردا قوشاقلار پەيدا بولدى:

ئۇششاق بالىلار ئويناشتا،
تال چۈنقنى ئات قىلدى.
لىگالار گاڭگۇڭ چىقىپ،
سۇلتان خوجىنى مات قىلدى.

سۇلتان خوجا «ئىتلىرى»،
خوجىسى ئۈچۈن يورغىلىدى.
لىگالارمۇ بوش كەلمەي،
زالىم پاخشەكنى قوغلىدى.

قۇربان ھېيت كۈنى پىچان ئامبىلى چىلىم خۇمارىغا تازا بىر قېنىپ بىرەر يەرلىك تۆرىنىڭ ئۆيىگە پەتلەپ بېرىپ ھېيتلىق گۆش بىلەن راسا بىر كەيپ قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ تۇرۇۋىدى، مەلۇمچى كىرىپ كەلدى. مەلۇمچىنىڭ جەددىي چىرايىنى كۆرۈپ كەيپى ئۇچقان ئامبال ئۇنىڭغا ئالىيىپ

«چىقىپ كەت» دېگەن ئىشارەتنى قىلماقچى بولۇۋىدى، مەلۇمچى ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

ــ جانابلىرى، تۇرپان ئامبال جانابلىرىنىڭ جىددىي نامىسى بار ئىكەن، شۇڭا ...

«بىرەرسىنىڭ ئۆيىگە بىللە پەتىلەپ كېلىشنى تەكلىپ قىلىپ ئەۋەتكەن بولسا ...» دېگەن تاتلىق تەمەنى خىيال قىلغان ئامبال چىرايىنى سەل ئېچىپ «ئەكەل» دېدى. مەلۇمچى ئىتتىك كېلىپ خەتنى ئۇنىڭغا سۇندى. ئەمما، شەنگەن خەتنى بىرەر ئىككى قۇر ئوقۇپلا چىرايى جىددىي تۇسكە كىردى.

ئەسلىدە يۇقىرىقى قوشاقلار جەمئىيەتكە كەڭ تارقىلىپ كەتكەندىن كېيىن چېقىمچى، خۇشامەتچىلەردىن بىرى بۇنى دەرھال تۇرپان ئامبىلىغا [1] يەتكۈزگەنىدى. تۇرپان ئامبىلى سۇرۇشتۇرۇپ بولغان ئىشلاردىن ئاساسەن خەۋەردار بولدى، ئەمما بۇ ئىشنى ھەرگىز ئاددىي نۇقتىدىن ئويلىمىدى. بۇ يېقىنقى يىللاردىكى ۋەزىيەتنى دەڭسەپ كۆرۈپ بۇنىڭ ھەرگىزمۇ كىچىك ئىش ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ يەتتى ۋە ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق بۇ ئىشنىڭ باشچىلىرىنى ئېنىقلاتقۇزۇپ كەلدى. ئاندىن شۇ ئاساستا بىرقانچىسىنى جازالاپ قالغانلارغا ئىبرەت قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايان قىلىشنى پىلانلاپ پىچان ئامبىلىغا بۇيرۇق خاراكتېرىدىكى بۇ خەتنى ئەۋەتكەنىدى.

خەتتە مۇنداق دېيىلگەنىدى: «خانىدانلىقىمىز ئەتىۋارلاۋاتقان ۋاڭغا پۇقرالارنىڭ بۇنداق پوزىتسىيە تۇتۇشى ھەرگىز سەل قارايدىغان ئىش ئەمەس ھەم بۇ ئىشنى ئۆتكۈزۈۋېتىشكىمۇ بولمايدۇ. جىددىي نۇقتىدىن ئويلايدىغان بولساق، بۇ ئىش كېڭىيىدىغان بولسا بىزگە جىق ئاۋارىچىلىكلەرنى تېپىپ بېرىدىغان ئىش كېلىپ چىقىدۇ. ئۇ چاغدا بىز ھازىرقى

---

[1] شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن تۇرپاندا ۋازارەت، پىچاندا ناھىيە تەسىس قىلىنىپ، پىچان تۇرپانغا قارايدىغان بولغان.

ئورنىمىزنىلا ئەمەس، بەلكى جېنىمىزنى ساقلاپ قالالىساقلا چوڭ ئىش. يەنە كېلىپ بۇ ئىش جىملا ئۆتۈپ كېتىدىغان بولسا نۇرغۇن ياۋان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ يۇرىكىنى يوغانتىپ قويىدىغان ئىش. شۇڭا جانابلىرىنىڭ بۇ ئىشقا سەل قارىماي ھەم ھەرگىز كېچىكتۈرمەي جىددىي تەدبىر قوللىنىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن. مېنىڭچە بولغاندا ئۇلارنىڭ بىرقانچە باشچىلىرىنى قىلچە رەھىم قىلماي جازالاپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلىشىمىز كېرەك. مەن ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ، ئۇلارنىڭ باشچىلىرىنى ئېنىقلاپ قويدۇم. سىلى دەرھال ئۇلارنى تۇتۇپ قاتتىق جازالىسىلا. ئۇلارنىڭ باشچىلىرى: مەجبۇل لىگا، مەتربېھىم لىگا، مۇھەممەت ئابدۇللا ...»

پىچان ئامبىلى خەتنى ئوقۇپ چىقىپ چۆچۈپ كەتتى. ئۇ بۇ ئىشنىڭ مۇنچىلىك يامان خاراكتېرى ۋە يامان ئاقىۋىتى بارلىقىنى پەقەت ئويلاپ باقمىغانىدى. پىچان ئامبىلى دەققە ئىچىدە بۇ ئىشتا يېنىكلىك قىلسا باش كېتىدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، بۇگۈنكى كەيپ ـ ساپا پىلانىدىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىپ يارىدەمچىسىنى چاقىردى ۋە چېرىكلەرنىڭ دەرھال تەييار بولۇشىنى بۇيرۇدى.

شۇنىڭ بىلەن مۇدھىش بىر تەقدىر ھېيت خۇشلۇقىدا ۋە ئۈزۈم ھوسۇلىنىڭ بەرىكەتلىك بولۇشى نىيىتىدە يۈرگەن كىشىلەرنىڭ خۇشاللىقلىرىغا قارا قولىنى سۇندى.

پىچان ئامبىلىنىڭ مەخسۇس چېرىكلىرى بىلەن پىچان ئامبىلى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن ئوردىغا يىغىۋالغان قۇلاق كەستىلەردىن تەشكىللەنگەن يالالانما چېرىكلەر قاۋان سېيى بىلەن سىركىپ تەۋەسىگە يېتىپ كەلگۈچە، بۇ خەۋەر سۇلتان مامۇتنىڭ ئىشلىرىغا ئىچى قاينىاپ تۇرغان سىركىپ يىگىتلىرىنىڭ بىرى تەرىپىدىن مەجبۇل زورلارغا يەتكۈزۈلدى.

بۇ ئىشلارغا ئاللىقاچان تەييارلىق قىلىشۋېلىشقان يىگىتلەر ئازراق باش قوشۇپلا بىر پىلانىنى تۈزۈشتى. ئۇلار چېرىكلەرنىڭ

يولىنى مۇلاھىزە قىلىشىپ، چېرىكلەر يۇرتقا كىرىدىغان مەھەللىدە ئۇلارنى قارشى ئالماقچى بولدى ۋە ئۇ مەھەللىدىكى قېرى- چۆرە، ئاجىزلەرنى ھەمدە بۇ ئىشقا ئارىلاشقۇسى يوقلارنى ئۆگزىگە چىقىپ يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقا كۆندۈردى.

دەرۋەقە، چېرىكلەر ئىشنى تېز پۈتكۈزۈپ بىرى ئامبالدىن ئىنئام ئېلىشقا، يەنە بىرى ئۆزلىرىمۇ ھېيتىنىڭ ھۇزۇرىنى سۈرۈشكە تېنەپ، لۈكچۈن شەھىرىگە كىرمەيلا شەھەرنى يانداپ ئۆتۈپ، ئۈدۈل ياڭخىيغا قاراپ مېڭىشتى. ئۇلار شۇ ھالدا ئالدىراپ مېڭىشىپ ياڭخىيغا يېقىنلىشىپ ئۆتەر يولدىكى مەھەللىگە كەلگەندە جامائەتنىڭ توپ - توپ ھېيتلىشىپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈشۈپ بىر - بىرىگە مەغرۇر قاراپ قويۇشتى. چېرىك بېشى ئېتىنى دېۋىتىپ بىر توپ جامائەتنىڭ يېنىغا باردى ۋە توڭلۇق بىلەن سورىدى:

— ھوي خالايىق، مەجبۇرلىگا دېگەننىڭ ئۆيى نەدە؟

— ئۇنى نېمە قىلىسەن؟ — دېدى تويتىن بىرى.

— بۇنىڭ بىلەن كارىڭ بولمىسۇن. ئېيتە، ئۇنىڭ ئۆيى نەدە؟ — دەپ سورىدى چېرىك بېشى جىلە بولۇپ.

— ئۇنداق بولسا ئىككى تەڭگە بەرسەڭ دەپ بېرىمەن، — دېدى ھېلىقى كىشى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ.

— مانا تەڭگە! — دەپ بىر قامچا ئۇردى ئۇنىڭ كەينىدە تۇرغان چېرىك. ئۇ كىشى لېۋىنى چىشلەپ كەينىگە بىر قەدەم داجىدى ۋە قولى ئۇزۇن يەكتىكىنىڭ ئىچىگە ماڭدى. بىراق، چېرىكلەر بۇنىڭغا دىققەت قىلماي قامچىلىرىنى ئۇيان - بۇيان قىلىشىپ باشقا كىشىلەردىن سورىماقچى بولۇشتى.

— ئادەمنى ئۇرمىساڭلارمۇ دەپ بەرسەك بولىدىغۇ، — دېدى يەنە بىر كىشى شۇ چاغدا.

— ئۇنداقتا، تېز ئېيتە! — دېدى چېرىك بېشى.

بۇ چاغدا ئۆيلەردىن ھېيتلاپ چىقىقان كىشىلەر تاماشا كۆرۈشكە ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا كېلىشكە باشلىدى. بۇنى كۆرگەن

چېرىك بېشى:

— بۇ يەردە كۆرگۈدەك تاماشا يوق! — دەپ ئېتىنىڭ ئالدىغا يېقىن كېلىۋالغان كىشىنىڭ بېشىغا بىر قامچا ئۇرماقچى بولۇۋىدى، ئۇ كىشى چېرىك بېشىنىڭ قولىنى بېغىشىدىن تۇتۇۋېلىپ كۈچەپ بىر تارتتى، چېرىك بېشى كۈچ ئېلىشالماي ئاتنىڭ ئالدىغا پوككىدە چۈشتى. بۇنى كۆرگەن چېرىكلەر گاڭگىراپ قالغان قىسقا ۋاقىتتا يەكتەكلەرنىڭ ئىچىدىن چىققان توقماق، تۆمۈر كالتەكلەرنىڭ ئۆز باشلىرىدا قانداق ئويىنىغانلىقىنى بىلەلمەيلا قېلىشتى. كۈچلۈك قوللار ئۇلارنى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ، كۈچلۈك پۇتلار بىرەرنى تېپىپ، بىرەرنى تىزلىشى بىلەن چېرىكلەرنىڭ ئىگىرىشى، ناله ـ پەريادى مەھەللىنى بىر ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاشقىمۇ ئۇلگۈرمەي، قورقىنىدىن جان قايغۇسىدا قېلىشىپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ ئاتلىرىغا مىنىشىپ، ئالدى ـ ئارقىسىغىمۇ قارىماي تىكىۋېتىشتى.

ئۆز پىلانلىرىنىڭ غەلىبىلىك بولغانلىقىدىن سۆيۈنۈشكەن مەجلىس زورلار روھى كۆتۈرەڭگۈ هالدا مەھەللىسىگە قاراپ يول ئالدى. بايىقى جامائەت ئەمەلىيەتتە پىلان بويىچە كۆرۈنۈشتە هېيتلاۋاتقان بولۇپ ئۇرۇشقا تەييارلىنىپ تۇرغان مەجلىس زور باشچىلىقىدىكى يىگىتلەر ئىدى.

بۇ قىسقا جەڭنىڭ ئەھۋالىنى چۈنچە تۆشۈكلىرىدىن كۆرۈپ تۇرغان كىشىلەر «ئاجايىپ كۈچتۇڭگۇر يىگىتلەر ئىكەن بۇ! بىرىنى ئاتنىڭ ئۈستىدىن بىر قوللاپ يۇلۇپ ئېلىۋىدى، ياپىر، كۆزۈمگە ئىشەنمەيلا قالدىم» دەپ يىگىتلەرنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كېتىشتى.

ئۆزىنىڭ ئوسال بولغانلىقىنى تۇرپان ئامبىلىنىڭ بىلگەنلىكى ۋە ئۇنىڭ شەنگەنگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چېرىك ئەۋەتكەنلىكى، لېكىن چېرىكلەرنىڭ تۇمشۇقىغا يەپ قاچقانلىقىنى ئاڭلىغان سۇلتان مامۇت شۇ كۈنى كەينىگە

يانغىنىغا پۇشايمان قىلىپ كەتتى. مانا ئەمدى، شۇ كۈنى ئوسال بولغانلىقى ئۈستىگە چېرىكلەرنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقى سەۋەبلىك تېخىمۇ ئېغىر ئاقىۋەتكە قالىدىغانلىقى ئېنىق: تۈرپان ئامبىلى ۋاڭلىق تەۋەسىدە ئەنە شۇنداق خانغا ساداقەتسىز، قاپ يۈرەك ئادەملەرنىڭ يايراپ يۈرۈشىگە سەل قارىغانلىقى ئۈچۈن سۇلتان مامۇتنىڭ بۇ سەۋەنلىكى خانغا مەلۇم قىلىنغان بولسا ... مانا مۇشۇ تەشۋىش سۇلتان مامۇتنىڭ بارلىق ئارامچىلىقىنى بۇزدى. ئۇ چۈشكىچە ئەنە شۇنداق ئارامسىزلىنىپ يۈردى. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن چەپ بېگىنى (ۋاڭ سىرتقا چىققاندا ۋاڭنىڭ ئوڭ - سولىدا يۈرۈپ ۋاڭنى قوغدىغۇچىلارنىڭ باشلىقى)، كاھىلىرىنى، نۆكەرلەرنى يىغىپ ياڭخىيغا جازا يۈرۈشى قىلىپ، بىرنەچچە يىگىت بېشىنىڭ يا تىرىكىنى، يا ئۆلۈكىنى ئەكېلىشنى پەرمان قىلماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھەممە لەشكەرلىرىنى مىلتىق بىلەن قوراللىنىپ تەخ بولۇپ تۇرۇشقا بۇيرۇدى. چەپ بېگى ۋە كاھىلار بىردەمدىلا يۈزدەك ئادەمنى مىلتىق بىلەن قوراللاندۇردى. ئۇلارنىڭ ھەيۋەتلىك تۇرقىنى كۆرگەن سۇلتان مامۇتنىڭ كۆڭلى تىنغاندەك بولدى. «ئەينى ۋاقىتتا ساڭا ئۆلۈم جازاسى بېرەلمىگەن بولساڭ، مۇشۇ ئۆلۈم جازاسىغا ئوخشاش. جازا پالىقىنىڭ يۈزدىن بىرىچىلىك كېلىدىغان قوغۇشۇن پارچىسىنىڭ قانداق كارامىتى بارلىقىنى بەدىنىڭگە كىرگەندە بىلىسەن» سۇلتان مامۇت مۇشۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ گۇناھىنى يۇيماقچى بولدى. «نېمىشقىمۇ ئەينى ۋاقىتتىلا قورقۇپ يۈرگەندىمەن؟ بۇيۇك چىگدىن ئىمبارەت ئارقا تىرىكى تۇرغان بىر ۋاڭ تۇرۇپ قورقىنىمنى. ھازىر چوڭ دۇشمىنىم يوق، ۋاڭلىقىمىزنىڭ ھەممىنى تىترەتكۈدەك سۇر - ھەيۋىسى بار. شۇنداق تۇرۇپ نېمىشقا ئالدى - ئارقامغا قاراپ يۈرگەندىمەن؟ ئەينى ۋاقىتتا بۇيۇك بوۋام ھەزرىتى ئىمىن خوجا شۇنداق خەتەرلىك پەيتلەردىمۇ قىلچە قورقماي، كۆكرەك كېرىپ چىقىپ خەلقە باش بوپتىكەن. مەنزە، مۇشۇنداق ئاسايىشلىق،

تىنچ شارائىتتىمۇ قورقۇپ يۈرىمەنمۇ؟ ھەزرىتى ئىمىن بوۋامنىڭ باتۇرلۇقىنى نېمىشقىمۇ يادىمدىن چىقىرىپ قويغاندىمەن؟» ئەنە، ئېسىل، گۈللۈك رەختتىن مانجۇچە كىيىم كىيگەن ئىمىن خوجا ئورۇق، ئېگىز بەدىنىنى تىك تۇتۇپ، خان ئوردىسىغا قوبۇلغا كىرىپ كېتىۋاتماقتا... بۇ كۆرۈنۈش كۆز ئالدىغا كېلىشى بىلەن سۇلتان مامۇت خىيالغا كەتتى.

18 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى جۇڭغار موڭغۇللىرىنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى «قان پۈرىتىۋاتقان» دەۋر ئىدى. جۇڭغارلارنىڭ كۆچمەن چارۋىچى ئاقسۆڭكىلىرى دائىم ئاتلىقلارنى تەرەپ ـ تەرەپكە بۇلاڭچىلىق، پاراكەندىچىلىك قىلىشقا ئەۋەتىپ ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى خاتىرجەم كۈن كەچۈرەلمەس قىلىپ قويغانىدى. 1720 ـ يىلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى كاڭشى قوشۇن ئەۋەتىپ قۇمۇلدىن غەربكە يۈرۈش قىلغۇزۇپ، جۇڭغارلارنىڭ سەردارى سېۋان ئارابتانناڭ بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتىگە جازا يۈرۈشى قىلدى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى لۇكچۈنگە كەلگەندە، ئىمىن خوجا پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇڭغارلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇپ، چىڭ سۇلالىسىگە بەيئەت قىلدى. كېيىن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئۈرۈمچىدىن چېكىنىپ تۇرپان ئەتراپلىرىغا ئورۇنلاشتى ھەمدە ئىمىن خوجىنىڭ ھەمكارلىششى بىلەن تېرىقچىلىق قىلدى.

ئىمىن خوجىنىڭ چىڭ سۇلالىسىگە بەيئەت قىلغانلىقى سېۋان ئارابتانناڭ غەزىپىنى قوزغىدى. 1731 ـ يىلى جۇڭغارلار ئەسكەر ئەۋەتىپ لۇكچۇن قاتارلىق جايلارنى پاراكەندە قىلغاندا، ئىمىن خوجا شەھەر دەرۋازىسىنى تاقاپ شەھەرنى قاتتىق ساقلاپ، پۈرسەت تاپسىلا شەھەردىن چىقىپ جۇڭغار ئەسكەرلىرىگە زەربە بەردى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، جۇڭغار ئەسكەرلىرى ئاندىن چېكىنىدى. بۇ چاغدا شىنجاڭغا كىرگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ ئەمەلىي كۈچى تېخى قۇدرەتلىك بولمىغاچقا، تۇرپان ئەتراپلىرىنىڭ

ئامانلىقىغا كاپالەتلىك قىلىشقا كۈچى يەتمەيتتى. شۇڭا چىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى يۇڭجىڭ ئىمىن خوجىدىن قول ئاستىدىكىلەرنى باشلاپ گەنسۇنىڭ گۈاجۇ ئايمىقى (ھازىرقى ئەنشى)گە كۆچۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. 1732 ـ يىلى كۈزلۈك يىغىمدىن كېيىن ئىمىن خوجىغا «دۆلەتكە يۆلەكچى گۈڭ» دېگەن مەرتىۋە بېرىلدى، ئۇ باشچىلىق قىلغان ئون مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئارقا ـ ئارقىدىن يولغا چىقتى. تۇرپانلىق بۇ ئۇيغۇر دېھقانلار ئەنشىگە كەلگەندىن كېيىن شىياۋباۋ، تاشى قاتارلىق جايلاردا بوز يەر ئېچىپ، ئۆستەڭ چېپىپ سۇ باشلاپ تېرىقچىلىق قىلدى، 1756 ـ يىلىغا كەلگەندە ئاندىن تۇرپانغا كەلدى. دېمەك، شىنجاڭلىق ئۇيغۇر خەلقىمۇ خېشى كاربىدورىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشقان.

18 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى چىڭ سۇلالىسى قۇدرەت تاپقان دەۋر ئىدى. پادىشاھ چېيەنلۇڭ قوشۇن ئەۋەتىپ جۇڭغار قەبىلىسىنىڭ سەردارى داۋاچىغا جازا يۈرۈشى قىلىشقا بەل باغلىدى. 1755 ـ يىلى تېخى گۈاجۇدا تۇرۇۋاتقان ئىمىن خوجا 300 لەشكەرنى باشلاپ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى بىلەن بىللە جەڭ قىلىپ ئىلىغىچە باردى، بۇ يۈرۈشتە خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، مەرتىۋىسى «دۆلەتنى تىنچىتقۇچى گۈڭلۇق» قا ئۆستۈرۈلدى. داۋاچى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، ئامۇرسانا يەنە توپىلاڭ كۆتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تۇرپاندىكى مەڭلىكمۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ توپىلاڭغا ئاۋاز قوشتى ھەمدە ئىمىن خوجىنى ئىسيان كۆتۈرۈپ چىڭ سۇلالىسىگە قارشى چىقىشقا مەجبۇرلاشقا ئۇرۇندى، لېكىن ئۇنىڭ قوۋمى گۈاجۇدىن لۈكچۈنگە ئەمدىلا قايتىپ كەلگەن بولۇپ، مەڭلىك بىلەن ئېلىشىشقا قۇدرىتى يەتمەيدىغان بولغاچقا، چوڭ ئوغلى سۇلايمانىنى قۇمۇلغا بېرىپ ھەربىي ياردەم سوراشقا ئەۋەتتى. ئىمىن خوجا بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىگە قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن مۇكاپاتلاندى،

مەرتىۋىسى ئىككى دەرىجە ئۆستۈرۈلۈپ، «بېزى» دېگەن ئۇنۋان بېرىلدى.

1757 ـ يىلى شىنجاڭدا يەنە چوڭ ـ كىچىك خوجىلار ـــ بۇرھانىدىن بىلەن خوجا جاھان ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسىنىڭ بۆلگۈنچىلىك توپىلىڭى يۈز بەردى. چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنىڭ بوۋىسى ئەسلىدە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى دىن بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن ھاكىمىيەتنىڭ ھۆكۈمرانى ئىدى، ئۇلارنىڭ ئاتىسى مەھمۇد جۇڭغارلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى چىققانلىقتىن، جۇڭغارلار ئۇنى ئىلىدا نەزەربەند قىلغانىدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى داۋاچىنىڭ توپىلىڭىنى تىنچىتقاندا مەھمۇد ئالەمدىن ئۆتكەنىدى. ئاكا ـ ئۇكا خوجىلار چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا تەسلىم بولدى، پادىشاھ چېنلۇڭ بۇرھانىدىننى قويۇپ بېرىپ، ئۇنى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كونا قوۋمىنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتتى، خوجا جاھاننى ئىلىدا ئېلىپ قېلىپ، ئىلىدا تېرىقچىلىق قىلىۋاتقان ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى باشقۇرۇشقا قويدى. ۋاھالەنكى، خوجا جاھان ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلەپ، چىڭ سۇلالىسىدىن يۈز ئۆرۈپ، دەسلەپتە ئامۇرسانانىڭ توپىلىڭىغا قاتناشتى، ئۇزاق ئۆتمەي ئامۇرسانا بىلەنمۇ قارشىلىشىپ قالدى، ئاخىر قوۋمىنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ، بۇرھانىدىن بىلەن بىرلىشىپ يانداش بۇيۇرغا ئامىگداۋنى ئۆلتۈردى، ئۆزىنى باتۇرخان دەپ ئاتاپ، چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرۇپ بۆلگۈنچىلىك يولىغا ماڭدى.

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزاقىچە جۇڭغار كۆچمەن چارۋىچى ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ تالان ـ تاراج قىلىشىغا ئۇچراپ كەلگەنىدى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جۇڭغارلارنىڭ ئاز سانىدىكى ئەكسىيەتچى كاتتىباشلىرىنىڭ بۆلگۈنچىلىك توپىلىڭىنى تىنچىتقاندىن كېيىن، ئۇيغۇر خەلقى ئاندىن تىنچ، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى. چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنىڭ بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە

ياقمايتتى، شۇڭا ئۇنىڭغا ئۇيغۇرلارنىڭ ھەرقايسى تەبىقە خەلقى، جۈملىدىن ئىمىن خوجا بىلەن قۇمۇل بېزنىسى يۈسۈپلەرمۇ قارشى چىقتى. 1758 ـ يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاسىيلارنى تىنچىتىش سانغۇنى يارخاشەنگە چوڭ ـ كىچىك خوجىلارغا قارشى جازا يۈرۈش قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى، ئىمىن خوجىنى مەسلىھەتچى ئامبال، يۈسۈپنى ئاغلاقچى ئامبال قىلىپ، ھەربىي ئىشلاردا ئورتاق ھەمكارلىشىشقا مەسئۇل قىلدى. ئاقسۇ، كۇچا قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سەردارلىرىدىن سېپتىۋالدى، ھادى قاتارلىقلار چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنىڭ توپىلىڭىغا تاقابىل تۇرۇشقا كۈچى يەتمەيدىغانلىقىنى بىلگەچكە، تەڭرىتېغىدىن ئۆتۈپ ئىلغا بېرىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا بېقىندى بولدى ھەمدە ئىمىن خوجا بىلەن بىرلىكتە يۈرۈشكە قاتنىشىشنى تەلەپ قىلدى.

چوڭ ـ كىچىك خوجىلارغا جازا يۈرۈشى قىلغان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدا ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرى تەبىقىسىدىن نۇرغۇن كىشىلەر مۇھىم ۋەزىپىلەرگە قويۇلغانىدى، بۇ تەدبىر دۇشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەش، دۇشمەن قوشۇنىنى پارچىلاش، غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش جەھەتتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. ئىمىن خوجا شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ، ئۇچتۇرپاندىكى خوجىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا تەسىرى زور، ئۇ ئىلگىرى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ داۋاچىنى تۇتۇشىغا ھەمكارلاشقان؛ چوڭ ـ كىچىك خوجىلار توپىلاڭ كۆتۈرگەندىن كېيىن، ئۇ خوتەننىڭ ھاكىمبەگلىكىگە تەيىنلەنگەن بولسىمۇ، ۋەزىپە ئۆتەشكە بارمىغان، ئۇ يەنىلا ئۇچتۇرپاندا تۇرۇۋاتىدۇ دەپ قاراپ، يارخاشەنگە، چوقۇم خوجىسىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك، دېگەن تەكلىپىنى بەردى. بۇ تەكلىپ ئوردىغا يوللانغاندىن كېيىن، چىيەنلۇڭ بۇ تەكلىپىگە ناھايىتى ئېتىبار بىلەن قارىدى ۋە دەرھال يارلىق چۈشۈرۈپ، ئىمىن خوجىنىڭ مەرتىۋىسىنى ئىلگىرىكى بېزىلىقتىن بىر دەرىجە ئۆستۈرۈپ «بېلىلىق» مەرتىۋىسىنى

بەردى.

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى كۆچانى قورشىۋىلىپ، چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ تۆتىنچى بازىسىغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئىمىن خوجا ئەينى يىللىرى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى جەنۇبىي شىنجاڭغا پاراكەندىچىلىك سالغاندا، كۆچا خەلقىنىڭ شەھەرلەرنى چىڭ ساقلاپ توققۇز ئايغىچە جەڭ قىلغانلىقىنى يارخاشەنگە چۈشەندۈردى ۋە زورۇقۇپ ھۇجۇم قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. چىەنلۇڭمۇ: «جەنۇبىي شىنجاڭدا شەھەر كۆپ، ئۇلارنى بىر - بىرلەپ ھۇجۇم قىلىپ ئالىمىز دېسەك ۋاقىت بەك ئۇزىراپ كېتىدۇ، بۇنداق قىلغاندىن كۆرە، ئەسكەرلەرنى بۆلۈپ بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قوزغاپ، دۈشمەن كۆچىنى پارچىلاپ غەلىبە قازانغان تۈزۈك» دەپ قايتا - قايتا يارلىق چۈشۈردى. لېكىن يارخاشەن بۇ گەپلەرنى ئاڭلىماي، شەھەرگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ نۇرغۇن ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. كۆچا شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغاندا، ئىمىن خوجا سەپنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ قەھرىمانلارچە جەڭ قىلغاچقا، ئوڭ يۇزىنىڭ ئۇستىخىنى يارىلاندى، شۇڭا پادىشاھ چىەنلۇڭنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

ئىمىن خوجا يارىسى ساقايغاندىن كېيىن، دەرھال بىر پارچە خەت يېزىپ، كۆچانى ساقلاۋاتقان دۈشمەنگە ئەمدى قارشىلىق كۆرسەتمەسلىك توغرىسىدا نەسىھەت قىلدى ھەمدە قوشۇن باشلاپ كىچىك خوجا خوجا جاھان باشچىلىقىدىكى 5000 كىشىلىك يارداەمچى قوشۇنغا زەربە بەردى. ئەمما، يارخاشەن توغرا قوماندانلىق قىلمىغانلىقى، شەھەرلەرنى قاتتىق مۇھاسىرە قىلمىغانلىقى ئۈچۈن، خوجا جاھانىڭ يارداەمچى قوشۇنى كۆچا شەھىرىگە كىرىۋالدى. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئۇلار يەنە شەھەردىن قېچىپ كەتتى. پادىشاھ چىەنلۇڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، يارخاشەننى تۆتۈش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى ھەمدە چېگرىنى تىنچىتقۇچى سانغۇن باۋ خۇينى پۈتۈن قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىشقا بەلگىلىدى. ئىمىن خوجىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن

ئەيىبلەندى. كېيىن يارخاشەن ئىمىن خوجا، ھادى قاتارلىقلارنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلىمىغانلىقتىن كۆچانىڭ ئىشغال قىلىنمىغانلىقى ۋە خوجا جاھانىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغاندىن كېيىن، چېيەنلۈك يارخاشەننى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىش، ئىمىن خوجىدىن ھال سوراش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى ھەمدە ئىمىن خوجىغا توزنىڭ پېيىدىن ياسالغان ئۇچ پۈپۈك ئىنئام قىلدى.

توپىلاڭچى قوشۇن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ ئۇزاققىچە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشىغا تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، مۇھاسىرىدىن بۆسۈپ چىقىپ غەربكە قاچتى. كۆچا خەلقى شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى قارشى ئالدى. كېيىن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى غەربكە يۈرۈش قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قوللىشى بىلەن غەلىبىلىك ئىلگىرىلەپ توپىلاڭچىلارغا قوغلاپ زەربە بەردى. چوڭ ـ كىچىك خوجىلار چېكىنىدىغان جاي تاپالماي، چېگرىدىن ئۆتۈپ بەدەخشانغا قېچىپ كەتتى. بەدەخشانىنىڭ سەردارى خوجا جاھانىنى ئۆلتۈرۈپ، كاللىسىنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا تاپشۇرۇپ بەردى، شۇنىڭ بىلەن چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنىڭ توپىلىڭى تىنچىتىلدى.

ئۇرۇش ئاياغلىشىشتىن ئىلگىرىلا، پادىشاھ چېيەنلۈك «يەكەن بىلەن قەشقەر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم شەھەرلەر، ئۇ يەرلەرگە ئەمەلدار ئەۋەتىشتە ئىنتايىن ئېھتىياتچان بولۇش كېرەك. تۇرپانلىق ئىمىن خوجا يەكەننى باشقۇرسا، قۇمۇللۇق يۈسۈپ قەشقەرنى باشقۇرسا ئىشەنچلىك بولىدۇ» دەپ يارلىق چۈشۈرگەنىدى. شۇڭا ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئىمىن خوجىنى دەرھال ئىنانچىخان قىلىپ تەينىلەپ، يەكەندە تۇرۇپ ئىش بېجىرىشكە ئەۋەتتى. ئىمىن خوجا 1763 ـ يىلى ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى توشقاندىن كېيىن، ئاندىن بۇيرۇققا بىنائەن يۇرتىغا قايتىپ كەلدى.

ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئىككى قېتىم بېيجىڭغا بېرىپ

پادىشاھ چىەنلۇڭ بىلەن كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولدى. ئۇ يەكەندىن يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى يىلى، يەنى 1764 ـ يىلى بىرىنچى قېتىم، 1767 ـ يىلى ئىككىنچى قېتىم بېيجىڭغا باردى. ئىككىنچى قېتىمدا بېيجىڭدا بەش يىل تۇرۇپ، ئاندىن تۇرپانغا قايتىپ كەلدى ...

... بۇۋىسىنىڭ ھاياتى نېمىدېگەن جەڭگىۋار ھايات ـ ھەا! شۇڭا ئۇ ئالىي شان ـ شەرەپلەرگە نائىل بولغان: بېيجىڭ خان ئوردىسىدىكى بىنەپشە راۋاقتا ئىمىن ۋاڭنىڭ سىزما سۈرىتى ئېسىلغان ھەم ئۇنى مەدھىيەلەپ «بىلگىننى ئېيتماي قالمايدۇ، ئېيتقانلىرىنىڭ نامۇۋاپىق يېرى يوق» دېگەن بېغىشلىما يېزىلغان ... سۇلتان مامۇت بۇلارنى ئويلىغىنىدا ھاياجانلاندى، كۆچكە تولغاندەك بولدى، قولىدىكى مەرتىۋىنىڭ ئۇنداق ـ مۇنداق قولغا كەلمىگەنلىكىنى ھەمدە ئۇنداق ـ مۇنداق مەرتىۋىمۇ ئەمەسلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندى ...

شۇ ۋاقىتتا مەلۇمچى كىرىپ پىچان ئامبىلىدىن نامە كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مامۇت شېرىن خىيال قوينىدىن قايتىپ چىقىشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ تۆڭچىنى چاقىر! ـــ دېدى ئۆزىنى كۈچلىنىپ قالغاندەك سەزگەن سۇلتان مامۇت يۇقىرى ئاۋازدا. تۆڭچى كىرىپ نامىنى بىر ياقتىن ئىچىدە ئوقۇغاچ تەرجىمە قىلىپ ماڭدى. نامىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى شۇكى: «ياڭخىيدىكى بىر تۈركۈم يامان نىيەتلىك كىشىلەر ۋاڭلىقنى ۋە بۇيۇك چىڭ خانىدانلىقىنى كۆزگە ئىلماي ۋاڭغا ھۆرمەتسىزلىك قىلىشقا، بۇيۇك چىڭنىڭ لەشكەرلىرىگە قوراللىق قارشى چىقىشقا پېتىنىپتۇ. بۇ بىزنىڭ جىددىي قارىشىمىزنى، ھوشيار بولۇشىمىزنى تەلەپ قىلىدىغان ئەھۋال. شۇڭا بىز بۇ ئىشنى يىلتىزىدىن ھەل قىلىش ئۈچۈن چېرىك ئەۋەتىتۇق. ۋاڭ جانابلىرىنىڭ ئوردا نۆكەرلىرىدىن يارامليقلىرىنى قوراللاندۇرۇپ ياڭخىيغا جازا يۈرۈشى قىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز. ھۆجۇمنى ئۇلارغا تۇيدۇرماي كۆز باغلانغاندا

ئېلىپ بېرىشلىرىنى سورايمىز. كونكرېت ئىشلارنى چېرىك بېشى بىلەن كېڭەش قىلار.»

نامىنى ئوقۇغان سۇلتان مامۇت خوددى غەلىبىسى تولۇق كاپالەتكە ئىگە بولغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە چېرىكلەرنى دەرھال ئارام ئالدۇرۇش ئۈچۈن پايپېتەك بولۇپ ئورۇنلاشتۇرۇشقا باشلىدى.

2

تۇنجى جەڭدىن كېيىن نۇرغۇن يىگىتنىڭ يۈرىكى توختىغان، كۆزى ئېچىلغانىدى. شۇ سەۋەبتىنمۇ بۇرۇنقىدەك مۇشۇ كۈنلەردە ئەتىسى ـ ئاخشىمى جۇجەم قېقىپ (سىلكىپ) كالا ـ قويلىرىنىڭ قورسىقىنىڭ غېمىدە يۈرۈپ، بىكار بولسا جۇجەم سايىسىدە يانپاشلاپ ياتىدىغان يىگىتلەر مانا ئەمدى ئۇ ئىشلارنى ئۇششاق بالىلارغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆزلىرى ئۆيلىرىدىكى قورال قىلىشقا يارىغۇدەك نەرسىلىرىنى ئېلىپ ياكى قورال قىلغۇدەك نەرسىلەرنى ياساپ، تەييارلاپ مەجبۇرى زورلارنىڭ ھويلىسىغا يىغىلىشىپ، يىگىت باشلىرىنىڭ تەربىيەگە تولغان گەپلىرىنى، ئۆزلىرىنىڭ ئۈپراپ كېتىۋاتقان كۆچلىرىنى قانداق ئىشلىتىش ھەققىدىكى كۆرسەتمىلىرىنى ئاڭلايدىغان بولۇشتى. باشقا كىشىلەر بولسا ئوغۇللىرىنىڭ بىكارچىلىقتىن قول ئۈزگىنىگە، ئوغرى ـ يامانىنىڭ ئازلاپ قالغىنىغا، بولۇپمۇ ئالۋان ـ سېلىقچىلارنىڭ قارىسىنمۇ كۆرسىتەلمەي يۈرگىنىگە خۇش بولۇپ بالىلىرىغا مەدەت بېرىشىدىغان بولۇپ قېلىشقانىدى. دېمىسىمۇ، مەھەللە قاياپ كەتكەن بولسىمۇ، باش ئاغرىتىدىغان ئىشلار ئازىيىپ قالغان، يۈرت ئىچى قالايمىقاندەك كۆرۈنگەن بىلەن باغ ـ ۋاران، قوتان ـ قورۇلار تىنچلىنىپ قالغان، بۇرۇنقىدەك جۇجەم پىشسا جۇجەمگە، ئۆرۈك پىشسا ئۆرۈككە، ئۈزۈم پىشسا ئۈزۈمگە ئالۋان ـ سېلىقنى باھانە قىلىپ تېگىش

قىلىدىغان ئۇچ بېگىلەرنىڭ ھۆرپىيىشلىرى، قامچىلىرىنىڭ ئاۋازلىرىغۇ يوق، ئۆزلىرىنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرسىتەلمەي يۈرگىنىگە خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغانىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى كىشىلەر ئاللىقاچان چۈشىنىشىپ بولغانىدى.

يامۇل بىلەن ئوردىنىڭ بىرلەشكەنلىكى ۋە ئۇلارنىڭ پىلانى ھەققىدىكى خەۋەر ياڭخېيغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن مەجبۇرىي زورلارنىڭ ھويلىسىنى جىددىيچىلىك قاپلىدى. يىگىتلەر ھەرخىل ئويلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئەمما، بۇ گەپلەردە بۇرۇنقىدەك «قايتىدىغانلارغا ئىختىيار» دېگەندەك گەپ يوق، بەلكى ھەممىسىنىڭ ئاغزىدىن «قانداق قىلغاندا ئۇلارغا ئالدىنقى قېتىمقىدەك تالاپەت يەتكۈزگىلى بولىدۇ» دېگەن مەسىلىنى چۈرىدىگەن ئەتراپلىق پىلانلار ئوتتۇرىغا قويۇلۇۋاتاتتى.

— يىگىتلەر، — دېدى كېچىش خېلى بىر يەرگە بارغاندا مەجبۇرىل زور ۋاقىت مەسلىسىنى ئويلىشىپ، — بۇ قېتىمقى يېغا (جەڭ) ئالدىنقى قېتىمقىدىن قاتتىق بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالدىن قارىغاندا چېرىكلەر ۋە ئوردا نۆكەرلىرىنىڭ ھەممىسى مىلتىق بىلەن قوراللىنىپتۇدەك. مىلتىق ئوينىشىدىغان نەرسە ئەمەس، ھەممىمىز قاتتىق ئېھتىيات قىلمىساق بولمايدۇ. ھەرقانچە كۈچلۈك ۋە چىدامچان بولغان بىلەنمۇ ئۇنىڭ ئوقى ھېچنېمىدىن قورقمايدۇ. شۇڭا، بىرىنچىدىن، باشقا يۇرتلاردىكى تەييارلىنىپ تۇرغان يىگىتلەر دەرھال يېتىپ كەلسۇن. ئىككىنچىدىن، يۇرتلاردىكى ئۇۋچىلارنىڭ مىلتىقلىرىنى يىغىپ كەلسەك، بولمىسا بىز ئاجىزلىق قىلىپ قالىمىز.

شۇنىڭ بىلەن بىرنەچچە يىگىت دەرھال ئاتلىنىپ باشقا يۇرتلارغا ماڭدى. باشقا يىگىتلەر ئارام ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بىر نەچچە يىگىت بېشى بولسا سالقىنداپ تۇرغان كېمىر ئۆيگە چۈشۈپ ئۇرۇش تەدبىرى تۈزۈشكە باشلىدى. ئۇلار كۆپ ئويلىنىپ مەتتوختاش مۇجاڭ (ياغاچچى) دېگەن كىشىنىڭ تەدبىرىنى مۇۋاپىق كۆردى. شۇنداق قىلىپ

جەڭ مۇنداق بولىدىغان بولدى: چېرىكلەر ياڭخىيلىقلارنى ئۇقمايدۇ دەپ، تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلماقچى. شۇڭا ئۇلار ياڭخىيغا يېقىنلاشقاندا سېپىنى رەتلەپ جىددىي ھالەتكە ئۆتىدۇ. ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئاساسەن تەييارلىقسىز ھالەتتە تۇرىدۇ. ئۇلار شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلاردىن بۇرۇن ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. يەنى، ئۇلار قاراڭغۇ چۈشۈشتىن بۇرۇن ياڭخىيدىن بىر نەچچە چاقىرىم ئالدىغا چىقىپ لۈكچۈن يولىغا پىستۇرما قويىدۇ. تەييارلىقسىز كېلىۋاتقان چېرىكلەر پىستۇرما دائىرىسىگە كىرگەن ھامان قوزغىلاڭچىلار تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلار ئۆزىنى بىلىپ، سېپىنى رەتلەپ بولغۇچە ئۇلارنى سۇر ـ توقاي قىلىدۇ.

ئۇلارنىڭ بۇ مەسلىھەتى پىشىپ، ئون نەچچە يىگىتكە چۈشەندۈرۈپ بولغۇچە باشقا يۇرتلاردىكى يىگىتلەرمۇ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشۇپ، بەزىلىرى بىر ئاتقا ئىككىدىن مىنگىشىپ يېتىپ كېلىشتى.

ھەممە تەييارلىق پۈتۈپ بولغاندىن كېيىن ئىككى يۈزدەك يىگىت ئاساسەن ئاتلىنىپ ۋە بىر قىسمى مىلتىق بىلەن، كۆپ قىسمى قىلىچ بىلەن، يەنە بىر قىسمى ئۆزلىرى ياسىۋالغان تۇرلۇك تىغلىق ـ تىغسىز قوراللار بىلەن قوراللىنىپ تەخ بولدى ...

قاراڭغۇ چۈشۈپ بىر ئاۋاز يېتىم يەرنى كۆرگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالغان ۋاقىتتا «بىرلەشمە قوشۇن» مىلتىقلىرىنى مۇرىلىرىگە ئېسىشقانچە ياڭخىيغا قاراپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار بىر قۇم دۆۋىسىدىن قايرىلغاندا چېرىك بېشى تۆۋەن ئاۋازدا، ئەمما جىددىي تۇستە ئېيتتى:

ـــ يەنە ئىككى چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن ھەممىگلار سەپنى تۈزۈپ، قوراللىرىنىڭلارنى تەخلەيسىلەر. بەلگىلەنگەن ئورۇنغا بارغاندا بىر بۈيرۇق بىلەن ئوق چىقىرىسىلەر، بەلگىلەنگەن ئورۇندا كىملا ئۇچرىسا ئاتساڭلار بولىدۇ. ھەرقانداق ئاقۇۋەتكە

ئامبال جانابلىرى بىلەن ۋاڭ خوجام ئىگە. ئەمما زە، كىم قولى ئاستىلىق، كۆڭلى يۇمشاقلىق قىلىپ قويۇپ يامان ئاقىۋەت چىقارسا ئۆز جېنىغا ئۆزى ئىگە. ئەگەر مەن بايا دېگەندەك قىلالىساق نۇرغۇن ئىنئام بىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

لەشكەرلەر ئىنئامنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ تاتلىق تەمە بىلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ قوراللىرىنى خۇددى چۈشۈپ قالمىسۇن دېگەندەك مۇرىلىرىگە كۆتۈرۈپ ئېسىپ، بەكرەك بېسىپ قويۇشتى.

ئەمدى رەسمىي قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغاندى. ئېگىز ئوردىدىكى قايسىبىر پەنجىرىدىكى سۇس يورۇقلۇق بىلەن تۇيۇق ئەسھابۇلكەھفنى مازىرىدىكى تۇنىگىچىلەر ياقىقان گۈلخان ئوتىدىن باشقا نەرسىنى ئىلغا قىلماق تەسكە چۈشۈشكە باشلىدى. لەشكەرلەر قۇم دۆۋىسىدىن ئۆتۈپ ئەمدى بىر چاقىرىمدەك مېڭىشىغا تۇيۇقسىز چىققان ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە بىرنەچچە چېرىك سەت ئىگراپ يەر چىشلىدى.

ئۇلار بۇ چاغدا سۇ يىغىلىپ قالغان كىچىك بىر كۆلچەكتىن ئەمدىلا ئەگمە ئۆتكەنىدى. ئاشۇ بىرنەچچە پاي ئوق ئاۋازىدىن كېيىن ئاتلارنىڭ كىشنىگەن، دۈپۈرلىگەن ئاۋازى قاراڭغۇلۇقنى بىر ئالدى. بىر شۇملۇقنى سەزگەن چېرىكلەر بېشى «ئېتىگىلار» دېيىشى بىلەن چېرىكلەر قالايمىقان يۈگۈرۈشكە باشلىدى. بىراق، ئۇلارغا دەل ئېتىلىۋاتقان ئوق، جايىدا چېپىلىۋاتقان قىلىچلار دەستىدىن يۈگۈرۈپ يۈرگەن چېرىكلەر باش - كۆزىنى چاڭگاللاپ ۋايجانلاپ جايىدا يېتىپ قېلىشتى. شۇنداللا ئۆزىنىڭ خاتا بۇيرۇق بەرگەنلىكىنى سەزگەن چېرىك بېشى يەنە ۋارقىرىدى:

ـــ سەپكە كىرمەي ئېتىگىلار!

شۇنداللا چېرىكلەر ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشقا تىرىشىپ مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۇزۇشتى. ئەمما نىشانسىز ئېتىلغان ئوقلار

قاراڭغۇ بوشلۇقتا ئۇچۇپ يۈرۈشەتتى. شۇڭا چېرىكلەر قالايمىقان ۋارقىرىشىپ بىر يەرگە توپلىشىشقا باشلىدى. نامەلۇم ھۈجۈمچىلار بولسا بىردەم ئوڭدىن، بىردەم سولدىن، بىردەم ئۈدۈلدىن، ھەتتا كەينى تەرەپتىنمۇ ئوق چىقىرىپ ئۇلارنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئوق ۋە كۈچنىڭ زايە بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىدىن جىلە بولۇپ تۇرغان چېرىك بېشى تېخى بىرەر پايمۇ ئوق ئېتىلمىغان مىلتىقىنىڭ پايىنكىگە تەگكەن ئوق زەربىسىدىن جېنى چىقىپ:

— چېكىنىڭلار، چاققان چېكىنىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى. بۇنى كۆرگەن چېرىكلەرمۇ مىلتىقلىرىنى سۆرەشكىنىچە ئۇنىڭ كەينىدىن قاچتى. بىراق ئۇلار ئازراق قېچىپلا قۇم دۆۋىسىنىڭ كەينىگە قاچانلاردا مۆكۈنۈۋالغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدىغان كىشىلەرنىڭ قىلىچ ۋە كالتەك زەربىسىگە دۇچ كېلىپ، ئەقىل ـ ھوشىنى يوقىتىشتى ۋە بىر ـ بىرىگە باقماي يۇگۇرۈشتى. ھەتتا بەزىلىرىگە مىلتىقلىرى ئېغىر كېلىپ ئۇنى تاشلۇۋېتىپ جېنىنىڭ بارچە يۇگۇرۇپ ئاتلىق قېچىۋاتقان چېرىك بېشىنىڭ ئالدىغىمۇ ئۆتۈپ كەتتى.

چېرىك بېشى ئېگىز ئوردىغا يېقىنلاشقان بولسىمۇ، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان داد ـ پەريادلىق ۋايجانلاشلارنى ئاڭلاپ ئېتىنىڭ سۈرئىتىنى ئاستىلىتىشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتقا يەنە قامچا سالدى. بارلىق ئەھۋالدىن ئەتىسى سەھەردە خەۋەر تاپقان تۇرپان ئامبىلى دەرغەزەپكە كەلدى ۋە جىددىي قىلىپ ئىككى خىل مەزمۇندا ئۇچ پارچە نامە يازدى. بۇنىڭ ئىككىسى پىچان يامۇل مەھكىمىسىنىڭ ئامبىلى ۋە سۇلتان مامۇتقا يېزىلغان بولۇپ، يۇقىرىدىن يارىدەم كەلگۈچە ئەمدى ھۇجۇم قىلمايۋاتقان مۇداپىئەدە تۇرۇش تەكىتلەنگەنىدى. يەنە بىرى، شىنجاڭنىڭ مۇھاربىيە ئىشلىرىغا مەسئۇل خان مۇپەتتىشى ۋە گەنسۇ، شىنجاڭ ئۇلكىلىرىنىڭ ئۇگۇتچى ئامبىلى لیۇ جىنتاڭغا

يوللانغان دوكلات بولۇپ، دوكلاتتا، تۇرپان ۋاڭنىڭ ئەھۋالى چاتاق بولغاچقا، جەددىي ئەسكەرىي يارەم كېرەكلىكى تەلەپ قىلىنغانىدى. شىنجاڭنىڭ ئىشلىرىنى ئەمدىلا تەرتىپكە سېلىشقا باشلىغان لىيۇ جىنتاڭ بۇ ئىشقا خاپا بولۇپ «تۇرپان، پىچانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى بارلىق چېڭ ئەسكەرلىرى ۋە ئوردىدىكى چېرىك، نۆكەرلەر تولۇق ئىشقا سېلىنسۇن. پەقەت بولمىغاندا چىقتىم قورۇلىدىن [1] ، قۇمۇلدىن يارەمگە ئەسكەر ئەۋەتىلىدۇ» دېگەن مەزمۇندا تەستىق سالدى.

[1] چىقتىم قورۇلى ــ شىنجاڭدىكى مانجۇ قوشۇنلىرىنىڭ تايانچ بازىلىرىدىن بىرى، مانجۇ قوشۇنلىرىنىڭ جەنۇبقا يۈرۈش قىلىشىدىكى تايانچ ئىستېھكامى.

ئون بىرىنچى باب

ئوردىغا ھۇجۇم

1

ئەتىسى ناشتىدىن بۇرۇن يىگىت باشلىرى باغقا جەم بولدى. داستىخاندا يېگىدىن شېخىدىن ئۈزۈلگەن، سۇدا چايقىلىپ مۇزلىتىلغان بىرنەچچە تاۋاق ئاق جۇجەم، چىگگىل جۇجەم بار ئىدى. يىگىتلەر مەي باغلاپ پىشقان جۇجەملەرنى يەپ ئولتۇرۇپ ئەمدىكى ئىشلار ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا باشلىغانىدى.

— ئەمدى بۇ ئىش چىگىغا چىقتى. بۇ مەلئۇنلار ھەرگىز بولدى قىلمايدۇ، — دېدى مەتتوختاش مۇجاڭ.

— بولدى قىلمىسا جانغا جان، قانغا قان! — دېدى ئىككى قېتىملىق جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسەتكەن يۈرىكى توختاپ تېخىمۇ كۈچكە تولغان مەتربھىم زور.

— ئەمدى كەينىمىزگە يېنىشىمىز قالمىدى، — دېدى مەجبۇل زور، — ئۇلار ھازىر ئامبالىلارغا مەلۇمات يوللاپ چېرىك توپلاۋاتقاندۇ. ئۇلارنىڭ قولىدىن ھەر باالالر كېلىدۇ. ھازىر خەلقنىڭ جېنى ئۇلارنىڭ نەزىرىدە قۇشقاچنىڭ جېنىچىلىكمۇ ئەمەس.

— ئۇنداق قورقۇنچاقلاردىن قورقۇپ قالمايمىز مەجبۇل ئاكا! — دېدى بىر يىگىت مۇشتىنى تۈگۈپ.

— ئەمدى ئۈكىلار، — دېدى مەجبۇل زور ئوڭايسىزلانغاندەك، — ھازىرچە بىزدىن بىرەر ئۆلۈم ـ يېتىم بولۇپ باقمىدى. ئەمـ

دى ۋلارنىڭ پەيلىدىن قارىغاندا قان تۆكۈلۈشتىن ساقلىنالمايمىز. شۇڭا سىلەرنى مېنىڭ بالايىمغا كەتمىسۇن دەيمەن. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا بالا ـ ۋاقاڭلار ئالدىدا يۈزۈم قالمايدۇ.

ـــ بۇ گېپىڭنى قوي، مەجبلىل! ـــ دېدى مۇھەممەت ئابدۇللا، ـــ قىلغان ئىشىمىزغا ئىگە بولالمىساق قانداق يېگىت بېشى بولۇپ يۈرىمىز. نېمە كۆرسەك ئۆز ئىشىمىزغا رازى بىز. بۇ ئىشقا باش قاتۇرماي، «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» شۇنى ئويلان.

ـــ توغرا، ـــ دېدى زايىت «نار» (ئېگىز كىشى) ئېگىز، تەمبەل بەستىنى مىدىرلىتىپ يوغان ئاۋاز بىلەن، ـــ بۇ مامۇت دېگەن مەلئۇننىڭ دەستىدىن ئەل ـ يۇرتنىڭ كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرمىكى تەسكە چۈشۈۋاتىدۇ. ئۇ تاز ۋاڭ بولغاندىن بېرى خەلقنى قانچىلىك زار ـ زار قاقشاتتى، نى نارەسىدە قىزلىرىمىزنى دەپسەندە قىلدى. مېنىڭ تاقىتىم قالمىغىلى خېلى بولغان. شۇڭا دەيمەن، بۇ ئۇ تازىنىڭ نوخلىسىنى ئېلىپ قويىدىغان بىر پۈرسەتكەن. ئەگەر يېگىتلەر قوشۇلسا بۇ يەردە ئۇلارنىڭ ھۈجۇمىنى كۈتۈپ ياتقۇچە، ئوردىغا ھۈجۇم قىلىپ ئۇ مەلئۇنلارنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ قويايلى. ئەگەر كۈننىڭ يامىنىغا قالساق خەلقنىڭ قىساسىنى ئالغىنىمىز بولار.

ـــ تازا كۆڭلىمىزدىكىدەك گەپ بولدى!

ـــ يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال!

ـــ بەرىبىر ئۆلۈم! يامان كۈنگە قالغۇدەك بولساق تاغقا چىقىپ كېتەرمىز.

ـــ نەچچە ۋاقىتتىن «ۋاڭ، ۋاڭ» دەپ قورقۇپ يۈرۈپتىكەنمىز. ئۇلارنىڭمۇ جېنى تاتلىقكەنغۇ! ئاشۇ ۋاڭ دېگەننىڭ مويىغا بولسىمۇ تېگىۋالسام ئۆلسەممۇ ئارمىنىم يوق.

ـــ باشلا مەجبلىل، بىزنى تىڭشاپ تۇرغۇدەك يېرىڭ يوق.

بۇ مەردانە سۆزلەرنى ئاڭلاپ مەجبلىل زورنىڭ كۆزىگە ياش كەلدى.

ـــ رەھمەت قېرىنداشلىرىم، ـــ دېدى ئۇ ھاياجانلىنىپ، ـــ

مەن باشتىلا مۇشۇنى كۆڭلۈمگە پۈككەن. ئەما ھەرقايسىلىرىنىڭ خاتىرجەملىكلىرىنى بۇزغۇم كەلمىدى. بۇ ئەقىلسىز ۋاڭنىڭ دەستىدىن خەلقنىڭ كۆرمىگىنى قالمىدى. خەلق ئۆز يۇرتىدا ئۆز جېنىنى جان ئېتەلمىسە، ئادەمگە بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق خورلۇق يوق. يۇرت بېشى بولغان ۋاڭ خەلقنى ئەزسە يۇرت يۇرت بولامدۇ. دېمەكچىكى، بۇ كۆلپەتلەرنىڭ ھەممىسى ئاشۇ ئەقىلسىز ۋاڭنىڭ زۇلۇمىدىن بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا بىز ئالدى بىلەن خەلقنىڭ ھەرگىزمۇ بوزەك بولۇپلا ئۆتۈۋەرمەيدىغانلىقىنى ئۇنىڭغا بىلدۈرۈپ قويمىساق بولمايدۇ. يىگىتلەر، سىلەرنى يامان كۈنگە باشلاپ قويغان بولسام مېنىڭدىن رازى بولۇڭلار.

— بىز رازى!

— ئەمدى، بۇ ئىشنى ئوبدان مەسلىھەتلىشىۋېلىپ، يىگىتلىرىمىزگە ئۇقتۇرايلى. مامۇتنىڭ ئامبالالرنىڭ ياردىمىنى كۈتۈپ بىخۇد ياتقان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ ئوردىغا تېگىش قىلايلى.

كېڭەش ئەنە شۇنداق پىشقان بولدى. يىگىتلەر يىغىلدى. كېڭەشنىڭ ئەھۋالى ئۇلارغا ئۇقتۇرۇلدى. يىگىتلەر جەڭگىۋار ئىدى، ئۇلارنىڭ قەسەملىرىدىن، قەتئىيەتلىرىدىن، ساغلام، بەقۇۋۋەت بەدەنلىرىدىن قايتىپ بولماس بىر كۈچ ـ قۇدرەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ئەقىل ۋە كۈچكە تولغان بىرنەچچە يىگىتنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە يىگىتلەر رەسمىي قوزغىلاڭچى قوشۇن بولۇپ تەشكىللەندى ۋە بىرقانچە تارامغا ئايرىلدى، ھەممىسى باشلىرىغا قىزىل ياغلىق چىگىشتى. پۈتۈن قوزغىلاڭغا مەجبۇل زور، مەتربھىم زور ۋە مەتكىبرىم لىگا باشچىلىق قىلىدىغان بولدى. بەدىرىدىن لىگا، پازىل پاختا، مەتتوختاش مۇجاڭ، مۇھەممەت ئابدۇللا قاتارلىقلار مەسلىھەتچى بولدى. ئۇلار كۆپ مەسلىھەت قىلىشقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى تەدبىرلىك، كۈچتۈڭگۈر ياشلاردىن نەدىرىدىن لىگا بىلەن زايىت نار

ئاساسلىق ھۆجۇمچى قوشۇنغا، قارىغۇجىنىڭ بۇلۇڭ مەھەللىسىدىن كەلگەن روزىمەت تەڭنە (يوغان قورساق) بىلەن زاكىر شاڭيۇ دۇشمەنگە ئوق ـ سولدىن قورشاپ ھۆجۇم قىلىدىغان قوشۇنغا باشچى بولدى. قەمەرىدىن لىگا بىلەن مويدىن ھاجى ئارقا سەپكە مەسئۇل بولدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن ئاساسىي جەھەتتىن رەتكە سېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، پۈتۈن قوشۇن بويىچە بىرلىگەن قەسەم ساداسى پۈتۈن يۈرتنى چاڭ كەلتۈردى:

ــ يولۋاس ئىزىدىن قايتمايدۇ! يىگىت لەۋزىدىن!

ئاندىن قوشۇن باشلىرى ۋەكىل بولۇپ چىقىپ بۇ ئىشتىن ئەل ـ جامائەتنى خەۋەردار قىلدى. سۇلتان مامۇتقا بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى ئىچ ـ ئىچىگە تىقىلىپ كەتكىلى ئۇزۇن بولغان خەلق بۇ گەپنى ئاڭلاپ «ئوغۇل بالا دەپ تۇغقىنىمىزغا تۇشلۇق يۇزىمىزنى يورۇق قىلمىدىغان بولدۇڭلار، سىلەردىن مىڭ مەرتىۋە رازى!» دېيىشىپ ئۇلارغا رازىلىق بەردى ۋە نۇسرەت تىلىدى.

1887 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ھەيۋەتلىك بىر قوشۇن ياڭخىيدىن لۈكچۈن شەھىرىگە قاراپ ئاتلاندى. ئۇلارنىڭ باشلىرىدىكى قىزىل ياغلىق يىراقتىن لاۋۇلداۋاتقان ئوتتەك كۆرۈنەتتى. دېمىسىمۇ، شۇ تاپتا بۇ مەردانە يىگىتلەر زۇلۇم قامچىسى ئوينىتىۋاتقانلارنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋېتىدىغان قۇدرەتكە تولغان ئوت ئىدى. يىگىتلەرنىڭ بەستىدىن ئۇرغۇپ تۇرغىنى جاسارەت، كۆزلىرىدىن يانغىنى غەزەپ ئوتى. بۇ غەلىتە، ئەمما ھەيۋەتلىك قوشۇننى كۆرگەن كىشىلەر ھاڭۋېقىپ قاراپ قېلىشتى.

ئېگىز ئوردا كۆزگە روشەن كۆرۈنگەندە بولسا، قوزغىلاڭچى قوشۇندا بېسىپ بولماس ھاياجان ۋە كۈچ پەيدا بولدى. نەچچە يۈز يىلدىن بۇيان ئۇلارنى يۇرەكئالدى قىلىپ كېلىۋاتقان، تىكلىپ قاراشقىمۇ پېتىنالماس قىلىۋەتكەن ئاشۇ ئوردىغا ئەمدى ئۇلار ئېگىلىپ ئەمەس، قىلىچ ئوينىتىپ كىرىدىغان بولدى. ئۇزۇندىن بۇنداق يېغىلىقنى خىيالىغا كىرگۈزۈپمۇ باقمىغان ۋە ئەزەلدىن

ئۇخلاپ ئۆگىنىپ قالغان ئېگىز ئوردىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى مۇگدەك كۆزلىرى بىلەن بۇ قوشۇنغا دىققەت قىلىشمىدى.

قوزغىلاڭچى قوشۇن غەربىي قوۋۇقتىن شەھەرگە كىرىپ ئۈدۈللا ئوردىغا ئات سېلىپ بارغاندا، ئوردىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىنى قوغداۋاتقان نۆكەرلەر قوراللىرىنى بەتلەپ، دەرۋازىنى ئېتىشكە تەييارلىنىپ بولغۇچە يىگىتلەر تەرىپىدىن قورالسىزلاندۇرۇلۇپ، باغلىۋېتىلدى. ئۇلار ئوردا ئىچىگە كىرگەندە ئوردىدا بىر خىل تىنچلىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتقانىدى. مەجبۇل زور زايىت نارغا دېدى:

— زايىت نار، يىگىتلىرىڭنى ئېلىپ مەن بىلەن ئېگىز ئوردىغا ماڭ، ئۇ مەلئۇن شۇ يەردە!

ئۇلار 41 تارتمىغا يېتىپ بېرىپ ئاسما كۆۋرۈكنى تارتىۋالغان نۆكەرلەرگە ۋارقىرايلى دەپ تۇرۇشىغا يان تەرەپتىكى ئىشىكتىن ئەمدىلا سارغىيىشقا باشلىغان ئۇرۇكنى ھۇزۇر قىلىپ چاپىناپ سادىر يايى چىقىپ كەلدى ۋە مەجبۇل زورلارنى كۆرۈپ تېڭىرقاپ قالدى. ئاندىن ئۇلارنىڭ چىرايىدىكى غەزەپنى، قوراللانغان بىر توپ يىگىتنى كۆرۈپ چىرايى تاتىرىپ كەتتى ۋە قولىدىكى ئۇرۇك تورۇكلاپ يەرگە چۈشتى. مەجبۇل زورنىڭ بىر بۈيرۇقى بىلەن سادىر يايى چەمبەرچاس باغلىۋېتىلدى. بۇنىڭدىن قورقۇپ كېتىپ يۇرىكى چىقىپ كېتەي دەپ قالغان سادىر يايىنىڭ تىلى گەپكە كەلمەي قالدى:

— مەجبۇل زور، مەندە گۇناھ يوق ... مېنى ... مېنى ئۆلتۈرمە ...

— ماموت دېگەن مەلئۇن قېنى؟ — دەپ غەزەپ بىلەن سورىدى مەجبۇل زور.

— تۇگمەن مەھەللىسىگە كەتتى ... تۇگمەن مەھەللىسىگە كەتتى ... — دېدى سادىر يايى ئالدىراپ جاۋاب بېرىپ.

— نېمە قىلغىلى؟

— توي ... تويغا ...

ئۇلار سۇرۇشتۇرۇپ كۆرۈپ سۇلتان مامۇتنىڭ دېھقانسۇ [1] توگمەن مەھەللىسىدىكى ئادىل «قاغا» دېگەن كىشىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ تويى مۇناسىۋىتى بىلەن بولىدىغان چېلىشىشقا تەكلىپ بىلەن كەتكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، قانداق قىلىش توغرۇلۇق قىسقا كېڭەش قىلىشتى. شۇ ۋاقىتقىچە نېمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمىشەلمەي ئالاقزادە بولۇپ يۈرگەن ئېگىز ئوردا ئۇستىدىكى نۆكەرلەر دالدا يەرلەردە تۇرۇۋېلىپ ھەدەپ تۆۋەندىكىلەرگە قارىشاتتى.

جىددىي كېڭەشنى توگەتكەن مەجبۇرىل زورلار روزىمەت تەڭنىگە ئوردىنى ئوبدان ساقلاشنى، بىرەرمۇ خىزمەتچى، نۆكەرنى ئوردىدىن چىقارماسلىقنى بۇيرۇپ ئۆزلىرى شەھەر سىپىلىنىڭ سىرتىدىن ئايلىنىپ مېڭىپ سۇلتان مامۇت كەتكەن يەرگە يۈرۈش قىلدى.

2

ئۇلار يەنە كېڭەش قىلىپ سۇلتان مامۇتلارنى چۆچۈتۈپ قويماسلىق ئۈچۈن، بىر تۈركۈم يىگىتنى شەھەر ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇردى، يەنە بىر تۈركۈم يىگىتنى بولسا دېھقانسۇغا بارىدىغان ئۆستەڭ بويىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۆزى بولسا ئوتتۇز نەچچە يىگىت بىلەن ياراقلىرىنى ئېگەر ـ خۇرجۇنلىرىغا يوشۇرۇشۇپ تويغا ماڭغان كىشىلەر قىيابېتىدە ئادىل قاغا دېگەنلەرنىڭ ئۆيىگە باردى. ئەمما چېلىشىش بۇ يەردە بولماي ئامانشاغا ئۈدۈل كېلىدىغان قاغىلار جەمەتىنىڭ تۇغمىنىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى سايغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. ئۇلار دەرھال

---

① دېھقانسۇ ــ لۇكچۇندىكى بىر جاي. ئەينى ۋاقىتتا لۇكچۇندىكى غول ئۆستەڭدىكى سۇنى ۋاڭ، بەگ، سىپاھلار، كىچىك ئىبرىقتىكى سۇنى دېھقانلار ئىشلىتىش بەلگىلەنگەن بولۇپ، ئۆستەڭنىڭ ئىككى تەرىپى شۇ بويىچە «دېھقانسۇ»، «سىپانسۇ» دەپ ئاتالغان.

شۇ تەرەپكە قارىتىپ ئات سېلىشتى. توينىڭ تەييارلىقى بىلەن چېلىشىش كۆرۈشكە بارالمىغان كىشىلەر ئۇلارنى چېلىشىشقا كەلگەن يىگىتلەر بولسا كېرەك دەپ ئارتۇقچە ئويدا بولۇشمىدى. ئەمما بۇ يىگىتلەرنىڭ بېشىغا چىگىۋالغان قىزىل ياغلىقى ئۇلارنىڭ كۆزىگە سىغمىدى.

مەجبۇرىي زورلار چېلىشىش بولۇۋاتقان مەيدانغا داۋراڭسىزلا يېتىپ بېرىشتى. چېلىشىشنىڭ قىزىقچىلىقىدا قالغان كىشىلەر ئۇلارغا ئانچە دىققەت قىلىپ كېتىشمىدى. مەجبۇرىي زورلار تاماشا كۆرۈۋاتقان كىشىلەر ئىچىگە تارقىلىشىپ ئەھۋالنى كۆزىتىشتى. ئەمما ئۇلار شۇنچە قاراپمۇ ئېسىلزادە ـ مۆتىۋەرلەر ئولتۇرغان ئورۇندىن سۇلتان مامۇتنى تېپىشالمىدى. ئۇلار بۇنىڭدىن غەلىتىلىك ھېس قىلىشىپ ئاستا ـ ئاستا بىر يەرگە توپلاندى. مەجبۇرىي زور ئۇلارغا ئىشارەت قىلىپ توپلانماسلىقنى ئۇقتۇردى ۋە يېنىدىكى دېھقان سۇپەت كىشىدىن ئاستا سورىدى:

ــ ئاكا، بۇ چېلىشىشقا ۋاڭ خوجامنىمۇ قاتنىشىپ چېلىشىش بەك قىزىپ كېتىدىغان بولدى، دەپ ئاڭلىۋىدۇق، ۋاڭ خوجام كۆرۈنمەيدىغۇ؟

ئۇ كىشى مەجبۇرىي زورغا ئەمەس، ئەتراپىغا بىر قۇر قارىۋېتىپ تەنە قىلىپ ئاستا دېدى:

ــ بىلمەيلا ئۇنى؟ ئۇزە چېلىشىشقا ئەمەس، قىز ـ جۇۋانلار بىلەن چېلىشقىلى كەلگەن بولمايزە. چېلىشىش كۆرىمىز دەپ كېلىپزە، بالادا قالدى بىچارە مەزلۇملار.

ئۇ كىشى شۇنداق دەپ تۇگمەننىڭ كەينىدىكى سۇ توپلىنىدىغان كۆلچەكنىڭ يېنىدىكى دەرەخلىكنى كۆرسەتتى.

مەجبۇرىي زور سۇلتان مامۇتنىڭ چېلىشىشنى باھانە قىلىپ كېلىپ، تويغا كەلگەن چىرايلىق قىز ـ چوكانلارنى مەجبۇرىي يىغۋېلىپ ئاشۇ دەرەخلىككە ھۇجرا ياستىپ ئەيش ـ ئىشرەت قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ غەزەپتىن تىترەپ كەتتى. ئۇ دەرھال يىگىتلەرنى يىغىپ ئۇلارنى بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلدى. بۇ

ئىشنى ئۇققان يىگىتلەر ئاچچىقتىن يېرىلغۇدەك بولۇشۇپ تۇرالماي قېلىشتى.

ــ مۇنداقمۇ ھەددىدىن ئاشقان بارمۇ؟! ــ دېدى زاكىر شاڭيۇ قولىنى خۇرجۇندىكى خەنجەرگە سۇنۇپ، ــ ئاكا، تازا پەيتى ئىكەن، شۇ تاپتا ئۇ مەلئۇننىڭ ئىشرەتخانىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئىشنى تۈگىتەيلى.

ــ مەيلى، يىگىتلەر تەييارلىنىڭلار! ــ دېدى مەجبۇل زور قەتئىيلىك بىلەن، ئاندىن ئۇ بىر يىگىتكە بۇيرىدى، ــ سەن دەرھال بېرىپ دېھقانسۇدىكى يىگىتلەرگە ئېيىت. ئۇلار ھوشيار بولۇپ تۇرسۇن!

ئۇ ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ تۇرۇشىغا توي ئىگىلىرىدىن بىرى كېلىپ مەجبۇل زورغا پىچىرلىدى:

ــ سىلىگە ئايرىم گەپ بار ئىدى.

مەجبۇل زور ئۇ كىشىنىڭ ئىلتىجا ۋە ئەندىشە ئىپادىلىنىپ تۇرغان چىرايىغا بىر پەس قارىۋەتكەندىن كېيىن «بېرىپ كېلەي» دەپ قالغانلارنى تۇرۇشقا ئېيتىپ، ئۇ كىشىنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. ئۇلار مېۋە ــ چېۋە، يېمەك ــ ئىچمەك قاچىلانغان ئىككى ھارۋىنىڭ دالدىسىغا كەلگەندە توختىدى. ئۇ يەردە توي ــ تۆكۈن ئىگىلىرىگە خاس خىلى ئەپلىك كىيىنگەن بىر كىشى تىتىلداپ، ئالاقزادە بولۇپ تۇراتتى. بۇ كىشى مۇشۇ تويىنىڭ ئىگىسى ئادىل قاغا دېگەن كىشى ئىدى. ئۇ كىشى مەجبۇل زورنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ ئالدىدا پوككىدە تىزلاندى.

ــ ھوي، نېمە قىلغانلىرى بۇ ئاكا؟ ــ دېدى مەجبۇل زور ھودۇقۇپ ۋە ئۇ كىشىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇشقا ھەرىكەت قىلدى. ئەمما ئادىل قاغا ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇرغۇزۇشىغا يول قويماي ئۆز گېپىنى قىلىۋەردى:

ــ ئۇكام، سىلىدىن ئۆتۈنەي، بۇگۈن ۋاڭ خوجامغا چېقىلمىساڭلار!

بولۇۋاتقان ئىشلار، مىش ــ مىش پاراڭلار ۋە تۇرلۇك

ئالامەتلەردىن توي ئىگىلىرى بۇگۈنكى ئىشتىن بايا خەۋەر تاپقاندى.

مەجبۇل زور بۇ گەپكە ھەيران قالدى. ھەممە كىشى سۇلتان مامۇتنى بېشىنى يېسىكەن دەۋاتسا، بۇ كىشى ...

ــ قارىسىلا پالۋان ئۇكام، بۇ تۇنجى ئوغلۇمنىڭ تويى ئىدى. شۇڭا چېلىشىش قىلىپ، تويىنى قىزىسۇن دەپ مىڭ تەستە ۋاڭ خوجامنى بۇ تويغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەنىدىم. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۆزلەمۇ كۆرگەنلا، بۇ تويغا يەنە لۇكچۇن، تۇيۇق، ياڭخىي، قاراغوجا، ئاستانىلەردىنمۇ يۇرت كاتتىلىرىنى، ئەھلى ئىلمىي ئادەملەرنىمۇ چاقىرغانىدىم. ئەگەر، سىلى بۇ يەردە بىرەر ئىش چىقىرىپ قويسىلا جەمەتىمىزنىڭ ئىناۋىتىغىمۇ مەيلى، بېشىمنىمۇ ساقلاپ قالالمايمەن. بۇنى سىلى ئوبدان بىلىلا ئۇكام. شۇڭا بىر رەھىم قىلىپ تويىمىزنىڭ تىنچ ـ ئامان ئۆتۈپ كېتىشىگە بىر راپاۋەت قىلغان بولسىلىرى. سىلىدىن ئۇ ئالەم ـ بۇ ئالەم رازى بولۇپ كەتسەك، بىزدىن يانمىسا ئۇلۇغ ئاللادىن يانا ئۇكام.

بۇ گەپلەرنى دەپ بولغۇچە ئادىل قاغىنىڭ كۆز ياشلىرى تارامىلاپ ئاقتى، بېشى بولسا تېخىمۇ ئېگىلىپ پېشانىسى يەرگە تېگەي دەپ قالدى. بۇنى كۆرگەن مەجبۇل زورنىڭ يۈرىكى ئېچىشتى، ئاتا دېمەت بىر ئادەمنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇشى ئۇنىڭ يۈزىنى چىمىلدىتۇەتتى. شۇڭا ئۇ ئادىل قاغىنى يۆلەپ تۇرغۇزدى ۋە:

ــ بولدى، سىز دېگەندەك بولسۇن ئاكا. چېلىشىش بولمۇەرسۇن، تۇگىگەندە ... ئەمەلىيەتتىمۇ بۇ ئىبلىس تويغا كەلمەپتۇ.

بۇ گەپ بىلەن دەسلەپ يېنىك تىن ئالغان ئادىل قاغا ئاخىرقى «ئەمەلىيەتتىمۇ بۇ ئىبلىس تويغا كەلمەپتۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ گۇناھكار كەبى بېشىنى تۆۋەن سالدى. مەجبۇل بۇنى چۈشىنىپ كەينىگە ياندى، ئەمما بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ

كەينىگە بۇرۇلدى:

— بىر گەپ ئاكا، بىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىمىزنى بىرسىگە تىنىپ سالماڭ. چېلىشىش تۈگىسە ۋاڭنىڭ يولىغا قاراپ تۇرماي ئۆيگە قايتىپ تويىڭىزنى داۋام قىلىۋېرىڭ، ھە راست، سىلى خۇش بولىدىغانلا ئىش بولسا مانا مەنمۇ چېلىشىشقا چۈشۈپ بېرەي.

— ماقۇل ئۇكام، ماقۇل! — دەپ خۇشال بولۇپ كەتتى ئادىل قاغا. بۇ چاغدا مەجبۇل زورنىڭ چېلىشىش خۇمارى تۈتۈپ قالغاندى. ئۇ بېرىپ يىگىتلەرگە بولغان ئەھۋالنى ئېيتتى ۋە ئاخىرقى ئويىنى بايان قىلدى. چېلىشىشنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ يىگىتلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزلىرىنىڭ نېمە قىلغىلى كەلگەنلىكىنى ئۇنتۇشقاندەك مەجبۇل زورنى چېلىشىشقا چۈشۈشكە ئۇندەشكە باشلىدى.

— بوپتۇ، — دېدى مەجبۇل زور ئېتىنى بىر يىگىتكە ئوبدان قاراشقا تاپىلاپ تاپشۇرۇپ، — بۇگۈن كالا بېشىنىمۇ، ۋاڭنىڭ بېشىنىمۇ ئېلىپ قايتايلى. ئەمما بىر يەرگە توپلىشىپ ۋارقىراشماڭلار، بولمىسا باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويىمىز.

ئۇلار بىردەم تاماشا كۆرگەندىن كېيىن كالا بېشىغا چېلىشىش باشلىنىپ كۈچتۈڭگۈر بىر يىگىت قۇملۇق مەيدانىنى چۆرگىلەپ ھەيۋە كۆرسەتكىلى تۇردى. بىر چاغدا ئۇ پالۋان ھېچكىمنىڭ مەيدانغا چۈشمىگىنىنى كۆرۈپ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇۋېلىپ يۇڭلۇق مەيدىسىگە قۇم سۇركەشكە باشلىدى. شۇ چاغدا مەجبۇل زور ئوتتۇرىغا چۈشتى. ئۇلار دەسلەپ يالغان ھەربكەتلەر بىلەن بىر - بىرىنىڭ كۈچىنى، پەنتىنى سىناپ بېقىشقاندىن كېيىن كۈچ كۆرسىتىپ، تۇرلۇك پەنتىلەرنى ئىشلىتىشىپ تىركىشىپ بىر - بىرىگە بوي بەرمەي چېلىشقىلى تۇردى. ئۇلارنىڭ تىركىشىشىنى كۆرگەن كىشىلەر «ياپىر»، «ئەيۇھەننەس» دەپ قېلىشتى. ۋاقىت ئۇزارغانچە بايىقى پالۋان،

هالسىزلىنىشقا باشلىدى.

بۇ چاغدا ۋاقىتلىق ھۈجىرىدا نازۇ كەرەشمىلىك بىر سەتەڭ بىلەن كەيپ قىلىپ ئەمدىلا شەھۋانىي نەپسى قۇتراپ، سەتەڭنىڭ «مېنى چىقىرىۋېتىڭلار» دەپ ۋارقىراۋاتقانىدەك چىڭگىدە تومپىيىپ تۇرغان كۆكسىدىن كۆزىنى ئۈزەلمەي قالغان سۇلتان مامۇت ھەرەمچىسىگە شەھۋەت نۇرلىرى بىلەن تولغان كۆزىنى تىكتى. ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ كۆنۈپ كەتكەن ھەرەمچىسى ھۈجرىنىڭ سىرتىغا ماڭدى:

— خوجام خىرىس قىلدى!

شۇنىڭ بىلەن كېنىزەكلەر ۋە باشقىلار ھۈجرىنىڭ سىرتىغا چىقىپ تەتۈر قارىشىپ تۇردى. دەل شۇ چاغدا «ۋاڭ خوجام، ۋاڭ خوجام» دەپ ۋارقىرىغىنىچە بىر غالچا يۈگۈرۈپ كەلدى، ئەمما ئۇنى ھەرەمچى تورۇپلىپ سىرلىق كۈلۈپ پىچىرلىدى: «بولدى كىرمە، بېگىم ھازىر خىرىس قىلمۇاتىدۇ.»

بىراق، غالچا ئۇنىڭ سۆزىگە ئېرەن قىلمىغاندەك:

— چېلىشىش باشلانغاندىلا ۋاڭ خوجام مېنى «چېلىشچىلار كالا بېشىغا چېلىشقاندا نېمىلا بولسۇن ماڭا خەۋەر قىل» دەپ چېلىشچىلارغا قاراپ تۇرۇشقا بۇيرۇغان، — دېدى مەغرۇرلۇق بىلەن. شۇنىڭ بىلەن ھەرەمچى يۈزىنى پەردىگە يېقىن ئەكېلىپ ئېھتىيات بىلەن ئاستا دېدى:

— ۋاڭ خوجام، كالا بېشىغا چېلىشمۇېتىپتۇ.

ئىچىدىن شاپۇر ـ شۇپۇر قىلغان ئاۋازدىن كېيىن سەتەڭنىڭ:

— ئەمدى بولمۇۋىدى ... نەگە بارىلا؟ — دېگەن نازلىق ۋە نارازلىق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئازدىن كېيىن پەردە قايرىلىپ تۇمقىنىڭ ئاستىدىن تازلىرىنىڭ ئورنى كۆرۈنۈپ قالغان ۋاڭنىڭ بېشى كۆرۈندى.

— قاچان باشلاندى؟ — دەپ سورىدى ۋاڭ سەل ناخۇشلۇق بىلەن.

ـــ ئاخىرقى ئىككىسى قالدى، تازا تۇتۇشۇۋاتىدۇ، ـــ دېدى غالچا ۋاڭنى قىزىقتۇرۇش تەلەپپۇزىدا سۆزلەپ. تۇرقىدىن ئۇنىڭ ۋاڭنى بىرەر قېتىم خۇش قىلىپ ئىنئام ئېلىش تەمەسىدە بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

ۋاڭ ھۇجرا ئىچىگە بىر قارىۋېتىپ ئىچىگە بىر تىندى ۋە چېلىشىش بولۇۋاتقان يەرگە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا غالچا ئەگەشتى، ئارقىسىدىن بىرنەچچە نۆكەر ماڭدى.

بۇ چاغدا مەجبۇل زور ھېلىقى پالۋانىنى يىقىتىپ كالا بېشىنى ئالغانىدى. شۇ خۇشاللىقتا ۋە ئۇزۇندىن بۇيانقى ئادەتلىنىش بويىچە يىگىتلەر بايىقى ئاگاھلاندۇرۇشنى ئېسىدىن چىقىرىپ مەيدانغا يوپۇرۇلۇپ چۈشۈشتى. مەجبۇل زورمۇ كالا بېشىنىڭ خۇشلۇقى ۋە ھاياجىنىدا ئۆزىنىڭ بۇيرۇقىنى ئۆزىمۇ ئۇنتۇپ، تەنتەنە قىلىپ كېلىۋاتقان يىگىتلەرنى كۆرۈپ ئۆزىنى تۇتالماي كالا بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى. يىگىتلەر كېلىپلا مەجبۇل زورنى كۆتۈرۈۋېلىشتى ۋە مەيدانىنى ئايلىنىپ قىيقاس ـ چۇقان بىلەن تەنتەنە قىلىشقا باشلىدى.

دەرەخلىكتىن ئەمدىلا يېتىپ چىققان سۇلتان مامۇت ۋاڭ قىيقاس ـ سۈرەنىنى ئاڭلاپ مەيدانغا سىنچىلاپ قارىدى ۋە بىر توپ قىزىل ياغلىقلارنى كۆرۈپ كۆڭلى ئۆيگەندەك بولدى. ئاندىن يەنە بىر قانچە قەدەم مېڭىپ قىزىل ياغلىق چىگىشالغان يىگىتلەر كۆتۈرۈۋالغان يەنە بىر قىزىل ياغلىق چىگىشالغان يىگىتكە سىنچىلاپ قاراپ يۈرىكى «قارتتىدە» قىلىپ قالدى. ئۇ مەجبۇل زورنى تونۇۋالغانىدى. ساراسىمىدە قالغان سۇلتان مامۇت دەرھال كەينىگە ياندى. ئۇ پۈت ـ قوللىرى تىترىگەن ھالدا دەرەخلىككە ئارانلا بېرىۋالدى. بىر مۇدھىش قورقۇنچ ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىپ ياندا قويغانىدى. ئۇ ئالدىرىغىنىچە بېرىپ ھەرەمچىسىدىن سورىدى:

ـــ كاھلار قېنى، ھېممىت كاھ قېنى؟

ۋاڭنىڭ بىردەمدىلا تۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ھەرەمچى

قورقۇپ كەتتى. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ كەتكەن كىشىنىڭ قانداق ئاقىۋىتكە قالىدىغانلىقى بۇ ھەرەمچىگە تولىمۇ ئايان ئىدى. شۇڭا ئۇ تولىمۇ ئېھتىيات بىلەن تەستە دېدى:

— ۋاڭ خوجامنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن سىركىپتىكى تويغا كەتتى.

— باشقا نۆكەرلەرچۇ؟

— ئۇلارمۇ شۇ توي ...

— ھېمىت كاھچۇ؟

— ساربخان ئىككىسى يوقغىلى نېكەم.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان سۇلتان مامۇت «خەپلەپ» ساقىلىنى سىقىمىلاپ بىر پەس تۇرۇپ قالدى، ئاندىن خەۋەرچىسىنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. شۇندىلا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرگەن ھەرەمچى يېنىك «ئۇھ» تارتىپ قويۇپ سۇلتان مامۇتنى ۋە بىرنەچچە نۆكەرنى باشلاپ دەرەخلىكنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە قاراپ ماڭدى ۋە:

— خوجام، ئۇلارنى قانداق قىلىمىز؟ — دېدى بىر چەتتە تۇرغان ئىككى كېنىزەك بىلەن ئالدىدىكى تاتلارغا قولىمۇ ئۇزارتماي يېپشى قۇرۇغان كۆزلىرىدىن بىچارىلىك چىقىرىپ ئامالسىزلارچە ئولتۇرغان قىزلارنى كۆرسەتىپ.

— كېنىزەكلەر بىر ئامال قىلىپ ئوردىغا قايتسۇن، قالغانلار ... قالغانلارغا ئىجازەت!

بۇنى ئاڭلىغان قىزلارنىڭ پۈت ـ قولىغا غايىبتىن كۈچ ـ قۇۋۋەت كىرگەندەك ئورۇنلىرىدىن سەكرەپ تۇرۇشۇپ ھەممىسى بىر تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى ۋە بىردەمدىلا ئۆزلىرىنىڭ بەختىگە قارا قولىنى سۇنماقچى بولۇپ تۇرغان بۇ جايدىن يىتتى. شۇ چاغدا يېتىپ كەلگەن عالچا سۇلتان مامۇتنىڭ يېنىغا ئالدىراپ يېتىپ كەلدى:

— ۋاڭ خوجام ...

ئەمما، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرى چىقمايلا سۇلتان مامۇت

ئۇنى قوپال سىلكىۋەتتى:

— يوقال!

غالچا بۇ غەزەپتىن خۇددىنى يوقىتىپ جايىدا تۇرۇپلا قالدى. سۇلتان مامۇتلار دەرەخلىكتىن چىقىپ بۇغدايلىقنىڭ نەم ئېرىقىغا چۈشتى ۋە بىردەم مېڭىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

چېلىشىش ئاخىرلاشتى. ئادىل قاغىلار تۇغقانلىرى بىلەن كىشىلەرنى باشلاپ، توي بولۇۋاتقان ئۆيگە قاراپ ئالدىراپ - تېنەپ مېڭىشى بىلەن، مەجبۇرى زورلار دەرەخلىككە باستۇرۇپ باردى. ۋاقىتلىق ياسالغان ھۇجرا ئالدىدا غالچا ھاڭۋاققان ھالدا ئولتۇراتتى. مەجبۇرى زورلار ئۇنىڭ تۇرقىغا قاراپ بېقىپ، ئۇنىڭ بىلەن كارى بولماي ھۇجرىنىڭ پەردىسىنى قايرىدى. پەردە قايرىلىشى بىلەن ئىچىدىن تاقەتسىزلىك ۋە سەل ئاغرىنىش ئارىلاشقان ئاۋاز ئاڭلاندى:

— ئەمدى كەللىمۇ بېگىم، ئادەمنى بۆلەكچە قىلىپ قويۇپ ...

يېرىم يالىڭاچ بولۇۋالغان ئۇ سەتەڭ قوراللانغان، كۆزلىرى غەزەپتىن ئوت بولۇپ يانغان كىشىلەرنى كۆرۈپ «ۋاي، ئاتام» دېگىنىچە تاۋار كۆرپىلەر ئىچىگە ئۆزىنى ئاتتى. مەجبۇرى زور ھۇجرا ئىچىگە قىسقا ۋاقىت نەزەر سېلىپ ئۆتتى: بۇ گەرچە ۋاقىتلىق ياسالغان ھۇجرا بولسىمۇ شاھانە بېزەلگەن. تاۋار يوتقانلار سېلىنغان كارىۋاتنىڭ يېنىدىكى شىرەگە تۇرلۇك نازۇ نېمەتلەر تىزىۋېتىلگەن، شىرەنىڭ بىر تەرىپىدە بىر نەچچە كومزەك مۇسەللەس بىلەن قۇۋۇەت ۋە شەھۋەت دورىلىرى كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى. بۇلارنى كۆرۈپ مەجبۇرى زور سەسكەندى ۋە دەرھال كەينىگە يانىدى.

شۇ چاغدىلا ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بىلىپ غال - غال تىترەپ كەتكەن غالچا مەجبۇرلىنىڭ سوئاللىرىغا تېزرەك جاۋاب بېرىپ ئۇلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇشنىڭ كويىدا قالغانىدى:

— ۋاڭ قېنى؟
— كەتتى ... قاچتى.
— قاچان؟
— ھازىر.
— نەگە؟
— بۇغدايلىقنىڭ ئېرىقى بىلەن مۇشۇ تەرەپكە قاچتى.
— نەگە بارىدىغانلىقىنى بىلەمسەن؟
— ئوردىغا بارىدىغاندۇ؟

غالچىنىڭ ئەخمەقلەرچە دېيىلگەن بۇ جاۋابىنى ئاڭلاپ مەجبۇرىل زور يىگىتلەرگە ئىشارەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاتلىنىپ بۇغدايلىقنى ۋە تۇگمەننىڭ ئىچى - سىرتىنى، يېقىن ئەتراپتىكى قۇرۇشقا باشلىغان بىر كارىزنىڭ تىلمىلىرىنى ئاختۇرۇپ چىقتى. بىراق، سۇلتان مامۇتنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار «راستلا ئوردىغا كەتتىمۇ - يە؟ كەتكەن بولسىلا ...» دېيىشىپ دېھقانسۇ تەرەپكە ئات سېلىشتى.

ئۇلار دېھقانسۇغا بارغاندا مەتربەم زورلار خېلىغىچە تەخ بولۇپ تۇرۇپ بېقىپ ئەمدى تىتىلداشقا باشلىغانىدى. ئۇلار بايا كەلگەن خەۋەردىن «سۇلتان مامۇت ئاسانلا تۇتۇلىدىغان بولدى» دەپ ئويلاشقان بولسىمۇ، خەۋەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مۇلچىرىدىكىدىن خېلى كۆپ ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ كەلمىگىنىگە ئىچى پۇشۇپ كېتىشكەنىدى.

مەجبۇرىل زور ئۇلارغا بولغان ئەھۋالنى قىسقىلا دەپ ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن يىگىتلەر ئوردىغا قاراپ تېز ئىلگىرىلەشتى. ئۇلار شەھەر ئەتراپىدىكى يىگىتلەر بىلەن ئۇچراشقاندا ئۇلار سۇلتان مامۇتنىڭ بۇ يەردىن ئۆتمىگەنلىكىنى ئېيتىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار « ئۇ ھېيىلىگەر مەلئۇن باشقا قوۋۇق بىلەن كىرىپ كەتتىمۇ - يە؟» دېيىشىپ، ئوردىدا قالغان يىگىتلەردىن ئەنسىرىشىپ، ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ ئوردىغا ماڭدى.

3

ئۇلار ئوردىغا بارغاندا روزىمەت تەڭنە بىرنەچچە يىگىتنى ئوردا ئىشكىگە قارىتىپ قويۇپ، ئۆزى بىر چەتتىكى كۆتەك ئۈستىدە مۈگدەڭاتاتتى. نېرىدا بولسا سادىر يايى تېخىچىلا قورقۇنچتىن قۇتۇلالماي روھى چۈشكەن ھالدا ئولتۇراتتى. ئېگىز ئوردىدىكى نۆكەرلەر بولسا مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ، لېكىن ئوق چىقىرىشقا پېتىنىشالماي بىردە ئوردا ئىچىگە، بىردە يىراقلارغا قارىشىپ تۇراتتى. ئۇلار مەجبۇل زورلارنى كۆرۈپ جىددىيلىشىپ كېتىشتى.

مەجبۇل زورلارنى كۆرۈپ روزىمەت تەڭنەدىن بۇرۇن سادىر يايى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. ئاتنىڭ كىشنىشىدىن چۆچۈپ كۆزىنى ئاچقان روزىمەت تەڭنە كۆزىنى ئۇۋۇلاپ سىرلىق كۈلۈپ:

— سۇلتان بېگىم بىلەن تەڭ مەشرەپ ئويناپ كەلدىڭلارمۇ نېمە؟ — دەپ چاقچاق قىلدى. بۇ چاقچاقتىن سۇلتان مامۇتنىڭ ئوردىغا كەلمىگەنلىكىنى بىلىپ يەتكەن مەجبۇل زور چاقچاققا رايى بارماي روھى چۈشكەن ھالدا:

— ئۇ ھېيلىگەر تۈلكە تويدىن يوشۇرۇنچە قېچىپ كېتىپتۇ، — دېدى ۋە بولغان ئەھۋاللارنى دەپ بەردى. ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ «ھەي ...» دەپ بىرئاز تۇرۇپ قالغان پازىل پاختا:

— بولار ئىش بولۇپ بوپتۇ. ئەسلىي مەقسەت بويىچە ئىش قىلساق بولۇركەندۇق، — دېدى چوڭقۇر ئەپسۇسلىنىپ. بۇ گەپ بىلەن مەجبۇل زور قاتتىق پۇشايمان بىلەن لېۋىنى چىڭ چىشلىدى.

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دېدى روزىمەت تەڭنە بايا ئۆزى ئولتۇرغان كۆتەكنى قەھرى بىلەن يونۇغان پىچىقىنى ئۆتكىنىڭ قونچىغا تىقىۋېتىپ.

— ئەمدى بۇ يەردە تۇرغانىڭ پايدىسى يوق. سۇلتان مامۇت بەربىر بۇگۈن كەچكىچە كەلمەيدۇ. بۇ يەردە ساقلىساقمۇ بىلمۇۋالمدۇ. ئەڭ ياخشىسى، بىز قايتىپ كېتەيلى. ئۇ بىزنى كەتتى، قايتا كەلمىكى تەس، دەپ بىخۇدلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەتە ئۇ ئۆزىنى ئوڭشاپ شەنگەن، ئامباللارغا مەلۇم قىلىپ بولغۇچە ئەتە ئەتىگەندە باستۇرۇپ كېلەيلى، — دېدى پازىل پاختا ئەتراپلىق ئويلىنىپ. يىگىت باشلىرى بۇ تەكلىپكە قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن يىگىتلەر قايتىشقا تەرەددۇتلەندى. تېخىچىلا ئۆز - ئۆزىگە ئاچچىقلىنىپ تۇرغان مەجبۇرى زور سادىر يايىنى چاقىردى:

— سادىر، سەن گەپنى ئاڭلىدىڭ، بىز ئەتە يەنە ۋاڭنىڭ كاللىسىنى ئالغىلى كېلىمىز. بۇگۈن ساڭا رەھىم قىلغىنىمىزنى بىل. ئەگەر سەن ۋاڭغا بىزنىڭ پىلانىمىزنى دەپ قويساڭ، قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل.

بۇ چاغدا سادىر يايىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى. ئۇ ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ:

— ئىللا - بىللا دېمەيمەن! — دېدى ئۇ جېنىنىڭ ئامان قالغىنىدىن خۇش بولۇپ.

— ئەمسە نېمە دەيسەن؟ — دەپ سوردى پازىل پاختا سىناق نەزىرى بىلەن قاراپ.

— قوشۇن توپلاپ بىرەر ھەپتىلەردىن كېيىن كېلىدىغانغا پىلان تۈزدى دەيمەن، — دېدى سادىر يايى دەرھال كاللا ئىشلىتىپ.

يىگىتلەر ئوردىدىن چېكىندى. ئېگىز ئوردىدىكى نۆكەرلەر نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالماي شەھەردىن چىقىپ كېتىۋاتقان قوشۇنغا گاڭگىرىغانچە قاراپ قېلىشتى.

ئەتىگەندە جەڭگىۋار ھالەتتە شەھەرگە باستۇرۇپ كىرگەن يىگىتلەرنىڭ ئەمدى ھالى بوش، ئاتلىرىنىڭ يۈرۈشمۇ ئىگىلىرىنىڭ ھالىغا بېقىپ ئاستا ئىدى. توپنىڭ ئاخىرىدىراق

كېتىۋاتقان مەجبۇل زور ھەر قېتىم ئالدىدا كېتىۋاتقان بىر يىگىتنىڭ ئېتىنىڭ ئېگىرىگە ئېسىلغان، قىزىل شەلپەر چىگىلگەن كالا بېشىغا قارىغىنىدا ئاچچىقتىن ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولاتتى.

شۇ ئاخشىمى قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن چاقچاققىمۇ كۆڭلى تارتماي جىممىدە يېتىپ قېلىشتى. بۇنى كۆرگەن مەجبۇل زورنىڭ كۆڭلى باشقىچە بولۇپ، ئۇنىڭمۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن روزىمەت تەڭنىنىڭ ئاچچىقى كەلدى:

ــ نېمىگە سالپىيىشىپ كەتتىڭ؟ ئەتە ئۇرۇشىمىز دەۋاتساڭ، تاشقىمىزنى سىقىۋەتكەندەك مۇشۇنداق ياتساڭ ... خېمىردەك بوشاپ كەتكىنىنى بۇلارنىڭ ...

ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرى چىققۇچە پازىل پاختا ئېغىر ئاۋازى بىلەن چاقچاق قىلدى:

ــ بىزنى ساڭا سېلىپ قويغاندىكىن خېمىردەك يۇمشاپ كەتسەكمۇ كەتكەندىمىز.

بۇ چاقچاق روزىمەتنىڭ تەڭنە دېگەن لەقىمىگە تازا دەل كەلگەنىدى. بۇ گەپ بىلەن يىگىتلەر قاقاقلاپ كۈلۈشتى. ئەما، روزىمەت تەڭنىمۇ بوش كەلمىدى:

ــ ماڭا باشقىلارنى سالسىمۇ سېنى سالمىغاندۇ؟ بولمىسا خېمىر يۇغۇرغاندا بىرلا ھاسىرىسام ئاغزىمدىن چىققان يەلدە ئۇچۇپ كەتمەمسەن؟

بۇ چاقچاق بىلەن يىگىتلەرنىڭ روھى خېلى كۆتۈرۈلۈپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا يىغىلىشتى. چاقچاقلارنى ئاڭلاپ ياتقان مەجبۇل زور بۇ گەپلەرنىڭ ئاساسەن ئۆزى ئۇچۇن دېيىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ خىجىللىق ھېس قىلدى. «چۈنكى، ئۇ چېلىشىمەن دەپ ئىشنى بۇزغانىنىڭ ئۈستىگە، مانا ئەمدى سولىشىپ يېتىپ باشقىلارغا يامان تەسىر بەردى. قوزغىلاڭنىڭ بېشى تۇرۇپ بۇنداق ھالغا

چۈشۈپ قالسا ...» مەجبلىل زور بۇلارنى ئويلاپ راستتىنلا خىجىللىق ھېس قىلدى. شۇڭا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈشكە تىرىشىپ يىگىتلەرنىڭ قېشىغا باردى.

— ئەتە بىرىپ نېمىلا بولسا بىر ئۇرۇشلى ئاكا، — دېدى بىر يىگىت روزىمەت تەڭنىگە.

— شۇنداق قىلىنى، — دېدى يەنە بىر يىگىت، — بازار كۆرۈپ كەلگەندەك قايتساق ئادەمگە بىئەپ بىلىنمىدىكەن.

— بولىدۇ، — دېدى روزىمەت تەڭنە باشقىلارنىڭ بىر نېمە دېيىشىنى كۈتمەيلا، — ۋاڭنى يەنە تاپالمىساق ئېگىز ئوردىدىكى گۈيلارنى بىر ئامال قىلىپ شەرمەندە قىلىپ، ئېگىز ئوردىغا ئوت قويۇۋېتىمىز.

— ۋاھ، ئەجەب بەلەن گەپ قىلدىڭ ئاكا. شۇ ئېگىز ئوردا دېگەنگە بىر چىقىپ باققۇم بار ئىدى، — دېدى باشتىكى يىگىت. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ـ بۇ توختىماي گەپ قىلىپ قورۇنىڭ ئىچى قىزىپ كەتتى.

— مەجبلىل، شۇنداق قىلايلى، — دېدى روزىمەت تەڭنە ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە، — ئەتىمۇ مۇشۇنداق قايتىپ كەلسەك بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. ناۋادا ۋاڭ يەنە قېچىپ كەتسە، ئوردىغا بولسىمۇ ئوت قويۇپ ھەيۋىمىزنى كۆرسىتىپ قويايلى.

— شۇنداق قىلايلى، — دېدى پازىل پاختىمۇ، — شۇنداق قىلمىساق يىگىتلەرنىڭ باتۇرلۇقىغا تەسىر يېتىپ قالغۇدەك.

قالغانلارمۇ بۇ گەپكە قوشۇلدى.

4

ئەتىسى يىگىتلەر ناھايىتى جەڭگىۋار ھالەتتە ياڭخىيدىن چىقتى. ئۇ، شۇ ھالەتتە تېز يۈرۈش قىلىپ ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئالدىغا ئالدىنقى قېتىمقىدەك شەپە چىقارماي ئەمەس، قىيقاس ـ چۇقان، ھەيۋە بىلەن باستۇرۇپ باردى. ئۇلارنىڭ ھەيۋىسى تەسىر

قىلغانمۇ ئۇلار يېتىپ بېرىشىغىلا ئوردا ئىشكى چوڭ ئېچىۋېتىلدى. ئۇلار باستۇرۇپ كىرىپ داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ئوردا ئىچى تۇنۇگۈنكىدەكلا جىمجىتلىقتا پېتىپ تۇراتتى. ئېگىز ئوردىدا بولسا تۇنۇگۈنكى مىلتىقلىقلار كۆرۈنمەيتتى. روزىمەت تەڭنە ئوردا دەرۋازىسىنى ئېچىپ يۈگۈنۈپ تەزىم قىلىپ، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەۋاتقان دەرۋازا قوغدىغۇچىنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئېيتە، ۋاڭ نەگە كەتتى؟

— كەلمىدى.

— كەلمىدى؟!

— ھەئە، تۇنۇگۈن ئەتىگەن كەتكەنچە ھازىرغىچە كەلمىدى.

بۇ گەپ بىلەن يىگىتلەر نەچچە سېكۇنتقىچە نېمە قىلىشنى بىلمىگەلمەي تۇرۇپ قېلىشتى. ئاندىن ھەممىسى كېلىشۈالغاندەك روزىمەت تەڭنىگە قاراشتى.

— ئېگىز ئوردىدا كىم بار؟ — دەپ سورىدى روزىمەت تەڭنە يىگىتلەرنىڭ قاراشلىرىنى چۈشىنىپ.

— ھاشىم «پىشاپ» بار، — دېدى قوغدىغۇچى بېشىنى كۆتۈرۈشكىمۇ جۈرئەت قىلالماي.

— پىشاپ؟! بۇ نېمە گەپ؟

— ئوردىنىڭ تارتما كۆۋرۈكىنى چۈشۈرۈپ ـ يىغىشقا مەسئۇل كىشى. ئۇ يەردە تولا تۇرۇپ ئىچى پۈشۈپ، ئۇيقۇسى كېلىپ كەتسە، ھەدەپ «پىشاپىم قىستاپ كەتتى» دەپ ھاجەتخانىغا كىرىۋېلىپ بىردەم ـ يېرىم دەم كۆزىنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالىدۇ. شۇڭا بىز ئۇنى ...

ئۇنىڭ سۆزى تۇگىگىچە يىگىتلەر كۈلۈشۈپ كەتتى. بۇنى ئاڭلاپ قوغدىغۇچى يېنىك بولۇپ قالغانمۇ، بېشىنى تەستە كۆتۈردى.

— بىر قوشۇق قېنىڭدىن كەچتىم. سەن بېرىپ دە، ئۇ كۆۋرۈكنى چۈشۈرسۇن.

قوغدىغۇچى «ماقۇل، ماقۇل» دېگىنىچە 41 تارتمىنىڭ يېنىغا باردى. ئۇ يۇقىرىغا قاراپ قولىنى كانايچە قىلىپ ۋارقىرىدى:

— هوي، هاشىم پىشاپ، هوي پىشاپ!

بىر چاغدا بىرىنىڭ يۈزى غىل ـ پال كۆرۈنگەندەك بولدى.

— بېشىم ئامان قالسۇن دېسەڭ، كۆۋرۈكنى چۈشۈر.

— كۆۋرۈكنى چۈشۈرسەمۇ بېشىم ئامان قالمايدۇ، — دېدى هاشىم پىشاپ بەربىر كېيىن ۋاڭنىڭ ئۆزىنى ئامان قويمايدىغانلىقىنى پۈرتىپ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ روزىمەت تەڭنە ئالدىغا ئۆتتى:

— هوي، پىشاپ! ئەگەر كۆۋرۈكنى چۈشۈرمىسەڭ، ئوردىغا چىقىپلىۋالىدىغان بولسام جەددى ـ جەمەتىڭنى ئامان قويمايمەن، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان پازىل پاختا بېشىنى چايقاپ كېلىپ ئۇنىڭ يېڭىدىن تارتىپ ئۇنى سۆزدىن توختاتتى ۋە:

— هاشىم بۇرادەر، سەن ئويلاپ باق، بىز ۋاڭنى يوقىتىمىز دەۋاتساق، سېنىڭ كۆۋرۈكنى چۈشۈرگىنىڭگە يەنە كىم ساڭا چېقىلالايدۇ؟ — دېدى. روزىمەت تەڭنىڭ سۆزى بىلەن بۇ گەپ دەرھاللا ئۇنۇمىنى كۆرسەتتىمۇ، غالىتەكلىك كۆۋرۈك ئاستا ـ ئاستا چۈشۈشكە باشلىدى. بۇنى كۆرگەن يىگىتلەر تارتمىغا يۈگۈرمەكچى بولۇۋىدى، روزىمەت تەڭنە ئۇلارنى توسۇۋالدى. كۆۋرۈك تولۇق چۈشۈپ بولغاندا روزىمەت تەڭنە ئۇنىڭغا بۇيرۇق قىلدى:

— هاشىم پىشاپ، پەسكە چۈش!

هاشىم پىشاپ پەستەكىلەرگە ئېھتىيات بىلەن قاراپ پەسكە چۈشتى. ئۇ 41 تارتمىنىڭ تۇۋىگە چۈشۈشى بىلەنلا روزىمەت تەڭنە كاپىلا قىلىپ ئۇنىڭ گەجگىسىدىن قامالالاپ تۇتتى.

— ماڭا ... ماڭا چېقىلمايمەن دېگەنغۇ؟

— قورقما، — دېدى روزىمەت تەڭنە تەمكىنلىك بىلەن، — بىزگە راستىنى ئېيت، ئۇستىدە كىم بار؟

— مەن راست ئېيتىمەن، سەن لەۋزىگىدە تۇرۇپ مېنى قويۇۋەت. ھازىر ئۇستىدە ئون نەچچە كېنىزەكتىن باشقا بىرەرمۇ ئەركەك ئۇجۇتى يوق.

— چىقىڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىلدى روزىمەت تەڭنە يىگىتلەر ئېگىز ئوردىغا قاراپ ئاتلىنىشتى. ئوردا ئۇستىگە چىققان يىگىتلەر لۇكچۇن شەھىرى ئىچىگە، يىراقلارغا ھەيرانلىقتا قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى. ھەتتا بەزى يىگىتلەر مىلتىقىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ قولى بىلەن يىراقنى كۆرسىتىپ ۋارقىرغىلى تۇردى:

— قاراڭلار، داۋۇ [1] ياڭخىيغۇ!

— ۋاي راست، تۇيۇق غوجامۇ ئوچۇقلا كۆرۈنىدىكەنغۇ!

بۇ ئالامەتلەرنى كۆرۈپ روزىمەت تەڭنىمۇ ھاياجانلىنىپ قالدى. بولۇپمۇ، ئۇ لۇكچۇن شەھەر ئىچىگە قاراپ ئىچىدە شۇنچە قاينىاق، ھەيۋەتلىك بىلىنىدىغان شەھەرنىڭ ئاددىيلا كۆرۈنۈۋاتقانلىقى قىزىقلا بىلىندى. ئەمما شۇ دەقىقىدە ئۇ تۇنۇگۈنكى ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ تېزلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى ۋە ۋارقىرىدى:

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر، ئاختۇرۇڭلار!

روزىمەت تەڭنىنىڭ قوپال ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ يىگىتلەر يەنە جىددىي ھالەتكە ئۆتۈپ ھۇجرىلارنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. روزىمەت تەڭنە سىرتتا تۇرۇپ نازارەت قىلغاچ ھۇجرىلاردىن غال ـ غال تىترەپ چىقىۋاتقان كېنىزەكلەرگە ۋارقىرايتتى:

— جان كېرەك بولسا دەرھال ئۆيۈڭلەرگە كېتىڭلار!

بۇ گەپ بىلەن تام، پېشايۋان، ئىشىك، پەنجىرىلىرى تۇرلۇك گۈل نۇسخىلىرى چىقىرىلىپ نەقىشلەنگەن ھۇجرىلاردىن بىر ـ بىرىگە باقماي چىقىشقان كېنىزەكلەر، ئالدىراشچىلىقتا چالا

---

[1] داۋۇ — ئاۋۇ.

چىگىلگەن بوپىلىرىنى قولتۇقلاشقانچە تۆۋەنگە قاراپ چېپىشتى.

ھەممە ئۆيلەر ئاختۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، روزىمەت تەڭنە كۆۋرۈككە كېلىپ تۆۋەندە تۇرغان مەجبۇلغا دوكلات قىلغانىدەك ئېيتتى:

— مەجبۇل زور، ۋاڭ يوقكەن، قانداق قىلىمىز؟

روزىمەت تەڭنىناڭ «مەجبۇل زور يەنىلا قوزغىلاڭچىلارنىڭ بېشى» دېگەننى ئەسكەرتىش ئۈچۈن مۇشۇنداق دەۋاتقىنىنى چۈشەنگەن مەجبۇل زورنىڭ ئىچىگە ئىسسىق بىر ئېقىم تارىغاندەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئارانلا ئېيتتى:

— ئوت يېقىڭلار!

يىگىتلەر ئالدىن تەييارلانغىنى بويىچە ئېگىز ئوردىغا ئوت يېقىۋەتتى. ئېسىل يوتقان ـ كۆرپىلەر، پۇختا نەقىشلىق قىلىپ ياغاچتىن ياسالغان جابدۇق ـ چارىلار، ئىشىك ـ دېرىزىلەر بىردەمدىلا ئوت ئىچىدە قالدى.

ئىشلار بىر ئاز بېسىقىپ، يىگىتلەر ئارام تېپىپ قېلىۋىدى، ئۇلار يەنە ئېگىز ئوردىنىڭ پارىڭىغا چۈشتى. بولۇپمۇ ئوردىنىڭ ئېگىزلىكى نۇرغۇن يىگىتنى ھەيران قالدۇرغانىدى.

— ئوردىنىڭ بۇنچىلىك ئېگىزلىكىنى پەقەت ئويلىمىغانىكەنمەن، — دېدى بىر يىگىت تېخىچىلا ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماي.

— شۇنچە ئېگىزلىكىگە باقماي چوڭلۇقچۇ!

— تۈيۈق خوجامۇ شۇنچە ئېنىق كۆرۈنۈۋاتسا ... ئەجەبمۇ سېلىنغان ئوردىكەن بۇ...

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە بىرى گەپكە لوقما سېلىپ مەزمۇنىنى بۇرىۋەتتى.

— ھە راست، ئاشۇ تۈيۈق خوجام بىلەن ھەرەمگە بارغىلى بولامدۇ؟

— نېمە دېگىنىڭ ئۇ؟ — دەپ سوردى ئاستانىلىك بىر يىگىتنىڭ بۇ گەپكە كۈلگىسى كېلىپ.

ـــ چوڭلاردىن شۇنداق ئاڭلىدىم. ئۇ خوجامدا بىر غار بار ئىكەن. ئۇ ئۇلۇغلىرىمىز ياتقان غار ئىكەن. شۇڭا ئىلىمده توشقان، نىيىتى تازا دۇرۇس كىشى شۇ غارغا كىرسە غاردىن بىر تۆشۈك ئېچىلىپ يول پەيدا بولىدىكەن. شۇ يول بىلەن ماڭسا ھەرەمگە بىرەمدىلا بارغىلى بولغۇدەك.

ـــ ئۇ غاردا ئۇلۇغلىرىمىز ياتقان بولسا راستتۇر.

ـــ پازىل ئاكا، بىلسەڭ بىزگە شۇ تۈيۈق خوجام ھەققىده سۆزلەپ بەرسىنا، ـــ دېدى بىر يىگىت بىر چەتتە خىيالغا پېتىپ تۇرغان پازىل پاختىغا. ئادەتتە سۆزلەش زۆرۈر دەپ قارىغان نەرسىلىرىنى پازىل پاختا ئانچە نېزىقاپ ئولتۇرمايلا سۆزلەۋېرەتتى.

ـــ ئۇ خوجامنىڭ ئەسلىي ئىسمى «ئەسھابۇلكەھف» دېيىلىدۇ. بۇ ئەرەبچە گەپ، مەنىسى «غاردىكى ساھابىيلار» دېگىنى، ـــ دېدى پازىل پاختا «ئەسھابۇلكەھف» ھەققىدىكى رىۋايەتنى باشلاپ:

قەدىمكى زاماندا لۇكچۇن ئەتراپلىرى پايانسىز كەتكەن يايلاق بولۇپ، قەبىلىلەر سۇ ۋە ئوت ـ چۆپ قوغلىشىپ، سۇيى ئەلۋەك، ئوت ـ چۆپى بولۇق جايلارنى ماكان تۇتۇپ، مال ـ چارۋا بېقىپ ھايات كەچۈرىدىكەن. ئادەملەر قەبىلىلەرگە بۆلۈنگەنكەن. شۇنداق قەبىلىلەرنىڭ بىرىدە دەقيانۇس ئىسىملىك بىر پادىچى بولغانكەن. دەقيانۇس شۇ زاماندىكى بىر قەبىلىنىڭ قۇلى بولۇپ، ئىتائەتمەنلىك بىلەن ئۆز خوجايىنىنىڭ پادىلىرىنى باقىدىكەن. دەقيانۇس مال ـ پادىلارنى بېقىپ نۇرغۇن يىللارنى ئۆتكۈزۈپتۇ.

بىر كۈنى كۈن پاتارغا يېقىن دەقيانۇس مالىلىرىنى ھەيدەپ مەھەللىگە كېتىۋاتقانكەن. پادىلارنىڭ كەينىدە كېتىۋاتقان بىر قويىنىڭ ئارقا پۇتى بىر تۆشۈككە كىرىپ قېلىپ، قوي پادىلىرىدىن ئايرىلىپ قاپتۇ. دەقيانۇس بۇ قويىنىڭ پۇتىنى تۆشۈكتىن تارتىپ چىقارغانكەن، قوم سىيرىلىپ تۆشۈك بارا ـ بارا چوڭىيىپتۇ. دەقيانۇس بۇ تۆشۈككە قىزىقىپ قاپتۇ. شۇڭا

قولى بىلەن تۆشۈكنى چوڭلاتقانىكەن، يانتۇ چېپىلغان ئۇزۇن بىر غار كۆز ئالدىدا ئايان بولتۇ. دەقىيانۇس غارغا كىرىپ ئالدىغا قاراپ مېڭىپتۇ ۋە بىر ئىشىككە يېتىپ بېرىپتۇ. ئىشىكنى شۇنداق ئاچقانىكەن، ئەيىۋەننەس، كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ئالتۇن ـ يامبۇلار، كۈمۈش تەڭگىلەر، تۈرلۈك زىبۇزىننەت، گۆھەر، ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىت، جاۋاھىرلارغا تولۇپ كەتكەن چوڭ بىر لەخمە ئۆيگە كىرىپ قاپتۇ. دەقىيانۇس تەڭرىنىڭ بۇ ئىلتىپاتىدىن ھەيرانۇ ھەس بولۇپ، ھوشىنى يوقتىپتۇ. ئۇ بىر ھازادىن كېيىن ئېسىگە كېلىپ، بۇ بايلىقنى قانداق ئېلىش توغرىسىدا ئويلىنىپتۇ ۋە ھازىرچە بۇ ئىشنى سىر ساقلاپ پەم بىلەن ئېلىپ كېتىش قارارىغا كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىشكىنى ئەسلىدىكى پېتىچە يېپىپ، ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزىنى ھىم قىلىپ ئېتىپتۇ ۋە بەلگە قىلىپ بىر تال پۆپۈكلۈك قومۇشنى سانجىپ قويۇپ، قويلىرىنى ھەيدەپ كېتىپتۇ.

دەقىيانۇس ئۆيگە بارغاندىن كېيىن، ئاخشىمى يېقىن ئاغىنىسىدىن تۆتنى چاقىرىپ، كۆرگەنلىرىنى ئۇلارغا ئېيتىپ بېرىپتۇ ۋە بۇ بايلىقنى قانداق ئېلىش، نېمىگە ئىشلىتىشنىڭ پىلانىنى تۈزۈپتۇ. دەقىيانۇس ئاغىنىلىرى بىلەن بايلىقنىڭ بىر قىسمىنى قۇللارغا تارقىتىپ بېرىپتۇ، بىر قىسمىغا قورال ـ ياراغ ياسىتىپتۇ. ئىشلار پىلان بويىچە جاي ـ جايىدا ئورۇندىلىپ، دەقىيانۇس باشچىلىقىدىكى قۇللار ئىسيان كۆتۈرۈپ، قەبىلە باشلىقىنى ئۇرۇق ـ جەمەتى بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. قەبىلە باشلىقىنىڭ پۈتۈن مال ـ مۈلكىنى قۇللارغا بۆلۈپ بېرىپ ئۇلارنى ئازاد قىلىپتۇ. قۇللار دەقىيانۇسنىڭ ئىخلاسمەن پۇقرالىرىغا ئايلىنىپتۇ. دەقىيانۇس ئۆڭكۈردىكى بارلىق مال ـ دۇنيانى ئېلىپ، ئۆزىگە چوڭ بىر شەھەر سالدۇرۇپتۇ. بۇ شەھەر دەقىيانۇسنىڭ شەھىرى دەپ ئاتىلىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەتراپىدىكى قەبىلىلەرنىمۇ ئۆزىگە قارام قىلىپ تېخىمۇ كۈچىيىپتۇ. ئاخىردا يۇرتىنى قاپتەك

قىلىپ پۈتۈن ئىقلىمغا ئۆزىنى «تەڭرى» دەپ جاكارلاپتۇ.

دەقىيانۇس دەۋرىدە يەمەن پادىشاھىنىڭ يەملىخا، يەكسەلمەينا، ياۋايۇيۇنۇس، ئازارپەت يۇنۇس، شادىيۇنۇس ئىسىملىك بەش ئوغلى بولۇپ، ئۇلار تەڭرىنىڭ مەۋجۇت ياكى مەۋجۇت ئەمەسلىكى توغرىسىدا كۆندە دەتالاش قىلىشىدىكەن. ئۇلار دەقىيانۇسنىڭ ئۆزىنى «تەڭرى» دەپ جاكارلىغانلىقىنى ئاڭلاپ، تەڭرىنى كۆرۈش ۋە ئۇنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن دەقىيانۇسنىڭ شەھىرىگە سەپەر قىپتۇ. بۇ بەش شاھزادە ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ، مىڭ بىر جەبىر - جاپالارنى تارتىپ، ئاخىر دەقىيانۇسنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ. بۇ شەھەرنى تەپسىلىي كۆزىتىپتۇ. دەقىيانۇس ھەرقايسى يۇرتلاردىكى قەبىلە باشلىقلىرى ۋە بايلارنى چاقىرىپ كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە قىمار ئويناىدىكەن، كۈندۈزى ئۇخلايدىكەن. قىزىقارلىق يېرى شۇكى، دەقىيانۇس قىمار ئويناىدىغان سارايىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئون ئىككىدىن 124 مۇشۇكنى سەپراس تىزىپ، تىك ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، مۇشۇكلەرنىڭ بېشىغا يانداۋرۇلغان چىراغلارنى قويۇپ قويىدىكەن. مۇشۇكلەر تاڭ ئاتقۇچە بېشىدىكى چىراغنى كۆتۈرۈپ تىك ئولتۇرىدىكەن. دەقىيانۇس بولسا باشقىلار بىلەن چىراغ يورۇقىدا قىمار ئويناىدىكەن. دەقىيانۇس بۇ كارامىتى ئارقىلىق ئۆزىنى ئىنسانلار ۋە بارلىق مەخلۇقات - مەۋجۇدادلارنىڭ تەڭرىسى دەپ ئىشەندۈرىدىكەن.

يەمەن پادىشاھىنىڭ شاھزادىلىرى دەقىيانۇسنىڭ بۇ كارامىتىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇنى سىناپ بېقىش قارارىغا كەپتۇ. ئەگەر دەقىيانۇس شاھزادىلەرنىڭ سىنىقىدىن ئۆتسە، ئۇنى تەڭرى دەپ ئېتىراپ قىلماقچى بولۇشۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھزادىلەر يەمەندىن كەلگەن بايلار سىياقىدا ياسىنىپ، دەقىيانۇسنىڭ ھۇزۇرىدا قىمارغا قاتنىشىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. دەقىيانۇس ئۇلارنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل كۆرۈپ، شاھ ئوردىسىغا تەكلىپ قىپتۇ. دەقىيانۇسنىڭ سارىيىدا قىمار

باشلىنىپتۇ. شاھزادىلەر ئوردىغا كىرىشتىن ئىلگىرى ھەربىرى بىرنەچچىدىن چاشقانىنى تۇتۇپ يەڭلىرىگە يوشۇرۇۋالغانىكەن. ئوردىدا قىمار تازا قىزىغان پەيتتە شاھزادىلەر چاشقانلارنى قويۇۋېتىپتۇ. چاشقانلار تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىشىپتۇ. بېشىغا ياندۇرۇلغان چىراغ قويۇلۇپ ئۆگىتىلگەن بۇ مۇشۇكلەر چاشقانىنى كۆرۈش بىلەن خۇيى تۇتۇپ، بېشىدىكى چىراغلارنى ئۆرۈگىنىچە چاشقانلارغا ئېتىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆينىڭ ئىچى قاراڭغۇ بولۇپ قىمار بۇزۇلۇپتۇ. مات بولغان دەقىيانۇس دەرغەزەپكە كەپتۇ. شاھزادىلەر بولسا پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ئوردىدىن چىقىپتۇ ۋە دەقىيانۇسنى ئازدۇرۇش ئۈچۈن شەرققە قاراپ قېچىپتۇ. قېچىپ ئاخىر دەقىيانۇس شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى تۈيۈق دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىغا ئولىشىپتۇ. دەريا بويىدا ئولتۇرۇپ يۇز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇشۇپ قورساقلىرىنى تويغۇزۇپتۇ ۋە قەيەرگە قېچىشنى مەسلىھەتلىشىپتۇ. شاھزادىلەر بىردەك: «باشقا يەرگە ماڭساق تۈيۈلۈپ قالىمىز، دەريانى بويلاپ تاغ ئېغىزى تەرەپكە ماڭغىنىمىز تۈزۈك» دەپ قارار قىلىشىپتۇ. ئۇلار شۇ يەردە تاڭ ئاتقۇزۇپ، ئەتىسى تاغ ئېغىزىغا قاراپ يول ئاپتۇ (كېيىنكى دەۋرلەردە شاھزادىلەر مەسلىھەت قىلىشقان ئاشۇ يەرنى كىشىلەر ئۇلۇغلاپ «مەشھەت خوجام» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مازار بىنا قىلغانىكەن. بۇ يەر ئەسلىدە شاھزادىلەر مەسلىھەت قىلىشىپ بىر كېچە قونغانلىقى ئۈچۈن «مەسلىھەت خوجام» دەپ ئاتالغانىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تۈيۇق دېيارىدىكى ئادەملەرنىڭ تىل شېۋىسىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن «مەشھەت خوجام» دەپ ئاتىلىدىغان بولغانىكەن. تۈيۇق يېزىسىدىكى شا كەنت تەۋەسىدە ھېلىمۇ «مەشھەت خوجام» دەپ ئاتىلىدىغان يەر بار).

شاھزادىلەر قاچقاندىن كېيىن دەقىيانۇسنىڭ چاپارمەنلىرى ئۇلارنى قوغلاپتۇ. ئۇلار شاھزادىلەر غەربكە قاراپ قاچقان بولۇشى مۇمكىن، دەپ قاراپ كۈنپېتىشنى ئىزدەپتۇ. ئەمما كېچىچە

ئىزدەپمۇ تاپالماپتۇ. ئەتىسى يەرگە يورۇق چۈشكەندە چاپارمەنلەر شاھزادىلەرنىڭ شەرقتە ماڭغان ئىزىنى تېپىپ تۈيۈقسىز قاراپ يۈرۈش قىپتۇ.

شاھزادىلەر ئېغىزغا قاراپ كېتىۋاتقاندا، يولدا دەقىيانۇسنىڭ پادىسىنى باقىدىغان پادىچى قۇل كەشپۈتەت يۇنۇس ئۇچراپتۇ. پادىچى ئۇلاردىن قەيەرگە سەپەر قىلغانلىقىنى سوراپتۇ. شاھزادىلەر «تەڭرىنى ئىزدەپ ماڭدۇق» دەپ جاۋاب بېرىشىپتۇ. پادىچى شاھزادىلەرگە «مەن يول باشلىغاچ سىلەرگە ھەمراھ بولۇپ، تەڭرىنى بىللە ئىزدىگەن بولسام» دەپتۇ. شاھزادىلەر پادىچىنىڭ تەلىپىنى ماقۇل كۆرۈپتۇ. پادىچى مالالارنى تاشلىۋېتىپ شاھزادىلەرگە يول باشلاپ مېڭىپتۇ. ئويلىمىغاندا ئۇلارنىڭ كەينىدىن پادىچىنىڭ ئىتى قىتمىرمۇ بىللە ئەگىشىپ مېڭىپتۇ. شاھزادىلەر: «ئەگەر ئىتنى ئېلىۋالساق، قاۋاپ قويسا تۈيۈلۈپ قالىمىز. شۇڭا ئىتنى ھەيدىۋېتەيلى» دەپتۇ (بەزىلەر شاھزادىلەرنىڭ ئىككىسى قېتىم «تۈيۈلۈش» سۆزىنى ئىشلەتكەنلىكى نۇقتىسىدىن «تۈيۈق» دېگەن نام مۇشۇنداق قويۇلغان، دېيىشىدۇ). پادىچى ئىتنى قوغلاپتۇ. لېكىن ئىت داۋاملىق ئەگىشىپ مېڭىۋېرىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ئىتنىڭ بىر پۇتىنى ئۈزۈپ سۇندۇرۇۋېتىپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئىت ئۈچ پۇتلاپ دىگگوسلاپ مېڭىپ ئۇلارغا ئەگىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى كېلىپ، ئىتنىڭ تۆتىلا پۇتىنى سۇندۇرۇۋېتىپتۇ. لېكىن ئىت دومىلاپ ئۇلارغا ئەگىشىپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىچى ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولغانىكەن، ئىت دەرھال زۇۋانغا كېلىپ: «ئى ئىنسانلار، سىلەر تەڭرىنى ئىزدەپ كېتىۋاتسىلەر، مېنىمۇ تەڭرى يارالقان، شۇڭا مەنمۇ سىلەر بىلەن تەڭرىنى ئىزدەپ بارسام بۇنىڭ نېمە گۇناھى بار؟» دەپ كۆزلىرىدىن مۆلدۈرلەپ ياش تۆكۈپتۇ. ئۇلار ئىتنىڭ ئىلتىجاسىدىن تەسىرلىنىپ، ئىتنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ساھابىلەر ئالتە ئادەم، بىر ئىت تۈيۈق ئېغىزغا

قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار تۈيۈق ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەندە، دەقىيانۇسنىڭ چاپارمەنلىرى ئۇلارنى قوغلاپ كەپتۇ. شۇ چاغدا بىر كارامەت يۈز بېرىپتۇ. تۈيۈق ئېغىزىنىڭ غەربىي يان باغرىدا بىر ئۆڭكۇر نامايان بوپتۇ. ساھابىلەر ئىتتىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆڭكۇرگە كىرىپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئاپتۇ. ساھابىلەرنى قوغلاپ كەلگەنلەر تاغ ئېغىزىنىڭ ئىچىدە تەرەپ ـ تەرەپنى ئىزدەپتۇ. ئۇلار ھېلىقى ئۆڭكۇرنىڭ يېنىغا كەلگەنىكەن، ئادەمزاتنىڭ ئىزى كۆرۈنمەپتۇ. ئۆڭكۇرنىڭ ئاغزىغا بولسا ئۆمۈچۈكلەر تور تارتىپ، كۆك كەپتەرلەر ئۇۋا ياساپ، ساھابىلەرنى ئۆڭكۇرگە يوشۇرۇپتۇ. دەقىيانۇسنىڭ چاپارمەنلىرى تاغ ئېغىزىنى شۇنچە ئاختۇرۇپمۇ تاپالمىغاندىن كېيىن، غولنىڭ شەرق تەرىپىدىكى چوقىقىغا ئۆي ياساپ ساھابىلەرنى كېچە ـ كۈندۈز كۆزىتىپتۇ. كېيىن نەغمە ـ ناۋا قىلساق شاھزادىلەر ئويۇن ـ تاماشىغا قىزىقىپ چىقىشى مۇمكىن، دەپ 41 كېچە ـ كۈندۈز مەشرەپ ـ مېلىس ئۆتكۈزۈپتۇ. بىراق، ساھابىلەرنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەپتۇ. دەقىيانۇسنىڭ چاپارمەنلىرى ئۈمىدسىزلىنىپ قايتىپ كېتىپتۇ (تۈيۈق ئېغىزىنىڭ شەرقىي يان باغرىدا كىشىلەر تەرىپىدىن «خان ئوردىسى»، «مېلىسخانا» دەپ ئاتىلىدىغان جايلار ھېلىمۇ بار ئىكەن).

ئالتە نەپەر ساھابە ۋە قىتمىر دەپ ئاتىلىدىغان ئىت ئۆڭكۇرگە يوشۇرۇنغاندىن كېيىن، بەخىرامان ئۇخلاپتۇ. ئۇلارنىڭ ئۈيقۇسى قېنىپ، قورسىقى ئېچىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپتۇ ۋە يەيدىغان نەرسە ئەكېلىش ئۈچۈن كىچىك بىر بازارغا بېرىپتۇ. ئەمما ناۋايىلار ئۇلارنىڭ قولىدىكى يارماقنى كۆرۈپ كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ ۋە: «بۇ يارماقلار دەقىيانۇسنىڭ ۋاقتىدىكى يارماق ئىكەن، بۇ يارماقلار ئۆتمەس بولغىلى 309 يىل بولدى» دەپتۇ. ساھابىلەر بۇنىڭغا ئىشەنگۈسى كەلمەي سۈرۈشتۈرسە، دەقىيانۇسنىڭ ئۆلگىنىگە 300 يىلدىن ئاشقانىكەن. ئەمما، ساھابىلەرگە پەقەت بىر كېچە ـ كۈندۈز ئۇخلىغاندەك تۇيۇلۇپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئامالسىزلىقتىن ئازراق يەيدىغان نەرسە تېپىپ غارغا قايتىپ كېتىپتۇ. ساھابىلەرنىڭ تەڭرىنى سېغىنىپ تارتقان جەبىر ـ جاپالىرى تەڭرىنى تەسىرلەندۈرۈپتۇ. تەڭرى غار ئىچىدىن غايىبانە يول بېرىپ، ئۇلارنى ئامان ـ ئېسەن يەمەنگە يەتكۈزۈپ قويۇپتۇ. يەنە بىر رىۋايەتتە ساھابىلەر ھېلىمۇ غاردا ئۇيقۇدا ياتقۇدەك، دېيىلگەن ...

پازىل پاختىنىڭ يەنە ئىككى رىۋايىتىنى ئاڭلاپ يىگىتلەر ۋاقىتنىڭ ئۆتكىنىنى تۇيماي قېلىشتى. دېمىسىمۇ چۈش بولۇپ قالاي دېگەنىدى.

ئۇلار ئوردىدا چۈشكىچە تۇرغان بولسىمۇ، ۋاڭدىن ھېچبىر دېرەك بولمىدى. ئۇنغىچە ئېگىز ئوردىدىكى رەختتىن قىلىنغان نەرسىلەر، ياغاچ قۇرۇلمىلار كۆيۈپ تۈگەپ ئوتمۇ ئۆچۈپ قالدى. بىر دەمدىلا ئىسكەتتىدىن كەتكەن ئوردىنىڭ بۇ خارابە ھالىتىنى كۆرۈپ نېمىشقىدۇر ھەممە يىگىتنىڭ دېگۈدەك ئىچى سىيرىلگەندەك بولدى.

مەجبۇل زور ھەممە يىگىتنى ئوردىغا يىغدى.

ــ ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ ــ دېدى ئۇ بۇرۇنقى كەسكىن ھالىتىگە قايتىپ. شۇنىڭ بىلەن تالاش ـ تارتىش باشلاندى. بەزىلەر: «قايتىپ ۋاڭ پەيدا بولغاندا كېلەيلى» دېسە، يەنە بەزىلەر: «بىر نەچچە تارامغا بۆلۈنۈپ ۋاڭنى ئىزدەيلى» دېدى. بىرنەچچە يىگىت بېشى بولسا: «ۋاڭ يا بىرەر بايىنىڭ قورۇسىغا مۆكۈۋالدى، يا نەزەرباغقا يوشۇرۇنۇۋالدى» دېگەن پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ــ سەن ئۆزۈڭنىڭ ئويىنى دەپ باق، ــ دېدى بىر چاغدا مەتتوختاش مۇجاڭ مەجبۇل زورغا.

ــ مېنىڭچە، ــ دېدى مەجبۇل زور تەمكىنلىك بىلەن، ــ قايتمايلى ھەم ئىزدىمەيلى. مۇشۇ ئوردىنى ساقلاپ ياتايلى. ۋاڭ قايتسىمۇ، ئامبالىلار ھۇجۇم قىلسىمۇ بۇ يەرگە كەلمەي نەگە بارىدۇ؟

ــ توغرا!

ـــ ئۇ لاتا تۇمشۇقىغا يېگىلى ئالدىمىزغىلا كەلگۈدەكقۇ!
يىگىتلەر مەجبۇل زورىنىڭ تەدبىرىنى توغرا تېپىشتى.
روزىمەت تەڭنە يەنە چاقچاق قىلدى:
ـــ ئەمدى ئوردىنى بىز قوغدايدىكەنمىز ـ دە!
بۇ گەپكە يىگىتلەر كۈلۈشۈپ تۇرۇۋېدى، پازىل پاختا يەنە ھۇجۇمغا ئۆتتى:
ـــ غەم قىلما، ئامباردا بۇغداي ئۇنى دېگەن جىق، سېنى ئېسىل تەڭنە قىلىۋالىمىز!
يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. روزىمەت تەڭنىمۇ بوش كەلمىدى:
ـــ ھەي ئىسىت، خېنىملارنى ئىسسىتقان پاختىلار بايا كۆيۈپ تۈگىدى ـ دە.
كۈلۈپ يىگىتلەرنىڭ كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتتى. روزىمەت تەڭنە بولسا چاقچىقىنى يەنە ئۇلىدى:
ـــ شۇڭا بۇ ئاغىنىمىز ھازىر ھازىدار، ئەمدى مېنىڭدە خېمىر يۇغۇرۇپ نەزىرىگە پوشكال سالماقچى.
كۈلكە يەنە ئەۋجىگە چىقتى.
يىگىتلەر شۇ كۈلكىلەرنىڭ داۋامىنى كۈلگەچ تەقسىملەنگەن ۋەزىپىلىرىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئورۇنلىرىغا قاراپ مېڭىشتى.
يىگىت باشلىرى ئادەتتىكىچىلا بىر ئۆيگە كىرىپ كېڭەشكە ئولتۇرۇشتى.
ـــ مەجبۇل زورىنىڭ تەكلىپى ناھايىتى ئورۇنلۇق بولدى، ـــ دېدى مەتتوختاش مۇجاڭ ئالدى بىلەن سۆز ئېلىپ، ـــ ۋاڭغا كەلسەك، مېنىڭ گۇمانىمدىمۇ ئۇ دۆلەتباغقا كەتتىمىكىن. بولمىسا ئۇ شۇنچە كۆپ نۆكەرلىرىنى نەگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ. شۇڭا ھەر ئېھتىمالغا قارشى بىرنەچچە يىگىتنى ئەۋەتىپ ئېنىقلاپ بېقىش زۆرۈر.
بۇ گەپ توغرا تېپىلدى. شۇنداق قىلىپ مەتربەھىم قاتارلىق ئۈچ يىگىت مال سودىگىرى قىياپىتىدە ياساندۇرۇلۇپ دۆلەتباغقا

ماڭدۇرۇلدى. ئۇلار باشقىلارنىڭ گۈمانىنى قوزغاپ قويماسلىق ئۈچۈن شەھەر سىرتىدىن ئايلىنىپ بارماقچى بولدى. شۇڭا ئۇلار ئاتلىرىنى مېڭىشىغا قويۇپ بېرىپ سالاپەت بىلەن سۆزلەشكەچ لۈكچۈن شەھىرىنىڭ جەنۇبىي قۇۋۇقىدىن چىقتى. ئۇلار قۇۋۇقتىن چىقىپ ئازراق ئۇزاپلا ئاتلىرىغا قامچا سېلىشتى. يۈگۈرۈك ئاتلار تۇياقلىرىدىن چاڭ توزۇتۇشۇپ ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىشتى.

ئۇلار كۈن قىزارغىچە شەھەرنىڭ شەرقىي قۇۋۇقىدىن كىرىپ دۆلەتباغدا پەيدا بولدى. باغدىكى شېپاڭ ئۆز ھەيۋىتى بىلەن قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئەمما، بۇ يەردە ھېچبىر جىددىيچىلىك يوق، قاتتىقراق مۇھاپىزەتمۇ قىلىنمىغان، دەرۋازىغا قارىغۇچىلار بولسا قووۇقنى قىيا ئېچىپ قويۇشۇپ مۈگدەپ ئولتۇرۇشاتتى. ۋاڭ بولسىلا بەزمە ـ مەشرەپ قىزىپ كېتىدىغان بۇ يەردە، نە بىرەر سازنىڭ ئاۋازى، نە بىرەر لەتىپىنىڭ كۈلكىسى يوق. ۋاڭنى جىممىدە يېتىۋالدىمكىن دېسە يا بۇرۇن نامراتلارنىڭ نەپسىنى تاقىلدىتىپ، كىچىك بالىلارنى بۇ يەردىن كېتەلمەس قىلىۋېتىدىغان مەززىلىك تائاملارنىڭ بىرەرىنىڭمۇ پۇرىقى يوق. بۇ ئالامەتلەرگە قاراپ مەترىھىم زور «ۋاڭ بۇ يەرگە كەلمەپتۇ» دەپ جەزىم قىلىپ ئېتىنىڭ بېشىنى ئوردىغا بۇرىدى.

شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئوردىغا مەھكەم ئورنىشىپ جەڭگە تەييارلىنىشتى.

ئون ئىككىنچى باب

كەسكىن جەڭ

1

ۋاھالەنكى، سۇلتان مامۇت جىم ياتمىغانىدى. ئۇ بىرنەچچە قوغدىغۇچىسى ۋە خىزمەتكارى بىلەن يازلىقى كەيپ - ساپا قىلىدىغان دۆلەتباغدىكى ھېلىقى گەمە ئۆيگە مۆكۈنۈۋېلىپ، نۆكەرلىرىنى بولسا سىركىپ ئېغىزىغا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقا ئەۋەتمەتكەنىدى. ئاندىن پىچان ئامبىلىغا ۋە تۇرپان ئامبىلىغا بولغان ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ، ئەسكىرىي ياردەم تەلەپ قىلىش خۇسۇسىدا نامە ماڭدۇرۇۋەتكەنىدى. سۇلتان مامۇت شۇ ناملەرنىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ گەمىدىن چىقماي يېتىۋاتاتتى. ئۇ قوزغىلاڭچىلار كەتكەن بىرىنچى ئاخشىمى «ئەتە يەنە كېلىدۇ» دەپ ئەندىشە قىلىپ ئوردىغا قايتىمىغانىدى. مانا بۈگۈن دېگەندەك بولدى. بۈنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن سۇلتان مامۇت قوزغىلاڭچىلار قاچان باستۇرۇلمىغىچە ئوردىغا قايتماسلىق قارارىغا كېلىپ، بۇ يەرگە مەھكەم بېكىنىۋالغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئېھتىيات ئۈچۈن كۈندۈزى پەقەت سىرتقا چىقمىدى، شۇڭا ئۇنىڭ بۇ يەرگە مۆكۈۋالغانلىقىنى باشقىلار سېزىلمەي قېلىشتى. قوزغىلاڭچىلارمۇ «سۇلتان مامۇت ھەرگىز شەھەر ئىچىگە قاچمايدۇ» دەپ ئويلاپ بۇ يەرنى خىيالىغا كىرگۈزۈپمۇ قويۇشمىدى.

سۇلتان مامۇتقا بۇ گەمىدە سىرتقىمۇ چىقالماي ھەم بىر

كىملەرنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ۋايىم يەپ يېتىش ئەمەس، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوردىغا ئوت قويۇۋېتىشى ھەممىدىن بەك ئەلەم قىلدى. بۇ خەۋەر كەلگەندە، ئۇنىڭ كۆزىگە رەھىمسىز ئوت يالقۇنى كۆرۈنۈپ، ئوردىغا تۇتاشقان ئوت خۇددى ئۇنىڭ سەلتەنەتىنى كۆيدۈرۈۋاتقاندەك، ئۇنىڭ سۈر - ھەيۋىسىنى كۆيدۈرۈۋاتقاندەك، ئۇنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس ھۆزۈر - ھالاۋىتىنى كۆيدۈرۈۋاتقاندەك، بۇ ئوت ئەنە شۇ ھالدا ئاخىر بېرىپ ئۆزىنىڭ ئىنانچىخانلىقىنىڭ بەلگىسى بولغان پۆپۈكلۈك ئوتىغات بۆكىگە تۇتۇشۇۋاتقاندەك بىلىنىپ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. ئۇ ئەنە شۇنداق پۈچىلىنىپ، تولغىنىپ يېتىپ تۇرپان ۋە پىچاندىن كېلىدىغان خەۋەرنى تاقەتسىزلىك بىلەن ساقلاپ باش توخۇنى كۆتۈۋالدى.

× × ×

ئوردا ئىچىدە ئۆتكەن تۇنجى بامدات نامىزى بىئەپ بىلىنگەن قوزغىلاڭچىلار ئەمدىلا ناشتا ئۈچۈن مېڭىۋىدى، «گۇم» قىلغان مىلتىق ئاۋازى بىلەن تەڭ ئاخشام يۇيۇلۇپ ئېگىز ئوردىنىڭ كۆۋرۈكىگە ئىلىپ قويۇلغان روزىمەت تەڭنىنىڭ يەكتىكى پەسكە ئۈچۈپ چۈشتى. قوزغىلاڭچىلار بۇنىڭدىن تېڭىرقاپ تۇرۇشۇۋىدى، ئېگىز ئوردىنىڭ كۈنگۇرىسىدىن ھەممىلا ۋاقىت ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈپ يۈرىدىغان پازىل پاختىنىڭ بېشى كۆرۈندى، ئۇ ئالدىراپ ۋارقىرىدى:

— ئېتىڭلار، چېرىكلەر كەلدى!

ئەسلىدە كېچىچە تەييارلىق كۆرگەن تۇرپان ۋە پىچاندىكى چېرىكلەر تاڭ بىلەن تەڭ سىركىپ ئېغىزىغا كېلىپ، ئۇ يەردە ئوردا لەشكەرلىرى بىلەن بىرلەشكەندىن كېيىن، بىرلىكتە ئوردىغا ھۇجۇم قىلغانىدى. ئۇلار ئوردا تۈۋىگە تۇيدۇرماي كەلگەندە، ئۇلارنىڭ لەشكەر بېشى يەكتەكنى خاتا ھالدا ئادەم دەپ

بىلىپ قېلىپ ئوق چىقارغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار سېزىلىپ قالدى.

يىگىتلەر مەجبۇرىي زورنىڭ «ئورۇنلىشىڭلار!» دېگەن بۇيرۇقى بىلەن ئاخشام ئۆگىتىلگىنى ۋە بىرقانچە قېتىم مەشىق قىلغىنى بويىچە بىردەمدىلا جاي ـ جايىغا ئورۇنلىشىپ بولدى ۋە ياۋغا قارىتىپ تەمكىنلىك بىلەن ئوق ئۇزۇشكە باشلىدى. مەرگەن يىگىتلەرنىڭ مىلتىقىدىن ئېتىلغان ئوق زايە كەتمەي، دەل تېگىپ ئوردىنىڭ دەرۋازىسىغا يېقىنلىشىپ قالغان لەشكەر ۋە چېرىكلەرنى يەر چىشلىتىشكە باشلىدى. چېرىكلەر ھەرقانچە بەتلەپ باققان بولسىمۇ، ئوردىنىڭ مۇستەھكەم مۇداپىئە ئەسلىھەلىرى توسالغۇلۇق قىلىپ ئۇلارنىڭ ئوقلىرى زايە كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئوردا لەشكەرلىرى «ئاناڭنى، گۆينىڭ ئوردىسىنى ئەجەبمۇ ياساپ قويۇپتىكەن، يا تەگكۈزگىلى بولمىسا» دەپ ئاغزىنى بۇزغىلى تۇردى ...

جەڭ ئەنە شۇ تەرىزدە داۋام قىلدى. بۇنداق بولۇۋەرسە بەك چىقىم تارتىپ كېتىدىغانلىقىنى پەملىگەن چېرىك بېشى لەشكەرلىرىگە مۇداپىئەدە تۇرۇپ پۇرسەت چىققاندا ياكى ئەپلىك چارە تاپقاندا ھۇجۇم قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى مۇڭاپىق دائىرىدە چېكىنىدۇردى. ئۇلار چېكىنىپ ئەمدىلا ئورۇنلىشىشقا تەرەددۇتلىنىپ تۇرۇشىغا ئۇلار ئويلىمىغانلا ئىش يۈز بەردى: ئوردىنىڭ دەرۋازىسى تۈيۈقسىز ئېچىلىپ مەتربەسىم زور باشچىلىقىدىكى بىر توپ يىگىت ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ مىلتىقلىرىدىن شۇنداق مەرگەنلىك بىلەن ئوق ئۇزدىكى، چېرىكلەر ئۆزلىرىنى ئوڭشاپ، مىلتىقلىرىنى بەتلەپ بولغۇچە، يىگىرمە نەچچە مەرگەننىڭ مىلتىقىدىن ئېتىلغان ئوق ئۇلارنىڭ خېلى كۆپ ئادىمىنىڭ جېنىنى كوچىدا قويدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى تام كەينىلىرىگە ئېلىپ، تامنى دالدا قىلىپ مىلتىقلىرىنى ئوقلاپ بولغۇچە قوزغىلاڭچى يىگىتلەر قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا، يەنە شۇنداق ئوردا ئىچىگە كىرىپ كەتتى. نۇرغۇن

جەڭنامىلەرنى ئوقۇپ ئۆزىنى «جەڭنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ»لىكىنى خېلى بىلىپ قالدىم، دەپ يۈرىدىغان چېرىك بېشى بۇنداق ھۆججۈمنى پەقەت ئويلاپ باقمىغانىدى. ئۇنىڭچە بولغاندا، ياۋ تەرەپنىڭ كۆچى ئاجىزلاپ، ھەقىقىي قېچىش كويىغا چۈشكەندىلا مۇشۇنداق ھۆجۈم قىلسا ئۇنۇمىنى كۆرگىلى بولاتتى. ئەمما، ھازىر ئۆزلىرى چېكىنىمەكتە يوق، مۇداپىئەدە تۇرۇپ ھۆجۈم تەشكىللەيمىز دەۋاتسا، بۇ جەڭ تەدبىرلىرىنى ئۇقمايدىغان بېشى تۆرەپ قالغانلارنىڭ [1]قىلىۋاتقان ئىشىنى ... بىراق، چېرىك بېشى مۇشۇنداق ھۆججۈم بىلەنمۇ ئۆزىنىڭ نۇرغۇن ئادىمىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ئويلاپ قورقۇپ قالدى. ئۇ ئېنىقلاپ كۆرۈۋېدى، بىردەمدىلا ئادەملىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى چىقىم بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ چېرىكلەرگە قاۋان يولى [2] ئارقىلىق پىچانغا چېكىنىشكە بۇيرۇق بەردى. خۇددى مۇشۇ بۇيرۇقنىلا كۈتۈپ تۇرۇشقاندەك چېرىكلەر تېز سۈرئەتتە چېكىنىشكە باشلىدى. بۇنى كۆرگەن مەتربھىم زور يىگىتلىرىگە يەنە ئاتلىنىشقا بۇيرۇق بەرمەكچى بولۇۋېدى، مەجبۇل زور لۇكچۇن شەھەر بازىرىنىڭ ئەمدىلا جانلىنىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ ئۇلارنى توسۇپ قويدى:

— بولمايدۇ، پۇقرالارغا زەخىم يېتىپ قالىدۇ. ئۇلار يەنە كەلمەي قالمايدۇ، ئۇنغىچە بىزمۇ ئۆزىمىزنى ئوڭشىۋالايلى.

باشقىلارمۇ بۇ گەپنى ئورۇنلۇق كۆرۈپ قوغلاشتىن يالتايدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى جەڭنىڭ ئىلھامى بىلەن يىگىتلەر كۈچ ـ قۇدرەتكە تولسا، يىگىت باشلىرىنىڭ ئەقىل ـ پاراسەت خالتىسىنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ كەتتى. يىگىتلەر جەڭ بولغاندا خۇددى ئوۋ ئوۋلىغاندەكلا ئوق ئۆزگۈچە تەمكىن بولۇشنى، ئۆزىنى مۇداپىئەگە ئېلىۋېلىپ ئاندىن نىشانلاپ ئوق ئېتىش

---

① بېشى تۆرەپ قېلىش — گاڭگىراپ قېلىش، ئاق ـ قارىنى بىلەلمەي قېلىش.

② قاۋان يولى — پىچان بىلەن لۇكچۇن ئارىلىقىدىكى ئىدىقۇت تېغىنىڭ جەنۇبىي باغرىدىكى ساي يولى.

كېرەكلىكىنى سۆزلەشكە، يىگىت باشلىرى بۇنداق كەڭ كۆلەملىك جەڭدە، ھەم مۇداپىئەگە، ھەم ھۇجۇمغا ئەپلىك ئورۇننىڭ تولىمۇ زۆرۈرلۈكىنى سۆزلىشەتتى.

2

بىراق، پىچان ئامبىلى چېرىك بېشىنىڭ مەلۇماتىدىن جەڭ ئەھۋالىنى تەھلىل قىلىپ كۆرۈپ، چېرىك بېشى بىلەن كۆپ كېڭىشىش ۋە سىركىپ ئېغىزىغا مۇستەھكەم ئورۇنلىشىۋالغان سۇلتان مامۇت ئەۋەتكەن ئادەمدىن ئوردا ئەھۋالىنى تەپسىلىي ئىگىلەش ئارقىلىق بىر جەڭ تەدبىرى تۈزۈپ چىقتى ۋە دەرھال مەلۇمات تەييارلاپ شۇ كېچىسى تۈرپان خان ئامبىلىغا يوللىدى: «... ھازىر ئۇلار ئوردىنى بىخەتەر دەپ ئوردىغا مەھكەم ئورۇنلىشىۋالدى. ئەگەر، بىز كۆپلەپ چېرىك ئەۋەتىپ ئوردىنى قاتمۇقات قورشىۋېلىپ ئۇرۇش قىلماي، مۇداپىئەلا كۆرۈپ يېتىۋالىدىغان بولساق ئۇلار يېمەك ـ ئىچمەكتىن قىسىلىپ بەل قويۇۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىز بىر تەرەپتىن بۇيۇك چىڭ خانىدانلىقى ئېتىراپ قىلغان ئوردىنى چوڭ ۋەيرانچىلىقتىن ساقلاپ قالساق، يەنە بىر تەرەپتىن ئانچە چىقىم تارتمايلا ئۇلارنى تەسلىم قىلىمىز. ئەڭ مۇھىمى، توپىلاڭنى تىنچىتىپ چوڭ خىزمەت كۆرسىتىش پۇرسىتىگە ئېرىشىمىز ...»

بۇ مەلۇمات تۈرپان ئامبىلىنىڭ قولىغا تېگىشى بىلەن ئۇمۇ مەلۇماتتىكى تەدبىرنى مۇۋاپىق كۆردى ۋە دەرھال قۇمۇل خانلىقىغا شۇ ئاساستا ۋە شۇ خۇسۇستا جىددىي مەلۇمات يوللىدى ...

قوزغىلاڭچى يىگىتلەر تولا مەشىق قىلىپ ئىچى پۈشۈپ تۇرغاندا، پىچاندىن خىل قوراللانغان نۇرغۇنلىغان چېرىكنىڭ لۇكچۇن شەھىرىگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. شەھەر ئاھالىسى ساراسىمىگە چۈكۈپ جېنىنى

ئەپقېچىشتى. بىر قىسىملىرى دۆكان ـ ئۆيلىرىنىڭ ئىشكىلىرىنى مەھكەم تاقىشىپ ئۆگزىلىرىگە، گەملىرىگە مۆكۈنۈشتى، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر بولسا ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنى تاقاپ، پۇل ـ پۇچەكلىرىنى ئېلىپ شەھەر سىرتىغا ـــ تۈيۈق، ياڭخي، دالانكا رىز، دېغاردىكى تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە قېچىشتى ...

دەرۋەقە، چۈش بىلەن تەڭ قاۋان تەرەپتىن توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلۈپ لۈكچۈن شەھىرى تەرەپكە قاراپ يېقىنلاشقا باشلىدى. ئازدىن كېيىن بۇ توپا ـ چاڭنىڭ چېرىكلەرنىڭ تاپىنى ئاستىدىن چىققانلىقى مەلۇم بولدى. چېرىكلەر شەرقىي قوۋۇقتىن سەلدەك ئېقىپ كىرىشكە باشلىدى. يىگىتلەر قوراللىرىنى بەتلەپ، قوللىرىغا تۈكۈرۈپ «كېلىشە» دەپ تۇرغاندا، چېرىكلەر نېمىشقىدۇر ئوردىغا يېقىنلاشقاندا توختاپ قېلىشتى ۋە دالدا جايلاردا ئارام ئېلىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرگەن يىگىت باشلىرى «ئۇلارنىڭ ھېرىكىتىگە ئالدانماڭلار!» دەپ ۋارقىرىغاچ يىگىتلەرنى جەڭگە تەشكىللەشكە باشلىدى. بىر چاغدا لۈكچۈن شەھىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن سۇس توپا كۆتۈرۈلۈپ بىر توپ ئادەمنىڭ شەھەرنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىن بويلاپ مېڭىپ شەھەرگە يېقىنلىشىۋاتقانلىقى كۆرۈندى.

ـــ كارۋانلار ئوخشايدۇ، ـــ دېدى مەجبۇرىل زور ئۈ تەرەپكە بىر ھازا قارىغاندىن كېيىن.

ـــ ھەي، ئۇلار شەھەرگە كىرمەسە بولۇردى. بولمىسا چېرىكلەر يېغىنى باھانە قىلىپ بۇلاپ ـ تالايدۇ، ـــ دېدى روزىمەت تەڭنە.

ـــ ھەي، بىر نەرسىنى ئويلاپ يېتەلمەي ئىچىم سىقىلىپ كېتىۋاتىدۇ، ـــ دېدى پازىل پاختا بىردەم شەھەر ئىچىدىكى چېرىكلەرگە قارىسا، بىردەم يىراقتىكى «كارۋانلار»غا قاراپ.

«كارۋانلار» بىردىنلا بۇرۇلۇپ شەھەر سېپىلى تەرەپكە قاراپ ماڭغاندا، شەھەر ئىچىدىكى چېرىكلەر بۆلۈنۈپ بىر بۆلىكى ئوردا

ئەتراپىنى قورشاشقا، يەنە بىر بۆلىكى بولسا شىمالىي قوۋۇق بىلەن غەربىي قوۋۇققا ئورۇنلىشىشقا باشلىدى (بايا كەلگەندە بولسا ئۇلار ئاللىقاچان شەرقىي قوۋۇققا بىر قىسىم چېرىكلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغانكەن).

شەھەر ئىچىدىكى بۇ ئورۇنلىشىشلارغا ئەگىشىپ «كارۋان» غەربىي قوۋۇققا يېقىنلاشتى. شۇندىلا مەجبۇل زورلار بۇ «كارۋان»نىڭ چىڭ لەشكەرلىرى ئىكەنلىكىنى كۆردى. بۇ چاغدا ئۇلار ئېگىز ئوردىنىڭ شەھەر سېپىلىنىڭ سىرتىغا تۇتىشىپ تۇرغان ئېگىز سېپىلى بىلەن غەربىي قوۋۇققا تۇتىشىدىغان يولىنى ئىگىلەپ بولغانىدى. شۇ چاغدىلا پازىل پاختا چۆچۈپ ۋارقىرىدى:

— مەجبۇل، دەرھال ئادەم بۈيرۇ، سۇ، يېمەكلىك توپلىسۇن! مەجبۇل زورلار چۈشىنەلمەي ئۇنىڭ قېشىغا باردى.

— نېمىگە ئۇندەرەيسەن؟ — دەپ سورىدى روزىمەت تەڭنە، — بىر پاي ئوقمۇ چىقماي بىزنى قورقۇتقىلى تۇردۇڭغۇ؟

لېكىن پازىل پاختا ئۇنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلمىدى:

— ئۇلار بىزنى قورشىماقچى، ئۇرۇشماي قورشاپ تۇرۇۋېلىپ سۇدىن، تائامدىن قىسىپ بىزنى تۇگەشتۈرمەكچى. مەجبۇل چاققان بول، سۇ، ئاشلىق يېغ!

شۇندىلا ئۇلار پازىل پاختىنىڭ سۆزىنىڭ تېگىگە يېتىپ پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. ئەمما، مەجبۇل زور دەرھال ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ۋارقىرىدى:

— قالايمىقان ئىش قىلماڭلار، ھەممە يىگىت ئۆز ئورنىدا تۇرسۇن. بۇ ئىشقا مويدىن ھاجى مەسئۇل بولۇپ، بىرنەچچە يىگىتنى تاللاپ ئورۇندايدۇ.

شۇنىڭ بىلەن خەتەرلىك پاتىپاراقچىلىق بېسىلغانىدەك بولدى، يىگىتلەر ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىشتى. بۇنى كۆرگەن روزىمەت تەڭنە مەجبۇلغا قايىل بولۇپ بېشىنى لىڭشىتتى.

چۈشتىن كېيىنگىچە كۆزىتىشتىن شۇ مەلۇم بولدىكى، پازىل

پاختىنىڭ دېگىنى توغرا ئىكەن. چېرىكلەر ئەپلىك يەرلەرگە ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن جىمىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ھەربكەتلىرىدىن، تاماقتا تۇتۇش قىلىشلىرىدىن، چېرىكلەرنىڭ قوراللىرىنى تىكلەپ قويۇپ سايە جايلاردا ئارام ئېلىپ يېتىشلىرىدىن ئۇلارنىڭ ئۇرۇشىدىغان ئەلپازى كۆرۈنمەيتتى. ئەمما ئوردا دەرۋازىسىنىڭ يىراقتىن قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنىشى، بىر تۈركۈم چېرىكلەرنىڭ ئوردا دەرۋازىسىغا مىختەك تىكىلىپ تۇرۇشى ۋە نۆۋەت بىلەن كۆزەتتە تۇرۇشى؛ شەھەرنىڭ تۆت قوۋۇقىنىڭ قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنىشى ۋە شەھەرگە كىرگەن ـ چىققان ئادەملەرنىڭ ئىنچىكە نازارەت قىلىنىشى يەنىلا ئەھۋالنىڭ جىددىيلىكىنى چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى.

چۈشتىن كېيىن بولغاندا يىگىتلەر تاقەت قىلىپ تۇرۇشالمىدى.

ـــ مۇنداق تۇرغاندىن چىقىپ ئۇرۇشلى، ـــ دېيىشتى ئۇلار نەچچە قېتىم ئاچچىقلىنىپ.

ـــ بۇ دېگەن يېغا، ئوينىشىدىغان ئىش ئەمەس. ئۆزىمىزنى بېسىۋېلىپ ئىش كۆرمىسەك، ئورۇنسىز تالاپەت تارتىپ قالىمىز، ـــ دېدى مەجبۇل زور.

ـــ نېمىدىن قورقۇلۇق، ئۆز جېنىمىزغا ئۆزىمىز ئىگە، ـــ دېيىشتى يىگىتلەر يەنە.

ـــ ئالدىنقى قېتىمقىدەك ئوردىدىن باستۇرۇپ چىقىشقا ئەمدى بولمايدۇ، ـــ دېدى مەجبۇل زور بۇ سۆزگە توغرىدىن ـ توغرا جاۋاب بەرمەي، ـــ ئالدىنقى قېتىمدا چېرىكلەر ئاز ئىدى. ھازىر بولسا كۆرۈۋاتسىلەر. يەنە بىر جەھەتتىن ھازىر ئۇلارنىڭ قانداق ھۇجۇم قىلىدىغانلىقى ئېنىق ئەمەس. شۇڭا ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن كۆتۈپ، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەپ كۆرۈپ، ئاندىن بار مەسلىھەت بىلەن ئوبدان كېڭىشىپ ئىش قىلىمىساق بولمايدۇ.

ـــ گەپنى ئاڭلاڭلار، ـــ دېدى روزىمەت تەڭنە، ـــ ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويۇپ ئوق يېگەندە «ئاپلا» دېسەك

ئورنىغا كەلمەيدۇ. ئوۋ ئوۋلىغاندىمۇ بەزىدە سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇپ كېتىمىزغۇ. بۇمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بىر ئىش.

يىگىتلەر «شۇنداق بولسىمۇ ئەمدى ...» دەپ غۇدۇرىشىپ تارقىلىپ كېتىشتى.

مۆيدىن ھاجى ئىشنى تۈجۈپلەپ قىلىدىغان ئادىتى بويىچە نان، ئاشلىق قاچىلانغان تاغارلارنى ۋە سۇ ئېلىنغان كۈپلەرنى تەييارلاپ ئوردا ئىچىدىكى توشۇشقا ۋە پايدىلىنىشقا ئەپلىك بىر ئۆيگە جايلاشتۇردى. پازىل پاختا ئىشلارنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن خاتىرجەم بولۇپ مەجبۇل زورنىڭ يېنىغا كەلدى.

ـــ ئەمدى ئۇلارنىڭ قانچىلىك قورشاپ تۇرىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقلى، ئاندىن قانداق قىلىدىكىن؟ مېنىڭچە، بەربىر ھۇجۇم قىلماي قالمايدۇ، ـــ دېدى ئۇ.

چېرىكلەر ئوردا ۋە شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ ئىككى كۈن ياتتى. بۇ ئىككى كۈندە چېرىكلەرنىڭ ھەربىكەت ـ پائالىيىتى دەسلەپكى كۈندىكىدەك بىر خىللا بولدى. بىراق، قوزغىلاڭچى يىگىتلەردىن بەزىلىرى ئىچى پۈشۈپ، تىتىلداپ، زېرىكىپ بىر ـ بىرى بىلەن ماي تارتىشقىلى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن روزىمەت تەڭنە بىلەن پازىل پاختا تۇرلۇك چېقىشىشلىرى ۋە چاقچاقلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشقا تىرىشسا، مەجبۇل زور ئۇلارنى جەڭ مەشىقىگە جەلپ قىلىپ ئۇلارنىڭ جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇپ تۇردى. شۇنداقتىمۇ مەجبۇل زورلار بۇنىڭ ۋاقتىلىق ئامال ئىكەنلىكىنى بىلىشىدىغان بولغاچقا، بېشى قېتىشقا باشلىدى. چۈنكى، يىگىتلەر مۇشۇنداق ھالدا يەنە بىر نەچچە كۈن ئۆتىدىغان بولسا ئۇلارنىڭ جەڭگىۋارلىقىغا تەسىر يېتىشى تۇرغانلا گەپ. ھەتتا بەزىلىرى، يا قورالنى بەتلەپ ئوردىدىن باستۇرۇپ چىقىپ قوزغىلاڭچىلارغا زور بەدەللىك ئاۋارىچىلىك تېپىپ بېرىشى، يا قورالنى تاشلاپ ئوردىدىن قېچىپ كېتىپ قوزغىلاڭچىلارنى ئۈمىدسىزلىككە سېلىپ قويۇشى

مۇمكىن.

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەھۋالى مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە تۇرغاندا، يەنى مۇھاسىرىنىڭ ئۇچىنچى كۈنى ئەتىگەندە، لۇكچۇن شەھىرىگە يەنە بىر تۈركۈم چېرىكلەر كىرىپ كەلدى. بۇ چېرىكلەر سەل هارغىن كۆرۈنگەن بىلەن كىيىملىرى ۋە قوراللىرى يېڭى ئىدى. ملتىقلىرىنىڭ پاينەكلىرىنىڭ كۈن نۇرىدا پارقىرىشى يىراقتىنلا روشەن كۆرۈنەتتى.

بۇلار قۇمۇل ئىنانچىخانلىقىدىن ۋە چىقتىم قورۇلىدىن يارده‌مگە كەلگەن ئەسكەرلەر ئىدى.

3

شۇنچە چوڭ يېغىنى باغرىدا يوشۇرۇپ، ئېغىر سۈكۈتكە چۆمگەن لۇكچۇن شەھىرى چۈشكە يېقىن يېغا ـ بالادىن قاينىاپ كەتتى. چۈشكە يېقىنلاشقاندا چېرىكلەر ھەممە تەرەپتىن تەڭلا ئوردىغا ھۇجۇم باشلىدى.

بىرنەچچە تەرەپتىن ئېتىلغان ئوق ئوردىغا ژۇرلداپ ياغاتتى، ئوردا ئىشىكىگە تارسىلداپ تېگەتتى، ئوردا ئالدىدىكى تاش شىرلارغا تېگىپ ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچرايتتى. قوزغىلاڭچى يىگىتلەر ئوردىنىڭ قاراۋۇللۇق ئورۇنلىرىدىكى كۈنگۇرلەردىن، ئوردا دەرۋازىسىغا ئېچىۋالغان كىچىك تۆشۈكلەردىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ ئوق ئۇزۇپ كوچىدىكى سەل ـ پەللا ئېنىق كۆرۈنۈپ قالغان ياكى ئوردا دەرۋازىسىغا يېقىنلىشىپ قالغان چېرىكلەرنى يەر چىشلىتەتتى. چېرىكلەر بەزىدە بىر توپ بولۇپ ۋارقىراپ ھەيۋە كۆرسىتىپ ۋارقىراشقىنىچە دۇپۇرلىشىپ كېلىشەتتى. بۇنداق چاغدا بەزى يىگىتلەرنىڭ پۇت ـ قولى قىچىشىپ تۇرالماي قېلىشاتتى ۋە ئوردىدىن يۇگۇرۇپ چىقىپ چېرىكلەر بىلەن يۈزمۈيۈز ئېلىشقىلى تاسلا قالاتتى، باشقىلار ئۇلارنى ئارانلا توسۇپ قالاتتى. ۋارقىرىشىپ يېقىنلاشقان

چېرىكلەر بولسا دەرەخ، تاملارنى، دۆكانلارنىڭ لەمپىلىرىنى دالدا قىلغىنىچە بىر ھازا ئېتىشۋازلىق قىلاتتى. ئاخىرىدا بىر نەچچىسىگە ئوق تەگكەندە چېكىنەتتى ... ئۇلار مۇشۇنداق قىلىپ يۈرۈپ خېلى كۆپ ئادەمدىن زىيان تارتتى. ئۇلارنىڭ قۇرۇق سۆر - ھەيۋىسىدىن مەڭدەپ قالغان بىرنەچچە يىگىتمۇ ئۇلارنىڭ رەھىمسىز ئوقىغا يەم بولۇپ كەتتى ...

مۇشۇنداق ئۇرۇشۇپ ئۇچىنچى كۈنى چۈشتىن قايىرىلغاندا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى تەل بولغىنى بىلەن ئوق - دورىسىنىڭ ئازىيىپ كەتكەنلىكى، كۈندە بىرنەچچە يىگىت كۆز ئالدىدىلا جان ئۈزۈپ تۇرغانلىقى سەۋەبلىك يىگىتلەردە سۈسلۇق ئالامەتلىرىنىڭ كۆرۈنۈۋاتقانلىقى مەلۇم بولدى. ئەگەر قوزغىلاڭچىلار مۇشۇ پېتى جەڭ قىلىۋېرىدىغان بولسا ئاقۇتتىنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقى ئېنىقلا ئىدى. مەجبۇرىل زور بۇ جەھەتتىكى ئەندىشىسىنى يىگىت باشلىرىغا ئوچۇقلا ئېيتتى.

— مەن بۇ ھەقتە ئويلىنىۋاتقىلى يېرىم كۈن بولدى، — دېدى پازىل پاختا، — بىز ئوردىغا بېكىنىۋېلىپ خاتا قىپتىمىز. مېنىڭچە، قورشاۋنى ۋاقتىدا بۆسۈپ چىقىپ كېتىلى. بولمىسا نەچچە كۈنگە بارماي ئۇلار بىزنى قۇشقاچىنىڭ ئورنىدا قىرىپ تاشلايدۇ. چۈنكى، ھەممىمىزگە ئايان: ئوق - دورا، ئادەم سانىمىز، يېمەك - ئىچمەك ...

— ئوردىدىن بۆسۈپ چىقىپ نەگە بارىمىز؟

— بۇنى يىگىتلەر كېڭىشىپ باقسا، — دېدى پازىل پاختا ئامالسىزلىقىنى بىلدۈرۈپ.

— ياڭخىيغا كەتسەك بولمايدۇ، تۈرپان تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشكە تېخىمۇ بولمايدۇ، تۇيۇق ئېغىزى[1] غا بېكىنىۋالىلى

---

① تۇيۇق ئېغىزى — ئىدىقۇت تېغىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى چوڭ غول ئۆستەڭ كېسىپ ئۆتۈشتىن ھاسىل بولغان جىلغا بولۇپ، تۇيۇق ۋە سۈبەشى ئىككى تەرەپتىن قورشىغىلى بولىدۇ.

دېسەك، ئىككى تەرەپتىن قورشاۋدا قالغۇدەكمىز، لەمجىن غولغا كېتىمىزمۇ - يە؟ — دېدى مەجبۇرى زور ئىككىلەنگەن ھالدا. شۇنىڭ بىلەن بۇ ھەقتە تالاش - تارتىش بولدى: بەزىلەر چۆلتاغقا كېتىشنى تەكىتلەشتى، بەزىلەر ئاستانىنىڭ جەنۇبىدىكى يايلاققا بېرىپ ۋاقىتلىق پاناھلىنىپ تۇرۇش تەكلىپىنى بەردى، يەنە بەزىلەر مۇرتۇق[1] غولىغا ئورۇنلىشىشنى مۇۋاپىق دەپ قارىدى.

— مېنىڭچە، يۇقىرىقى يەرلەرنىڭ شارائىتى بىزگە ماس كەلگەن بىلەن يېقىنلا يەرلەر. چېرىكلەر يەنە بىزگە تىنماي ھۇجۇم قىلالايدۇ - دە، بىزگە ئۆزىمىزنى رۇسلىۋالغۇدەك، ئارام ئېلىۋالغۇدەك پۇرسەت بەرمەيدۇ. شۇڭا بىزگە، ھەم شارائىتى ياخشى، ھەم چېرىكلەر ئاسان ھۇجۇم قىلالمايدىغان يەر بولۇشى كېرەك، — دېدى پازىل پاختا. بۇ گەپ بىلەن يىگىتلەر جىمىپ كېتىۋىدى، زايىت نار ئېغىز ئاچتى:

— ئۇنداقتا، ئۆرتەڭ غول ئەڭ بولغۇدەك، — دېدى ئۇ تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن سۆزلەپ، — مەن ئۇ يەردە كۆپ قېتىم ئوۋ ئوۋلىغان. غولنىڭ ئېغىزىغا ئورۇنلىشىۋالساق قانچىلىك كۆپ چېرىك بولغان بىلەنمۇ تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئەگەر بېشىنى ئون قىلىپ ھۇجۇم قىلىپ كېلىدىغان بولسا، بەش - ئونىمىزلا ئېغىزدا تۇرۇۋېلىپ ئۇلارنى توشقانىنى ئاتقاندەك قىرىۋېتىمىز. قالغانلار تاماشا كۆرۈپ تۇرسىمۇ بولىدۇ.

ئۇنىڭ بۇ گېپىي بىلەن باشقىلىرى كۈلۈشۈپ كېتىشتى ۋە جىددىيلەشكەن نېرۋىلىرى سەل بوشاشقاندەك بولدى.

— مېنىڭچىمۇ شۇ يەر مۇۋاپىق ئىكەن، — دېدى مۇيدىن ھاجى، — مەن ئۇ يەرنى پىششىق بىلىمەن. ناۋادا ئۇ يەردە نەچچە يىللاپ تۇرۇپ قالىدىغان ئىش بولسىمۇ ئەنسىرىمەسەك بولىدۇ. سۇيى ئەلۋەك، پادا بېقىشقا، ئاشلىق تېرىشقا بولىدۇ. غول

---

[1] مۇرتۇق — تۇرپان شەھىرى سىڭگىم يېزىسىدىكى بىر جاي.

ئەتراپىدا مېڭىلىك دەرەخلەرمۇ كۆپ ...

ھۆجۈمغا، مۇداپىئەگە ئەپلىك، شۇنداقلا ئوزۇن مۇددەت پاناھلىنىپ تۇرۇش مۇمكىنچىلىكى چوڭ بولغان ئۆرتەڭ غولىغا ئورۇنلىشىشنى ھەممەيلەن مۇۋاپىق كۆردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار جەڭ تەدبىرى تۈزۈپ مۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇش قىلىشتى: چېرىكلەر چېكىنىپ ئۆزلىرىنى تەرتىپكە سېلىۋاتقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مەجبۇرىي زور ۋە روزىمەت تەڭنە باشچىلىقىدىكى ئاساسىي قوشۇن ئوردىدىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ ھۆجۈمغا ئۆتۈپ، شەھەر ئىچىدىكى ئاساسىي كۈچ ھېسابلىنىدىغان چېرىكلەرگە ھۆجۈم قىلىپ، ئۇلارنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ زەنجىرسىمان ھالەت شەكىللەندۈرۈۋېلىپ، يەنى ئالدىدا چېرىكلەر، كەينىدە مەجبۇرىي زور باشچىلىقىدىكى قوشۇن، ئۇلارنىڭ كەينىدە يەنە چېرىكلەر، ئۇلارنىڭ كەينىدە بولسا روزىمەت تەڭنە باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇن بولۇپ جەڭ قىلىپ شەھەرنىڭ شەرقىي قۇۋۇقىدىن بۆسۈپ چىقىپ، شىمالغا ئىلگىرىلەپ سىركىپ ئېغىزىنى قامال قىلىش ھەم بۇ ئارقىلىق چېرىكلەرنى ئۆزلىرىگە جەلپ قىلىش؛ چېرىكلەر كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئاساسىي قوشۇندا زەربە بېرىۋاتقاندا مەترىھىم زور باشچىلىقىدىكى قوشۇن دۈشمەننىڭ ئويلىمىغان يېرىدىن چىقىپ غەربىي قۇۋۇقنا ھۆجۈم قىلىش ۋە ئۆزلىرىنىڭ كەينىدىنلا ماڭغان مۆيدىن ھاجى باشچىلىقىدىكى ئوزۇق ـ تۈلۈك كارۋىنىغا يول ئېچىش؛ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭغان قەمەرىدىن لىگا باشچىلىقىدىكى قوشۇن بولسا، ئۇلارنى ھمايە قىلىش؛ ئاخىرىدا بولسا ھەممىسى سىركىپ ئېغىزىدا ئۇچرىشىپ لەمجەن ئارقىلىق ئۆرتەڭ غولىغا ئاتلىنىش.

پىلان تۈزۈلگەندىن كېيىن قايتا ـ قايتا مۇزاكىرە قىلىندى ۋە يىگىت باشلىرىغا چۈشەندۈرۈلدى. ئاندىن نېگىزلىك مەقسەت يىگىتلەرگە ئۇقتۇرۇلۇش بىلەن بىللە يىگىتلەردىن چېكىنىش جەريانىدا ئىنتىزامغا قاتتىق بويسۇنۇش ـــ يىگىت باشلىرىنىڭ

ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىنى قەتئىي ئىجرا قىلىش تەلەپ قىلىنىدى.

شۇ پىلان بىلەن يېگىتلەر چېرىكلەرگە يالغاندىن ئوق چىقارغان بولۇپ چېكىنىشنىڭ جىددىي تەييارلىقىنى قىلىشتى. چۈشتىن كېيىن شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالغان چېرىكلەرنىڭ بىر قىسمى نېمىشقىدۇر شەھەر ئىچىگە توپلىنىشقا باشلىدى. قارىغاندا ئۇلار بىر قېتىملىق قاتتىق ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقاندەك ئىدى. بۇنى كۆرگەن مەجبۇرىل زورلار: «چېرىكلەر غەربىي قوۋۇقنى بوش قويۇپ ئەجەبمۇ ياخشى بولدى» دەپ خۇشال بولۇپ كېتىشتى. چۈنكى ئۇلار بۇ پىلاننى تۈزگەنده، مۆيدىن ھاجىلارنىڭ غەربىي قوۋۇقنىڭ مۇھاسىرىسىدىن زىيان - زەخمەتسىز چىقىپ كېتەلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرغانىدى.

چېرىكلەر توپلىنىپ، چېرىك باشلىرى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىلىپ بېرىۋاتقاندا، چېرىكلەر تاماكا چېكىشكەچ ئىختىيارىي راھەتتە تۇرۇشتى. ھەتتا بەزى چېرىكلەر تونۇشلىرى بىلەن دىدارلاشقىنىغا خۇش بولۇشۇپ، مىلتىقلىرىنى تامغا تىكلەپ قويۇپ قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشكەنىدى. بۇنى ياخشى پۇرسەت دەپ بىلگەن يېگىت باشلىرى ئىككىلىنىپ تۇرمايلا ئوردا دەرۋازىسىدىن ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشقىنىچە مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ چىقىپ كېلىشتى. چېرىكلەر نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرىپ، چېرىك باشلىرى كېڭىشىنى توختىتىپ ئۆز سەپلىرىنى جەڭگە تەشكىللەپ بولغۇچە، قوزغىلاڭچىلار ئۇلارنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلدى ۋە مىلتىقلىرىدىن ئۇزۇلدۇرمەي ئوق ئۇزۇپ بىردەمدىلا ئون نەچچە چېرىكنى يەر چىشلەتتى. بۇنىڭدىن ئالاقزادە بولۇشقان چېرىكلەر قوماندانلىرىنىڭ بۇيرۇقىسىزلا ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئوق ئۇزۇپ قوغلاشقا باشلىدى. چېرىكلەر مۇشۇ ھالەتتە ھەممىسى يولغا تىقىلىشۋېلىپ، يېگىتلەرنىڭ كەينىدىن پايپاسلاپ يۈگۈرۈشۈپ ماڭغاندا، روزىمەت تەڭنىنىڭ يېگىتلىرى ئوردا دەرۋازىسىدىن ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن باستۇرۇپ بېرىپ، نۇرغۇن چېرىكنى

جېنىدىن جۇدا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن چېرىكلەرنىڭ سېپى بۇزۇلدى.

بۇ چاغدا مەتربهىم زور بىمالال هالدا ئوردىدىن چىقىپ، غەربىي قوۋۇققا هۇجۇم قىلدى. ئۇ غەربىي قوۋۇقتىكى چېرىكلەر بىلەن ئېتىشۋازلىق قىلىۋاتقاندا، مۇيدىن هاجى كارۋاننى باشلاپ غەربىي قوۋۇققا يېقىنلاشتى. بۇنى كۆرگەن چېرىكلەر «يارەمگە كەلگەن قوزغىلاڭچىلار ئوخشايدۇ» دەپ قورقۇپ قوۋۇقنى چىڭ تاقاپ، ئېتىشماي جىم تۇرۇۋالدى. شۇ ئەسنادا قەمەردىن لىگانىڭ يىگىتلىرى ئوردىنىڭ ئۇزۇن شوتىلىرىنى سۆرەشكىنىچە يېتىپ كېلىشتى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ يەنە يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن چېرىكلەر جان قايغۇسىدا قېلىپ قوۋۇقنى تاشلاپ، سېپىلىنى بويلاپ جەنۇب تەرەپكە قېچىشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ تەرەپتىكى قوزغىلاڭچىلار شەھەردىن تىنچ - ئامان چىقىۋېلىشتى ۋە پىلان بويىچە سىركىپ ئېغىزىغا قاراپ يۇرۇش قىلدى.

مەجبۇرىي زورلار شەھەر ئىچىدە ئاجايىپ باتۇرلۇق بىلەن قانلىق جەڭ قىلىپ، شەھەر قوۋۇقىدىن تەستە چىقىۋالدى ۋە يول بويى بىردەم چېكىنسە، بىردەم ئەپلىك جايلارغا كەلگەندە قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرۇپ، بەزىدە بولسا تازا كەلتۇرۇپ قايتۇرما هۇجۇم قىلىپ ئۆزلىرىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ بېرىپ، ئۇلارنى تالاپەتكە ئۇچرىتىپ تۇردى ...

ئۇلار شۇ تەرىزدە چېكىنىپ سىركىپ ئېغىزىغا يېقىنلاشقاندا چېرىكلەر قايتا قوغلاشقا جۇرئەت قىلالماي چېكىنىشتى. شۇنىڭ بىلەن مەجبۇرىي زورلار تولا ئالدى - ئارقىغا قاتراپ هېرىپ كەتكەن ئاتلىرىنىڭ ئاخىرقى ماغدۇرى بىلەن سىركىپ ئېغىزىغا بارغاندا مۇيدىن هاجىلار ئۇلارنى ساقلاپ تىتىلداپ تۇراتتى.

ئۇلار يېتىپ كېلىپلا يىگىتلەرگە بىرئازمۇ توختاشقا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، لەمجىنگە قاراپ يۇرۇش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن يىگىتلەر هېرىپ كەتكەن ئاتلىرىغا ئېچ

ئاغرىتىشىپ، مەجبۇرلار زورلارغا ئوخشاش ئاتلىرىنى يېتىلىشىپ پىيادە مېڭىشتى. قوشۇننى يەنىلا مەتربەھەم زور ئالدى تەرەپتىن، قەمەرىدىن لىگا كەينى تەرەپتىن قورۇقداپ ئالغا ئىلگىرىلىدى ...

ئون ئۈچىنچى باب

كۆز تەگكەن باھادىرلار

1

ئۇرتەك غول ئېغىزى گۈزەل، خىلۋەت بىر ماكان. بۇ غول سۈيى ئەلۋەك، قارىياغاچ، ياڭاق قاتارلىق دەرەخلەر ئۆسىدىغان، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان ۋە ئۇلارنىڭ ياشاش ماكانىغا ئايلانغان ئۇزۇنغا سوزۇلغان غول بولۇپ، غولنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدىكى ئارىشاڭغا كەلگەن كىشىلەر بۇ غولدىن مېھرىنى ئۈزەلمەي قېلىشاتتى. ئەمما بۇ غولنىڭ يۈرت بىلەن بولغان ئارىلىقى يىراق، يول شارائىتى ناچار بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ قانىلىق تاپىنىدا تېخى بۇلغانمىغان، دەپسەندە قىلىنمىغانىدى.

قوزغىلاڭچى قوشۇن دەل مۇشۇ غولنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىدىكى ئېغىزغا ئورۇنلاشقانىدى. ئېغىزنىڭ كەڭلىكى 500 مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، ئېغىزغا كىرگەندىلا 300 كىلومېتىرغا سوزۇلغان ئاتلىق يول ـ غولنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا باشلاپ باردىغان بىردىنبىر يول ئادەمنى قىزىقتۇراتتى ھەم ۋەھىمگە سالاتتى. يولدىكى ئىزنالارمۇ بۇ يولدا ماڭىدىغانلارنىڭ ئاندا ـ ساندا ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. غولنىڭ ئېغىزىدا كىملەردۇر تېرىپ قويغان ئاشلىق ئېغىزنىڭ سالقىن شامىلىدا يەلپۇنۇپ بىر خىل خاتىرجەملىكنى ئىپادىلەپ تۇراتتى. ئېغىز ئىچىدىن باشلاپ بولسا قاشتا بېدە، يۇلغۇن قاتارلىق ياۋا

ئۆسۈملۈكلەر توپ ـ توپى بىلەن ئۆچرايتتى.

تاڭ سەھەر ئۈيقۇسىدىن ئويغىنىپ بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن قوزغىلاڭچى يىگىتلەر ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى. ھەتتا بەزىلەر ھازىرقى ئەھۋالىنى ئۇنتۇشقاندەك ئىختىيارسىز ھالدا: «يازنىڭ تازا ئىسسىقلىرىدا بۇ يەرگە چىقىپ بەش ـ ئون كۈن ئارام ئېلىپ، سالقىنداپ كەتسە بولغۇدەك» دەۋېتىشتى. ئاندىن ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ بېقىپ ئۆز ئەھۋالىنى يادىغا ئالغاندەك پەرىشان بولۇپ قېلىشتى.

يىگىتلەر مۇزدەك سۇدا يۈز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇشتى، سۇ بويىدىكى قورام تاشلارغا ئېسىلغان مىس چۆگۈنلەردە ناشتىلىق ئۈچۈن سۇ قاينىتىلىۋاتاتتى.

ـــ مۇداپىئەگە، پاناھلىنىشقا ئەپلىك ھەقىقەتەن بەلەن يەر ئىكەن، ـــ دېدى مەجبۇرىي زور رازىمەنلىك بىلەن.

ـــ راست، ئەمدى، كېلىشە دەپ، تۇمىقىمىزنى تاشقا تىكلەپ قويۇپ تازا پۇخادىن چىققۇدەك ئۇرۇشۇۋالمىدىغان بولدۇق، ـــ دېدى روزىمەت تەڭنە ئۆيدەك ـ ئۆيدەك قورام تاشلارغا قاراپ.

ـــ چېرىكلەرنىڭ تازا ئەدىپىنى بېرىۋالساق، ئۇلارنىڭ قايتا ھۇجۇم قىلىشىغا خېلى ۋاقىت كېتىدۇ. بىزمۇ خېلى ئارام تېپىپ قالىمىز، ـــ دېدى مۆيدىن ھاجى، ـــ ئۆزىمىزنى ئوڭشىۋالساق سىلەرنى يۇقىرى ئېقىنغا باشلاپ بارىمەن. ئۇ يەردە بىر ئازىشاڭ بار، خېلى كېسەللەرگە شىپالىق.

ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ بايا روزىمەت تەڭنىنىڭ گېپىنى بىلەن پەيدا بولغان يىگىتلەرنىڭ جىددىيلىكى بېسىلغاندەك بولۇپ يېنىك تىن ئېلىشتى.

ـــ غولدىكى بۇ يول نەگە تۇتىشىدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى بىر يىگىت.

ـــ قارلىق تاغقا، ـــ دېدى مۆيدىن ھاجى يىراقتىن ھەيۋەت كۆرۈنۈپ تۇرغان چوققىسى قار ـ مۇزغا پۈركەنگەن تەڭرىتېغىنى كۆرسىتىپ.

ـــ ئۇنداقتا كىشىلەر بۇ يولدا ئاخىرىغىچە مېڭىپ تاغقا چىقامدۇ؟

ـــ تاغدا نېمە بار؟ ـــ يىگىتلەر قىزىقىپ سوراۋەردى.

ـــ تاغقا چىقامدۇ، بۇنى بىلمەيمەن. لېكىن تاغقا يېقىنلاشقاندا غەربكە كەتكەن بىر تاغ يولى بار. شۇ يولدىن ئېزىپ قالماي ماڭالىسا چالقانغا ① ، موريغا بارغىلى بولىدۇ.

ـــ شۇنچىلىك چىرماش يولمۇ بۇ؟

مۆيدىن ھاجى جاۋاب بەرگۈچە روزىمەت تەڭنە ھۆركىرىدى:

ـــ قۇرۇق گەپنى قويۇپ جەڭگە تەييارلىق قىلىڭلار. ھېلى كېلىدۇ ئۇ چۈپرەندىلەر.

يىگىتلەر ئامالسىز قوزغىلىشتى. مۆيدىن ھاجى بۇنىڭدىن كۆڭلى ئەسكى بولغاندەك بولۇپ: «قانداق يىگىت بۇ؟ ھەرقانچە باتۇر بولسىمۇ ئاتىسىدەك ئادەمگىمۇ شۇنچىۋالا قاتتىق تېگەمدۇ؟ بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى چۈشەندۈرۈپ بەرگىنىم خاتامۇ؟ قۇرۇق گەپمۇ؟» دەپ ئويلىدى ۋە ئاستا ئېقىن بويىغا كەتتى. بۇنىڭغا قاراپ تۇرغان مەجبۇل زور مۆيدىن ھاجىنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. ئۇنىڭمۇ روزىمەت تەڭنىگە ئاچچىقى كېلىپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ: «نېمە قىلىق بۇ؟ بىر ـ بىرىمىزگە ھە دېسە دوق قىلىشىساق، قانداق ئۆم بولالايمىز؟ ئۆملۈك بولمىسا ھەرقانداق ئاجىز رەقىبكىمۇ تەڭ كەلگىلى بولامدۇ؟» دەپ ئويلاپ روزىمەت تەڭنىگە بىر نەرسە دېمەكچى بولدى ـ يۇ، مۇشۇنداق جىددىي ئەھۋالدا بۇ ئىشلار تۈپەيلى رەنجىشىپ يۈرۈشنى خوپ كۆرمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تەسەللى بېرىش ئۈچۈن مۆيدىن ھاجىنىڭ يېنىغا ماڭدى.

ـــ ھاجىكا، كۆڭۈللىرىنى بىسەرەمجان قىلمىسىلا، ـــ دېدى ئۇ مۆيدىن ھاجىغا تۆۋەنچىلىك بىلەن، ـــ روزىمەت تەڭنىنىڭ مىجەزى شۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە يېغىنىڭ جىددىيلىكىدە سەپراسى

① چالقان ـــ سىڭگىمنىڭ 40 كىلومېتىر شىمالىغا توغرا كېلىدىغان تاغلىق ماكان.

ئۆرلەپ قالغاندۇ؟ بولمىسا شۇنداق ئوڭلۇق يىگىت ...

— بولدى ئۇكام، كۆز ئالدىمىزدىكى ئىشنىڭ ئالدىدا بۇ خاپىلىق نېمىتى!

مۆيدىن ھاجى شۇنداق دەپ يېشىغا ماس كەلمىگەن ھالدا مەيۈسكىنە كۈلۈپ قويدى.

چۈشكە يېقىن چېرىكلەر ئېقىن بويلاپ يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار ئېغىزنىڭ ئالدىدىكى كېڭىيىپ كەتكەن ئېقىن ئىزىدىكى دەل - دەرەخلەرنى دالدا قىلىمىز دېيىشسىمۇ كۆپ ئادەم يەنىلا ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قالدى. شۇڭا ئۇلار دالدا بولغۇدەكلا نەرسە بولسا دالدىنىشقا تىرىشىپ ئېغىز ئالدىغا يېتىپ كېلىشتى. ئەمما ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان چېرىك ئېغىز ئىچىدىكى بەلگە تاشتىن — قوزغىلاڭچىلار ھۈجۈم باشلاش بەلگىسى قىلىۋالغان قارا تاشتىن بىر قەدەم ئېلىشى بىلەنلا ئاللىقاچان ئەپلىك جايلىشىۋالغان مەرگەنلەر ئاتقان ئوقتىن يەر چىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئېتىشۋازلىق باشلىنىپ كەتتى. مەرگەنلەر ئۆزلىرىنى رۇسلۇۋلىپ بىر - بىرلەپ ئاتاتتى. چېرىكلەرمۇ پوك - پوك يىقىلىپ چۈشەتتى. كەينىدىن ئىز بېسىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر بولسا ئوق چىققان قورام تاشلارغا قارىتىپ ئوق ئۇزۇشەتتى. ئوقلار تاشقا تېگىپ قاڭقىيىتتى، ۋىڭ - ۋىڭ ئاۋاز چىقىراتتى، تاشلارنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىگە چاپلىشىپ قېلىپ ئۇزۇندىن بۇيان قېتىشىپ كەتكەن لايلارنى پۈر - پۈر ئۇچۇراتتى. بىراق، مەرگەنلەرگە ئازراقمۇ زەخىم يەتكۈزەلمەيتتى. بىرەر سائەتتەك ئېتىشىش بولغاندىن كېيىن چېرىكلەر ئەھۋالنىڭ تۈنجى قېتىم ئوردىغا ھۈجۈم قىلغاندىكىدەك بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى بايقاپ چېكىندى. دېمىسىمۇ، چېرىكلەر ئوچۇقچىلىقتا، قوزغىلاڭچىلار دالدا، چېرىكلەر قارىسىغا يېكى قورام تاشقا ئوق ئاتىدۇ، قوزغىلاڭچىلار بولسا كۆز ئالدىدا دالدا ئىزدەپ پىتىراپ يۈرگەن چېرىكلەرگە ئوقنى زايە قىلماي تەگكۈزىدۇ ... شۇنىڭ بىلەن چېرىكلەر بىرمۇنچە ئادىمىنىڭ ئۆلۈكىنى قالدۇرۇپ چېكىنىشكە

مەجبۇر بولدى. دەسلەپ ئۇلار ئېقىنىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى دەرەخلىككە چېكىندى. ئۇ يەردە چۈشتىن كېيىنگىچە تۇرغاندىن كېيىن بولسا نېمىشقىدۇر تەلتۆكۈس چېكىنىپ كەتتى.

ــ مۇنداق ئاتىدىغان ئىش بولسا چېرىك دېگىنى كېلىۋەرسۇن، ــ دېدى روزىمەت تەڭنە ھەدەپ قورالىغا ئوق لىقلاپ. باشقا يىگىتلەرنىڭمۇ كەيپىياتى ئىنتايىن ئۈستۈن ئىدى. ئېغىز ئىچىنى غالىبىيەت خۇشاللىقى بىر ئالغاندى.

شۆڭمۇ پازىل پاختا ئۇنىڭ بىلەن چېقىشتى:

ــ ئاتىدىغان ئىش بولسا دەپ ئاتساڭ، خېمىرلا ئاتارسەن شۇ.

ــ نېمانچە ئەنسىرەيسەن، ــ دېدى روزىمەت تەڭنە ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ كۆزىنى قىسىپ، ــ ھەرقانچە ئاتسامۇ پاختا ئاتماسمەن!

ــ پاختىنى ئاتالىساڭ ئاتمامسەن!

ــ شامال چىقمىسلا ئاتمەن!

ــ شامالنى خېمىرىمنى قۇرۇتۇپ قويمىسۇن دەپسەن ــ دە.

ــ ياق، شامالنى پاختامنى ئازگالغا تىقمىسۇن دەيمەن.

بۇ گەپتىن يىگىتلەر تېلىقىپ كۈلۈشتى. پازىل پاختىمۇ قاقاقلاپ كۈلگىنىچە رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

ــ رەھمەت، پازىل، ــ دېدى روزىمەت تەڭنە چىن نىيىتى بىلەن، ــ سەن مېنىڭ دورام جۇمۇ.

ئەمما، پازىل پاختا بۇ گەپكىمۇ چاقچاق قىلدى:

ــ ئۇنداق بولسا مەن خېمىرتۇرۇچ ئىكەنمەن ــ دە.

روزىمەت تەڭنىمۇ بوش كەلمىدى:

ــ پاختىدەك بوشاپ كەتكەن خېمىرتۇرۇچ!

ئېغىز ئىچىنى يەنە كۈلكە قاپلىدى.

چېرىكلەر كەچكىچىلا قايتا ھۇجۇم قىلىپ كەلمىگەندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلار ئىزچى ئەۋەتىپ ئەھۋال ئۇقۇشتى. ئىگىلىگەن ئەھۋال شۇ بولدىكى، چېرىك باشلىرى بۇ ئېغىزنى

يىراقتىن قورۇقداپ تۇرۇش ئۈچۈن بارلىق چېرىكلىرىنى لەمجىنىڭ شىمال تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇرغان. ئۇلار ھازىرچە ئارام ئېلىشتا ئىكەن.

شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچى يىگىتلەر قايتا تەييارلىنىشقا كىرىشتى.

2

ئۆزلىرىنىڭ جەڭدىكى مەغلۇبىيىتىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان مامۇت خۇددى ئوردا قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىدىكى ۋاقتىدا ئۆزى دۆلەتباغدىكى گەمىدە تىتىلداپ تۇرغاندىنكىدىنمۇ بەكرەك تىتىلداپ، ئاچچىقتىن يېرىلىپ كېتەي دەپ قالدى. ئۇنىڭغا ئەگەر بۇ غەلىيانچىلارنى ۋاقتىدا ئۈجۈقتۇرۇۋەتمىسە ئاز كۈنگە قالماي، يەنە ئوردىغا باستۇرۇپ كېلىپ، ئۆزىنى نە ـ نەلەرگە سۈر ـ توقاي قىلىپ قوغلىۋېتىدىغاندەكلا بىلىنىدى. شۇڭا، جەڭنىڭ ئۈجۈر ـ بۈجۈرىنى ئوبدان ئىگىلەپ كۆرۈپ «لەشكەر ئاز بولۇپ قاپتۇ» دېگەن ئويغا كەلدى ـ دە، تۇرپان خان ئامبىلى ۋە پىچان ئامبىلى بىلەن جىددىي كېڭىشىپ خانلىقىغا «ئىنانچىخانلىقىم خەتەر ئىچىدە قالدى، بۈيۈك چىڭ خانىدانلىقىنىڭ كۆپلەپ لەشكەر ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ سادىق ۋە ۋاپادار پەرمانبەرداری بولغان ئىنانچىخانلىقىنى قوغداشقا يارىدەم بېرىشلىرىنى تەلەپكارلارچە سورايمەن» دېگەن مەزمۇندا نامە يوللىدى.

چىڭ خانى نامىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، بۈزۇرۈكۈارلىرىدىن تارتىپ ھۆرمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئىنانچىخانلىقنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا، نامىدا دېيىلگەن تەلىپىگە جىددىي قارىدى ۋە دەرھال يارلىق چۈشۈرۈپ لەشكەر ئورۇنلاشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئارىدىن ئون كۈندەك ئۆتۈپ دىخۇا (ئۈرۈمچى) ۋە قۇمۇلدىن نۈرغۇن لەشكەر يارىدەمگە يېتىپ كەلدى.

ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، سۇلتان مامۇت ئاندىن خاتىرجەم بولدى ۋە خوددى مۇشۇنىڭ بىلەن ھەممە باش قېتىنچىلىقىدىن قۇتۇلىدىغاندەك، ئۆزىگە كېلىدىغان بارلىق خەۋپتىن پۈتۈنلەي خالاس بولۇپ كېتىدىغاندەك تۇيغۇدا بولۇپ، كۆڭلى ئارام تېپىپ قالدى. ئاندىن بۇرۇنقى ئاسايىشلىق، تىنچ كۈنلىرى يادىغا يېتىپ ئىچى قىمىرلاشقا باشلىدى ۋە قۇتراۋاتقان شەيتىنىغا بەرداشلىق بېرەلمەي نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان خانىنىڭ خىزمەتىنى قىلالمايۋاتقان شۇ سەۋەبلىك ئۆزىنى خانىنىڭ نەزىرىدىن قالغاندەك ھېسابلاپ روھى چۈشۈپ يۈرگەن ھېمىت كاھنى چاقىردى. «لەببەي» دەپ يۈگۈرۈپ كىرگەن ھېمىت كاھ سۇلتان مامۇتنىڭ كۆزىدىكى ئۆزىگە تونۇش بولغان شەھۋەت نۇرىنى كۆرۈپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى ...

قۇمۇل ۋە دىخۇادىن كېلىۋاتقان لەشكەرلەردىن ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولغان قوزغىلاڭچىلار كۆپ ئويلىنىپ ۋە كېڭىشىپ بۇ يەرنىڭ يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ ئۇلارغا ئويلىمىغان يەردىن زەربە بەرمەكنى پىلان قىلىشتى.

بەزى يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ سېلىپ ئۆتكەن «لەمجىنگە لەكمىڭ ـ لەكمىڭ چېرىك يىغىلىپتۇ» دېگەن خەۋەر تارقىلىپ ئىككىنچى كۈنى سەھەردە چېرىكلەر سەپ بولۇپ ھەيۋەت بىلەن ئۆرتەڭ ئېغىزىغا ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. جەڭ ئەھۋالى ئالدىنقى قېتىمقىغا ئوخشاشلا بولدى: يىگىتلەر دالدىدا تۇرۇۋېلىپ ئوچۇقچىلىقتا دۈگدىيىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى بەخىرامان ھالدا بىر ـ بىرلەپ ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. چېرىك باشلىرى چېرىكلەرنى سەپنى بۇزماسلىققا، داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇپ، قىلىچلىرىنى شاراقلىتىپ ئۇلارنىڭ ئالدىدا دېۋەيلەپ تۇرۇۋېلىشتى. بۇنىڭدىن قورقان چېرىكلەر ئالدىدا ئوق ـ ئەجەل سايىسى تۇرسىمۇ ئالدىغا مېڭىشقا مەجبۇر بولدى. ئەمما ئېغىزغا كىرە ـ كىرمەيلا ئەجەللىك قېنى ئېقىندىكى سۇنى بۇلغاپ يەر چىشلەيتتى. شۇنىڭ بىلەن

چېرىكلەرنىڭ پۈت ـ قولىدا جان قالماي كەينىگە داجىشتى. ئۇلارغا چېرىك باشلىرىنىڭ ھەيۋىلىرىمۇ كار قىلمىدى. چېرىك باشلىرى چېرىكلەرگە خىلى ھەيۋە قىلىپ بېقىپ، ئاخىر بولۇۋاتقان تالاپەتنى دەڭسەپ كۆرۈپ چېرىكلەرنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى. خۇددى شۇنىلا كۈتۈپ تۇرغانىدەك چېرىكلەر بىراقلا كەينىگە بۇرۇلۇپ قېچىشقا باشلىدى. ئەمما ئۇلار 20 مېتىرچە قېچىپ شەرقىي تەرەپتىكى دەرەخلىكنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە، دەرەخلىكنىڭ كەينىدىكى قاقاس تاغ قاپتىلىدىن تۇيۇقسىز ئوق يېغىپ تۇرغۇن چېرىكنى مەڭدىتىپ قويدى. بىردەمدىلا بىرمۇنچە چېرىك جېنىدىن جۇدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن چېرىكلەر ئالدى ـ ئارقىسىغا قارىماي قېچىشقا باشلىدى. لېكىن ئېگىزدە تۇرۇۋالغانلار ئۇلارنى ئوق يەتمىگۈدەك يەرگە قېچىپ بارغۇچىلا قىرىپ تۇردى. چېرىكلەر توقايلىقتىن ئەگىپ ئۆتۈپ كۆزدىن يىتكەندىلا ئېگىزگە ئورۇنلىشىۋالغانلار ئېتىشتىن توختىدى.

ئۇلار بۇ قېتىمقى جەڭنىڭ پىلانى بويىچە بۇگۈن بامدات نامىزىدىن كېيىنىلا ئۇ يەرگە ئورۇنلىشىۋالغان مەتربەسىم زور باشچىلىقىدىكى مەرگەن يىگىتلەر ئىدى. ئۇلار پىلان بويىچە جەڭنىڭ بېشىدا ئۆزلىرىنى چاندۇرماي جىم يېتىپ جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىشتى. ئاخىرىدا چېرىكلەر ئۆز لەشكەر باشلىرىنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن ھەممىسى دېگۈدەك ئۆزلىرى بەلگىلىۋالغان دائىرىگە كىرىپ، تالاپەت تارتىپ چېكىنگەندە ئاندىن مەتربەسىم زورلار ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن ئوق ياغدۇرغانىدى.

جەڭدىن كېيىن چېرىك باشلىرى ئامبالىلار ئالدىدا: «ئۇلار ئالدىنئالا پىستۇرما قويۇۋاپتۇ. بۇنى بايقىماپتىمىز. بولمىسا ئۇنچىلىك تۆت ـ بەش ئادەم نېمىتى» دەپ ئۆزلىرىنى ئاقلاشتى. ئەمما ئامبالىلار چېرىك باشلىرى ئويلىشىپ قورققانىدەك ئاچچىقلىنىپ كېتىشمىدى، ئەكسىچە: «ئۇلارنىڭ بىگىسىنى ئەمدى كۆرىمىز» دەپ سىرلىق كۈلۈپ قويۇشتى ۋە لەشكەرلەرگە تەسەللى بېرىشتى.

مەجبۇرىيەت زورلار بولسا يەنە غەلىبە تەنتەنىسىگە چۆمۈشكەنمىدى. بولۇپمۇ ئېگىزدە تۇرۇۋېلىپ چېكىنگەن چېرىكنى قىرىپ تاشلىغان مەرگەن يىگىتلەرنىڭ كەيپىياتى ئالاھىدە كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. ئۇلار ھە دەپ قانداق بەتلەپ، قانداق ئاتقىنىنى سۆزلىشەتتى. بۇ ھەقتە ئاغزى بىسىقماي سۆزلەۋاتقان بىر يىگىت:

— بۇنىڭدىن كېيىن ئەگەر شۇ يەردە تۇرۇۋالساق چېرىك دېگەن كېلىۋەرسە بولغۇدەك، بۆكمەزنى قىرلاپ قويۇپ بىر ئاتقىلى تۇرساق، — دېدى قىزىپ.

— يېغىغا مۇنداق قارىساڭلار بولمايدۇ. چېرىكلەرنىڭمۇ ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. ئۇلارنىڭمۇ ئەقلى بار، قولىدا مىلتىقى بار. بىز ئويلىغانىنى ئۇلارمۇ ئويلايدۇ. ياغاچ قازان ھەرقاچان قاينىۋەرمەيدۇ. شۇڭا ھەر قېتىم ئېھتىيات قىلمىساق بولمايدۇ. جان بىلەن ئويناشقىلى بولمايدۇ، — دېدى مەجبۇرىيەت زور ئۇلارنىڭ كۆرەڭلىكىگە تەنبىھ بېرىپ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يەنە تەييارلىق ئىشلىرىغا كىرىشتى. ياز پېرىملىشىپ قالغان بولغاچقا بۇ يەردە قىشقىچە تۇرۇپ قېلىش مۆلچەرلەندى. شۇڭا، ھازىر مۇھىمى قىشلىق ئوزۇق - تۇلۇك تەييارلاش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىر تەرەپتىن جەڭ تەييارلىقىنى قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن لازىمەتلىك تەييارلاش بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتى ...

3

بىر ئايغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان ئېغىزنى يىراقتىن قورۇقداپ جىم ياتقان چېرىكلەردە تۇنۇگۈندىن باشلاپ جانلىنىش ئالامەتلىرى كۆرۈلدى. بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى خېلى ئوبدان بىلىپ قالغان قوزغىلاڭچىلار جىددىي ھالەتكە ئۆتتى.

دېگەندەك، چېرىكلەر جانلىنىپ ئىككى كۈندىن كېيىن لەمجىنگە ناھايىتىمۇ كۆپ چېرىك كېلىپ ئورۇنلاشتى. كېيىن مەلۇم بولدىكى، بۇ چېرىكلەر باشقا جايلاردىن يۆتكەپ كېلىنگەنىكەن.

ئېغىزغا كەلكۈندەك باستۇرۇپ كەلگەن چېرىكلەر ئېغىزغا يېقىنلاشقاندا، بىردىنلا توختىدى ۋە بۇيرۇق بىلەن ئورۇنلىشىشقا باشلىدى: بىر توپ چېرىك دەرەخلىككە ئورۇنلىشىپ مىلتىقلىرىنى بەتلەشتى. ئىككى توپ چېرىك بولسا تېزلىكتە ھەربىكەت قىلىپ ئېقىننىڭ ئىككى تەرىپىدىكى قورام تاشلارنىڭ دالدىسىغا ئورۇنلىشىپ ئېغىزنىڭ ئىچىنى قارىغا ئېلىشتى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى تەمكىنلىك بىلەن ئوق چىقىرىپ ئېغىزغا ئورۇنلىشىۋالغان قوزغىلاڭچىلارغا ئازراق بولسىمۇ تالاپەت يەتكۈزۈش. شۇڭا ئۇلار ئاساسەن چېرىكلەر ئىچىدىكى مەرگەنلەردىن تەشكىللەنگەنىدى. يەنە يۈزدەك چېرىك بولسا توقايلىققا زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

ئۇلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىدىن كېيىن بىر بۇيرۇق بىلەن چېرىكلەر ئېغىزغا قاراپ يوپۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار يەنىلا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوق يامغۇرىغا دۇچ كەلدى. چېرىكلەر ئىچىنىشلىق چىرقىراپ يىقىلىشقا باشلىدى. ئەمما، چېرىكلەر خۇددى ھەمراھلىرىنىڭ جان تەسلىم قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرمەيۋاتقاندەك مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۈزۈشۈپ ئالغا ئىلگىرىلەۋەردى. ئىككى ياندىكى مەرگەن چېرىكلەر بولسا ئوبدان قارىغا ئېلىپ ئوق ئېتىپ، قوزغىلاڭچىلارنى بۇرۇنقىدەك ئەركىن ھەربىكەت قىلىشتىن چەكلەپ قويدى. بۇنىڭدىن يىگىتلەرنىڭ چىشى قېرىشىپ كەتتى. ئەمما ئۆزلىرىگە بولۇۋاتقان زەربە كۈچلۈك بولغاچقا ئېھتىيات بىلەن ئوق ئۈزۈشتىن باشقىچە ئامال قىلالمىدى.

چېرىك باشلىرىغا «مانا چېرىك ئۆلۈسمۇ، بىر چېرىك چېكىنمىسۇن» دېگەن پەرمان بېرىلگەن بولغاچقا، چېرىك

باشلىرى چېرىكلەرنىڭ قىرىلىپ كېتىۋاتقىنى بىلەن ھېسابلاشماي، ئۇلارنى سەپ بويىچە داۋاملىق ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇدى. چېرىكلەرمۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ بۇرۇنقىدەك كۈچلۈك زەربە بېرەلمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشىپ جاھىللارچە ئالغا ئىلگىرىلەشتى، كۆزنىگە كۆرۈنگەن قارا ـ قۇرا نەرسىلا بولسا ئوق ئېتىشقا تىرىشتى.

تىركىشىش ئەنە شۇنداق داۋام قىلماقتا ئىدى. قوزغىلاڭچىلار بۇرۇنقىدەك نۇرغۇن ئوق سەرپ قىلىپ ئۇرۇش قىلغان بولسىمۇ، لېكىن چېرىكلەردىن تۆزۈك چىقىم بولمىدى. بۇنىڭدىن يىگىتلەرنىڭ قېنى قىزىپ تۇرالماي قېلىشتى.

ــ ئاكا، مەن يىگىتلىرىم بىلەن باستۇرۇپ چىقىپ ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇراي، ــ دېدى مەتربەم زور بىر چاغدا چىدىماي.

ــ ئۇلارنىڭ سېپىنى بۇزۇۋەتسەكقۇ ئوبدان بولاتتى. بىراق، ھازىر باستۇرۇپ چىقىش بەك خەتەرلىك، ــ دېدى مەجبۇرىل زور قوشۇلماي.

ــ ھازىرچە مۇداپىئەدە تۇرساق بولغۇدەك، ــ دېدى روزىمەت تەڭنە ئوقنىڭ زايە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ــ ئامال بار ئالدىدىكىلەرنى قىرايلى. شۇنداق قىلساق كەينىدىكىلەرنىڭ روھى چۈشىدۇ.

ــ ئەمما، ئۇلار بەك كۆپ ئىكەن، ئازراقلا ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپ قويساق ئۇلار ئېغىزغا باستۇرۇپ كىرگۈدەك. شۇڭا قاراپ تۇرمايلى. مۇشۇ پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتسەك ئىش چاتاق. ئاتلىنىڭلار!

مەتربەم زور سۆزنى تۈگىتىپ، مەجبۇرىل زورلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى كۈتمەيلا يىگىتلىرىگە بۇيرۇق قىلىپ ئات چاپتۇرۇپ چىقتى. بۇنى ئەسلا كۈتمىگەن چېرىكلەر شىرەك سۇر ـ ھەيۋە بىلەن ئات ئۈستىدە ئوق ئۇزۇپ كېلىۋاتقان مەرگەن يىگىتلەرنى كۆرگەندە ئەقىل ـ ھوشىنى يوقىتىپ قويۇشتى.

ئۇنغچە مەرگەنلەر ئۇلارنى ئوقتا تۇتقانچە شەرق تەرەپتىكى دەرەخلىككە قاراپ ئات سالدى. دەرەخلىكتىكى چېرىكلەر ئالدىراشقىنچە ئۇلارغا قارىتىپ ئوق چىقاردى. ئەمما چېرىكلەر ئىككى يېگىتنى ئاتتىن تىك موللاق چۈشۈرۈپ بولغۇچە يېگىتلەر ئۇلارنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ بېرىپ چېرىكلەردىن بىرمۇنچىسىنى قىرىپ تاشلىدى. قالغانلىرى يېگىتلەرنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ دەرەخلىكتىن تىكمۇيتىشتى. شۇنىڭ بىلەن مەتربەھەم زورلار دەرەخلىكتە تۇرۇۋېلىپ چېرىكلەرنى قىرىشقا باشلىدى. دېگەندەك، چېرىكلەرنىڭ سېپى بۇزۇلۇپ قالايمىقانلىشىش ئالامەتلىرى كۆرۈندى. بىراق، بىر تۈركۈم چېرىكلەر ھۇجۇم يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ دەرەخلىكنى قورشاشقا ھەرىكەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مەتربەھەم زورلارنىڭ دەرەخلىككە قاپسىلىپ قېلىش خەۋپى كۆرۈلدى. ئەگەر يەنە بىر ئاز ۋاقىت ئۆتىدىغان بولسا چېرىكلەرنىڭ ئۇلارنى مۇستەھكەم قورشۇۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغدا يا مەتربەھەم زورلار پۈتۈنلەي قىرىلىپ كېتىدۇ، يا ھەممىسى تىرىك ئەسىرگە چۈشىدۇ. لېكىن، مەتربەھەم زورلارنىڭ قىزغىن ئېتىشۇازلىق قىلىشىدىن بۇ خەۋپنى سەزمىگەنلىكى ئېنىق ئىدى. مەجبۇرى زورلار بۇنى تونۇپ يېتىپ جىددىيلىشىپ قېلىشتى. ئەھۋال ھەقىقەتەن خەتەرلىك ئىدى. شۇنىڭ بىلەن روزىمەت تەڭنە بىر تۈركۈم يېگىتنى باشلاپ ئات سېلىپ چىقتى. ئۇلار ئات ئۈستىدىكى ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ، ئاتنىڭ بىر يېنىغا ئېسىلۇۋېلىپ چېرىكلەرنى قىرىشقا باشلىدى. بۇنداق ماھارەتنى ئانچە كۆرۈپ باقمىغان چېرىكلەرنىڭ كۆزى ئالاچەكمەن بولۇپ كەتتى ۋە قورقۇنچتىن تۇغۇشلۇق ئوق چىقىرىشقىمۇ جۈرئەت قىلالماي قالدى ۋە ئىختىيارسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. دەرەخلىككە ھۇجۇم قىلىپ بېرىپلا قالغان چېرىكلەرمۇ قالغان چېرىكلەرنىڭ چېكىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن چېكىندى. ئەھۋالنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىلىق بولۇۋاتقانلىقىنى

كۆرگەن روزىمەت تەڭنە مەتربھىم زورغا ۋارقىرىدى:
ـــ دەرھال ئورنۇڭلارغا قايتىڭلار!!
مەتربھىم زور چىرىكلەرنىڭ ئېغىزدىن چىكىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، دەرەخلىكتىن چىقتى ۋە ئېغىزغا چىكىندى. ئۇلار چىكىنىپ بولاي دېگەندە، ئېقىنىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قورام تاشلارنىڭ كەينىگە مۆكۈۋالغان مەرگەن چىرىكلەر تۈيۈقسىز ئوق ياغدۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئىچىنىشلىق پاجىئە يۈز بەردى. يامغۇردەك ياغدۇرۇلغان ئوقتا بىرنەچچە يىگىت بىلەن تەڭ مەتربھىم زورمۇ ئاتتىن سىيرىلىپ چۈشۈپ ئېقىندىكى سۇزۇك سۇ ئىچىدە يېتىپ قالدى. سۇ شۇ ھامان قىزىلغا بويالدى.
بۇنى كۆرگەن مۇھەممەت ئابدۇللا چىداپ تۇرالمىدى ۋە يىگىتلىرىنى باشلاپ يارداەمگە چىقتى. ئۇلارنىڭ جەسۇر قىياپىتىنى كۆرگەن چىرىكلەر ئەمدى رەسمىي چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇلار ئېقىن بويىدا نۇرغۇن چىرىكلەرنىڭ جەستى بىلەن مىلىتقىلىرىنى تاشلاپ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى ...
يىگىتلەر ئوق تەگكەن يىگىتلەرنى ئېغىز ئىچىگە ئېلىپ كىرگەندە، ئارىسىدىكى بىر يىگىتتىن باشقا ھەممىسى ئاللىقاچان تىنىقتىن قالغانىدى. مەتربھىم زورنىڭ دائىم باتۇرلۇق، جەسۇرلۇق نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىمۇ ئارمان بىلەن يۇمۇلغانىدى.
بۇنى كۆرگەن مەجبۇرىي زورنىڭ يۇرىكى سۇغۇرۇلغانىدەك بولدى، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى، بېسىپ بولماس بىر يىغا گېلىغا، ياق، يۇرىكىگە قاپلاشتى. توسۇپ بولغۇسىز بىر كەلكۈن ئىككى كۆزىگە يامرىدى. لېكىن ئۇ دەرھاللا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى، كۆزىدىكى مېھىر يالقۇنجاۋاتقان نەملىكىنى زورىغا باستى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا: «مەن بۇنداق زارلاپ يىگىتلەرنى بوشاشتۇرۇپ قويسام بولمايدۇ» دېگەن ئوي ھۆكۈمران ئىدى.
ئەمما، نۇرغۇنلىغان يىگىتلەر كۆز ياشلىرىنى پەقەت

تۇتۇۋالالمىدى.

قوزغىلاڭچىلارنى تۇنجى قېتىم قاتتىق مۇسىبەت ئۆز ئىلكىگە ئالدى، ئېغىز ئىچى سۇكۇتكە چۆمدى. بۇرۇن ھەر قېتىمقى جەڭدە بىرنەچچىدىن يىگىت قۇربان بولغان بولسا، بۈگۈن قۇربان بولغان يىگىتنىڭ سانى ئون توققۇزغا يەتكەنىدى.

شۇنىڭ بىلەن مۇسىبەت ۋە قىساس ئوتى يىگىتلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقىغا ئوت تۇتاشتۇردى. ئەمما كۆزىدىن ياش قۇرۇمغان، بىراق ئۆزىنى تۇتۇۋالغان مەجبۇل زور ئۇلارنى توسۇپ قويدى:

— قارامىلىق قىلساق بولمايدۇ. يېغا بولغاندىكىن ئۆلۈم — يېتىم بولىدۇ. ئېسىمىزدە بولسۇنكى، ھەربىرىمىز ھەر ۋاقىت ئېھتىيات قىلايلى، قىزىققانلىق، ئۆز بېشىمچىلىق قىلمايلى.

مەجبۇل زورنىڭ بۇ قەدەر سەۋرچانلىقى يىگىتلەرگە دەرھاللا تەسىر كۆرسەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەجبۇل زورنىڭ سۆزىدىكى ئاقىۋەت ھەممەيلەننىڭ كۆز ئالدىدا «مانا مەن» دەپ تۇرغاچقا يىگىتلەر لام — جىم دېمەي بېشىنى سىلىشىپ تۇردى. دېمىسىمۇ، ئالدى — ئارقىسىنى ئويلىماي ھە دەپ ھۇجۇم قىلىشنىلا ئويلايدىغان بەزى مەرگەنلەرگە بۇگۈنكى بۇ پاجىئە ئاچچىق ساۋاق بولغانىدى.

شۇڭا، يىگىتلەر ئارام ئېلىپ ئولتۇرۇشقاندا، ئۆزىنى تىكشاپ ئولتۇرۇپ كېتىشتى. ھەتتا بەزىلەر بۇرۇن قىلىپ قويغان قارامىلىقلىرىنى يادىلىرىغا ئېلىشىپ، تېنىنى قورقۇنچ بېسىپ، شۇركۇنۇپ كېتىشتى.

چېرىكلەر ئەنە شۇنداق چىقىم تارتقان بولسىمۇ، ئون كۈندىن كېيىن يەنە ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. ئەمما ئۇلار ئازلىماقتا يوق تېخىمۇ كۆپىيىپ ھۇجۇم قىلغاندى. مەجبۇل زورلار جان تىكىپ ئېلىشىپ ئۇلارنىمۇ چېكىندۈردى ...

ئون تۆتىنچى باب

يېغى ياندىن

1

چېرىكلەر ھەرقانچە زېيان بولۇۋاتقان بولسىمۇ، 10 ــ 20 كۈندە بىر قېتىم ھۇجۇم قىلىشنى ئەسلا توختاتمىدى. شۇنداق قىلىپ تۇيا ـ تۇيمايلا قىش كىرىپ قالدى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ ئوزۇق ـ تولۇكتە مەسىلە كۆرۈلدى. يۇرت ئىچىگە ئەۋەتىلگەن بىرنەچچە يىگىت لەمجىنگە بارا ـ بارمايلا زەربىگە ئۇچراپ جېنىنى ئەپقېچىپ ئارانلا قايتىپ كېلىشتى. شۇڭا، قوزغىلاڭچىلارغا بېرىلىدىغان يېمەكلىكنى قىسىشقا توغرا كەلدى. بۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچى يىگىتلەر كۈننى ئاچ ـ توق دېگۈدەكلا ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. دەسلەپتە ئۇلار بۇنى ئۆتكۈنچى ئىش دەپ قاراپ ئۆتكۈزۈۋەتكەن بولدى. بۇنداق ئەھۋال 20 كۈندەك داۋاملاشقاندىن كېيىن، قوزغىلاڭغا دەسلەپ قاتناشقاندا قوزغىلاڭنى خۇددى بىر ـ ئىككى كۈندە تەلتۆكۈس غەلىبە قىلىدىغاندەك ئويلاپ، ئات چاپتۇرۇپ يۇرگەن بەزى يىگىتلەر ئەمدىلىكتە پەرىشان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ھەتتا، كېيىنچە ئىسسىق ئۆيلىرىنى سېغىنىدىغان، كونا يوتقان بولسىمۇ، ئىچىدىكى ھۆزۈرلۇق بەدەننى تولا چۈشەيدىغان، تويلىشىدىغان قىزى بەرگەن گۈل كەشتىلەنگەن ياغلىقنى پۇراپ چۈشلۈكى ھە دېسە قورام تاش ئۈستىدە خىيالغا پېتىپ يېتىپ كېتىدىغانلار كۆپەيگىلى تۇردى. مەجبۇرىل زورلار بۇ ئەھۋالدىن سەل چۆچۈشتى. شۇڭا ئۇلار بۇنداق ئىپادىسى كۈچلۈك بولۇۋاتقان

بىرنەچچە يىگىتكە تەربىيە ئىشلەشنى مەسلىھەت قىلىشتى. ئەمما يېقىنقى بىرنەچچە كىچىك جەڭدە مۇزدا ئات تېيىلىپ كېتىپ يىقىلىپ چۈشۈش سەۋەبلىك ئوق تېگىپ ئۆلگەن بىرنەچچە يىگىت تۆپەيلىدىن بەزى يىگىتلەردىكى ئەھۋال تېخىمۇ يامانلىشىشقا باشلىدى. ئۇلار ئەتىگەنلىك مەشىقە چىقمايتتى، قاراڭغۇلۇقتا قويسا يەنە بىر قاراڭغۇل بىلەن ئالماشمايلا بالدۇر كىرىپ يېتىۋالاتتى. مەجبۇرىي زورلار گەپ قىلسا بۇرۇنقىدەك چۆچۈپ خىجىل بولۇشنىڭ ئورنىغا قاپىقىنى تۇرۇپ غۇدۇراپ تۇرۇۋالاتتى. بۇنىڭ بىلەن يىگىت باشلىرىنىڭ بېشى قاتتى، ھەتتا مەجبۇرىي زور: «يىگىتلەرنى ئەجەبمۇ بۇ ئىشقا چېتىۋاپتىمەن» دەپ پۇشايمان قىلغانمۇ بولدى. بىراق، روزىمەت تەڭنە، پازىل پاختا، مۇھەممەت ئابدۇللالار بولسا: «قىلغىنىمىز توغرا بولدى، مانا زورلارغا كۈچنى نەگە، نېمىگە ئىشلىتىشنى، مەرگەنلەرگە ئوقنى كىمگە ئېتىشنى كۆرسىتىپ قويدۇق» دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى توق قىلدى.

ئەمما، كەيپىيات يەنىلا بەك سۇس ئىدى. شۇڭا روزىمەت تەڭنە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىپ پازىل پاختىغا گەپ تاشلىدى:

— نېمىگە شۇمشىيىپ ئولتۇرسەن، پازىل، يا ساڭا ئوق تەگكەن بىلەن كار قىلمىسا.

روزىمەت تەڭنىڭ نېمىشقا گەپ تاشلىغانلىقىنى چۈشەنگەن پازىل پاختا دەرھال ھۈجۈمغا ئۆتتى:

— ماڭا كار قىلمىغان بىلەن، ئوق سېنى تار قىلىدۇ.

يىگىتلەر بۇ قايتۇرما گەپتىن «تەڭنىگە ئوق تەگسە ۋاڭگىدە يېرىۋېتىدۇ» دېگەننى چۈشىنىپ كۈلۈپ كېتىشتى. كۈلكە ـ چاقچاق دېگەن ئاجايىپ ـ دە! مانا يىگىتلەر بايىاتىندىن بېرى يۇرىكىنى سىجىپ كەلگەن ئۇرۇش ۋەھىمىسىنى بىردەمدىلا ئۇنتۇشۇپ چاقچاقلا بېرىلدى.

— سېنى ئاشلىقلا تېگىشلىمىكىن ـ يە.

ـــ مېنى ئاشلىققا تېگىشمىسە، سېنى تاشلىققا چۆرۈۋېتىدۇ.
ـــ غوزىكىڭدە قۇرۇپ قالساڭ قانداق قىلىمىز؟
ـــ بالاڭغا تەڭنە ياسا.
ـــ ئەتىيازدا ئېچىلىپ قالساڭ قانداق قىلۇرمىز؟
ـــ قارلىق تاشلاپ ئوينا.
كۈلكە ئۈزۈلمەي داۋاملاشتى.
شۇ ئاردا بىر يىگىت كۈلكىدىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ، كۆزىدىكى ياشنى سۈرتۈپ تۇرۇپ گەپنى بۆلدى:
ـــ بولدى قىلىڭلار، تولا تالىشىۋەرمەي، پازىل ئاكا، موللازەيدىن لەتىپلىرىدىن بىرنى دەپ بەرگىنە.
ـــ مۇشۇ ماموت تازىنىڭ ئاتىسىنى جايلىغىنىدىن بىرنى.
يىگىتلەرنىڭ ئېچىلىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن مەجبۇل زور بېشىنى لىڭشىتتى. پازىل پاختا تەييارلاندى:
ـــ ماقۇلە، پاختامنى بىر ئاتاي. بىر يىلى ئەفرىدۇن ۋاڭ قۇمۇلدىكى بېشىر جۇنۇاڭنىڭ نىكاھ تويى مەرىكىسىگە قاتناشىش ئۈچۈن قۇمۇلغا سەپەر قىپتۇ. بۇ قېتىم ئەفرىدۇن ۋاڭ يولدا زېرىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن موللازەيدىنىمۇ ئېلىۋاپتۇ.
بۇ لەتىپىنى تولا ئېيتىپ پىشىپ كەتكەن پازىل پاختا پاراڭ دېگەننى قويۇۋەتتى.
ئەفرىدۇن خوجىلار ئون نەچچە كۈن يول يۈرۈپ قۇمۇل شەھىرىگە يېتىپ كەلگەندە، ئۇلارنى بېشىر ۋاڭ مەخسۇس ئەۋەتكەن يۇقىرى دەرىجىلىك ئوردا بېگى شەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا كۈتۈۋالدى ھەمدە ۋاڭ ئوردىسىغا ئەڭ يېقىن بولغان خېلى داڭلىق بىر مېھمانسارايغا باشلاپ كېلىپ ئورۇنلاشتۇردى. ئەفرىدۇن جۇنۇاڭ بىلەن ئايشە پۇجۇڭ خېنىم ئىككىسىنى تويى مەرىكىسى ئاخىرلاشقۇچە ئوردا مېھمانخانىسىدا تۇرۇشنى تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، جۇنۇاڭ بېگىم بېشىر جۇنۇاڭنىڭ بۇ ھېممىتىگە رەھمەت ئېيتىپ، ھەمراھلىرى بىلەن مۇشۇ سارايدا

تۇرۇۋېرىش نىيىتىدە ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ سىلىق رەت قىلدى.

بېشىر جۇنۇڭ قارشى ئېلىشقا ئەۋەتكەن ھېلىقى ئوردا مەھرەم بېگىمۇ ئىلاجسىز خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ياتاق - تاماق خىراجەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى قۇمۇل جۇنۇڭنىڭ بېشىرۋاڭنىڭ ئوردا خەزىنىسىدىن كۆتۈرۈۋېتىدىغانلىقى توغرىسىدا سارايۇەنگە ئۇقتۇرۇلغانىدى. مېھمانسارايى ھۇجرىلىرى كۆپ، پاكىز، كەڭتاشا ئىدى. بۇ ھال مېھمانلارنىڭ كۆڭلىدە بىر خىل ئازادلىك ھېسسىياتىنى پەيدا قىلدى. ئەفرىدۇن جۇنۇڭ ئەر - خوتۇن ئىككىسى چۈشكەن ئىچكىرى - تاشقىرى ئىككى ئېغىزلىق ھۇجرىدىن بەكمۇ مەمنۇن بولدى. ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ھۇجرىلاردا خىزمەتكارلار، جۇنۇڭ بىلەن بىللە كەلگەن ئوردا مەھرەملىرى، سازەندىلەر ئورۇنلاشقانىدى. موللازەيدىن ئۆزىنىڭ كېچىسى قاتتىق خورەك تارتىدىغانلىقىنى باھانە قىلىپ چەترەك بىر ئېغىزلىق ھۇجرىغا ئايرىم ئورۇنلاشتى.

ئۇيغۇرلار «يەتتە» سانىنى خاسىيەتلىك سان بىلىپ تەلەي - بەخت ئاتا قىلىدىغان، بەرىكەت ياغدۇرىدىغان سان دەپ تونۇغاچقىمۇ «يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس»، «بارمايمەن دېگەن تۇگمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ»، «بېشىڭ يەتمىشكە يەتكۇچە مېلىڭ يەتتىگە يەتسىچۇ» دېگەن ماقال - تەمسىللەرنى يەكۈنلىگەن. لۇكچۇن - لەمجىن رايونىدا، «يەتتە يىگىت، يەتتە قىز» رىۋايىتىمۇ كەڭ تارقالغان، ئوغۇللىرىنى يەتتە يېشىدا خەتنە قىلىپ سۈننەت تويىنى ئۆتكۈزىدۇ، قىزلىرىنىڭ يەتتە يېشىدا قۇلىقىنى تېشىدۇ. ئەگەر ئىقتىسادىي جەھەتتە قۇربى يەتسە ئوغۇللىرىنىڭ تۇنجى تويىنى يەتتە كېچە - كۈندۈز ئۆتكۈزۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. قۇمۇل جۇنۇڭنىڭ بۇ قېتىمقى توي مەرىكىسىمۇ يەتتە كېچە - كۈندۈز ئۆتكۈزۈلمەك بولۇپ بەلگىلەنگەنىدى. توي مەشرەپلىرىدىن باشقا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇنلىرىدىن ئوغلاق تارتىشىش، چېلىشىش، ئات

بەيگىسى ... قاتارلىق پائالىيەتلەرمۇ ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

لۇكچۇننىڭ جۇنۇڭ بېگى باشچىلىقىدىكى مېھمانلار يېتىپ كەلگەندە توي باشلىنىشقا ئىككى كۈن ۋاقىت قالغانىدى. بۇ قېتىمقى تويغا بېشىر جۇنۇڭنىڭ ئىلى تەرەپتىكى يۇقىرى مەرتىۋىلىك تۇغقانلىرىمۇ كېلىشكەنىدى. قۇمۇلنىڭ توي مەشرەپلىرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ «ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ قۇمۇل ۋارىيانتى، يەنى قۇمۇلنىڭ ئۆزىگە خاس يەرلىك مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىدىن باشلىنىپ كۆپ ئۆزگىرىشلىك مەشرەپ ناخشىلىرى ئېيتىلاتتى. بۇ ناخشىلار ھېسسىياتلىق، جۇشقۇن، تەسىرلىك ئېيتىلىپ، كىشىگە ھوزۇر ئاتا قىلىپ، ھاياجانغا سالىدىغان ناخشىلار ئىدى. قۇمۇل شەھىرىدە بېشىغا چۈمبەل ئارتىپ يۇزىنى توسۇۋالىدىغانلار ناھايىتى ئاز ساندا بولۇپ، پەقەت 50 ــ 60 ياشلىق قېرى ـ چۆرى تەقۋادار ئاياللار ھەم قازى ـ مۇپتى، قارى، مەخسۇم قاتارلىق دىنىي زاتلارنىڭ قۇشناچىملىرى ياكى نامازخان كېلىن ـ كوتىلىرى ئىدى.

بېشىر جۇنۇڭنىڭ تويى چوڭ داغدۇغا بىلەن باشلىنىپ ئىككى كۈندىن كېيىن، ئەفرىدۇن جۇنۇڭغا ئۆزى چۈشكەن مېھمانخانا ھويلىسىدا كېچىسى «ئالۋاستى قول سالغانلىقى» ئۈچۈن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. «ئالۋاستى»نىڭ شەھەر مەركىزىدە پەيدا بولۇشى كىشىلەرنى ساراسىمىغا سېلىپ، ۋەھىمە ۋە قورقۇنچتا كېچىسى ئۇخلىيالمايدىغان ۋە يالغۇز يول يۈرەلمەيدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى.

ئىشنىڭ ئۆتمۈشى تۆۋەندىكىدەك سادىر بولغانىدى:

جۇنۇڭ بېگىم ئادەتتە خورازلار تاڭ سەھەر بىرىنچى قېتىم چىللىغاندىلا ئورنىدىن تۇرۇپ تەرتىنى ئېلىپ «قازا نامىز» لىرىنى قالدۇرماي ئۆتەپ بولۇپ، ئاندىن بامدات نامىزىنى ئۆتەش ئۈچۈن تۇراتتى، مەلۇمكى توخۇلارنىڭ ئادىتىدە خوراز قانچە ئوبدان بېقىلغان بولسا ھەمدە ئۇ بىرقەدەر ياشقا توختىغان بولسا شۇنچە ئەتىگەن چىللايدۇ، بەزى خورازلار يېرىم كېچىدىن

ئۆتكەندىلا چىللاشقا باشلايدۇ، ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان باشقا خورازلارمۇ قاناتلىرىنى قېقىپ چىللىشىپ كېتىدۇ ...

ئەفرىدۇن جۇنۇڭ قۇمۇلغا تۇيغا كەلگەندىن كېيىنمۇ ئادىتىنى ئۆزگەرتمىدى، چۈنكى جۇنۇڭنىڭ ئانىسى خۇشنارە خېنىم جۇنۇڭغا 12 يېشىدىن تارتىپ سىڭدۈرگەن ئادىتى ئىدى. مېھمانسارايىنىڭ مېھمانلار ئۈچۈن غۇسۇل ـ تەرەت قىلىدىغان مەخسۇس ئەۋرەزخانىلىرى بولۇشىغا قارىماي، جۇنۇڭ بېگىم ئۈچۈن سارايىنىڭ چېتىدىكى مەخسۇس يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارلار ئۈچۈن ئاجرىتىلغان ھاجەتخانا ۋە ئەۋرەزنى ئايشە پۈجۈڭ خېنىم بىلەن ئىككىسىنىڭ تەڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن بەلگىلەپ بەرگەنىدى. باشقا مېھمانلار بۇ تەرەپكە ئاساسلىقچە يېقىن يولىمايتتى.

موللا زەيدىن قۇمۇلغا كېلىش سەپىرى جەريانىدا ئەفرىدۇن جۇنۇڭنىڭ ھاقارەتلىك شەرتىگە ماقۇل بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئازغىنە غۇرۇرى ۋە ئابرۇيىنى يەمچۈك قىلىش ھېسابىغا تۆت دانە مايلىق توقاچقا ئېرىشىپ ئاچلىق ئازابىغا بەرھەم بەرگەنىدى. موللا زەيدىن جۇنۇڭنىڭ ئۆزىگە قىلغان ئاھانىتىنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى ھەمدە جۇنۇڭنىڭ بۇنىڭدىنمۇ بەتتەررەك ۋە ئۆمۈر بويى ئېسىدىن چىقمىغۇدەك ئىزا ـ ئاھانەتكە قالدۇرۇش پۈرسىتىنى كۈتۈپ يۈرگەنىدى. مانا ئاخىر پۈرسەتنىڭ ئۆزى ئۇنىڭ ئالدىغا تەييار بولدى. شەھەرگە كېلىپ مېھمانسارايغا چۈشكەندىن كېيىنلا موللا زەيدىن جۇنۇڭ ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىنىڭ ئايرىم ھۈجرىغا ئورۇنلىشىپلا قالماي، ئەۋزەر ـ ھاجەتخانىلىرىنىڭمۇ ئايرىم ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقىنى بىلدى. ئۇ شەھەرگە كېلىپ ئەتىسى چۈشتىن كېيىنلا شەھەردىكى ماگىزىنلارنى ئارىلاپ، بىر ماگىزىندىن ئىچىدىكى يۇڭلىرى ئۈزۈن بىر يۈرۈش جۈۋا بىلەن قازاقلارنىڭ ئۈچى ئۈچلۈق كەلگەن قىشلىق تۇمىقىنى سېتىۋالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر ماگىزىندىن خىلمۇ خىل ئاۋاز چىقىرىدىغان چوڭ ـ كىچىك

قوڭغۇراقتىن سەككىز - ئوننى سېتىۋالدى. شۇ كۈنى كېچىسى ئەلياتقۇ مەھەلدە جۇڭبىنى ۋە ھېلىقى قازاق تۇمقىنى تەتۈر ئۆرۈدى. جۇڭبىنىڭ ئۇزۇن يۇڭلىرىغا ھېلىقى قوڭغۇراقلارنى بوغقۇچ بىلەن مەھكەم چىگىپ چېتىپ قويدى. ئەتىسى ئەتىگەندە سەي - كۆكتات بازىرىغا بېرىپ ئادەمنىڭ بېشى چوڭلۇقىدىكى بىر جۈپ قاپاقنى ھەمدە ئۇزۇن ۋە ياي شەكىلدە چۈشكەن ئەگرى تەرخەمەكتىن ئىككى تال سېتىۋېلىپ سارايغا قايتىپ كەلدى. لۆڭگە چوڭلۇقىدەك بىر پارچە ئاق ماتا رەخت بىلەن تىككۈچىلەرنىڭ دۈكىنىدىن قىزىل، يېشىل، ئاق - سېرىق لاتا پۈرۈچلىرىنى تەييار قىلدى. مۇللا زەيدىن بۇ رەڭدار لاتا پۈرۈچلىرى بىلەن ئىككى تال تەرخەمەكنى باغلاپ مۈڭگۈزدەك ياساپ قازاق تۇمقىغا بېكىتىپ قويدى. قاپاقلارنىمۇ بوغقۇچ بىلەن چېتىپ باغلاپ، بوينىغا كىندىكىنىڭ ئۈستىگىرەك كېلىدىغان قىلىپ تەڭشەپ ئېسىپ باقتى. ئاق ماتا رەختنى بولسا يۇزىگە چۈمبەل ئارتقاندەك تارتىپ، كۆزىگە ئۇدۇللاپ پىيالىنىڭ تۈۋى چوڭلۇقىدا ئىككى يەردىن تېشىپ كېسىپ ئېلىۋەتتى. ئېغىز - بۇرنىنىڭ ئۇدۇلىغىمۇ تۆشۈك ئاچتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ تۇرقى ئادەم سىياقىدىن كۆپ دەرىجە ھالقىپ كەتكەنىدى. ئەگەر ئۇ جۇڭبىنى «مۈڭگۈز» قادالغان قازاق تۇمقى بىلەن كىيىدىغان بولسا، ئۇنى كۈندۈزى كۆرگەن كىشىنىڭمۇ قورقۇپ جېنى چىقىپ كېتەتتى. مۇللازەيدىنىڭ ھەممە تەييارلىقى پۈتتى. ئۇ خورازلارنىڭ چىللىشىنى كۈتۈپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى.

مۇللازەيدىن بىر ئۇخلاپ ئويغانغاندا ئاندا- ساندا شەھەر ئەتراپىدىكى خورازلار چىللىشىۋاتاتتى. ئۇ قوڭغۇراق ئېسىلغان جۇڭبىنى كىيىۋالدى. قوڭغۇراقلارنىڭ ئاۋازى مۇددەتتىن ئىلگىرى چىقىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئىچىگە پاختا تىقىۋېتىلگەنىدى. يۇزىگە ھېلىقى لاتىنى تارتىپ، ئۈستىگە «مۈڭگۈز» قادالغان قازاق تۇمقىنى باستۇرۇپ كىيىۋالدى. ئاندىن ئىككى دانە

قاپاقنى بوينىغا ئېسىپ، ساڭگىلاپ تۇرغان ئىككى ئەمچەك هالىتىگە كەلتۈردى. ئۇ جۇنۇڭ بېگىمنىڭ غۇسۇل ـ تەرەت ئالدىغان ئەۋرەزخانىسىنىڭ يېنىغا كەلگىنىدە، جۇنۇڭ بېگىم تېخى ئورنىدىن تۇرمىغانىدى. موللازەيدىن يېقىنلا يەردىكى ئېگىزرەك بىر ئات ئوقۇرىنىڭ ئىچىگە ئۆزىنى پىنهانغا ئالدى ۋە قوڭغۇراقلار ئىچىدىكى پاختىنى سۈغۈرۈپ چىقىرىۋەتتى. ئۇنىڭغا جۇنۇڭ بېگىمنى ئۇزاق ۋاقىت كۈتۈشكە تۇغرا كەلمىدى. جۇنۇڭ بېگىمنىڭ ئاھ ـ ۋاھ قىلىپ يالغان يۆتەلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ ئىچىگە لىقمۇ لىق ئىلمان سۇ قاچىلانغان ئۇرىقنى بىر ئوچۇقچىلىقتا قويۇپ قويدى ـ دە، هاجەتخانىغا كىرىپ كەتتى ۋە ئولتۇرا ـ ئولتۇرمايلا بۇقا ـ كالا مۆرىگەندەك نەچچە قېتىم يەل قويۇپ بېرىپ، ئالدىنقى كۈنى بېشىر جۇنۇڭ ئۆتكۈزگەن زىياپەتتە يېگەن ـ ئىچكەنلىرىنىڭ قالدى ـ قاتتىسىنى ئىنجىقلاپ چىقىرىۋەتتى. ئارقىدىن ئىشتىنىنىڭ بوغقۇچىنى باغلىمايلا بىر قولى بىلەن ئىشتىنىنى قاماپ تۇتقىنىچە ئۇرىقنىڭ يېنىغا كېلىپ ئەتراپقا بىر قارىۋېتىپ، ئىشتىنىنى ئوشۇقىغچە سىيرىپ تەرەتكە ئولتۇردى. 15 كۈنلۈك تولۇن ئاينىڭ يورۇقىدا جۇنۇڭ موللازەيدىنگە ئوچۇق ـ ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئەمدى پەيتنى قولدىن بېرىپ قويۇشقا بولمايتتى. موللازەيدىن ئوقۇر ئىچىدىن تۇردى ۋە ئۆزىنى ئۇياققا ـ بۇياققا سىلكىۋەتتى، ئارقىدىن ئوقۇردىن سەكرەپ چۈشتى. بۇ چاغدا قوڭغۇراقلارنىڭ ئاۋازى بىلەن موللازەيدىنىڭ سەكرىگەندىكى ئاۋازى قوشۇلۇپ جۇنۇڭ بېگىمنى چۆچۈتۈپ ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق قاراپلا جان ـ پېنى چىقىپلا كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىغا تۆت پۇتلۇق، بەتبەشىرە، هەربىر قەدەم بېسىپ سىلكىنىگەندە جاقىراڭ ـ جۇقۇرۇڭ ئاۋاز چىقىرىدىغان، ئۇزۇن ئىككى تال مۆڭگۈزى بار، ئۇچلۇق بېشىنىڭ ئىككى تەرىپىدە يۇڭلۇق ئىككى تال قۇلىقى بار ئاجايىپ بىر مەخلۇق كېلىۋاتاتتى. بۇ مەخلۇقنىڭ ئاپپاق يۇزىدە

ئوردەك ئىككى كۆزى ۋە يوغان ئاغزى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مەيدىسىدىكى ئىككى دانە يوغان ئەمچىكى ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇ مەخلۇق جۇنۇڭنىڭ يېنىغا بەش مېتىردەك قالغاندا ئالدىنقى ئىككى پۇتىنى كۆتۈرۈپ ئۆرە بولدى ۋە جۇنۇڭنىڭغا تاشلىنىدىغاندەك قىياپەتتە تۇردى. ئۇنىڭسىزمۇ جۇنۇڭنىڭ قورقۇپ ئوڭدىسىغا يىقىلغانىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىپ جالاقلاپ تىترىگىنىچە: «سۇبھانالا ... سۇبھانالا ...» دەپ نېمىلەرنىدۇر ئوقۇماقچى بولغان بولسىمۇ گاچىدەك تىلى كەلمەيتتى. ئۇنىڭ قولىدىكى ئۇرۇق، چىرمىشىپ قالغان ئىشتىنى پۇتىنىڭ ھەرىكەتلىنىشىگە توسقۇنلۇق قىلمۇاتاتتى. ئۇ خۇددى يولۇاسىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ كانىيى بوغۇلغان بۆكەندەك غەلىتىلا ئاۋازدا ئاغىل ـ تاغىل ھۆركىرىۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قورقمىدىن ئېسىنى يىغالماي ھوشىدىن كەتتى.

جۇنۇڭ بېگىمنىڭ ئايالى ئايشە پۇجۇڭ خېنىم ئېرىنىڭ خېلى ئۇزاق ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ كىرمىگەنلىكىنى ئويلاپ سارىسىمگە چۈشتى. ئۇ تەشۋىشلىنىپ چالا ـ بۇلا كىيىنىپ ھاجەتخانا تەرەپكە چىقىپ يەردە سوزۇلۇپ ياتقان ئېرىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. تاڭ سەھەردىكى غەربكە قىيسايغان ئاي يورۇقىدا جۇنۇڭ بېگىم چوشقىدەك خارتىلداپ ياتقىنىچە، نېمىلەرنىدۇر ئوقۇغاندەك قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتاتتى. ئايشە پۇجۇڭ خېنىم قورقۇمسىراپ ئاستا ئېرىنىڭ قېشىغا بارىدى، جۇنۇڭنىڭ ئۇستىدە كالتە يەكتىكلا بولۇپ، ئوشۇقىدىن تارتىپ كىندىكىگىچە يالىڭاچ ئىدى. ئايشە پۇجۇڭ خېنىم بۇ ھالنى كۆرۈپ:

ـــ ۋاي ئاتام! ئادەم بارمۇ؟ ـــ دەپ چىرقىرىۋەتتى. شۇ ئەسنادا مېھمانسارايىنىڭ يەنە بىر چېتىدىن موللازەيدىن ھەمراھلىرى چۈشكەن ھۇجرىلارنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئېرى بىلەن

ھەپلىشۇاتقان ئايشە پۇجۇڭ خېنىمنى كۆرۈپ، ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتتە ھازىرلا ئۇيقۇدىن تۇرغاندەك كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ يېتىپ كەلدى. ئۇ جۇنۇڭ بېگىمنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ «ھەيران قالدى». شۇ ئەسنادا يەنە بىر قانچە كىشى يەكتەك - چاپانلىرىنى كىيىشكىنىچە چىقىپ كېلىشتى. موللازەيدىن:

— چاققان بولسىلا خېنىم! نېمىگە ھاڭۋېقىپ قاراپ تۇرىدىلا؟ ئاۋۇ ئادەملەر يېتىپ كەلگۈچە گاڭ بېگىمنىڭ ئىشتىنىنى كىيگۈزمەمدىلا! نېمىدېگەن سەتچىلىك بۇ؟ ئۇيات ئەمەسمۇ؟ — دېدى. ئايشە پۇجۇڭ خېنىم زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ جۇنۇڭنىڭ ئوشۇقىغا تۇرۇلۇپ قالغان ئىشتىنىنى تارتىشتۇرۇپ كىيگۈزۈشكە تۇتۇش قىلدى ۋە بىردىنلا:

— پۇۋ! نېمانچە پۇراقچىلىق بۇ! — دەۋەتتى. موللازەيدىن ئېڭىشىپ قاراپ:

— قارىغاندا جۇنۇڭ بېگىم بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ كېتىپ، قورقۇنچىسىدا ئارقا - ئالدىدىن چىقىرۇبتىپتۇ. چاققان بولسىلا كىشىلەر كېلىپ قالدى.

ئۇنغىچە موللازەيدىن ئويغىتىۋەتكەن كىشىلەر جۇنۇڭنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىشتى ۋە قولىمۇ قول تۇتۇش قىلىپ، بىر قولى بىلەن بۇرۇنلىرىنى توسۇپ، جۇنۇڭنى كۆتۈرۈپ ياتاق ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ ياتقۇزۇپ قويۇشتى.

تاڭ ئاتقاندا جۇنۇڭ بېگىمنىڭ لەۋلىرىنىڭ ئەتراپىغا ئۇششاق - ئۇششاق تېرىقتەك جاراھەت ئۆرلەپ چىققانىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ:

— جۇنۇڭ بېگىمگە قاتتىق ئۇچۇق تېگىپتۇ. ھېلىمۇ خۇدايىم بىر ساقلاپتۇ ... — دېيىشتى. ئايشە پۇجۇڭ خېنىم: «مۇنداق ئالۋاستى ماكان تۇتۇۋالغان سارايدىن كۆچۈپ كېتىمىز» دەپ داۋراڭمۇ سېلىپ باقتى.

شۇ كۈنى شەھەر ئىچى - سىرتىدىكى داڭلىق پېرىخون -

داخانلارنى تېپىپ كېلىشتى. ئۇلار:

ــ جۇنۇڭ بېگىم بىر ئالۋاستى بالىسى بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا بالىسىنىڭ پۇتىنى دەسسىۋاپتىكەن، ھېلىمۇ ياخشى ئۇ ئالۋاستى جۇنۇڭ بېگىمنىڭ ئۇلۇغ ئادەم ئىكەنلىكىنى بايقاپ، بالىسىنى ئەپقېچىپ كېتىپتۇ. ھېچ ئىش يوق، بىز جۇنۇڭ بېگىمنى شۇنداق ئوقۇيمىزكى، ئۇنىڭدىن ھەرقانداق يامان ئالۋاستى ــ جىن بولسىمۇ بەش كۈنلۈك يەردىن قورقۇپ قاچىدىغان بولىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار جۇنۇڭ بېگىمنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ: «ئەزەمتەلەي كۈم ئوقۇيمەن، جىنغا توقۇم توقۇيمەن، جىن سەكرىسە سەكرىسۇن، مەن سەكرىمەي ئوقۇيمەن ...» دەپ ئوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى. داخانلارنىڭ ئوقۇشى «پايدا» قىلدىمۇ ياكى قۇمۇل جۇنۇڭنى بېشىر ۋاڭ ئەفرىدۇن ۋاڭ يىقىلىپ چۈشكەن ئورۇن ئەتراپىغا ئاتقۇزغان ئۇچ پاي مىلتىق ئوقى پايدا قىلدىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. لېكىن، ئالۋاستى توغرىسىدا ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىدى. بېشىر جۇنۇڭ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ ئەفرىدۇن جۇنۇڭنى يوقلاپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭغا پەقەت «بامدات نامىزىغا تەرەت ئالغىلى چىققاندا قاراڭغۇدا پۇتلىشىپ كەتتىم» دەپلا قويدى، ھەقىقەتتە بولسا ئۇ قورقۇنچىسىدا ئۆزىگە ھەيۋە قىلغان «ئالۋاستى»نى سۈپەتلەپ بېرىشتىنمۇ قورقاتتى.

موللازەيدىن ئەفرىدۇن جۇنۇڭنىڭ ئۆزىگە قىلغان ھاقارەتلىك «چاقچىقى»نى ئەنە شۇنداق «چاقچاق» بىلەن ئۆزىگە قايتۇرۇپ بەردى.

ــ موللازەيدىن ئالامەت ــ دە!

ــ گەپچى ئادەمگە نېمىلا قىلسا يارىشىدىكەن.

ــ گېزى كېلىپ قالسا كىملا بولسا نېرى تۇر دېمەيدىكەن ئۇ.

كۈلكە بېسىلغاندىن كېيىن روزىمەت تەڭنىڭ يەنە ئاغزى ئېچىلدى:

— پاختىدەك يېيىپ دېگۈچە، قىسقا، قىزىقىنى دېمەمسەن.
— بولىدۇ. تەڭنىدەك، كىچىك، دىققاتنى دەي.
شۇنداق دەپ پازىل پاختا يەنە بىر لەتىپىنى باشلىدى:
بىر توپ كىشى موللازەيدىننى گەپكە سېلىپ گېپىدىن پۇتاق چىقىرىپ ئۇنى گەپتە يېقىتماقچى بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۇنى توسۇۋېلىپ بىر نەرسە دەپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋېلىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ غەرىزىنى چۈشەنگەن موللازەيدىن:
— سىلەر مېنىڭ دەيدىغانلىقىمنى بىلەمسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ.
— بىلمەيمىز، — دېيىشىپتۇ كىشىلەر. بۇنى ئاڭلىغان موللازەيدىن: «ئۇنداقتا سىلەر بىلمىگەننى دېيىشمىنىڭ نېمە پايدىسى؟» دەپ كېتىپ قاپتۇ. كىشىلەر نىيىتىدىن يانماي ئەتىسى «بىلمىز» دېگەنگە كېلىشۇاپتۇ.
ئەتىسى موللازەيدىن كەپتىكەن، كىشىلەر يەنە شۇ تەلەپنى قويۇپتۇ. موللازەيدىنمۇ يەنە:
— سىلەر مېنىڭ دەيدىغانلىقىمنى بىلەمسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. كىشىلەر دېيىشۇالغىنى بويىچە: «بىلمىز» دېيىشىپتۇ. موللازەيدىن بولسا:
— ئۇنداق بولسا مېنىڭ سىلەر بىلىدىغان گەپنى دېيىشمىنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولسۇن! — دەپ يولىغا راۋان بوپتۇ. كىشىلەر بۇنىڭدىن جىلە بولۇشۇپ ئەتىسى يېرىمى «بىلمىز» دەيدىغان، يېرىمى «بىلمەيمىز» دەيدىغان بولۇپ كېلىشۇاپتۇ.
— سىلەر مېنىڭ دەيدىغانلىقىمنى بىلەمسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. كىشىلەرنىڭ يېرىمى دەرھالا «بىلمىز» دەپتۇ. قالغانلارمۇ تەڭلا «بىلمەيمىز» دەپتۇ. موللازەيدىن كۈلۈپ تۇرۇپ:
— ئۇنداق بولسا بىلىدىغانلار بىلمەيدىغانلارغا دەپ بەرسەڭلەرلا بولىدىمۇ! — دەپتۇ. كىشىلەر، يا كۈلۈشنى، يا ئاچچىقلىنىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قېلىشىپتۇ.

يىگىتلەر كۆلكە ئىچىدە يېنىككىنە بولۇپ، بايىقى جىددىيلىكلەرنى ۋاقىتلىق بولسىمۇ ئۇنتۇشۇپ ھۇزۇرلىنىپ ئۇخلاپ قېلىشتى.

ئەمما ...

ھەي، كىممۇ ئېيتقان، «بىر كۆلكىنىڭ بىر يىغىسى بار» دەپ.

يېرىم كېچە، يېڭىلا ياغقان قار بۇ غولنى ئاقلىققا پۈركەپ ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاق يول تىلەشكە باشلىدى. ياۋا توشقانلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئالدىدىن ئاشقان يەملەرنى يېيىش ئۈچۈن ئاق قارغا ئوماق ئىزلىرىنى قالدۇرۇشۇپ، ئۇياق - بۇياققا يۈگۈرۈشەتتى. بىر چاغدا ئاتتىن ئاشقان يەمنى يەۋاتقان بىرنەچچە توشقان ئۇركۈپ قورام تاشلارنىڭ كەينىگە قاراپ قېچىشتى. قاراۋۇللۇقتا تۇرۇۋاتقان ئىككى يىگىت ئىككى ئاتنى يېتىلەپ يېتىپ كەلگەن ئاتلىق كىشىنىڭ قولىدىن چۈلۈۋرنى ئالدى ۋە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشۇپ غولنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە كېتىپ قېلىشتى ...

يىگىتلەرنىڭ بۇ ئىشىدىن يەمنىڭ ئوڭچە قالغانلىقىدىن توشقانلار خۇش بولۇشتى بولغاي، ئۇلار ئوماق ھەربىكەتلىرى بىلەن ئويناقشىپ كېتىشتى.

2

ئەتىسى بۇ قار يىگىتلەرگە خۇشلۇق ئېلىپ كەلمەي، ئەكسىچە چوڭ خاپىلىقنىڭ گۇۋاھچىسى بولۇپ قالدى.

قاراۋۇللار بولمىغاندىن كېيىن، مەجبۇرىي زورلار غولنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە قاراپ بېقىشقا بىرنەچچە يىگىتنى ئەۋەتمەكچى بولدى. بىراق روزىمەت تەڭنە ئۇلارنى توسۇپ قويدى:

— بولدى، بارماڭلار، ئۇ لاتا گۈيلار قېچىپ كېتىپتۇ!

بۇ گەپ يىگىتلەر ئارىسىدا كۈچلۈك غۇلغۇلا قوزغىدى، شۇڭا

ھەممىسى روزىمەت تەڭنىنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. ئەمما، روزىمەت تەڭنە بۇ ئىشنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغاندەك ناھايىتى تەمكىن تۇراتتى. مەجبۇل زورمۇ ئۇنىڭ بۇ سۆزىگە ئىشىنەلمەي ئۇنىڭغا گۇمان بىلەن تىكىلدى.

ــ بۇنىڭغا ئىشەن مەجبۇل، ئۇلار يۇرتقا كەتتى، قېچىپ كەتتى، ــ دېدى روزىمەت تەڭنە ئەپسۇسلۇق بىلەن.

ــ بۇ ... بۇ ... قانداق قاچىدۇ؟ ــ دېدى مەجبۇل زور يەنىلا ئىشىنەلمەي. بۇنىڭغا روزىمەت تەڭنە جاۋاب بەرمىدى. بىراق، گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، ئويلىمىغاندا مۆيدىن ھاجى «ئاپىلا» دەپ ساقىلىنى چىڭ سىقىملاپ، ئۆزىنىڭ يۈزىگە شاپىلاقلاپ خەپلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ساقىلىنى چىڭ سىقىملاشلىرىدىن ئاقارغان ساقىلى چىرسلاپ يۇلۇناتتى. بۇنى كۆرگەن يىگىتلەر ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلىۋېلىشتى. پەقەت روزىمەت تەڭنىلا بۇنىڭغا پىسەنت قىلماي جايىدا قىمىر قىلماي تۇرىۋەردى.

ــ ئاكا، بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ ــ دېدى مەجبۇل زور ھودۇقۇپ. بىراق، مۆيدىن ھاجى ئۇنىڭ گېپىگە جاۋاب قايتۇرماي ئۇدۇل روزىمەت تەڭنىنىڭ ئالدىغا بېرىپ پوككىدە تىزلاندى:

ــ ئۇكام، مېنى كەچۈرسىلە، ئەينى ۋاقىتتا سىلىدىن بىكارلا رەنجىپتىمەن. بۇ يېشىمدا ئەقلىمنى قاغا چوقۇپتۇ.

بۇنىڭدىن باشقىلار تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى. مۆيدىن ھاجى گېپىنى داۋام قىلىۋەردى:

ــ نېمىشقىمۇ شۇ يولۇنىڭ گېپىنى قىلغاندىمەن. مانا ئەمدى، گۇناھكار بولدۇم ...

شۇندىلا مەجبۇل زور چۈشەندى: ئەينى ۋاقىتتا مۆيدىن ھاجى بۇ غولدا چالقانغا، مورىغا بارغىلى بولمىدىغان يولىنىڭ گېپىنى قىلغاندا، روزىمەت تەڭنە گەپنىڭ بىلىگە تېپكەن. شۇڭا مۆيدىن ھاجى ئۇنىڭدىن بىر مەزگىلگىچە خاپا بولۇپ يۈرگەنىدى. ئەمدىلىكتە ئاخشامقى يىگىتلەر شۇ يول بىلەن قاچقانىدى.

دېمەك، بۇنى شۇ ۋاقىتتىلا روزىمەت تەڭنىسىنىڭ كۆڭلى تۇيغان گەپ. ئەمما، مۇيدىن ھاجى ۋە باشقىلار ئاخىر بىر كۈنى مۇشۇنداق بىر ئاقىۋەتنىڭ بولىدىغانلىقىنى زىنھار ئويلاشمىغانىدى.

— ئەمدى ئىش چاتاق، — دېيىشتى يىگىت باشلىرى كېڭەش قىلىپ، — بۇ يەردە ئۇرۇش قىلىپ تۇرۇۋېرىش خەتەرلىك بولۇپ قالدى. شۇڭا بىز سىرت بىلەن ئوبدان ئالاقە قىلىپ، قۇتۇلۇش يولى ئىزدەيلى.

— ئەڭ ياخشىسى، مورى تاغلىرىغا كىرىپ كېتەيلى، — دېدى يېقىندىن بۇيان روزىمەت تەڭنىنىڭ ئاغزىنى كۆچىلىمايدىغان بولۇپ قالغان پازىل پاختا.

— ئۇ تەرەپكە ئۇچ يىگىت ماڭسۇن، ھەرقايسى يۇرتلارغا بىردىن يىگىت بېرىپ ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنى تەشكىللىسۇن. ئۇلار تۇيۇق ئېغىزى ئارقىلىق سىڭگىمگە بېرىپ، ئۇ يەردىن چالقان تاغلىرىغا چىقىپ يايلاقتا پاناھلىنىپ تۇرسۇن. بىز جايلىشىۋېلىپ ئۇلارنى ئېلىپ كېتىمىز.

— بۇ پىلان ھازىرچە يىگىتلەردىن مەخپىي تۇتۇلۇپ تۇرسۇن.

كېڭەش ئەنە شۇنداق جىددىي ۋە مەخپىي بولدى، ئەمما ئۇلارنىڭ ساددا خىياللىرىغا جاھان سوغۇق كۈلۈپ قويدى.

3

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتۈپ ئۆزلىرىمۇ، ئاتلىرىمۇ ھارغان ئۇچ كىشى ئېھتىيات بىلەن ياڭخىيغا كىرىپ كېلىشتى ۋە بىرئاز كۈسۈرلاشقاندىن كېيىن، ئۆز ئۆيلىرى تەرەپكە كېتىشتى.

ئۇلاردىن بىرى ئۆزى ئۇزۇندىن بۇيان تەلپۈنۈپ تۇرغان ئىشنى ئالدىغا كېلىپ ئىشكىنى ئاستا ئۇرۇپ ھالال جۈپتىنىڭ ئىسمىنى ھاياجان بىلەن ئىككى قېتىم چاقىردى:

— پاتەمخان، پاتەمخان!

ئۆي ئىچى سۇس يورۇپ، بىرى ئىشىكنى ئاچقۇچە، بېشىغا تەگكەن قاتتىق نەرسىنىڭ زەربىسىدىن «ۋايجان» دەپلا ئولتۇرۇپ قالدى. ئاندىن بىرنەچچە كىشى ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ سۆرەشتۇرۇپ نېرىدىكى تار كوچىغا ئەكىرىپ كېتىشتى.

بايىقى ئۆيدىن چىققان ئايال كىشى بولسا «قانداق نومۇسسىز بىر نېمە بۇ؟ يېرىم كېچىدە ئېرى يوق چوكانىنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ ...» دەپ غۇدۇرغىنىچە كىرىپ كەتتى.

تاياق زەربىسىدىن ئەمدىلا هوشىغا كەلگەن كىشى يۇلقۇندى:

— نېمىشقا مېنى تۇتسىلەر؟ مەن نېمە گۇناھ قىلدىم؟

— ئاغزىڭنى يۇم! — بىرى شۇنداق دەپ ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر شاپىلاق سالدى. تاياق يېگۈچى يەنە بىر نەرسە دەي دەپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى ـ يۇ، سۆرەپ كېلىنىۋاتقان ئىككى كىشىنى كۆرۈپ «لاسسىدە» بولۇپ قالدى. تاياق ـ توقماق يەنىلا ئۇلارنى هوشىدىن كەتكۈزەتتى.

بۇ هېلىقى قار ياغقان كېچىسى ئاتلىق قاچقان ئۇچ يىگىت ئىدى.

ئۇلار هوشىغا كەلگەندە ئۆزلىرىنى لۇكچۇن ئىنانچىخانلىقىنىڭ ئېگىز ئوردىسىنىڭ ئاستىدىكى قاراڭغۇ زىندانىدا كۆردى.

ئەسلىدە، تۇرپان خانلىق ئامبىلى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەھۋالىنى ئەتراپلىق تەھلىل قىلىپ، بىرنەچچە خىل ئېهتىماللىققا ئالدىن تەييارلىق قىلىپ قويغىلى بىرنەچچە ئاي بولغانىدى.

شۇ كېچىسىلا سوراق باشلانىدى. سوئال بىرلا ئىدى: «قوزغىلاڭچىلارنىڭ هازىرقى ئەھۋالى قانداق؟» هوشىغا كېلىپلا قاچقىنىغا قاتتىق پۇشايمان قىلغان بۇ ئۇچ يىگىت شۇ گۇناھىنى يۇيۇش ئۈچۈن، ئۆلۈپ كەتسىمۇ راست ئەھۋالنى ئېيتماسلىق قارارىغا كەلدى. شۇڭا كوچ بىلەن ئۇرۇلغان سىم قامچىنىڭ قانلىق تىلىنىڭ بەدىنىنى ئاچچىق تىلىشلىرىغا لېۋىنى چىڭ

چىشلەپ بەرداشلىق بېرىپ تۇرۇشتى.

ئەمما، ئىرادىسى ئاللىقاچان سۇنۇشقا باشلىغان بۇ يىگىتلەر تۇرپان ئىنانچىخانلىقىنىڭ جازالىرىنى قانداقمۇ تەسەۋۋۇر قىلىپ يېتەلىسۇن:

سوراق قىلىنغاندا، سوراقخانىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھەر تەرىپىدە ئون ئالتىدىن بولۇپ، 32 يايى تىزىلىپ تۇراتتى. جىنايەتچى ئىقرار قىلمىسا يايلار توقماق بىلەن جىنايەتچىنى ئۇراتتى. يايلار توقماق بىلەن ئۇرغاندا قالغانلار ئۇنلۇك سانايتتى. بىرىنچى توقماقتا قان چىقىرىش، ئىككىنچى توقماقتا گۆشىگە يەتكۈزۈش، ئۈچىنچى توقماقتا ئۈستىخانىغا يەتكۈزۈش تەلەپ قىلىناتتى. بەش توقماق بىر گۇرۇپپا دەپ قارىلاتتى. بەش توقماق ئۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن دەم ئېلىپ، يەنە بەش توقماق ئۇرۇلاتتى. جىنايەتچىنى ئۇرۇش مانا مۇشۇنداق داۋاملىشاتتى. توقماق سانىنى ساناش ئاۋازى ۋە جازالانغۇچىنىڭ ئاغرىقىغا چىدىمايى كۆتۈرگەن داد ـ پەريادى ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئېزىپ لەختە قىلاتتى.

شۇڭا، كۆتەكتە ئولتۇرغۇزۇش جازاسىلا ئەمەس، بەلكى قىزىتىلغان تۆمۈر ئۇلارنىڭ مەيدىسىگە ئىككىلا قېتىم يېقىلىپ، تۆمۈر تەگكەن يەر كاۋاپ بولۇپ، بۇرنىغا كۆيگەن گۆش ھىدى پۇرىشى بىلەنلا داد ـ پەريادى كۆتۈرۈپ، راست ئەھۋالنى دەپ تاشلىدى.

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىرادىسىدە تەۋرىنىش بولغانلىقتىن، ئوق ـ دورا، ئوزۇق ـ تولۇكنىڭ توگەپ قالغانلىقىدىن، بولۇپمۇ ئەڭ مۇھىمى ئۇ قوزغىلاڭچىلارنى كەينى تەرىپىدىن قاپساش ئۈچۈن مورى ئارقىلىق بارغىلى بولمىغان بىر يولنىڭ بارلىقىدىن خەۋەردار بولغان تۇرپان خان ئامبىلى سۇلتان مامۇتقا: «ماڭا رەھمەت ـ سۆيۈنچە تەييارلاپ قويسىلا» دەپ ئۆزى قوشۇن باشلاپ ئاتلاندى.

ئون بەشىنچى باب

مەردلەرچە ئۆلۈم

1

ئارىدىن بەش كۈن ئۆتۈپ، سەھەردە مەجبۇرىي زورلار پىلان بويىچە يىگىتلەرنى غول ئىچى بىلەن ماڭدۇرۇۋەتتى. ئۇ يىگىتلەر ئۇلارنىڭ ئۆمىدىنى ئېلىپ كەتكەن بىلەن غەمنىمۇ قالدۇرۇپ كەتكەنىدى. چۈنكى ئوق بەكلا ئاز قالغان. ئەگەر بۇرۇنقىدەك بىر ـ ئىككى قېتىم شىددەتلىك جەڭ بولىدىغان بولسا ... يا يىگىتلەرگە «ئوقنى قاراپ ئېتىڭلار» ياكى «ئوقنى تېجەپ ئېتىڭلار» دېگىلى بولسۇنمۇ؟

ــ قانداق قىلىمىز؟ ــ دېدى مەجبۇرىي زور بېشى قېتىپ.

ــ ئوق تېپىشنىڭ خىيالىنى ئەمدى قىلمايلى.

ــ ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟

يىگىتلەر جىممىدە تۇرۇپ قېلىشتى.

ــ قانداق قىلىمىز ھاجىكا؟ ــ دەپ سورىدى مەجبۇرىي زور مۆيدىن ھاجىدىن. ھېلىقى ئىشتىن كېيىن مۆيدىن ھاجىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئەتىدىن ـ كەچكىچە بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ئۆز ئىشىنى قىلاتتى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپ يىراقلارغا قارىغىنىچە خىيالغا پېتىپ تۇرۇپ كېتەتتى. ھېچكىم يوق يەرگە بېرىۋېلىپ خەپلەپ ساقلىنىنى يۇلاتتى. ئۇنىڭ بۇرۇنقىدەك سەھەرلەردە ئامانلىق سورىشىدىغان سىلىق ئاۋازى، يىگىتلەرنى ئىشقا بۇيرۇغاندىكى قەتئىي بۇيرۇقلىرى، ئوزۇق ـ تۈلۈكلەرنى

بىر تەرەپ قىلغاندىكى چېۋەرلىكى يوقاپ كېتىۋاتقانىدى.

مۇيدىن ھاجى ئىچىنى تىڭشاپ بىر پەس تۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، مەجبۇل زورنى بىر چەتكە ئىشارەت قىلىپ چاقىردى ۋە مەجبۇل زورنىڭ قۇلىقىغا بىر نەرسىلەرنى پىچىرلىغاندىن كېيىن، خېلى يىراقتا بېرىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇردى.

مەجبۇل زور قەتئىيلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى:

ــ ئەتراپتا تۇرغان قورام تاشلار بىزنىڭ قورالىمىز.

يىگىتلەر ھەيران بولۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى. مەجبۇل زور سۆزىنى داۋام قىلدى:

ــ بىز قورام تاشلاردىن ئېغىزغا بىر يول ياسايلى. چېرىكلەر شۇ يول بىلەن مېڭىپ ئاندىن بىز بىلەن ئۇرۇشىدىغان بولسۇن.

شۇندىلا يىگىتلەر ئۇنىڭ سۆزىنىڭ تېگىگە يەتتى.

شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار جىددىي تۈتۈش قىلىپ قورام تاشلارنى يۆتكەپ ئېغىزنى توسۇشقا باشلىدى. ھەربىرى ناھايىتى تېز بولدى. شۇنداق قىلىپ ئېغىز ئالدىغا تاشتىن ئېگىز ۋە مۇستەھكەم تام قوپۇرۇلۇپ بىر تار يول ياسالدى. ئېغىزغا كىرىش توغرا كەلسە شۇ يولدىن ئۆتۈش كېرەك ئىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ مەقسىتى: چېرىكلەر بۇ تار يولدىن ئۆتۈشى بىلەنلا قىلىچۇزلىق قىلىپ ئۇلارغا زەربە بېرىش، بۇ ئارقىلىق، ھەم رەقىبلەرنى يوقىتىش، ھەم ئوقنى تېجەش، ھەم ئوق ـ قورال غەنىيمەت ئېلىش ئىدى.

مۇداپىئەگىمۇ، ھۇجۇمغىمۇ ئەپلىك شارائىت ھازىرلىۋالغان يىگىتلەر مۇيدىن ھاجىغا رازىمەنلىك بىلەن قاراشتى ۋە كۆڭۈللىرىدىكى تۇگۈچلەرنى يېشىۋەتتى.

چۇشكە يېقىن چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇم قىلغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلدى.

بىراق، چېرىكلەر توقايلىققا كەلگەندە بۇرۇنقىدەك دەرھال ھۇجۇم قىلماستىن جىم يېتىۋالدى. ئۇلارنىڭ يەنە قانداق ئويۇن ئوينىماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى قوزغىلاڭچىلار ئويلاپ يېتەلمىدى.

بىر چاغدا غولنىڭ يۈقىرى تەرىپىدىن غەيرىي ئاۋازلار كەلگىلى تۇردى. «بۇ قىشتا كەلكۈن كەلمىگەندۇ؟» يىگىتلەر ئەنە شۇنداق ئەقىلگە سىغمايدىغان ئويدا تۇرغاندا تاغ قاپتىلىغا چىقىپ زەن سېلىپ قاراۋاتقان بىر يىگىت ۋارقىرىدى:

— بىر توپ ئاتلىق كېلىۋاتىدۇ. بەك جىق.

شۇ ھامان نۇرغۇن يىگىتلەردە: «يۈرتتىن يارەمگە ئادەم كەلدىمۇ، نېمە؟» دەيدىغان تاتلىق خىيال پەيدا بولدى. ئەمما پازىل پاختىنىڭ گېپى بىلەن ھەممەيلەننى تىترەك، قورقۇنچ، ۋەھىمە باستى.

— ئۇلار چېرىكلەر!! — دەپلا كېسىپ ئېيتتى پازىل پاختا.

— نېمە؟!

— چېرىك؟؟

يىگىتلەر ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. غولنىڭ يۇقىرىسىدىن كېلىۋاتقانلار كۆز يېتىم يەرگە كەلگەندە توختىدى. ئۇلار ھەقىقەتەن كۆپ ئىدى. ئەھۋال ھەممەيلەنگە چۈشىنىشلىك بولۇپ بولدى. مۆيدىن ھاجى غەزەپتىن قاتتىق تىترەپ قولىغا قورال ئالدى، ئەمما ئۇنى باشقىلار تۇتۇۋالدى.

كەينى تەرەپتىن كەلگەن چېرىكلەر قوزغىلاڭچىلارنى كۆزىتىپ بىرئاز تۇرغاندىن كېيىن نېمىگىدۇر ئوت ياقتى. غولنىڭ ئىچىدىن قويۇق ئىس كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. توقايلىقتا تۇرغان چېرىكلەر بۇنى كۆرگەندىن كېيىن مىلتىقلىرىنى بەتلەپ سەپكە تىزىلىشتى. ئېنىقكى، بايا يېقىلغان ئوت بەلگە.

قوزغىلاڭچىلار نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تۇرغاندا ئوت ياقتان تەرەپتىن بىرى ئۇيغۇرچە ۋارقىرىدى:

— ياخشىلىقچە قورال تاپشۇرۇپ خانىدانلىقىمىزنىڭ شاپائىتىنى قولغا كەلتۈرۈڭلار!

بۇنىڭغا ئۇلاپلا توقايلىق تەرەپتىنمۇ بىرى ۋارقىرىدى:

— ئۆزۈڭلارنى بىكارغا ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەڭلار، ئاتا ـ ئاناڭلارنى، بالا ـ چاقىلىرىڭلارنى ئويلاڭلار. كىم قورال تاپشۇرسا

شۇنىڭغا راپاۋەت قىلىنمىدۇ.

— ئادەمنى نېمە كۆرۈۋاتمىدۇ بۇلار، — دېدى روزىمەت تەڭنە ئاچچىقى بىلەن قورالىنى بەتلەپ. لېكىن، ئۇنى پازىل پاختا توتۇۋالدى:

— ئۇنداق قىلما. يۈرۈڭلار!

ئۇ شۇنداق دەپ يىگىت باشلىرىنى بىر چەتكە باشلىدى.

— بولار ئىش ئەمدى بەربىر بولدى، — دېدى ئۇ ئۆزىنى ئەلەمدىن ئاران بېسىپ، — ئەمدى ئۇلار بىزنى بىرلا پەرمان بىلەن قىرىۋېتەلەيدۇ.

— بولدى، بەربىر بىر ئۆلۈم. ئاتساقمۇ، قورال تاپشۇرساقمۇ شۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئېتىشىپ ئۆلگۈلۈك! — دېدى زايىت نار تەبىئىتىدىكى ئېغىرلىقتا ماس كەلمىگەن كەسكىنلىك بىلەن.

— توغرا! — دېدى مۇھەممەت ئابدۇللامۇ ھۆركىرەپ، — بىزدە «يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال» دېگەن گەپ بار.

مەجبۇرىل زور نېمە دېيىشنى، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. بۇنداق قورشاۋدا قېلىش ھەقىقەتەن ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويغانىدى.

— بىزگە ھامىنى ئۆلۈم، — دېدى پازىل پاختا، — لېكىن بىز باشقىلارنى — بىزگە ئەگىشىپ چىققانلارنى ئويلىمىساق بولمايدۇ. شۇڭا ئۇلار بىلەن سۆلھى قىلىشىپ باقلى.

بۇ گەپ بىلەن مەجبۇرىل زور كۆزىگە غىلىلدە ياش ئالدى.

— مەن سىلەرگە ... سىلەرنى ئۇۋالچىلىقتا قويىدىغان بولدۇم ... سىلەر ...

ئۇ گېلىگە يىغا قاپلىشىپ ئارتۇق سۆزلىيەلمىدى.

— بۇ گەپنى قوي، — دېدى روزىمەت تەڭنە قولىدىكى مىلتىقنى تاشلاپ، — بۇ يەردىكىلەر سەن نېمە كۆرسەڭ شۇنى كۆرىمىز. پازىل دېگەندەك باشقا يىگىتلەرنى ئويلايلى. ۋاقىت قىس، يۈرۈڭلار ...

ئۇلار جەڭگىۋارلىقىدىن ئەسەرمۇ يوق ھالدا يىگىتلەرنىڭ

قېشىغا قايتىپ كېلىشتى. يىگىتلەر ھەرخىل قىياپەتتە تۇرۇشاتتى. بەزىلەر «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» دەۋاتقاندەك مىلتىقلىرىنى ئوقلىشىۋاتاتتى. يەنە بەزىلەر بولسا «بەربىر تۇگەشتۇق» دېگەندەك مىلتىقلىرىنى بىر يانغا تاشلاپ قويۇپ، تاشقا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، گۇلىرى ئۆڭۈپ، مەينەتلىشىپ كەتكەن تاماكا خالتىلىرىدىن ئالىقىنىغا موخۇركا تۆكۈشۈپ، پۈۋلەپ ئادالاپ، ئالدىرىماي ئوراپ چېكىشىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى خۇددى ئېتىز ئىشىدىن بوشىغان كىشىلەرنىڭ زېرىكىش باسقان ھالىغا ئوخشايتتى. بۇنى كۆرۈپ مەجبۇل زورنىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى.

يىگىت باشلىرى يىگىتلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ مەجبۇل زورغا قاراپ قويۇپ جىم تۇرۇشتى. ئەمما مەجبۇل زور ھەرقانچە قىلىپمۇ سۆزلىيەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن روزىمەت تەڭنە ئېغىز ئېچىپ تۆۋەن ئاۋازدا دېدى:

— بولدى ... قورالىڭلارنى ئوقلىماڭلار ...

روزىمەت تەڭنە سۆزىنى تۈگىتىپ قولىدىكى مىلتىقىنى يەرگە تاشلىدى. ئەمما يىگىتلەر شۇ پېتى تۇرۇۋېرىشتى.

— مەن بېرىپ سۆزلىشىپ كېلەي، — دېدى پازىل پاختا ۋە روزىمەت تەڭنە تاشلۇۋەتكەن مىلتىقىنى ئېلىپ، غولىنىڭ يۇقىرىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ مىلتىقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئالدىغا قاراپ بىرئاز مېڭىپ، قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ قولىدىكى مىلتىقنى كۆرگەنلىكىنى جەزم قىلغاندىن كېيىن، مىلتىقنى تاشلۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن قارشى تەرەپتىنمۇ بىر ئادەم كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار ئۇچرىشىپ خېلىغىچە بىر نەرسە دېيىشكەندىن كېيىن، قارشى تەرەپتىن كەلگەن ئادەم قايتىپ كەتتى. پازىل پاختا بولسا جايىدا مىدىرلىماي تۇردى. نېمە بولغانلىقىنى بىلمەي قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىچى پۈشۈپ كەتتى. بىر چاغدا قارشى تەرەپتىن ھېلىقى ئادەم يەنە كەلدى. ئۇ كىشى كېلىپ پازىل پاختىغا قىسقىلا بىر نەرسە دېۋىدى، پازىل پاختا كەينىگە ياندى.

ـــ ئۇلار تەلىپىمىزگە قوشۇلدى، ـــ دېدى پازىل پاختا يېتىپ كېلىپ، ـــ ئۇلار ئون نەچچىمىزنى بىر تەرەپ قىلىپ، قالغانلارنى قويۇۋېتىدىغان بولدى.

شۇ چاغدا غولنىڭ ئىچىدىكىلەر يەنە ئوت ياقتى. ئېغىزنىڭ ئالدىدىكى توقايلىقتا تۇرغان چېرىكلەر ئىسنى كۆرۈپ بايىقى جىددىي ھالىتىنى بوشاشتۇردى.

ـــ يۇرۇڭلار، قورالنى ئۇلارغا كۆرسىتىپ ئېغىزنىڭ ئالدىغا تاشلاپ ئۇلارنىڭ يېنىغا بارايلى. ئۇلار ئاللىقاچان كېلىشۇۋالغانىكەن، ـــ دېدى پازىل پاختا. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئېغىزدىن چىقىپ توقايلىقتا قاراپ مېڭىشتى. قوراللار نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان بۇ يىگىتلەرنى ھۆركىرەتكەن، يىگىتلەرگە يىگىتلىك قوشقان، ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى توم قىلغان، مەيدىسىگە ئۇرۇپ، تېرىسىگە پاتماي يۈرگەن زالىم خانلارنى چۆچۈتكەن قوراللار قارغا قالايمىقان تاشلىنىشقا باشلىدى. ھەي، قورال دېگەن نېمىمۇ ئادەم بىلەن قورال ئىكەن! قارغا ھەربىر قورال تاشلانغاندا مەجبۇرىل زور خۇددى يۈرىكىنىڭ بىر پارچىسى ئۇزۇلۇپ چۈشۈۋاتقاندەك كۆڭلى يېرىم بولۇپ كەتتى. ئۇ يىغىدىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋالدى.

ئۇلار توقايلىققا بارغاندا چېرىكلەر ياي كەبى يېيىلىپ مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن كۆرەڭلىك، مەسخىرە چىقىپ تۇراتتى. چېرىك باشلىرى بولسا يېنىدىكى يالاقچىلىرىنىڭ تۆڭچىلار ئارقىلىق قىلىۋاتقان پىچىرلاشلىرىغا قۇلاق سالغاچ قوزغىلاڭچىلارغا مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن قاراپ تۇراتتى. بۇ يالاقچىلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىرىنى تونۇپ يېرىش ئۈچۈن پۇقرالار ئىچىدىن تېپىپ كېلىنگەنىدى. دەرۋەقە، ئۇلار ھەربىر يىگىت بېشىنى خاتالاشماي تونۇپ يېرىشكە تەييارلانماقتا ئىدى.

قوزغىلاڭچىلار قوراللىق چېرىكلەرنىڭ مۇھاسىرىسىدە قۇرۇق قول تۇرۇپ قالغان، چېرىك باشلىرى قارشى تەرەپتىن كېلىۋاتقان

تۇرپان خانلىق ئامبىلىنى ساقلاۋاتقان ۋاقىتتا مۆيدىن ھاجى ئۇزۇن جۇۋسىنىڭ ئىچىدىن بىر مىلتىقنى تېزلىكتە چىقىرىپ چېرىك بېشىغا قاراپ ماڭدى ۋە بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ تەپكىنى باستى. «ۋاڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن چېرىك بېشى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر يالاقچى ئىڭراپ يىقىلدى. ئوق قېيىپ كەتكەنىدى. بۇ چاغدا قوزغىلاڭچىلارمۇ، چېرىكلەرمۇ بۇ تۈيۇقسىز ئىشتىن چۆچۈپ كېتىشتى. ئۆزىنى ئاران ئوڭشىغان چېرىك بېشى مۆيدىن ھاجىنى كۆرسىتىپ «ئاتا!» دەپ ۋارقىرىدى. بىرنەچچە چېرىك تەڭلا ئوق چىقىرىپ، مۆيدىن ھاجىنىڭ بەدىنىنى ئۆتىمتۆشۈك قىلىۋەتتى. نەچچە كۈندىن قاتتىق پۇشايمان ئىلكىدە يۈرىكى پۈچىلانغان، ئەمدى بولسا يەنە شۇ گۇناھىنى يۇيالمىغىنى ئۈچۈن تارتىشۋاتقاندەك ئاستا يىقىلغان مۆيدىن ھاجىنىڭ ئىسسىق قېنى قارغا سېڭىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن يىگىتلەر كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىشتى. مەجبۇرى زور ھەرقانچە تىرىشقان بولسىمۇ كۆزىدىن ئاققان ياشنى توختىتىۋالالمىدى.

تۇرپان خانلىق ئامبىلى كېلىپ ئەھۋالنى چۈشەندى، ئەمما ئارتۇق گەپ قىلماي ئىشارەت قىلدى. چېرىكلەر يوپۇرۇلۇپ كېلىپ بايا يالاقچىلار تونۇپ بەرگەن مەجبۇرى زور، زاكىر شاڭيۇ، روزىمەت تەڭنە، پازىل پاختا قاتارلىق يەتتە يىگىتنىڭ پۇت ـ قوللىرىغا كويزا ـ كىشەن، بوينىغا قوۋۇق سېلىشتى.

ـــ ئېلىپ مېڭىڭلار! ـــ بۇيرىدى تۇرپان خان ئامبىلى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەتتە يىگىت تۇرپانغا يالاپ ئېلىپ مېڭىلدى.

2

قىشنىڭ تازا سوغۇق بولغان بىر ئەتىگىنى تۇرپان يېڭىشەھەردىن ئۇزاپ چىققان بىر جازا ئەتىرىتى يارغول تەرەپكە قاراپ ماڭدى. قىلىچلىرى يالتىڭاچلانغان جاللاتلارنىڭ ئاغزىدىن

گۈپۈلدەپ ھاراق پۇرايتتى. ئۇلار بەھوش سېزىملىرى بىلەن قان تەمە قىلىشىپ، ئوتتۇرىدا كېتىۋاتقان يەتتە يىگىتكە قارىشاتتى.

بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ ئەنە شۇنداق بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى ئۇلارنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغانىدى. مانا بۇگۈن شۇ جازا يارغولدىكى جازا مەيدانىدا ئىجرا قىلىنماقچىدى.

ئوتتۇرىدا مەردانە كېتىۋاتقان يىگىتلەر يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كىشىلەرنىڭ ھېسداشلىق، ئىچ ئاغرىتىش چىقىپ تۇرغان چىرايىغا كۈلۈمسىرەپ قارايتتى. ئۇلار ئادەم كۆپرەك توپلاشقان يەرگە كەلگەندە مەجبۇل زور توختىدى. بىرەر قېتىم ناخشا توۋلاپ باقمىغان ياكى بىرەر قوشاق ئېيتىپ باقمىغان بۇ يىگىت ئىختىيارسىز نەزم ئوقۇشقا باشلىدى:

ئارپا، بۇغداي، سامانىنى سەلكىن ئايرىيدۇ،
ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداشنى ئۆلۈم ئايرىيدۇ.

ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداشنى تېرىسا ئۇنمەس،
كۆز يېشىنى دەريا قىلىپ سۇغارسا ئۆسمەس.

پۇت ـ قولىمىزدا كويزا ـ كىشەن مۇڭدىشىپ ماڭدۇق،
يارەنلەرگە قەلبىمىزدىن رازىلىق بەردۇق.

نەزم تۇگىشى بىلەن يول بويىدىكى كىشىلەر يىغا ـ زار قىلىشىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن بىر چېرىك ئىتتىك كېلىپ قولىدىكى قامچا بىلەن مەجبۇل زورنىڭ بېشىغا بىر قامچا ئۇردى. شۇ ھامان ئۇنىڭ بېشىدىن يۇزىگە ئىسسىق، قىزىل قان ئىز سېلىپ سىرغىپ چۈشتى ...

جازا مەيدانى ئالىلقاچان تەييارلاپ قويۇلغانىدى. جاللاتلار ئىنئام ۋە كەچكى زىياپەتنىڭ تەمەسىدە قىلىچلىرىنى قىنىدىن

چىقىرىشىپ تەييارلاندى.

ئەتراپ سوغۇق، ئادەملەرنىڭ قەلبى تېخىمۇ سوغۇق ئىدى. مەجبۇرىي زور تولىمۇ تەستە ئېغىزلاندى:

— مېنىڭدىن رازى بولۇڭلار، قېرىنداشلىرىم ...

سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دېيىش ئۇنىڭغا نېسىپ بولمىدى. مەجبۇرىي زورنىڭ تا شۇ كەمگىچە قاينىاپ كەلگەن قېنى جاللاتلاردىنمۇ رەھىمسىز بولغان قىلىچ بىسىدا مۇزلاپ، قېتىپ قالدى.

— ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا ساڭا بىر چاقچاق قىلىۋالاي، — دېدى مەجبۇرىي زورنىڭ يېنىغىلا تىزىلغان پازىل پاختا كۆڭلى بىر نەرسىنى تۇيغاندەك بولۇپ زورىغا كۈلۈمسىرەپ، — سەن قۇرۇپ كەتكەن تەڭنە بىر قىلىچ بىلەن يېرىلىپ كېتەرسەنمۇ؟

— مەنغۇ يېرىلىپ كېتەرمەن، — دېدى روزىمەت تەڭنە كەيپىياتى تولىمۇ ھەسرەتلىك ھالدا، — ئەمما سېنى يېرىقمىغا تىقىۋالىمەن ...

بىراق، پازىل پاختا چاقچاقنى تولۇق ئاڭلىيالمىدى. كۆچ بىلەن ئۇرۇلغان قىلىچ ئۇنىڭ بوينىغا تەگدى ...

× × ×

جاكارچى ھېسسىياتسىز، ئەمما جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن توۋلاپ جاكارلىماقتا:

— ئەيىۋھەنناس، ئىشىتىڭلار ئامۇ خاس! بەتنىيەتلەرنىڭ ئەرزىمەس كاللىسىنى ئېسىپ قويدۇق. بېرىپ كۆرۈپ ئىبرەت ئېلىڭلار، ئىبرەت ئېلىڭلار!

مەجبۇرىي زور قاتارلىق يەتتە ئەزىمەتنىڭ بېشى ھەقىقەتەن تۇرپان خانلىق ئامبال يامۇلىنىڭ قارا دەرۋازىسىغا ئىبرەت ئۈچۈن ئېسىپ قويۇلغاندى. كىشىلەر يىراقتىن بۇ گەۋدىسىز باشلارغا ئەيمىنىپ قارىشاتتى. چېرىكلەر بولسا شەكلى

ئۆزلىرىنىڭكىگە ئوخشاشلا بۇ باشلارنىڭ ئىچىدە نېمە بارلۇر، دېگەندەك سىنچىلاپ قارىشاتتى ...

ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتۈپ، بۇ باشلار لۈكچۈن ۋاڭ ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىغىمۇ ئېسىلدى. كىشىلەر بۇ يەرگە مەجبۇرىي توپلاندى. ئەمما، نۇرغۇن كىشىلەر ئىبرەت ئالماستىن، ئۇلارنى سېغىنىشتى ۋە ئىچىدە يىغلاپ قايتىشتى، ھەتتا ئەل ئىچىدە مەجبۇل زور ھەقىقىدىكى قوشاق قايتا ياڭراشقا باشلىدى.

ئون ئىككىنچى ئاي توڭ قىشتا،
خويما قىلدى لىگالار.
ئوتتۇز ئالتە چېرىكنى،
ئۆلتۈرۈۋەتتى بىراقلا.

مەجبۇل ئۆزى چاققان،
ياخشى ئاتنىمۇ باققان.
مامۇت تاز قوغلاشسا،
سىڭىر تېغىدا يانقان.

مەجبۇلدەك ئەر بارمۇ؟
قۇمدا سوققان شە بارمۇ؟
مەجبۇلنى كۆرگەندە،
دۇشمەنلەردە جان بارمۇ؟

مۇشۇ كۈنلەردە يەنە ئەسلىنى تېپىۋالغان سۇلتان مامۇت دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ قانلىرى توڭلاپ قېتىپ قالغان باشلارغا قاراپ «ئاخىر بېشىڭنى يېيىشتىڭ» دەپ يولغا ئۇزاق قارىدى ۋە «تېخىچە كېلەلمەيدىغۇ؟!» دەپ غۇدۇراپ خانىسىغا ماڭدى. ئۇ سارىخان لولىنىڭ ئىشرەت خەۋرىنى كۈتۈۋاتاتتى.

شۇ كۈنى كېچىدە سۈلتان مامۇت ساراىخان لولا تېپىپ كەلگەن نازىنىن بىلەن شەھۋەت دولقۇنىدا كۆچىدە ھەپىلىشىۋاتقاندا، بىرنەچچە قارا كىيىملىك كىشى كېلىپ ئارسلاندەك تېز ھەرىكەت قىلىپ، ئۇ باشلارنى ئېلىپ چۈشۈپ خالتىغا سالدى ۋە كۆزدىن غايىب بولدى. ئارىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىن كېيىن بۇ باشلار ئۆز گەۋدىلىرى بىلەن دەپنە قىلىندى. گەرچە، ئۇلارنى بىرنەچچە كىشىلا دەپنە قىلغان بولسىمۇ، نۇرغۇن كىشىنىڭ قەلبىگە ئورۇنلىشىپ بولغانىدى.

ئون ئالتىنچى باب

«جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا»

1

سۇلتان مامۇتنىڭ ئاشۇنداق ئەيش ـ ئىشرەتلىك تۇرمۇشى بىلەن ئىنانچىخانلىقنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسى لىڭشىپ قالغانىدى. لېكىن چىڭ سۇلالىسىنىڭ خەيرخاھلىقى بىلەن ئۆرۈلۈپ چۈشمەي لىڭشىغان پېتى كېلىۋاتقانىدى. ئەمما سۇلتان مامۇت بۇنىڭدىن غەم يەپ كەتمىدى. ئۇ چىڭ خانىدانلىقىدىن قانداق ياردەم ئېلىشنى 1884 ـ يىلى بىلىۋالغانىدى. شۇ چاغدا ئۇ «مەقبەرەلەرنى رېمونت قىلدۇرۇش، قازا قىلغان قېرىنداشلىرىنى دەپنە قىلىش ۋە دادىسىنىڭ نەپىقىسى» ئۈچۈن كۈمۈش ئىنئام قىلىشنى تەلەپ قىلغانىدى. چىڭ پادىشاھى شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى لىيۇ جىنتاڭغا يارلىق چۈشۈرۈپ ئۇنىڭغا قائىدە بويىچە نەپىقە بېرىپ، ئوردىغا يوللاپ نەقلەشتۇرۇشنى بۇيرۇغان ھەمدە ئۇنىڭغا ئالدىن ئۈچ يىللىق تەمىنات ھېسابىدا كۈمۈش قەرز بېرىشنى تەستىقلاپ خەيرخاھلىقىنى ئىپادىلىگەنىدى. شۇ چاغدا ئوردا خىراجىتى تازا جىددىي بولۇۋاتقان ۋاقىتلار بولغاچقا، بۇ كۈمۈشلەر ئۇنىڭ تازا ئۇسسىغان يېرىگە تەگكەنىدى.

يەنە بىرى، ئۇ خانىنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا يوقلاپ، سوۋغاتىنى تولۇقى بىلەن ئاپارسىلا ھەممە ئىشىنىڭ ئوڭغا تارتىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ بولغانىدى. 1885 ـ يىلى شۇنداق بولمىدىمۇ.

شۇ يىلى سۇلتان مامۇت بېيجىڭغا مەلۇمات يوللاپ، تولۇقلاپ تاۋاپ قىلىپ گۈناھىنى يۈيىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. چۈنكى، قائىدە بويىچە ۋاڭ ئۇچ يىلدا بىر قېتىم بېيجىڭغا بېرىپ خانىنى تاۋاپ قىلىشى كېرەك ئىدى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ 1864 ـ يىلىدىكى زور قوزغىلىڭى پۈتكۈل ئۇيغۇرلار رايونىدىكى ۋاڭ ـ بەگلەرگە كۈچلۈك قاقشاتقۇچ زەربە بولغانىدى. ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرى سورۇلۇپ، قەددىنى رۇسلىشى تەس بولۇپ قالغان. تۇرپانىدىمۇ ئەھۋال يامانلاشقانىدى. چىڭ خانىدانلىقى تۇرپاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان رايونلاردا «مەمۇرىي تۈزۈم بويىچە باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىش سىياسىتى»نى يولغا قويۇپ، ھەر دەرىجىلىك ۋاڭ ـ بەگلەرنىڭ ھوقۇمرانلىقىغا چەك قويۇپ قويغانىدى. بۇنىڭ بىلەن سۇلتان مامۇت «ئىككى پۇلنىڭ تايىنى يوق، جېنىنى باقالمايدىغان، قەرزگە پېتىپ غۇربەتچىلىك باسقان» ئەھۋالدا قالغان، ھەتتا بېيجىڭغا بېرىپ خانىنى تاۋاپ قىلىشقا پۇلمۇ راسلىيالمىغانىدى.

شۇنداقتىمۇ تۇرپان ئىنانچىخانلىقىنىڭ تارىختىكى تۆھپىسىنى نەزەرگە ئېلىپ گۈاڭشۇي خان يەنىلا سۇلتان مامۇتنىڭ ھوقۇقىنى قىلىپ، ئۇنىڭ «شۇ يىللىق تاۋاپ قىلغۇچىلار تەركىبىگە تولۇقلىنىپ كېلىشى»نى شۇ يىللىق رەسمىي تاۋاپقا كېلىشىگە ئۆزگەرتىپ باشقىلارغا ئوخشاش مۇئامىلىدە بولۇپ، زور ئىلتىپات كۆرسەتكەنىدى (ھەتتا شۇ يىلى سۇلتان مامۇتقا «ئۇچ كۆزلۈك ئوتۇغات» ئىنئام قىلغانىدى).

خانىنىڭ ئۆزىنى شۇ يىللىق تاۋاپچىلار قاتارىدا قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئۇققان سۇلتان مامۇت كۈچ چىقىرىپ تەييارلىق قىلدى. بارلىق ھەيلە ـ نەيرەڭ، زۇلۇمىنى ئىشقا سېلىپ بەلگىلەنگەن سوۋغاتنى راسلىدى: ئۇنىڭ ئېلىپ بارىدىغان سوۋغاتلىرى 900 جىڭ قۇرۇق ئۈزۈم، توقۇز تاغار قوغۇن قېقى، لۈكچۈندىن چىقىدىغان كاناپتىن توقۇز توپ، توقۇز

خالتا شېكەر، توققۇز پارچە يولۇاس تېرىسى، توققۇز پارچە تۈلكە تېرىسى، توققۇز دانە مولۇن، توققۇز دانە تۈلكە، توققۇز دانە ئالتۇن كۆز قويۇلغان قەلەمتىراچ، توققۇز دانە كۈمۈش كۆز قويۇلغان قەلەمتىراچ، توققۇز دانە ئەجدىها كەشتىلەنگەن تون ۋە يولۇاس سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن خوتەن زىلچىسى قاتارلىقلار ئىدى.

سۇلتان مامۇت يۇقىرىقى سوۋغاتلارنى تەييارلىغاندىن كېيىن زور داغدۇغا بىلەن بېيجىڭ سەپىرىگە ئاتلاندى. راستىنى ئېيتقاندا ۋاڭلارنىڭ بېيجىڭ سەپىرى سۇلتان مامۇتتا ئەڭ ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇردى. قانداق ھەيۋەتلىك، قانداق داغدۇغىلىق ئۇزىتىش ـ ھەا سۇلتان مامۇت غېرىبىستانغان، ئاجىزلىق ھېس قىلغان، خەزىنىسى قۇرۇقدىلىشقا باشلىغان ۋاقىتلىرىدا ئاشۇ كۈنلىرىنى ئىختىيارسىز ئەسلەپ كېتەتتى.

بۇ قېتىمقى سەپەرمۇ شۇنداق بولدى: ۋاڭ ماڭىدىغان كۈنى ئوردا ئالدىدا كانايچىلار، سۇنايچىلار، دۇمباقچىلار رەت ـ رېتى بويىچە ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا يول بويلاپ سەپكە تىزىلىپ كەتكەنىدى. ناغرىغا تەڭكەش قىلىنغان كاناي، سۇناي، دۇمباقلار نۆۋەت بىلەن ياڭراپ پۈتۈن شەھەرنى بىر ئالغانىدى. ئەتىگەندىلا يېتىپ كېلىشكەن تۇرپان، پىچاندا تۇرۇشلۇق چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلار ئوردا ئالدىدا ۋاڭنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى.

بىر چاغدا سۇلتان مامۇت ئۆزىگە ئادەتتىكىدىن ئاشۇرۇپ سالاپەت ۋە سۆلەت بېرىپ ئوردىدىن چىقتى ...

ئومۇمەن، ۋاڭلارنىڭ بېيجىڭغا سەپەرگە مېڭىشى رەسمىي مۇراسىم سۈپىتىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئالدىدا خانلىق چېرىكلىرى سەپ تارتىپ ماڭىدۇ. ئۇلارنىڭ كەينىدە بولسا يوغان سەللە ئورىغان، قېنىق يېشىل پەرىجە كىيگەن، قولىدا چۆرىسىگە زەر بېرىلگەن قۇرئان تۇتقان ئاخۇنۇم ئاتلىق ماڭىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئالدىن بەلگىلەنگەن تەرتىپ بويىچە تۇڭچى (تەرجىمان) ماڭىدۇ. ئۇنىڭ كەينىدە 40 نەپەر چېرىك ياساۋۇل ماڭىدۇ. چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن بىرئاز ئارلىق قالدۇرۇپ ناھايىتى چوڭ

سېرىق كۆنلۈك كۆتۈرگەن بىر كىشى تەمكىن قەدەملەر بىلەن ئاستا ماڭىدۇ. ئۇنىڭ كەينىدىن ساقچى باشلىقى ۋە ئەجدىھا سۈرەتلىك قىلىچ ئاسقان بىر ئاتلىق تەيجى ھەيۋەت بىلەن ماڭىدۇ. بۇلارنىڭ كەينىدىن ۋاڭ ئالتە كىشى كۆتۈرگەن تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ ماڭىدۇ. تەختىراۋاننىڭ ئۈستى گۈمبەز شەكىلدە بولۇپ، رەڭگى سېرىق، توققۇز ئەجدىھانىڭ رەسىمى كەشتىلەنگەن. تەختىراۋاننىڭ بېشىغا ئادەم بېشىدەك چوڭلۇقتا قۇبىە ئورنىتىلغان، چۆرىسىگە قىزىل پۈپۈك تۇتۇلغان. تەختىراۋاننىڭ كەينىدىن ئات مىنگەن بەگلەر، ئاندىن ئاخۇنلار، يايلار، ئاتلىق چېرىكلەر، ئۇلارنىڭ كەينىدىن ھارۋىلاردا سوۋغاتلار ماڭىدۇ. شەھەر ئىچىدىكى ئاھالىلەر يول بويلاپ سەپتە تۇرىدۇ ۋە ۋاڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن تىزلىنىپ تەزىم قىلىدۇ. بازار كوچىلىرىدا بولسا، كوچىنىڭ ئىككى قاسىقى كاتتا بېزىلىپ، كوچا بويلىرىغا شىرە قويۇلۇپ تۇرلۈك - تۈمەن يېمەكلىكلەر تىزىۋېتىلىدۇ ... ئاساسلىق ئۇزاتقۇچىلار ئارا يۇلتۇز (شىڭشىڭشيا) غىچە ئۇزىتىپ بېرىپ قايتىپ كېلىدۇ. ئىچكىرى ئۆلكىلەردە بولسا، سۇلتان مامۇت بېيجىڭغا يېتىپ بارغۇچىلا خانلىقىنىڭ يارلىقى بىلەن مەنزىل - مەنزىللەردە، شەھەر - ئۆتەڭلەردە ئۆز قائىدە - يوسۇنى بويىچە داغدۇغىلىق كۈتۈۋېلىنىدۇ ...

داغدۇغا، چىن ئەقىدە، خۇشامەت ۋە چوڭ تەمە بىلەن بېيجىڭغا يېتىپ كەلگەن سۇلتان مامۇتنى گۇاڭشۇي خان ئۆزى شەخسەن قوبۇل قىلدى. بۇ ئىلتىپاتتىن خۇشال بولغان سۇلتان مامۇتنىڭ بېشى كۆككە يەتكەندەك بولدى. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان خاننىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولالماي خان سارىيى ئالدىدا بويۇن قىسىپ تۇرۇپ قالغان ئەمەلدارلارنىڭ ئىچىگە ئوت كېتىپ، ھەسەتتىن پۈچىلىنىپ كېتىشتى. گۇاڭشۇي خان سۇلتان مامۇتنىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى ئىمىن خوجىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ چىڭ خانىدانلىقىغا بىلدۇرگەن ئەقىدىسى،

قوشقان تۆھپىسىگە ناھايىتى يۇقىرى باھا بەردى. بۇنىڭدىن سۇلتان مامۇت زور بەخت، ئىپتىخارلىق ھېس قىلدى ۋە: «شۇنداق چوڭ پادىشاھ مۇشۇنداق ماختىغاندىكىن، بىزمۇ بوش ئادەملەر ئەمەسكەنمىز» دەپ ئويلىدى. گۈڭشۇي خان سۇلتان مامۇتنى ياقتۇرۇپ قالغان بولسا كېرەك، يېقىنچىلىق بىلەن ئۇنىڭدىن يۇرتنىڭ ئەھۋالىنى، ئۆزىنىڭ ئىنانچىخانلىقىنى قانداق قىلىۋاتقانلىقىنى، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى، ھەتتا سالامەتلىك ئەھۋالىنى سوردى. ئىچىگە ھىيلە ـ مىكىر توشۇپ كەتكەن سۇلتان مامۇت سەممىي قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، تولىمۇ تۆۋەنچىلىك بىلەن جاۋاب بەردى ۋە خانغا دەمۇ دەم مىننەتدارلىق، قوللۇق بىلدۈرۈپ تۇردى. گۈڭشۇي خان سۇلتان مامۇتقا مەمنۇنلۇق بىلەن قارىغاندىن كېيىن:

ــ سىز ئۇيغۇر خوجىلىرىغا خاس ئىقتىدارغا، شىجائەتكە ئىگە، كېلىشكەن يىگىت ئىكەنسىز، ــ دەپ ماختىدى.

بۇنداق ماختاشنى قىلچىلىك كۈتمىگەن سۇلتان مامۇت خۇشلۇقىدىن ھوشىدىن كەتكىلى تاسلا قالدى.

خانىنىڭ قوبۇلىدىن چىقىپ ۋېيگۈڭسۈن ــ ئۇيغۇر بەگلىرى مەھەللىسىكى سارىيىغا قايتىپ كەلگەن سۇلتان مامۇتنىڭ بەدىنى تىترەپ، يۈرىكى قاتتىق سېلىپ پەقەت ئەسلىگە كېلەلمىدى. ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە خانىنىڭ بايىقى سۆزى تىنماي جاراڭلاپ بېسىۋالغۇسىز شادلىق پەيدا قىلىپ، ئۇنى سارالىق قىلىپ قويايلا دېدى.

ئەمما، ئەتىسى قارا دىۋان مەھكىمىسىدىن كەلگەن يارلىقنى كۆرگەن سۇلتان مامۇتنىڭ قورقۇنچىدىن پۈت ـ قولىدا جان قالمىدى. بۇ خان يارلىقىدا مۇنداق دېيىلگەنىدى: «لۇكچۇن ئىنانچىخانى ئەفرىدۇن بىزگە سادىق ئەمەسكەن، ئوغلىنى ئەينى ۋاقىتتا بىزگە رويخەتكە ئالدۇرمىغان. ئۇنىڭ مۇشۇ گۇناھى ئۈچۈن ئۆلۈكىگە 250 دەررە ئۇرۇلسۇن!»

زور خۇشاللىق ۋە ئېغىر دەرد ـ ئەلەم بىلەن قايتىپ كەلگەن

سۆلتان مامۇت «سۆلتان مامۇت خوجا ياڭزىدا بار، داڭزىدا يوق» دېگەن مەسخىرىگە قالدى.

نېمىلا بولسۇن، خانىمنىڭ نەزىرىگە ئېلىنماق، مۇبارەك لەۋزىدىن ئۆزى خۇسۇسىدا تەرىپكە ئېرىشمەك ھەرقانداق بەگ ـ خوجىلارنىڭ ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەس.

بېيجىڭ خان سارىيىدا شاھانە كۈتۈۋېلىشلارغا نائىل بولغان، ھەتتا خانىمنىڭ ئاشۇرۇپ ئەزىزلەشلىرى سەۋەبىدىن قارا دۇئان مەھكىمىسى بىلەن ۋاسسالىلار مەھكىمىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار ـ تۆرىلەرنىڭ ئىچى تارلىقىنىمۇ كەلتۈرگەن ... قانداق ھاياجانلىق ۋاقىتلار ـ ھە، ئۇ!

ئۇ ئەنە شۇنداق ئىززەت ـ ئېكرامىلىق ۋاڭ تۇرسا، قانداقمۇ بويۇن قىسىپ، كىچىك ئىشلار ئۈچۈن غەمگە پېتىپ يۈرسۇن؟!

شۇڭا ئۇ ھېچنېمىدىن قورقماي ئەيش ـ ئىشرەتكە بېشىچىلاپ كىرىپ كەتتى، ئوردىدا ھېچكىمنىڭ گېپىنى ئاڭلىماس بولدى. ئەتىدىن ـ كەچكىچە سارىخان لولىنىڭ ھاياسىز پىچىرلاشلىرىغا سوكۇلداپ كۈلۈرىنى ئۆتكۈزۈۋەردى. ئەمما، كۈلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭ ھاۋايى ھەۋەس ئوتلىرىنىلا ئەمەس، بەلكى ھاياتلىق شامىنىمۇ ئانانۇرخان ئىسىملىك بىر قىز بۇ ھاياتلىق ئالىمىدىن بالدۇرلا ئۆچۈرۈۋېتتى.

لۈكچۈن شەھىرىنىڭ ئەتراپىدىكى بىر مەھەللىدە نامراتلىق جىسمىنىمۇ، روھىنىمۇ مىجىپ تاشلىغان موللاخۇن ئىسىملىك، دىنىي تەلىملەردىن خېلى خەۋىرى بار بىر كىشى بولۇپ، نامراتلىق دەستىدىن مەھەللىسىدىكى بالىلارنى يىغىپ ئوقۇتۇش بىلەن كۈن ئۆتكۈزەتتى. موللاخۇن لۈكچۈن مەدرىسەدە خېلى ئوقۇغان ئادەم بولسىمۇ قورقۇنچاق، تاماخور ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭغا مەسچىتنىڭ ئىمامىلىقىمۇ تەگمىگەن، جامائەت ئىچىدە بولسا ئىناۋىتى يوقنىڭ ئورنىدا ئىدى. گەرچە، ئۇ ئۆزىنىڭ دىنىي بىلىمىنى يۇقىرى چاغلاپ يۈرسىمۇ، لېكىن خەلق ئۇنىڭغا ئاددىي كىشىلەرگە مۇئامىلە قىلغاندەكلا مۇئامىلە

قىلاتتى. شۇڭا ئۇنىڭ بۇنىڭدىن دىلى رەنجىپ، دائىم خاپا بولۇپ يۈرەتتى.

ئوتتۇرا بوي، ئاۋاق كەلگەن موللاخۇن ئادەتتىكى چاغلاردا بۆزدىن پەشمەت، بېشىغا كىرلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپا كىيسە، توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم ئىشلىرىغا بىردىنبىر مېھمانلىق كىيىمى بولغان بەقەسەم يوللۇق پەرىجە ۋە داكىدىن ئاددىيلا ئورىۋالغان سەللىسىنى كىيىپ باراتتى ۋە ئۆزىنى مۆتىۋەرلەر سېپىگە قويياتتى. كىشىلەرنىڭ كۈسۈرلاشلىرىغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ پىسەنت قىلماي سالاپەت بىلەن ئولتۇرۇشقا تىرىشاتتى. كىشى ئۆز كۆڭلى بىلەن ئۆزىگە پادىشاھ. شۇڭىمۇ موللاخۇن بەقەسەم پەرىجىسى بىلەن سەللىسى ئىچىگە چۆككىنىچە، ئۆچكە ساقىلىنى تاراپ كۆڭلىدە ئۆزىنى خاتىپلار قاتارىغا قويۇپ، مۆتىۋەرلەرچە قەدەملەر بىلەن ماڭغىنىدا موللاخۇنىڭ كۆڭلى يايراپ كېتەتتى.

جاھانىڭ قىزىقچىلىقىنى، ئاچچىق تەنىسىنى كۆرۈڭ: ئەنە شۇ موللاخۇنىڭ ئانانۇرخان ئىسىملىك بىر گۈزەل قىزى بار ئىدى. ئانانۇرخاننىڭ ھېچبىر يېرى موللاخۇنغا ئوخشاشمايتتى. ئانانۇرخان 15 ياشقا قەدەم قويغان چاغلىرىدا پەرىزاتتەك گۈزەل ھۆسن ـ جامالى بىلەن يىگىتلەرنى مەھلىيا قىلاتتى. ئۇنىڭ قۇندۇزدەك قاپقارا بوستان چاچلىرى گويا مەجنۇنتالدەك نازۇك بېلىنى يېپىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ياساپ قويغاندەك ئەگىمەك سۇرمە رەڭ قېشى، جادۇ كىرپىكلىرى، قاپقارا كېيىك كۆزلىرى، ئېقىپ چۈشكەندەك يارىشىملىق بۇرنى ئانارداەك مەڭزى بىلەن قوشۇلۇپ ئۇنى تولىمۇ گۈزەل كۆرسىتەتتى.

كىشىلەر ئانانۇرخاننى كۆرگەن چاغلىرىدا بىر ـ بىرىگە:

ـــ توۋا، موللاخۇندەك بىر ئاۋاق، كۆرۈمسىز، ئىچىدە توڭگۈز قاتىرايدىغان ئادەمدىن پەرىزاتتەك بىر قىزنىڭ تۇغۇلغىنىنى! قۇدرىتى ئۇلۇغ خۇدايىم تاشتا گۈل، تاغ بېشىدا كۆل يارىتىۋېرىدۇ ـ دە؟! ـــ دېيىشەتتى. ھەتتا بەزىلەر تىلىنى تاتلىق قىلىپ:

ـــ مۇشۇ پەرى كىمنىڭمۇ رىزقىدۇر ـ ھە؟ ـــ دەپ كېتەتتى. يىگىتلەر بولسا: «بىر پەيتى كەلسە، بۇ نازىنىننى ئۆزۈمگە رام قىلىۋالسام» دەپ ئارمان قىلىشاتتى. دېمىسىمۇ، ئۇ قىزنى بۇ مەھەللىدە نۇرغۇن كىشىنىڭ كېلىن قىلىۋالغۇسى كېلەتتى.

ئانانۇرخان ئاتىسى موللاخۇندا ئوقۇپ خەت ـ ساۋاتىنى چىقىرىپ نەۋائى قاتارلىقلارنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇپ چۈشىنەلەيدىغان بولدى. شۇنداق بولغاچقا، كۆڭلىدە سان قىلىپ يۈرگەنلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاغزىدا ئىلىپنىڭ سۇنۇقى يوق ئوغۇللىرىدىن قاقشىشىپ ئاغزىنى تاتلىق قىلغانچە قېلىشاتتى.

ئانانۇرخان بالىلىق چاغلىرىدا مولىدا ئوقۇيدىغان شۇ مەھەللىلىك تۆمۈرچىنىڭ جېلىل ئىسىملىك ئوغلى بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتەتتى. كېيىنكى كۈنلەردە ئانانۇرخان بىلەن جېلىل بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرۈپ، يېشىنىڭ چوڭىيىشى بىلەن ئىشق بۇ ئىككى ياشنى كۆزگە كۆرۈنمەس ئۇلۇغ يىپى بىلەن بىر ـ بىرىگە چىڭ باغلىدى. جېلىل ئاتا كەسپى تۆمۈرچىلىك ھۈنىرىنى ئۆگىنىپ، داڭلىق ئۇستىغا ئايلانغانىدى.

بىر ـ بىرىگە كۆڭۈل بېرىشكەن جېلىل بىلەن ئانانۇرخان ئۆمۈرلۈك جۈپلەردىن بولۇشقا ۋەدىمۇ بېرىشىپ، بۇ يولدا ھەرقانداق جاپا ـ مۇشكۈلىلەرنى بىرلىكتە يېڭىشكە ئەھدە قىلىشقانىدى.

ئانانۇرخان 16 ياشقا تولغان يىلى چىلانباغ مەھەللىسىدىكى ئاتا جەمەت تۇغقانلىرىنىڭ تويى بولۇپ ئانانۇرخان ئاپىسى بىلەن ئەنە شۇ تويغا باردى. سۇلتان مامۇتنىڭ مېلىس باشلىقى ساربخان لولا تويمۇتوي قاتراپ يۈرۈپ ھەپتىدە بىر ئۆتكۈزۈلىدىغان ئوردا مېلىسىگە چىرايلىق قىز ـ جۇۋانلارنى تاللايتتى. شۇڭا ساربخان لولا مۇشۇ ئىش بىلەن بۇ تويغىمۇ كەلگەنىدى.

توي مەشرىپى باشلاندى.

ساربخان لولا ئۇسسۇلغا چۈشكەن قىز ـ جۇۋانلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بىر نەچچىنى تاللىدى ـ دە، ئۇلارنىڭ ئىسىملىرىنى،

قەيەرلىكلىكىنى پىششىق سورۇنۇالغاندىن كېيىن، توي كۆرۈپ ئولتۇرغان ئاياللارغا سەپسېلىپ يۈلتۇزلار ئارىسىدىكى ئايدەك ئولتۇرغان ئانانۇرخانغا كۆزى چۈشۈپ، ئۇنىڭ ھۆسن ـ جامالىغا ھەيران قالدى. سارىخان لولا ئانانۇرخانىنى كۆرگەندىن كېيىن كۆڭلىدە سۈلتان مامۇتنى خۇش قىلىپ، ئۇنىڭدىن چوڭ ئىنئام ئېلىشنى ئويلىدى ـ دە، ئانانۇرخاننى كېلەركى مېلىسقا ئەكېلىش ئۈچۈن توي ئىگىسىنىڭ يېنىغا پاييپاسلاپ بېرىپ، شېرىن ـ شېكەر كۈلكىسى بىلەن ئۇنىڭغا ھەمدەم بولۇشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن، ھەم ھەيران بولغان، ھەم خۇشاللانغان توي ئىگىسى سارىخان لولىنىڭ غەرەزلىك ياپتا گەپلىرىگە ئالدىنىپ، سۆز جەريانىدا ئانانۇرخانىنىڭ ئولتۇرىدىغان جايى، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىسىملىرىنى دەۋەتكەنلىكىنى تۇيماي قالدى.

سارىخان لولا توي ئىگىسىنىڭ ئاغزىدىن لازىملىق ئۇچۇرغا ئېرىشىۋالغاندىن كېيىن بىردىنلا تەلەتىنى ئۆزگەرتىپ قولىدىكى نوغۇچنى تاشلاپ سىرتقا ماڭدى.

ـــ ھوي، نەگە ئالدىرايلا، قولىمىز بوشىسا سىلى بىلەن دېيىشىدىغان ئايرىم گەپلىرىمىز بار تېخى، ـــ دېدى توي ئىگىسى ئۇنىڭ كەينىدىن چىقىپ.

ـــ مەن ماڭمىسام بولمايدىغان بولۇپ قالدى. سىلى بىلەن مۇڭداشقاچ، قوينىڭ بايا ئېلىپ قويغان ئارقا پۇتىنى يېگىلى ئەتە كېلىمەن. خوش، ـــ سارىخان لولا شۇنداق دېگىنىچە يۇگۇرگەندەك كېتىپ قالدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ توي ئىگىسىنىڭ شۇنچە تۇتقىنىغا قارىماي تويدىن بالدۇر قايتتى.

چۈنكى، ئۇ شۇ تاپتا ئانانۇرخاننى سۈلتان مامۇتقا تېزرەك تونۇشتۇرۇشقا ئالدىراۋاتاتتى.

ئانانۇرخان سۈلتان مامۇتنىڭ قىز ـ جۇۋانلارنى مېلىسقا يىغىپ ئاياغ ئاستى قىلىدىغانلىقىنى باشقىلاردىن كۆپ ئاڭلىغانىدى. بۇگۈن سارىخان لولىنىڭ بۇ تويدا پەيدا بولۇشى،

ئۇنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ قاراشلىرى كۆڭلىدە ئەنسىزلىك پەيدا قىلىپ، كۆڭلىنى غەش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئانانۇرخان ئاپىسىغا:

— ئاپا، باشقىچە بولۇپ تۇرۇپتىمەن، ئۆيگە كەتسەكچۇ، — دېدى.

— بىر نەۋرە تۇغقىنىمنىڭ تويى تۇرسا، تۇيۇ تۇگىمەي كەتسەك سەت بولىدۇ، ئىچىڭ پۇشقان بولسا ئۆيگە كىرىپ ئۇخلىۋالغىن، — دېدى ئاپىسى.

كۆڭلى غەشلىك ئىچىدە قالغان ئانانۇرخان تويدىن چىقىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ئانانۇرخان خالىي بىر ئۆينى تېپىپ بىردەم ئۇخلىماقچى بولدى، لېكىن كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەي، بۇغداي ئۆڭلۈك، ئوتتۇرا بويلۇق، بۇرتى ئەمدىلەتىن خەت تارتقان، خۇش پېئىل جېلىل كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭغا كۈلۈپ قاراۋاتقاندەك بىلىنىدى. شۇنىڭ بىلەن ئانانۇرخان تورۇسقا تىكىلگىنىچە جېلىل بىلەن خىيالەن سۆزلىشىشكە باشلىدى:

— جېلىل، ۋاقتىڭ سارىم دېگەن ھېلىقى قانجۇقى — پەس خوتۇن تويدا ماڭا ئەجەبمۇ قاراپ كەتتى، شۇندىن بېرى كۆڭلۈم جايىدا ئەمەس.

— «ئىتتىنىڭ كۆزى بار، خانغا قاراپتۇ» دېگەن گەپ بار ئانارىم، ئۇنداق نېمىلەر قارىسا قاراۋەرمەمدۇ؟ يا، كۆز تېگىپ كەتمىسۇن دەپ ئەنسىرەۋاتامسىز، سىزگە «ئىسمى ئەئىزەم» پۈتۈلگەن تۇماردىن بىرنى ياسىتىپ بوينىڭىزغا ئېسىپ قويايمۇ - يە؟ — دېدى جېلىل چاقچاق قىلىپ.

— ياق جېلىل، بۇنى چاقچاقىغا ئايلاندۇرمائا! سارە دېگەن لولىنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ، جۇمۇ ...

ئانانۇرخان گويا جېلىل ئالدىدا بارەكلا پىچىرلاپ سۆزلەيتتى، ئۆيگە كىمدۇر بىرى كىرىپ ئانانۇرخاننىڭ خىيالىي سۆھبىتىنى بۇزۇۋەتتى.

2

ساربخان لولا تويدىن قايتىپ كېلىپلا، سۇلتان مامۇتنىڭ ئالدىغا كىرىشكە ئىجازەت ئالدى، سارە ئۆزىنى تۇزەشتۇرگەندىن كېيىن سۇلتان مامۇتنىڭ ئالدىغا كىرىپ جاھانديكى ئەڭ قۇۋۇ، ئەڭ ھېيلىگەر ئاياللارنىڭ خۇشامەت ۋە نازۇ كەرەشمىلىرى بىلەن كۆرۈنۈش قىلىپ ئانانۇرخاننى سۇلتان مامۇتقا تونۇشتۇردى:

— بېگىم، بۇگۈن تويدا شۇنداق بىر گۈزەل قىزنى كۆردۈمكى، جەننەتنىڭ ھۆرلىرىنىڭ ئۆزى. كۆزلىرى قاينام بۇلاقتەك، چاچلىرى يىپەكتەك، مەڭزلىرى پىشقان ئانارەك، ئەۋرىشىم بەللىرى چۈمۈلىدەك، قاراشلىرى بىر ئوت ... شۇنچە نۇرغۇن قىز - چوكانلار ئارىسىدا، خىرە يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى نۇرلۇق ئايدەك ئولتۇرۇپتۇ. مەن بۇ قىزنىڭ گۈزەللىكىگە ھەيران قېلىپ، كۆڭلۈمدە نەسلىنى سۇرۇشتۇرمىسەك بۇ قىز بېگىمگە لايىق دەپ ئويلىدىم، — دېدى.

ئۇيقۇ بېسىپ، مەستخۇش ئولتۇرغان سۇلتان مامۇت بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ تېتىكلەشتى، ئۇنىڭ شەھۋەتپەرەسلىكى قوزغىلىپ، ئانانۇرخاننى كۆرۈشكە ئالدىراپ:

— ئۇ قىز قەيەرلىك؟ كىمنىڭ قىزىكەن؟ — دەپ سورىدى.

— مولللاخۇن دېگەن بىر نامراتنىڭ قىزىكەن، نەسلىنى دېمىسەك، بۇ قىز ئوردىغا تازا لايىق، — دېدى ساربخان لولا.

— نەسلى - پەسلىنى قوي، مېلىسقا ئەكېلىڭلار، مەن كۆرۈپ باقاي، سەن دېگەندەك ئوردىغا لايىق بولسا ئەكەلسەكلا بولدىغۇ، — دېدى سۇلتان مامۇت.

ساربخان لولا قۇللۇق بىلدۈرۈپ ۋاڭنىڭ ئالدىدىن قايتىپ چىققاندىن كېيىن ھېيمت كاھنى تېپىپ، ئانانۇرخاننى مېلىسقا ئەكېلىشنىڭ يولىنى مەسلىھەتلەشتى.

مېلىستىن بىر كۈن بۇرۇن ھېيمت كاھ بىلەن سارە مەپىگە

ئولتۇرۇپ، ئانانۇرخانلارنىڭ مەھەللىسىگە كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىرلا سۇرۇشتۇرۇپ ئانچە قىينالمايلا موللاخۇننىڭ ئائىلىسىنى تاپتى. موللاخۇن ئىشىك ئالدىغا ۋاڭلىق مەپىنىڭ كېلىپ توختىغانلىقىنى كۆرۈپ: «خاتا توختاپ قالدىمۇ، نېمە؟» دەپ ئويلىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئالدىراپ مەپىنىڭ قېشىغا باردى.

— كىمنى ئىزدەپ كېلىشتىلە؟ بۇ مېنىڭ ئۆيۈم، — دېدى ئۇ تۆۋەنچىلىك بىلەن.

— سىلىنىڭ ئۆيلىرى ئىكەنلىكىنى بىلمىز ھەم سىلىنى ئىزدەپ كەلدۇق، — دېدى ھېمىت كاھ زورىغا كۈلۈپ. بۇنى ئاڭلىغان موللاخۇننىڭ نېمە ئىشلىقىنى بىلمەيلا خۇشاللىقتىن بېشى كۆككە يەتتى. ئۇنىڭچە بولغاندا بۇ ئۆزى ئۈچۈن چوڭ ئابرۇي ئىدى.

شۇڭا ئۇ تولىمۇ قىزغىنلىق بىلەن ئۇلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

سالام ـ سەھەتتىن كېيىن سارىخان گەپ باشلىدى:

— گاڭ خوجامنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن قىزلىرى ئانانۇرخانىنى ئوردا مېلىسىگە چىللاپ كەلدۇق، — دېدى.

«ئوردىدىن مېلىسقا چىللاپ كەلدۇق» دېگەندە، ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئۆز قىز ـ كېلىنلىرىنى ئەۋەتمەي ھەددى ئەمەس ئىدى.

سارىخان لولىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان ئانانۇرخانىنىڭ ئاپىسىنىڭ يۈرىكى «چىممىدە» قىلىپ قالدى. موللاخۇن بولسا تاماخور، قورقۇنچاق ئادەم بولغاچقا لايىقىدا قىلىدىغان گەپنى ئويلاپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ خىيالىدىن رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈۋاتقان ۋاڭ، مېلىستا لەرزان پىرقىراپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان قىزى، ئۆزىگە كېلىدىغان ئاتاق ـ مەرتىۋە چاقماق تېزلىكىدە ئۆتتى. بۇنى سەزگەن سارىخان لولا:

— غەم قىلىشمىسىلا، ئەتە كەچقۇرۇن ئۆزۈم ئەكېلىپ قويىمەن. گاڭ خوجامنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشسىمۇ ئەجەب

ئەمەس، ــ دېدى.

ــ ھەرقايسىلىرىنىڭ بىزنى ئادەم ئېتىپ كەلگەنلىكىلىرىگە رەھمەت، ــ دېدى ئانانۇرخاننىڭ ئاپىسىنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ ئۆيۈپ، ــ تۇغقانلارنىڭ تويىنىڭ قالدى ـ قاتتى ئىشلىرى بار ئىدى. قىزىم شۇ ئىشلارغا ياردەملەشمەكچىدى. شۇڭا كېيىنكى قېتىملىق مېلىسقا قاتناشقان بولسا ...

بۇ گەپنى ئاڭلىغان موللاخۇننىڭ تەرى تۇرۇلدى. ئۇنىڭغا مۇشۇ گەپ بىلەن بۇ ئىش تۇگەيدىغاندەك، خانلىق مەپىسى قوشنىسىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا ياكى كوچا بېشىدىكى ئۆزىنى ياراتمايدىغان، ئۆزىمۇ ياراتمايدىغان ئىمامنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېتىپ قالمىدىغاندەك تۇيۇلۇپ ئالدىراپ قالدى. شۇڭا:

ــ بارسۇن، ۋاڭ خوجامغا سالممىزنى يەتكۈزۈپ قويالا، بىزلەرنى ئۇنتۇپ قالمىسۇن. ھە ... ئەمدى شۇ، قىزىمىز كىچىك، ئىگە بولۇپ قويالا، ــ دېدى موللاخۇن تاماخورلۇق بىلەن قوللىرىنى ئىشقىلاپ.

ــ بۇنى ماڭا قويۇپ بەرسىلا موللاخۇن، ــ دېدى ساربخان لولا پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ــ ۋاڭ خوجامغا شۇنداقلا بىر پۇرتىپ قويمىدىغان بولساق، ئەتىلا ئۆزلىرىنى خانلىق مەدرىسەدە كۆرىلا، شۇنداقمۇ كاھ بېگىم؟

ــ ۋاي، شۇنداق بولمامدىغان، بۇنچىلىك ئىشلار دېگەن ۋاڭ خوجامنىڭ بىرلا ئىشارىتى بىلەن پۈتمىدىغان ئىشلارغۇ؟ ــ دېدى ھېمىت كاھ كۈچ بېرىپ.

ــ ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت، ئىلتىپاتلىرىنى قايتۇرارمەن، ــ دېدى موللاخۇن تەزىم قىلغۇدەك بولۇپ.

بۇنى ئاڭلىغان ئانانۇرخان ئاپىسىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋېلىپ:

ــ مەن بارمايمەن، مەن قورقمەن، ــ دېدى.

ــ قورقماڭ قىزىم، جەننەتتەك باغدا يۈزلىگەن قىز ـ جۈۋانلار بىلەن ئويناپ كېلىسىز، مېلىس تۇگىگەندە مانا ئۆزۈم بىللە ئەكېلىپ قويىمەن، ــ دېدى ساربخان لولا. ئۇنىڭ گېپىگە

ئۇلاپ ھېمىت كاھ قاتتىق ـ قاتتىق قىلىپ گېلىنى قىرىپ قويدى.

ـــ بارغىن قىزىم، گاڭ غوجام ئۆزى چاقىرتىپتۇ. بۇ دېگەن چوڭ ئابرۇي، بىزنىڭ يۇزىمىزنى يەرگە قاراتمايمەن دېسەڭ، بۇ ئاپاڭ بىلەن ماڭغىن، ـــ دېدى موللاخۇن.

قىزى مۇشۇنداق ئىززىتى بىلەن ماڭمىسا، ئۇلارنىڭ بەربىر قاتتىق ـ يۇمشاق ۋاستىلەر بىلەن ئەكېتىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ئاپىسىمۇ، ياغلىقىنىڭ ئۇچىنى چىڭگىدە چىشلىگىنىچە يەرگە قاراپ تارام ـ تارام ياش تۆكۈپ، ئۇنسىز تۇرۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىلاجسىز قالغان ئانانۇرخان ساربخان لولىنىڭ تارتىپ سۆرىشى بىلەن مەپىگە چىقتى. بۇ مىنۇتلاردا ئۇنىڭ پۈتۈن خىيالى جېلىلدا ئىدى. ئۇ، جېلىل تاسادىپىي ئۇچراپ ئۆزىنى قۇتقۇزۇۋېلىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىپ كەتتى.

خورلۇقتىن ئانانۇرخاننىڭ نۇرلۇق چىرايى تۇتۇلۇپ كەتكەندى. بۇرۇن ئۇ باشقىلاردىن نۇرغۇن قىزلارنىڭ ئاچچىق كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلىغانىدى. سۇلتان مامۇتنىڭ خوتۇن ـ قىزلارنى ئاياغ ئاستى قىلىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى ۋە ئۇنى دەھشەتلىك قورقۇنچ باستى. شۇ تاپتا جېلىل بولسا، ئۇنى مەپىدىن يۇلۇپ ئەپقاچسا، ئۇلار ۋاڭنىڭ غالچىلىرى تاپالمايدىغان يەرگە كەتسە، ئۇ يەردە ئۇلارغا ھېچكىم دەخلى قىلمىسا، ئۇلار ۋىسالىغا يەتسە ...

ئەمما، ساربخان لولا بىلەن ھېمىت كاھ يول بويى كاپىلدىشىپ ئانانۇرخاندىن ئۇنى ـ بۇنى سوراپ، ئۇنىڭ شېرىن خىياللىرىنى داۋاملاشتۇرۇشىغا پۇرسەت بەرمىدى...

ئەتىسى مېلىس مەشرەپىگە لازىملىق نەرسىلەر ھەرقاچان تەييارلا بولغاچقا، مېلىس ۋاقتىدا باشلاندى. بىر نەچچە داپەندىلەر مېلىس ناخشىسىنى ئېيتىشتى. سورۇنغا يىغىلغان قىز ـ جۇۋانلار نەپىس ئايلىنىپ بىر ـ بىرىگە پوتا سېلىشاتتى.

ساربخان لولا ئانانۇرخانىنى ئاتايىن سۇلتان مامۇتقا

كۆرسەتمەكچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي، پوتا سېلىپ ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقتى. ئانانۇرخان پوتا سېلىۋاتقانلار ئارىسىدا گۈزەللىكتە ئەڭ چىرايلىق بىر تاللا قىزىلگۈلدەك، نۇر جەھەتتە جىمىرلاۋاتقان يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئايدەك كۆرۈنەتتى.

ئانانۇرخانىڭ گۈزەل ھۆسن ـ جامالى خوتۇنپەرەس سۇلتان مامۇتنى ئاشىق بىقارار قىلدى. ئۇ ئاشۇ غۇبارسىز گۈلنى بالدۇرراق ئۈزۈشكە، خالىغانچە پۇراشقا ئالدىراشقا باشلىدى.

مېلىس بىر نۆۋەت ئاياغلاشقاندىن كېيىن ساربخان لولا سالام بەجا كەلتۈرۈپ ۋاڭدىن ئېسەنلىك سورىغانىدى، ۋاڭ:

ــ يارايسەن ساربخان ئايلا! ئۇ قىزغا بىر كىيىملىك دۇردۇن تارتۇق قىلدىم، سېنىڭ خىزمىتىڭنى ئالاھىدە ھېسابقا ئالىمەن، بولدى، مېلىس مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن، ئانانۇرخان ماڭا يارىدى، ئۇنى ئوردىغا ئەكېلىشىنىڭ يولىنى قىلىڭلار، ــ دېدى. ساربخان لولا «خوش» دېگىنىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

سۇلتان مامۇت ئۇلپەتلىرى بىلەن شاراب زىياپىتىگە كىرىشتى. مېلىس ئەھلى تارقالدى. تۇۋرۇك ئايۋاندىكى ھاپىزلار مۇقام نەغمىلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى. كەيپ بولۇشقا باشلىغان سۇلتان مامۇت شەھۋەت خىياللىرىغا غەرق بولغىنىچە ئۇخلاپ قالدى.

3

ساربخان لولا ئەتىسى راست دېگەندەك ئانانۇرخانىنى ساق ـ سالامەت ئەكېلىپ قويدى.

ــ دېمىدىمۇ، ۋاڭ خوجامنىڭ نەزىرى چۈشكەننى بىلمەي يۈرگىلى تاس قاپتىمىز، ــ دېدى موللاخۇن كېرىلىپ، ــ ۋاڭ خوجامنىڭ نەزىرىگە چۈشتۇقمۇ، بولدى، ئەمدى مېنىڭمۇ پاك نىيەتلىرىم مەقبۇل بولۇر.

ــ خۇداغا شۈكۈر، ــ دېدى ئاپىسى يۈرىكىنى تۇتۇپ.

ئانانۇرخان بولسا ساق ـ سالامەت كېلىۋالغىنىغا خۇش بولۇپ ئاپىسىنىڭ بىقىنىغا كىرىۋالدى. مۇللاخۇن بۇ ئىككىسىنىڭ قىلىقلىرىغا قاراپ قاپىقىنى تۇرۇپ: «كالتە پەملەر» دەپ قويۇپ سىرتقا ماڭدى.

مېلىسنىڭ گەپلىرى بېسىلغاندىن كېيىن، كەچقۇرۇن ئانانۇرخان سۇغا بېرىش باھانىسى بىلەن جېلىل بىلەن ئۇچراشتى. ئانانۇرخان غەمكىن ھالدا:

ــ جېلىل، ئەمدى ئىش ياماں يەردىن چىقىقىلى تۇردى. ئارىمىزغا تىكەن ئۇنىدىغاندەك قىلىدۇ. مېنى گاڭگىڭ مېلىسىغا مەجبۇرىي ئاپاردى. ساق ـ سالامەت چىققان بولسامۇ، كۆڭلۈم ئەنسىرەۋاتىدۇ، ــ دېدى.

ــ مېلىستا باشقا گەپ ـ سۆز بولمىغاندۇ؟ ــ دەپ سورىدى جېلىل سەل جىددىيلىشىپ.

ــ باشقا گەپ ـ سۆزغۇ بولمىدى، لېكىن ئۆزۈمدىن ئەنسىرەپ قالدىم.

ــ ئورۇنسىز ئەنسىرىمەڭ! مەن ھاياتلا بولىدىكەنمەن، سىزگە ھېچكىم كۆز تىكەلمەيدۇ.

ــ ئۇنداق ساددا ئويلىماڭ جېلىل! باشقا كۈن چۈشكەندە پۈشايمان قىلغان بىلەن ئورنىغا كەلمەيدۇ. كۆڭلۈم بىر يامانلىقنى تۇيۇپلا تۇرۇۋاتىدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا مەن ئاپامغا دەپ ئەتىلا ئۆيىڭىزگە كىشى كىرگۈزەي، توينى تېز قىلىۋېتىشىڭ تەرەددۇتىنى قىلايلى، ــ دېدى جېلىل ھاياجان بىلەن. ئەمما، ئانانۇرخان نېمىشقىدۇر بۇ ھاياجانغا پەقەت ماس كەلمىگەن بىر گەپ قىلدى:

ــ جېلىل، ماڭا تازا ئىشلەپ، ئىتتىك بىر ئۇستىرا سوقۇپ بېرەلەمسىز؟

ــ قىز بالا تۇرۇپ ئۇستىرىنى نېمە قىلىسىز؟ ــ سورىدى جېلىل ھەيران بولۇپ.

ــ ماڭا ھەمراھ بولىدۇ، ئۇستىرا يانچۇقۇمدا بولسا سىز

يېنىمدا بارەكلا ھېس قىلمەن. قاچان سوقۇپ بېرىسىز؟ ئەتە سىگىلىم مەستۇرەنى ئەۋەتىمەن.

ــ ماقۇل، لېكىنزە كۆڭلىڭىزنى پاراكەندە قىلماڭ، سىزگە يامان كۆزى بىلەن قارىغانلارنىڭ بويىنىنى ئۇزۇۋېتىمەن، ــ دېدى جېلىل قەسەم بەرگەندەك. سوغىسىنى سۇغا لىق توشقۇزغان ئانانۇرخان ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغاندەك:

ــ خوش ئەمىسە، گەپ بولسا مەستۇرەنى ئەۋەتىمەن، ــ دېدى ــ دە، يۇرۇپ كەتتى.

جېلىلنىڭ كۆڭلى پەرىشان بولۇپ قالدى. ئۆيگە بارغاندىن كېيىن قولى ئىشقا بارمىدى. شۇنداقتىمۇ ئانانۇرخانىڭ سۆزىنى ئۆزىگە تەسەللى قىلىپ بولقىنى قولىغا ئالدى. ئوچاقتا ئوت گۈرۈلدەپ كۆيەتتى. كۆڭلى بىسەرەمجانلىقتىن ئوت جېلىلغا بىرده ئېچىلىۋاتقان گۈلدەك كۆرۈنسە، بىرده ئالۋاستىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان ئوت ــ يالقۇنىدەك كۆرۈنەتتى. جېلىل بېشىنى سىلكىۋېتىپ دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈشكە تىرىشتى. قىزىرىپ لۆمشۇپ تۇرغان تۆمۈر پارچىسى سەندەلگە قويۇلدى. جېلىلنىڭ قولىدىكى كىچىك بولقا ھەربىرىكە كەلدى. بولقا ھەر قېتىم تۆمۈر پارچىسىغا تەگكەندە ئەتراپقا ئۇششاق ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچرايتتى. جېلىل ئىچى سىقىلغاندەك بولۇپ، خۇددى تۆمۈر پارچىسىغا مۇناسىۋەتلىك بىرەر ئۆچمەنلىكى بارەدەك بولقىنى كۈچەپ ئۇرۇشقا باشلىدى.

× × ×

موللاخۇن ۋاڭ تارتۇق قىلغان دۇردۇننى قولىغا ئېلىپ بەكمۇ خۇشال بولدى. ئۇ قوشنىلىرىم كۆرسۇن دېگەندەك دۇردۇننى ئىشىك ئالدىغا ئېلىپ چىقىپ، ئۇيان ــ بۇيان ئۆرۈپ كۆرۈپ كەتتى. ئۇ خۇشاللىقىدىن: «ۋاڭنىڭ مۇكاپىتىغا ئېرىشمەك ئوڭايمۇ؟ ۋاڭنىڭ نەزىرىگە چۈشكىنىم مېنىڭ بەخت ــ تەلىيىم.

مەھەللىدىكىلەر مېنىڭ قەدرىمنى بىلمىگەن بىلەن ۋاڭ خوجام بىلمىدىكەن ئەمەسمۇ؟ ئاللا نېسىپ قىلسا ئانانۇر گاڭ خوجامغا ياراپ قالسا ...» دېگەنلەرنى ئويلاپ كەتتى. ئەمما، ئانانۇرخان بىلەن ئاپىسى ئۇ رەختكە يىرگىنچ بىلەن قاراپ بىر چەتتە تۇرۇشتى.

سارىخان لولا قايتىپ كەتكۈچە موللاخۇننى بىر چەتكە تارتىپ قۇلىقىغا:

— ئەتە ئۆيلىرىگە مېھمان چىقىدۇ، بىر يەرگە كېتىپ قالمىسىلا، — دەپ پىچىرلىغاندى، موللاخۇننىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى:

— يوللىرىغا قارايمىز!

سارىخان لولىلار قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، موللاخۇن ئايالىغا بۇيرۇدى:

— ئانىسى، ئەتە ئوردىدىن مېھمان چىقىدىغانىدەك قىلىدۇ. ئۆيلەرنى سىيرىپ - سۈپۈرۈپ تەييارلىق قىلىپ قويۇڭلا. ئۆيمىزنىڭ ئوردىدىن كەلگەن مېھمانلارغا لايىق كەلگۈدەك ھەشەمەتى بولمىسمۇ، پاكىزە تۇرسۇن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئايسىخان بىرەر يامانلىقنىڭ شەپىسىنى سەزگەندەك كۆڭلى غەش بولدى. ئانانۇرخان بولسا ئەلەم بىلەن لېۋىنى چىشلىدى. موللاخۇن باشقا ئىشلاردا قورقۇنچاق بولغىنى بىلەن ئايالى ۋە بالىلىرىغا ناھايىتى قاتتىق قول ئىدى. ئۇنىڭ دېگىنى بولمىسا، ئۇ ئاچچىقتىن ئەسەبىيلىشىپ قولىغا تاياق ئالاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئايالىمۇ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئارتۇق گەپ قىلمىدى.

تاڭ ئېتىشى بىلەنلا موللاخۇن ئايالىنىڭ ئالدىدا يۇگۈرۈپ يۇرۇپ ئىشىك ئالدىلىرىنى ئۆزى سۈپۈرۈپ، سۇ سەپتى. كۆپ ئويلىنىپ ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئانانۇرخاننى كىچىك قىزى مەستۇرە بىلەن قوشۇپ يۇقىرىقى مەھەللىدىكى چوڭ دادىلىرىنى يوقلاپ كېلىشكە ئەۋەتىۋېتىپ، ئوردىدىن چىقىدىغان مېھمانلارنى

كۆتۈپ تۇردى.

ئاشۇاقتى بىلەن ئاسىم تەيجى باشچىلىقىدىكى بىرنەچچە ئەر ـ ئايال ئوردا خىزمەتچىلىرى سۇلتان مامۇت ۋاڭغا ئەلچى بولۇپ يېتىپ كېلىشتى. سالام ـ سەھەتتىن كېيىن سارىخان لولا ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي:

ـــ موللاخۇن، ئايسىخان، قىزلىرىغا كۆپ دۇئا قىلغان ئوخشايلا، مانا ئەمدى ئانانۇرخانغا بەخت قۇشى قونۇۋاتىدۇ. سۇلتان مامۇت بېگىمگە يۇرتتا قىز كەممۇ؟ مېنىڭمۇ بويىغا يەتكەن قىزىم بار. گاڭ ئالىيلىرىغا تۇتقۇدەك قىلىۋاتىمەن. لېكىن بۇ ئىلتىپات بىزگە نېسىپ بولماي سىلىگە نېسىپ بوپتۇ. قىزلىرى ئانانۇرخانىنى گاڭ ئالىيلىرى ھالال نىكاھىغا ئېلىشقا سورىتىپ ئاسىم تەيجى ھەرقايسىمىزنى ئەۋەتتى. بۇنىڭغا نېمە دەيلا؟ ـــ دېدى. موللاخۇن بۇ گەپنىڭ بولىدىغانلىقىنى خېلى بۇرۇنلا پەملەپ بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئەلچىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغاندا قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتتى. شۇڭا ئۇ ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنچ قىلالمىغاندەك:

ـــ گاڭ ئالىيلىرى ئۆز نىكاھىغىما؟ ـــ دەپ قايتا سورىدى.

ـــ شۇنداق، ئىشەنمەيۋاتاملا؟ مانا ئوردىنىڭ يۇزلۇكلىرى ئەلچى بولۇپ ھۇزۇرلىرىدا تۇرۇپتىمىزغۇ، ـــ دېدى سارىخان لولا يالغان كۆلۈپ.

ھاياجىنىنى باسالمىغان موللاخۇن بىر چەتتە تىتىلداپ كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلىپ تۇرغان ئايالىغا مەسلىھەتمۇ قىلماي:

ـــ كەلگەن قەدەملىرىگە رەھمەت، گاڭ خوجام بىزنى نامرات كۆرمەي نەزەر كۆزىنى سالغان بولسا، بۇ بىزگە چوڭ ئىلتىپات. گاڭ خوجام ھېلىغۇ قىزىمىزنى سوراپتۇ، جېنىمىزنى سورىسىمۇ ئايىمايمىز، گاڭ ئالىيلىرىنىڭ يولىدا پەرمانبەردارمىز، ـــ دېدى قوللىرىنى قوۋۇشتۇرغىنىچە.

موللاخۇنىڭ ئايالى ئايسىخان ياۋاش، ئۇنىڭ ئۇستىگە

ئاغرىقچان بولغاچقا، قىزى ئانانۇرخانغا ئىچى ئاغرىپ، كۆڭلىده بۇ ئىشقا نارازى بولسىمۇ، قۇدرىتىنىڭ ھېچنېمىگه يەتمەيدىغانلىقىنى، بىرەر نەرسە دېسە موللاخۇندىن كۆڭلىنى ئاغرىتىۋالىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئارتۇقچە گەپ قىلالماي قالدى.

كەلگەن ئەلچىلەر ئەكەلگەن تويلۇقلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا موللاخۇن ھەيران قالدى. كۆڭلىده مەھەللىنى يىغىپ، بۇ نەرسىلەر بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تازا بىر كۆرسىتىۋالغۇسى كەلدى. تويلۇق رەسمىيىتى تۈگىگەندىن كېيىن ھېمىت كاھ:

— مولالاخۇن، «تۆمۈرنى قىزىقىدا سوق» دېگەن گەپ بار. ئانانۇرخاننى ئەتىلا كۆچۇرۇپ كەتسەك دەۋاتىمىز، — دېدى. يۈرىكى پۈچىلىنىۋاتقان ئايسىخان ئانا ئەمدى چىداپ تۇرالمىدى ـ دە:

— نېمانچە تېز، ئاز ـ تولا تەييارلىقىنى قىلمايمىزمۇ؟ — دەۋەتتى.

— ھەي ئايسىخان، توي دېگەننى ئوردىدا قىلىمىز. ئوردا دېگەنده ھەممه نەرسه تەل. تەييارلىق قىلىش كەتمەيدۇ. سەۋەب: گاڭ خوجامنىڭ يىراقتا سەپەرگه چىقىدىغان ئىشى بار، شۇڭا كېچىكتۇرۇپ نېمه قىلىمىز؟ ئەتىگه كۆڭۈللىرىنى توختاتسىلا، تويغا كېرەكلىكنى بىز يەتكۈزۈپ بېرىمىز، — دېدى ساربخان لولا.

مولالاخۇن ئۇلار گېپىدىن يېنىۋالمىسۇن دېگەندەك ئالدىراپ:

— شۇنداق، شۇنداق، ھەرقايسىلىرى دېگەندەك بولسۇن، بۇگۈن نىكاھ ئوقۇتۇپ ئېلىپ كېتىمىز دېسىلمۇ، بىز رازى، — دېدى.

ساربخان لولا ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ۋاڭغا خوتۇن تېپىش بىلەن شۇغۇللانغاچقا تەجرىبىلىك ئىدى، شۇڭا ئۇ:

— بۇنى ئانانۇرخانغا ئۇقتۇرمىسىلا، كىچىك بالا ئەمەسمۇ؟

نادانلىق قىلمىسۇن دەيمەن، ئەتە ئۇقسۇن، نىكاھ دېگەن ئۇلۇغ، ئوڭايلا ئۆگىنىپ قالمىدۇ، ــ دېدى.

ــ غەم قىلمىشمىسىلا، قىزىمىزغا بىز ئىگە، ــ دېدى موللاخۇن. ئەسلىي ئۇ «كۆيۈئوغلىمىز غەم قىلمىسۇن» دېمەكچى ئىدى، پېتىنالمىدى. «دېمىسىمۇ، قىزىمنى ئالغاندىكىن كۆيۈئوغلۇم بولىدۇ ـ دە» شۇنداق ئويلىغان موللاخۇننىڭ يۈرىكى ئويناپ كەتتى.

ئەلچىلەر قايتىپ كېتىشتى. ئۇلار كېتىشىگىلا موللاخۇننىڭ ئايالى ئايسىخان ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى.

ــ ھەي، نى ـ نى ئادەملەر قىزلىرىنى ئوردىغا خىزمەتچىلىككە كىرگۈزەلمەي ئاۋارە. ئەمدى گاڭغا قېيىنئانا بولۇشقا خۇشال بولماي، نېمىگە يىغلايسەن؟ ــ دېدى موللاخۇن.

ــ قىزىمىزنىڭ رايىغا باقماي، ئۇنىڭغا ئۇقتۇرۇپمۇ قويماي، پۇل ـ مال، ئەمەلنى كۆزلەپ ئاتىسىدەك ئادەمگە توقالىلىقا بېرىشكە ئىچىلىرى ئاغرىمامدۇ؟ بىچارە قىزىم نېمە كۈنلەرنى كۆرەر ئەمدى؟ ــ دېدى.

ــ ھەي، ئەخمەق خوتۇن، سۇلتان مامۇت گاڭ دېگەن كىم؟ خۇدايىم قىزىمىزنى تەلەيلىك يارىتىپتىكەن، ھەر نامىزىمدا قىلغان دۇئا ـ تىلاۋىتىم ئاللاغا يېتىپتۇ. بەخت قۇشى قوندى دېگەن شۇ، تەلىيى كەلدى دېگەن شۇ، بۇنىڭغا خۇشال بولماي يىغلىغىنىنى.

ــ بەخت قۇشى قونامدۇ، ئەجەل قۇشى قونامدۇ، كىم بىلىدۇ؟ گۇل ـ گۈلى بىلەن، خىلى ـ خىل بىلەن بولغىنى تۇرۇكتى. بۇنى ئانانۇرخان ئاڭلىسا نېمە دەر؟ ــ ئايسىخانىڭ كۆڭلىدىن نى ـ نى قىسمەتلەر كېچىپ يۈرىكى چاك ـ چاك يېرىلىپ كەتتى.

ــ سىلەر ئانا ـ بالا ئەخمەق بولماڭلار، ئەمدىچۇ، بۇ يۇرت بىزنىڭ، ئەتىلا نى ـ نى مۆتىۋەرلەرنىڭ، گىدىيىپ يۈرگەن دورغىلارنىڭ بىزگە قانداق سالام قىلغىنىنى كۆرىسەن.

ئانانۇرخان قايتىپ كەلسە بۇ خەۋەرنى ئۇنىڭغا دېمە، ئەتىلا ئاڭلىسۇن جۇمۇ، — دېدى موللاخۇن قاتتىق جېكىلەپ. ئاندىن: «خوتۇن كىشى نېمانداق كالتە پەم كېلىدىغاندۇ؟» دەپ غۇدۇراپ قويدى. ئامالسىز قالغان ئايسىخان ئالدىن سۇلتان مامۇتقا ئىنساپ تىلەشتىن باشقا ئىش قىلالمىدى.

4

بېشىغا كېلىۋاتقان كەلگۈسى قىسمەتلەردىن، نە ئانانۇرخان، نە جېلىل بىخەۋەر ئىدى. ئۇلار ئەلچى كىرگۈزۈشنىڭ تاتلىق خىيالىنى قىلىپ يۇرىۋەردى. ھەرگىزمۇ ئىشنىڭ مۇنچە تېز بولۇشىنى — ئانانۇرخاننى ۋاڭنىڭ خوتۇنلۇقىغا ئېلىشىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى. ئانانۇرخان چوڭ ئانىسىنىڭكىدىن قايتىشىدا سىڭلىسى مەستۇرەنى جېلىلنىڭ يېنىغا ئەۋەتىپ ئۆزى خىلۋەت يول چېتىدە كۈتۈپ تۇردى. ئازدىن كېيىن مەستۇرەنى ئەگەشتۇرۇپ جېلىل كەلدى.

بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈشكەن بۇ قىز - يىگىتنىڭ كۆڭلىدە بىر - بىرىگە ئېيتىدىغان نۇرغۇن يۇرەك سۆزلىرى بولسىمۇ، تارتىنىشىپ دېيىشەلمىدى. لېكىن ئۇلار بىر - بىرىگە يۇرەك سۆزلىرىنى كەڭ - كۇشادە ئېيتالمىسىمۇ، كۆزى ۋە تۇرقىدىن بىر - بىرىنىڭ ئىچىدىكىنى بىلىشىپ تۇرۇشاتتى.

پالۋان سۈپەت، بەستىلىك كەلگەن جېلىل ئانانۇرخانغا تىكىلىپ قاراشتىن ئەيمىنىپ:

— ئانارگۈل، سىز جولاتقان ئۇستىرىنى ھەرە تىغىدىن ياسىدىم، كۆرۈپ بېقىڭ، يارامدۇ؟ — دېدى.

ئانانۇرخان جېلىل ئۇزاتقان ئۇستىرىنى ئېلىۋاتقاندا قولى بىر - بىرىگە تېگىپ، ئىسسىق بىر ئېقىم يۇرەكلىرىگە ئۆتكەندەك بولدى.

— رەھمەت سىزگە، بۇ يادىكارىڭىزنى ئوبدان ساقلايمەن، —

دېدى ئانانۇرخان.

ئۇلار ئارتۇقچە سۆزلىشىلمەي خوشلاشتى. ئانانۇرخان ئۇزاپ كەتكەندىمۇ جېلىل ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ خېلى بىر ۋاققىچە تۇردى ۋە: «ئاپامغا ئېيتىپ ئەلچىنى مۇشۇ جۈمەگىچە كىرگۈزمەن» دەپ پىچىرلىدى.

ئانانۇرخان قايتىپ كېلىپ ئانىسىنىڭ ناھايىتى سولغۇن، نەچچە يىللار ئېغىر كېسەل ئازابىنى تارتقان ئادەمدەك تۇگىشىپلا كەتكىنىنى، يۈزلىرىنىڭ بىر كۈندىلا ياداپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى. كۆڭلىدە مۇتەئەسسىپ دادىسىنى ئانىسىنى قاتتىق رەنجىتكەنمىكىن دېگەنلەرنى گۇمان قىلىپ:

— ئاپا، بىرەر يېرىڭ ئاغرىمدۇ؟ بىر كۈندىلا شۇنچە ياداپ كېتىپسەنغۇ؟ — دەپ سورىدى ئانانۇرخان.

ئانا يىغىدىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران تۇتۇۋېلىپ:

— يۈرىكىم ئاغرىۋاتىدۇ قىزىم، — دېدى ۋە يەر تېگىدىن موللاخۇنغا قاراپ قويدى.

موللاخۇن ئايالىنىڭ تويىنىڭ ھەممە گەپلىرىنى ئانانۇرخانغا ئېيتىپ، ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئانا ـ بالىنىڭ قېشىدىن نېرى كەتمىدى ھەمدە ئۇلارنىڭ گېپىنى باشقا ياققا بۇرىۋېتىپ، ئانانۇرخانغا باشقا ئىش تاپشۇردى.

ئانانۇرخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن موللاخۇن:

— ئانىسى، كۆڭلۇم ئاغرىمىسۇن دېسەڭ، ئەتىگىچە تويىنىڭ گېپىنى ئانارغا دېمە! ئەگەر ئۇ ئاڭلاپ ئىش بۇزۇلىدىغان بولسا مەندىن ئاغرىنمىغىن! — دەپ ئاگاھلاندۇردى.

ئانانۇرخان كېچىچە تۇزۇك ئۇخلىيالمىدى. ئۇ ئاپىسىنىڭ «يۈرىكىم ئاغرىۋاتىدۇ» دېگەن گېپىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى، شۇنداقلا، بۇ گەپ سىرلىق بىلىنىپ كۆڭلىدە تۇگۇن پەيدا بولدى، ئەمما نېمىلىكىنى پەقەت بىلەلمىدى.

5

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن، موللاخۇن مەھەللىدىكى تويلاردا دائىم قىز يەڭگىسى بولىدىغان ئايالغا بىر كىيىملىك ئاددىي رەخت بېرىپ، قىزى ئانانۇرخاننى كۆچۈرۈپ كەتكۈچە ئۆيىدىن چىقارماي ساقلاپ بېرىشكە چاقىرىپ كەلدى. ئانانۇرخان ئۆيگە نەزەربەند قىلىنغاندىن كېيىن ئاپىسى يىغلاپ تۇرۇپ ئىككى كۈندىن بېرى بولۇنغان ئەھۋاللارنى بىرمۇبىر ئېيتىپ بەردى. داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالغان ئانانۇرخان «ئاپا» دەپ يىغلاپ ئۆزىنى ئاپىسىنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى. ئانىسىنىڭ ئىسسىق باغرىغا باش قويۇپ خۇددىنى يوقاتقان ھالدا يىغلىدى. ئۇنىڭغا شۇ ئايانكى، ئەمدى قارشىلىق قىلىپمۇ، قېچىپمۇ قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئانانۇرخان بىر ھازا يىغلىغاندىن كېيىن ئەس ـ ھوشىنى يىغىپ بىر پارچە قەغەز ئالدى ـ دە، ئۆز ئەلچىلىرىنىڭ غېمىدە يۈرگەن جېلىلغا بولۇنغان ئەھۋالنى خەۋەر قىلىپ خەت يازدى ۋە سىڭلىسى مەستۇرەنى چاقىرىپ مەخپىي ھالدا خەتنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ:

ــ جېنىم سىڭلىم، ھېچكىمگە بىلدۈرمەي بۇ خەتنى جېلىل ئاكاڭغا بېرىپ كەل، جېلىل ئاكاڭ بولمىسا ئۇنىڭ ئاپىسى مەخان چوڭ ئاناڭغا بېرىپ، جېلىل كەلگەن ھامان بېرىشنى ئېيتىپ قايتىپ كەل، يۈگۈر، تېز بار سىڭلىم! ــ دېدى.

مەستۇرە ئاچىسىغا بەكمۇ ئامراق ئىدى. ئۇ، كىچىكتەك سەكرەپ چىقىپ كەتتى. ئانانۇرخان قۇتۇلۇشنىڭ نۇرغۇن يوللىرىنى ئويلاپ، كۆڭلىنى بىر يەرگە توختىتالماي، جېلىلدىن ئۈمىد كۈتۈشكە باشلىدى. ئانانۇرخان كۆڭلىدە: «ئەگەر، جېلىل بىر ياققا كەتكەن بولۇپ، ئۇلگۈرۈپ كېلەلمىسە قانداق قىلغۇلۇق؟ ئۇ قاچان قۇتقۇزغىچە ۋاڭغا خوتۇن بولۇپ تۇرىمەنمۇ؟ ياق، ياق، بىر كۈن، ھەتتا بىردەملىككە بولسىمۇ خوتۇن بولسام بولمايدۇ! ئۇنىڭدىن كۆرە، جېلىل سوقۇپ بەرگەن ئۇستىرا

يېنىمدا، ئۆلۈپلىۋالسامچۇ؟ ... ياق، ياق، مۇنداقلا ئۆلۈۋالسام قانداق بولغىنى! توختا، ئەھۋالغا قاراي، ئامال بولماي، نۇرغۇن خوتۇن ـ قىزلارغا ئوخشاش كۆنگە قالار بولۇپ قالسام ... ۋاڭ ھەرقانچە قۇدرەتلىك بولسىمۇ پاك قەلبىمنى ئۇنىڭغا ئاياغ ئاستى قىلغۇزمايمەن» دېگەنلەرنى ئويلىدى ـ دە، ئىچ يانچۇقىدىكى جېلىل سوقۇپ بەرگەن ئۇستىرىنى سىلاپ قويدى.

توي كۆچۈرگۈچىلەر داغدۇغا بىلەن يېتىپ كېلىشتى. بۇ تويدا ھەممىدىن بەكرەك خۇش بولغىنى موللاخۇن ئىدى. ساربخان لولىنىڭ قولىدىكى بوپىنى ئاچ كۆزلەرچە يۇلۇپ ئالغان موللاخۇن ئۆيگە كىرىپ كېتىپ بىردەمدىلا باشقىچە ھالدا توي ئەھلى ئارىسىدا پەيدا بولدى. شۇ تاپتىكى ئۇنىڭ قىلىقىغا قولۇم ـ قوشنىلىرى ھەيران قېلىشتى: موللاخۇن ۋاڭ تارتۇق قىلغان بەقەسەم يوللۇق پەرىجىنى كىيىپ، بېشىغا ئاق شايىدىن سەللە ئوراپ، مەھەللىدىكى مۇبارەكلەپ كەلگۈچىلەرگە گىدەيگىنىچە سالام بەرسە، ئوردىدىن توي كۆچۈرگىلى كەلگەنلەرگە كۆچۈكلىنىپ خۇشامەت قىلاتتى.

تولا يىغلاپ ئانانۇرخانىنىڭ ئۇنلىرى پۈتۈپ كەتتى. ئۆز خۇشلۇقىدىن باشقىنى ئويلىماس بولۇپ قالغان موللاخۇن بولسا كۆڭلىدە: «توي دېگەندە كۆلكە بىلەن يىغا بولىدۇ» دەپ قىزىنىڭ يىغىسىغا قىلچە پىسەنت قىلمىدى. نىكاھىمۇ ئوقۇلدى، جېلىلدىن تېخىچە خەۋەر يوق! ئانانۇرخانىنىڭ داد ـ پەريادىغا قارىماي تۆت كىشى ئۇنى گىلەمگە ئولتۇرغۇزۇپ، مەپىگە تاشلاشتى. بىچارە ئايسىخان ئانا يۇرىكىنى تۇتقىنىچە يىغلاپ يىقىلدى. ئانانۇرخان مەپىدىن سەكرەپ چۈشۈپ كەتمەكچى بولغاندا، بىرنەچچە قول ئۇنى ئامبۇردەك قىسىۋېلىشتى. بۇنى قىز كۆچۈرۈش دېگەندىن كۆرە، قىز بۇلاش دېسە توغرا بولاتتى.

خۇددى بۇلارنى كۆزى كۆرمەيۋاتقاندەك تۇرغان موللاخۇن ئاق يول تىلەپ خۇشاللىق بىلەن دۇئا بەرگەندىن كېيىن، ئانانۇرخانىنىڭ قايغۇلۇق يىغىسى ئىچىدە مەپە يۇرۇپ كەتتى.

ئون يەتتىنچى باب

توزۇغان گۈل ۋە شەرمەندىلەرچە ئۆلۈم

1

ئانانۇرخان يولدا تولا يىغلاپ هوشىدىن كەتتى ۋە ئاخىر كېلىپ بىرئاز تىنچلاندى. ساربخان لولا بۇنىڭدىن خۇش بولۇپ ئۆزىنى يەلپۈپ ئولتۇرۇۋەردى. بولمىسا ئۇ خېلىدىن بېرى كىشىلەرنىڭ مەپىدىكى ئېچىنىشلىق يىغىدىن ئەجەبلىنىپ، مەپىگە گۇمانلىنىپ قاراۋاتقانلىقىدىن ئارامسىزلىنىپ ئولتۇرغانىدى.

ئوردىغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن ساربخان لولىنىڭ يۈزىگە سۇ سېپىشى بىلەن ئۇ هوشىغا كەلدى.

— خېنىم ئاغىچام، ئىززەتلىرىنى بىلىپ تولا يىغلاۋەرمىسىلە، جەننەتكە كېتىۋاتىدىلا، — دېدى ساربخان لولا زەردە بىلەن.

— جېنىم ئاچا، مەن ئوردىنىڭ لايىقى ئەمەس، مېنى بېگىمدىن تىلەپ ئاجرىتىپ قويسىلا، — دەپ يالۇۋردى ئانانۇرخان.

— سىلى لايىقمۇ ئەمەسمۇ، سىلى ئەمەس، ۋالاڭ خوجام بىلىدۇ خېنىم، — دېدى ساربخان لولا هاياسىزلارچە كۈلۈپ.

ئانانۇرخان يەنە يالۇۋرماقچى بولۇۋىدى، ئۇنىغچە مەپە يوغان قارا ئىرمۇڭدىن [1] كىرىپ توختىدى. ساربخان لولا باشلىق

---

① ئىرمۇڭ — چوڭ دەرۋازا.

نەچچە ئايال ئانانۇرخاننى مەپىدىن سۆرەپ ئېلىپ چۈشتى.

تەييار تۇرغان كاھالاردىن تۆت نەپىرى ئىلەك ـ سىلەك بولۇپ قالغان ئانانۇرخاننى گىلەمگە سېلىپ كۆتۈرۈپ 41 تارتىمدىمۇ بىر توختىماي دېگۈدەك چېقىپ ۋاڭنىڭ مەخسۇس خانىسىغا ئېلىپ كىرىشتى.

ئانانۇرخاننىڭ يۈزىگە يەنە سوغۇق سۇ سېپىپ ھوشىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن سارىخان لولا:

ــ خېنىم، كۆزلىرىنى ئېچىپ، تۇرغان ئۆيلىرىگە قاراپ باقسىلا، بۇنداق ئۆيلەرگە يىل ـ يىللاپمۇ قوڭمىزنى قويۇش نېسىپ بولمايدۇ. ئەجەبمۇ تۇغۇۋېتىپتىكەن ئۇ خوتۇن ... ھە، بولدى، تولا يىغلاۋەرمەي، بېگىمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ ئوردىدا يۈز ـ ئابرۇي تېپىشنى ئويلىسىلا، ــ دېدى.

ــ ئاچا، ماڭا رەھىم قىلىپ مېنى بۇ دوزاختىن چىقىرىۋەتسىلە! ــ دېدى ئانانۇرخان سارىخان لولىنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ.

ــ ئاغزىمغا كەلدى دەپ جۆيلۈمىسىلە خېنىم. نىكاھلىرى ئوقۇلۇپ بېگىمنىڭ ئەمرىگە ئۆتتىلە! بۇ سەت چىرايلىرىنى بېگىمگە كۆرسەتمەي، يۈيۈنۈپ ـ تارىنىپ بېگىمنى كۈتۈشكە تەييارلانسىلا، ــ دېدى سارىخان لولا.

ئانانۇرخان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ قايتىدىن يىغلاشقا باشلىدى. تولا يىغلاپ ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى قۇرۇغانىدى، شەھلا كۆزلىرىمۇ قىزىرىپ كەتكەنىدى.

ئوردا كېنىزەكلىرىدىن نەچچىسى ئۇنى يۆلەشتۈرۈپ داستىخان كەلتۈردى. ئۇنى تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلدى. لېكىن ئۇ: «گېلىمدىن بىر نېمە ئۆتمەيدۇ» دەپ زادىلا يېمىدى. داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن ئانانۇرخاننىڭ كىيىملىرىگە ئەتىر سېپىشتى، ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزىنى مەجبۇرىي يۇيدى.

ئۇ ئۇنسىز ندا قىلاتتى: «جېلىل! مېنىڭ خېتىمنى ئوقۇپ قانچە ئازابلىنىۋاتقانسەن؟ قىلتاققا چۈشۈپ دوزاخقا بەند

قىلىنغان ئانارىڭنى قوتقۇزۇۋېلىشنى ئويلاۋاتامسەن؟ ئۆزۈڭ سوققان قىلىچىڭنى كۆتۈرۈپ كەل، بۇ زالىملارنىڭ بوينىنى ئۈز! ...»

كېنىزەكلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسايتتى، بىر ئىشلارنى ئۆگىتەتتى، بەزى نازلىق گەپلەرنى قاندىق ۋاقىتتا قىلىش كېرەكلىكىنى قايتا ـ قايتا تەكىتلەيتتى ... ئەمما ئانانۇرخان ئۇلارنىڭ ئۆزى ئۈچۈن قىلىۋاتقان گەپ ـ سۆزلىرى ۋە ئىشلىرى بىلەن كارى بولماي بۇ يەردىن تىنچ قوتۇلۇشنىڭ يوللىرىنى ئويلاۋاتاتتى: «گاڭ ھەرقانچە ۋەھشىي بولسىمۇ ئادەمغۇ، مۇسۇلمانغۇ؟ مەن ئۇنىڭغا خوداىنىڭ نامى بىلەن يالۋۇرسام، ئۆزۈمنى تىلىسەم مېنىڭ ناله ـ پەريادلىرىمغا قاراپ رەھىم قىلسا ئەجەب ئەمەس. ھېچبولمىغاندا جېللىنىڭ سوقۇپ بەرگەن ئىتتىك ئۇستىرىسى يېنىمدا، جاننى ئالمقانغا ئېلىپ، ئىلگىرى ئاياغ ئاستى قىلىنغان خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئىنتىقامىنى بىراقلا ئالارمەن» ئۇنچىۋالا يىغلاشنىڭ ھېچبىر پايدىسى بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ئانانۇرخان ئاخىر شۇنداق قارارغا كەلگەن بولدى.

تۇرۇپ ئۇنىڭغا جېللىل كېلىپ قوتقۇزۇۋالىدىغانىدەكلا تۇيۇلاتتى.

«جېللىل ئامال قىلىدۇ، قوتقۇزۇۋالىدۇ» دېيىلگەنده، ئالدى بىلەن يەردىن يىگىرمە نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئوردىغا كىرەلىسە، ئاندىن مۇمكىن.

توققۇز ئىشىك، تارتما، ئاسما كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئوردىغا كىرمەك بىر گەپ. شۇنداقتىمۇ ئانانۇرخان جېللىلدىن ئۈمىد كۈتۈپ دېرىزە ۋە ئىشىككە ئۈمىد بىلەن دەمۇدەم قاراپ ئولتۇرۇپ كەتتى.

بارغانسېرى كەچ بولماقتا. كېنىزەكلەر ھەشەمەتلىك ياسالغان ئۆيگە ماموق تۆشەكلەرنى راسلاپ «يىگىت»نى ھوجرىغا ئەكىرىشكە تەييارلانماقتا. ئانانۇرخاننىڭ ئۈمىدى ئۇزۇلۇشكە باشلىدى. «خەير، جېللىل!» ئۇ ئۇستىرىنى ئاستا تۇتۇپ قويدى.

2

مەستۇرە خەتنى ئېلىپ بارغىنىدا جېلىل يوق ئىدى. ئۇ تاڭ سەھەردىلا نېمە ئىش بىلەندۇر بازارغا كەتكەن بولۇپ، ئەتىسى چىقماقچىكەن. شۇڭا مەستۇرە ئاچىسىنىڭ تاپشۇرغىنى بويىچە خەتنى مەخان چوڭ ئانىغا بېرىپ قايتىپ كەلگەنىدى. بۇ دەردۇ ئەلەملەردىن بىخەۋەر يۇرگەن جېلىل بىرمۇنچە بازارلىق ئېلىپ ئەتىسى ئاشۇاقتى بىلەن ئۆيىگە قايتتى.

ئانىسى خەتنى ئېلىپ ئوغلىغا ئۇزاتقاندا، جېلىل ئانانۇرخاننىڭ خېتى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، خەتكە ئالدىراش كۆز يۈگۈرتتى، خەتتە مۇنۇلار يېزىلغانىدى:

«مەن ئۇچۇن ئەڭ قەدىرلىك كىشىم جېلىل، بىز جاھانغا يورۇقلۇق بەرگۈچى قۇياشنى گۈۋاھ قىلىپ ئۆمۈر بويى بىللە ئۆتۈشكە ۋەدىلەشكەنىدۇق، ئارىغا تىكەن ئۇندى، زالىم سۇلتان مامۇت بىزگە سەزدۈرمەي مېنى بۈگۈن مەجبۇرىي ئۆز نىكاھىغا ئالدى، تەمەخور دادام مېنى ئۆيگە بەند قىلىپ قويدى. بۇ تاسادىپىي ئىشتىن گاڭگىراپ قېلىپ، سىزدىن يارەدەم كۈتۈپ بۇ خېتىمنى يازدىم. ماڭا ئامال يوق، ئازدىن كېيىن مېنى قان يىغلىتىپ ئېلىپ كېتىدۇ، پاك قەلبىمنى ئاياغ ئاستى قىلىدۇ!

ياق جېلىل، ماڭا ئىشىنىڭ! مېنىڭ قەلبىم سىز ئۇچۇنلا ھايات! تەۋەررۈكسىز يېنىمدا، ئۆزۈمنى پاك ساقلاش ئۇچۇن ئېلىشىمەن. ساق قۇتۇلسام كۆرۈشەرمىز، قۇتۇلالماي ئۆلۈپ كەتسەم مەندىن رازى بولۇڭ! بۇ زالىملاردىن قىساس ئېلىڭ!

مەن سىزنى جەننەتۇل مەئۋادا ئاشىقلارنىڭ شاھلىرى بىلەن كۈتىمەن.

دەرد كەلدى، دەپ باشىمگە
مەن نامىمنى ساتماسمەن.

بۇ دۇنيادا تارتقانىنى،
ئاخىرەتتە تارتماسمەن ...

قەپىسكۈمزگە بەند قىلىنغان مەڭگۇ سىزنىڭ ئانارنىڭىزدىن.»

خەتنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن جېلىل «ئاھ» دېدى ـ دە، يۈرىكىگە ئاغرىق كىرىپ سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ يىقىلدى. مەخان ئانا ئالدىراپ قالدى. ئوغلىنىڭ بېشىنى تىزىغا ئېلىپ يىغلىغىنىچە خەتنى بەرگىنىگە پۈشايمان قىلىشقا باشلىدى. مەخان ئانا ئوغلى بىلەن ئانانۇرخانىنىڭ يىلتىزى چىڭ، پاك مۇھەببىتىنى تېخى بىلمەيتتى.

دەل شۇ چاغدا جېلىلنىڭ يېقىن دوستى مۇسا كىرىپ كەلدى. مەخان ئانا ئۇنىڭغا ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈۋاتقاندا، جېلىل هوشىغا كېلىپ، سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، قوزۇقتىكى يېڭىلا سوقۇپ تەييارلىغان قىلىچىنى قولىغا ئېلىپ «قىساس ئالىمەن» دەپ ۋارقىرىدى.

قورقۇپ كەتكەن مەخان ئانا بالىسىنىڭ قولىغا يېپىشىپ:

ــ نېمە ئىش بالام، نېمە قىلىمەن دەيسەن؟ ــ دېدى.

ــ ئانا، زالىم گاڭ مېنىڭ ئانارىمنى بۇلاپ كېتىپتۇ. مەن مامۇت دېگەن تاز پادىچىنىڭ كالىلىسىنى چېپىپ قىساس ئالىمەن، ــ دەپ ۋارقىرىدى جېلىل. شۇندىلا ئانا گەپنىڭ تېگىنى چۈشەنگەندەك بولدى.

ــ بالام، گاڭلار بىلەن تەڭ بولغىلى بولمايدۇ، لىگالار زۇلۇمغا چىدىماي يېغا قىلىپ باققان، تەڭ بولالماي ھەممىسى بىگۇناھ ئۆلدى، سەۋر قىلغىن، ــ دېدى ئانا كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا.

ــ ياق ئانا، ماڭا دۇئا بەرگىن، مەن قىساس ئالىمەن، بۇ يولدا ئۆلسەممۇ مەيلى، ــ دېدى جېلىل.

مۇسا تەسەللى بەرگەچ گەپكە ئارىلاشتى:

ــ جېلىل ئاداش، ئۆزۈڭنى بېسىۋال، «كېڭەشلىك ئىش بۇزۇلماس» دېگەن گەپ بار. مەسلىھەتلىشىپ ئىش قىلايلى، ئانانۇرخاننى ئوردىغا ئەكىرىپ كەتمىگەن چاغ بولسا ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىش ئوڭاي ئىدى. ئەمدى ئوردىغا كىرمەك تەس، شۇنداقلا بارساڭ ئۆزۈڭنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىسەن، ئانانۇرخاننى قۇتقۇزغىلىمۇ بولمايدۇ.

ــ مۇسا ئاداش، چىداپ تۇرالمايۋاتىمەن، ئانارىم نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدىغاندۇ؟ مەندىن قانچە ئاغرىنىۋاتىدىغاندۇ؟ ــ جېلىل قىلىچىنى يەرگە كۇچ بىلەن سانجىپ بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ ھالىغا مۇسا پەقەت چىدىمىدى. شۇڭا ئۇ قەتئىيلىك بىلەن ئېيتتى:

ــ مېنىكچە، مۇنداق قىلايلى، ئاغىنىلەرنى يىغىپ، مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ، ھەممىمىز خەنجەرلەرنى يوشۇرۇپ، چوڭ بىر دەۋا ئىشى بىلەن گاڭنىڭ ئالدىغا كىرىش پۇرسىتىنى قىلايلى. بىر نەچچىسى ئىشىك ئالدىدا قالسۇن، ئوردىدا ھازىر مەخسۇس ئەسكەر يوق [1]، بىزدىن دېۋان بېگى، توپ بېشىغا ئازراق نەرسە كېتەر، بىر ئامال قىلىپ ۋاڭ بىلەن كۆرۈشۈش پۇرسىتىنى قولغا كەلتۈرەلىسەكلا ئىشنىڭ پۈتكىنى شۇ. گاڭ دېگەنلەرنى تىرىپىرەن قىلىپ، ئانانۇرخاننى ساق قۇتقۇزالايمىز.

مۇسا ئاغىنىلىرىنى چاقىرغىلى كەتتى. جېلىل چوڭقۇر خىيالغا پاتقان ھالدا يېتىپ قالدى. ئانىسى بولسا ئۇنى بىرنېمە بولۇپ قالمىسۇن دەپ ئەنسىرەپ بېشىدا پەرۋانە بولۇپ چۆرگىلەپ يۈردى. جېلىلنىڭ خىيالىدىن تۇرلۈك نەرسىلەر ئۆتەتتى: ئەنە ئانانۇرخان قان ـ ياشلىق كۆزلىرىنى ئەتراپقا تىكمەكتە، ئېنىقكى، ئۇ جېلىلنى ئىزدەۋاتىدۇ. ئەنە، ئۇ ئۇمىدسىزلەندى،

---

[1] ئوردىدا ئەسكەر يوق ــ شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن تۈرپان ئىنانچىخانلىقىنىڭ ئوردىسىدىكى مەخسۇس ئەسكەر ـ چېرىكلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان.

ئېچىنىشلىق ناله قىلدى، پەريات ئوردى ...«ھەي، ئەسلىي ئۇنىڭ كۆڭلى تۈيۈپ مەن بىلەن كۆرۈشۈپتىكەن - دە. مەن بىخۇدلۇق قىلىپ نېمىشقا ئۇنىڭ سۆزىنى ئويلاپ باقمىدىم، ئۇنى قورۇقداپ يۈرمىدىم؟ قېنى، مەن بار، سىزگە ھېچكىم چېقىلالمايدۇ، دەپ مەيدەمگە ئۇرغانلىرىم؟ مانا ئەمدى نېمە قىلالىدىم؟ قولۇمدىن نېمە كەلدى؟ ئىسىت! — جېلىل ئېچىنىشلىق ئاھ ئۇرۇپ كەتتى، پۈشايمان قىلدى، — جېنىم ئانار، شۇڭا ماڭا ئوستىرا سوقتۇرۇپسىز - دە، مېنىڭدەك ئەقلى يوققا ئىشىنەلمەي شۇنداق قىلىپسىز - دە! ئالدىڭىزدا گۇناھكار بولدۇم، ماڭا لەنەت ئوقۇڭ، مەنمۇ يىگىتمۇ؟ سىزگە لايىق يىگىتمۇ؟» جېلىل ئۆزىنى قاتتىق ئەيىبلەپ كەتتى ...

زەمزەم سۇيى بۇلاقتا،
ئالتۇن ھالقا قۇلاقتا.
ئىستىكىنە ئانانۇر،
يەر ئاستىدا سولاقتا.

مۇسا ئاغىنىلىرىنى باشلاپ كەلدى.

بۇ ئىشنى ئاڭلىغان ئاغىنىلىرىنىڭ ھەممىسى جېلىلغا ئىچ ئاغرىتىشتى. كېيىن ئۇ ئۇنداق دەپ، بۇ بۇنداق دەپ ئامال كۆرسەتتى. ھەتتا بەزىلەر جېلىلغا پەيلىدىن يېنىشنى، بۇنىڭغا قەتئىي ئامال قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى، بۇنىڭ ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ نەسىھەتمۇ قىلدى. بىراق جېلىل ئۇنىماي تۇرۇۋالغاچقا، ئاخىر مۇسانىڭ تەكلىپى بىلەن چوڭ يەر دەۋا ئىشى ئۇچۇن ۋاڭغا ئەرزگە كىرىپ، بۇ «ئەرز» سەۋەبى بىلەن ئېگىز ئوردىغا چىقىپ، ئاسما كۆۋرۈكنى تارتىۋېتىپ ئوردىدىكىلەرنى جايلاپ، ئانانۇرخانىنى قۇتقۇزۇش؛ ئەگەر ۋاڭ قوبۇل قىلىشنى ئۇنىمىسا ئوردا كىنىزەكلىرىدىن بىرىنى پۇل بىلەن قولغا كەلتۈرۈپ، ئانانۇرخانغا خەۋەر بېرىپ

ئىچى ۋە سىرتىدىن ماسلىشىش پىلانى ماقۇللاندى. ئەمما ھەربىرىدە باشلايدىغان چاغدا بۇ 12 كىشىدىن ئىككىسى ئۆيىگە بېرىپ كېلىش باھانىسى بىلەن كېتىپ كېلىدى. جېلىل، مۇسا باشچىلىقىدا ئون ئادەم تولۇق، مەخپىي قوراللىنىپ دۇڭان بېگى، توپ بېشىغا بېرىدىغان سوۋغىنى ئېلىپ، دەۋاگەرلەرنى بېكىتىپ چىكقى چۇش بىلەن يولغا چىقتى.

ئۇلار مەھەللىدىن ئىككى - ئۈچ كىلومېتىرچە ئۇزىغانىدى، قوش ئاتلىق بىر ھارۋا ئۇچرىدى. ھارۋىدا ئىككى ئەر، ئىككى ئايال ئاق يېپىلغان بىر ئۆلۈكنى ئېلىپ كېلىمەكتە ئىدى. بۇنى كۆرگەن جېلىلىنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى. ئۇلار ھارۋىدىكىلەرگە سالام بەرگەندىن كېيىن مۇسا:

— نەگە مېڭىشتىلا؟— دەپ سورىدى.

ھارۋىدىكىلەردىن بىرى:

— كېچە بىر كېلىشىمسلىك بوپتۇ. تۇنۇگۈن گاڭ بىر قىزنى ئاپتۇ، دېگەننى ئاڭلىغانمىدۇق. ئەتىگەن نامازغا كېتىۋاتساق ئوردىنىڭ كەينىدە بىر قىزنىڭ ئۆلۈكى يېتىپتۇ. بۇنى ئوردىغا مەلۇم قىلىۋىدۇق، تەيجىلەر: «بۇ قىزنى ئاق تېرەك يېزىسىدىكى موللاخۇنغا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار» دەپ ئەۋەتتى، شۇنىڭغا ئەكېتىۋېتىشىمىز، — دېدى.

تاقەت قىلالمىغان جېلىل ئۆزىنى ھارۋىغا ئاتتى ۋە رەختنى قايرىپ قان ئۈيۈپ قالغان تونۇش چىرايىنى كۆرۈپ «ئانار، مېنىڭ ئانانۇرۇم» دېگىنىچە ئون سېلىپ يىغلاپ ھوشىدىن كەتتى. ھارۋىدىكىلەر دەسلەپ ھاڭ - تاڭ قېلىشتى. كېيىن ئەھۋالنى چۈشىنىشىپ جېلىلىنىڭ ھالىغا ئىچ ئاغرىتىپ كۆز يېشى قىلىشتى. مۇسا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

— بۇ قىزنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكىنى ئۇقۇشتىلىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئاڭلىشىمىزچە، بۇ باتۇر قىزكەن، گاڭغا تىغ سېلىپ، ئۆزىنى ئوردىنىڭ كەينى پەنجىرىسىدىن تاشلاپتىكەن، بېشى

تاشقا تېگىپ بولالماپتۇ، ــ دېدى هارۇندىكىلەر.
ــ سۇلتان مامۇت نېمە بوپتۇ؟ ــ دەپ سورىدى يەنە بىر ەيلەن.
ــ كېچىلا گاڭنى ئارىشاڭغا ئەكېتىپتۇ، دېگەننى ئاڭلىدۇق، ــ دېدى هارۇنكەش.
ــ نېمە بوپتۇ؟
ــ تازا ئۇقالمىدۇق، ــ دېيىشتى هارۇندىكىلەر. بۇ چاغدا ئۆزىگە كەلگەن جېلىل غەزەپ بىلەن قىلىچىنى سۇغۇرۇپ:
ــ ئانانۇرۇم ئۇچۇن قىساس ئالمەن، هازىر ئارىشاڭغا چىقىپ گاڭنى ئۆلتۇرىمەن، ــ دەپ ۋارقىرىدى.
مۇسا هارۇندىكىلەرگە ئانانۇرخان بىلەن جېلىلنىڭ ئىشىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. بولمىسا هارۇندىكىلەر ئېهتىيات قىلىپ بەزى گەپلەرنى دېمەيۋاتقانلىقى ئېنىقلا ئىدى. مۇسا گېپىنى قىسقا قىلىپ تېزلا تۇغقىتكەندىن كېيىن جېلىلنى يۆلىدى:
ــ جېلىل ئاداش، «سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەن گەپ بار، هېسابنى بۆرە يېمەيدۇ. ئالدى بىلەن ئانانۇرخاننى يەرلىكىدە قويۇپ، ئاندىن مەسلىھەت قىلايلى.
ــ شۇنداق، گاڭغا كىم كىرىپ كۆتۇرۇپ قاريالمغان، بۇ قىز قورقماي تىغ ساپتۇ، گاڭدىن قان توختىمايۋاتقۇدەك، دېيىشىدۇ، ــ دېدى هارۇندىكىلەردىن بىرى. بۇنىڭدىن مۇسا بىر نەرسىنى هېس قىلغاندەك بولدى.
جېلىل بۇ گەپكە دىققەت قىلماستىن يىغلىغىنىچە:
ــ مۇسا ئاداش، ئانانۇرخاننى بۇ هالدا كۆرۈپ قانداق چىدايمەن؟ تۇنۇگۈنلا ساپساق يۈرگەن ئادەم، بۈگۈن مۇشۇنداق ... بولدى، ماڭمۇ جان كېرەك ئەمەس، ــ دېدى.
مۇسا ۋە باشقا ئاغىنىلىرىنىڭ نەسىھەتى بىلەن جېلىل ئاخىر هارۇنكەشلەر بىلەن كەينىگە ياندى.
هارۇن موللاخۇنۇنىڭ ئىشىكىدە توختىغىنىدا جېلىل

سەنتۇرۇلگىنىچە «ئانانۇرۇم» دەپ ئۇن سېلىپ يىغلىدى. يىغا ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئايسىخان ئانا، مەستۇرە ئۆيدىن ئېتىلىپ چىقتى. جېلىل ئۆزىنى ئايسىخان ئانىغا ئاتتى. ئايسىخان ئانا ھارۇندىكى ئانانۇرخانىنىڭ ھالىتىنى كۆرۈپلا ئۇن سېلىپ يىغلاشقىمۇ مادارى يەتمەي، قايغۇ ـ ئەلەم بىردىن گېلىنى سىققاندەك بولۇپ خارتلىدىغىنىچە ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. پېشىن نامىزىدىن قايتقان موللاخۇن ئەھۋالنى كۆرۈپ داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. تونىنى ھەۋەس بىلەن تىنماي سىلاۋاتقان قولى دىرىلدەپ تىترەپ كەتتى. تېخى ئۇ تونىنى ئاشۇنداق سىلاۋېتىپ قانداق ھۇزۇرلۇق خىيالىلارنى قىلغانىدى ـ ھە؟! ئەمما، بۇ قىسمەتنى كۆرۈڭ!! موللاخۇن ئاستا بېرىپ ھارۇنغا قارىدى. قارىغان ھامان شۇ قىسقا دەقىقىدە ھەممىنى چۈشەنگەندەك بولدى، كۆزى نەملەندى، قارا تاش ئىچىدىن بىر تامچە سۇ سىرغىپ چىققاندەك، ئۇنىڭ تاشتەك قېتىپ كەتكەن يۈرىكىگە ئۇلاقلىق كۆزىدىن ياش سۈيۇقلۇقى «مۆلىدە» يامراپ چىقتى. ئاتا ئۆلگەن بىلەن ئاتىلىق مېھرىنىڭ ئۆلمىكى نېمىدېگەن تەس ـ ھەي! شۇنداق، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە موللاخۇن ئۆزىنىڭ تەمە بىلەن ئۆتكەن بۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا نېمە قىلىپ قويغانلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلغاندەك يۈرىكى قاتتىق مۇجۇپ ئاغرىپ كەتتى ... ئەمما، ئەمدى قانچە پۇشايمان قىلسىمۇ نېمە پايدىسى؟

ئانانۇرخاننى ھارۇندىن ئاۋايلاپ چۈشۈرگەندىن كېيىن، موللاخۇن ئائىلىسىدە ھازا باشلىنىپ كەتتى.

3

قەبرىستانلىق، نۇرغۇن قەبرىلەردە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۆزۈلمىگەن يۈرەك رىشتىسى چىگىلىك تۇرماقتا، ھەربىر قەبرە ھەربىر كىشى ئۈچۈن ھاياتلىقنىڭ قانچىلىك

ئىكەنلىكىنى، قانداق ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ تۇرماقتا ئىدى.

جېلىل ئانانۇرخانىنىڭ تۇپرىقىغا باش قويغىنىچە «ئانانۇرۇم، ئانانۇرۇم» دەپ پىچىرلاپ ياتاتتى. نەچچە كۈندىن بېرى تولا يىغلاپ ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى قۇرۇغان، ئاۋازى پۈتكەنىدى. ئۇنى قانچە قېتىم قەبرە بېشىدىن قايتۇرۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئېسىنى يوقاتقان ئادەمدەك يەنىلا قەبرە بېشىغا بېرىۋالغانىدى. مۇسا كېلىپ:

— جېلىل ئاداش، ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئاھ ئۇرغان بىلەن، قەبرىنى قۇچاقلاپ يىغلىغان بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ. ئانانۇرخانىنىڭ يازغان خېتىنى ئۇنتۇدۇڭمۇ؟ ئۇ، سېنى قىساس ئالا! دېگەن ئەمەسمۇ؟ يۇر، ئاغىنىلەر ساقلاپ قالدى، — دەپ ئۇنى تۇپراق بېشىدىن قايتۇرۇپ كەلدى.

«توغرا، ئەمدىلىكتە قۇرۇق يىغىدىن نېمە پايدا؟» جېلىل يېڭىلا ئۇيقۇدىن ئويغانغان ئادەمدەك قايتىدىن قىساس ئوتىدا ياندى.

ئۆيگە جېلىلنىڭ ئاغىنىلىرى يىغىلغانىدى. جېلىل نەچچە كۈندىن بېرىقى قەلبكە سىغدۇرغۇسىز ئازاب بىلەن كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ خىيالا يادىغانىدى. لېكىن ئۇ قىساس ئېلىشنى ئويلىغىنىدا، ئۇنىڭدا تەڭداشسىز بىر كۈچ ـ قۇدرەت ئۇرغۇيتتى. ئۇلار مەسلىھەتكە كىرىشتى:

— ئاغىنىلەر، ئارىشاڭغا چۈشۈشكە ئادەملەر داۋاملىق بېرىپ تۇرىدۇ، سۇلتان مامۇت ھازىر دەل ئارىشاڭدا، بىز ئارىشاڭغا چۈشكۈچىلەر قىيىپتىدە بولۇپ بارايلى ـ دە، ئانانۇرخانىنىڭ ھېسابىنى قىلۇېتىپ قايتايلى، — دېدى مۇسا.

— بۇ گەپ جايىدا بولدى، ئەمما ... سۇلتان مامۇتنى يوقتىپ قىساس ئالغاندىن كېيىن ھۆكۈمەت بىزنى تىنچ قويمايدۇ، ئۇ چاغدا قانداق قىلىمىز؟ — دېدى بىرەيلەن.

— گاڭلا يوقىلىدىكەن، ئۇ چاغدىكى ئىشلارنى بىرنەرسە دەپ بولمايدۇ، — دېدى مۇسا، — جاننى ئالمىغا ئېلىپ

چىققاندىكىن، ھەرنېمە بولسا قورقمىغۇلۇق.

— مەن جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، ئېگىز ئوردىنى كۆيدۈرىمەن، گاڭنىڭ ئەۋلادىنى، يالاقچىلىرىنى قىرىمەن، — دېدى جېلىل.

— سۇلتان مامۇت گاڭ بولغاندىن بۇيان ئالۋان، باج ـ سېلىق ئېغىرلاپ بىز نامراتلارنىڭ ھالىمىزنى قويمىدى. ئۇ ھايۋان ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ، پۇقرا بىلەن كارى بولمىدى. قىساس ئۇچۇن كۆتۈرۈلدۇقمۇ، ھەرگىز كەينىمىزگە يانمايمىز. سۇلتان مامۇتنى يوقاتمىغىچە توختىمايمىز، — دېدى مۇسا بايىقى گېپىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلىتىپ.

— يا گاڭنى خۇپىيانە ئۆلتۈرۈۋېتەلىسەكقۇ بىزنى ھېچكىم بىلەلمەي قالىدۇ، — دېدى يەنە بىرەيلەن يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى قىلىپ. بۇ گەپنى ھەممەيلەن ماقۇل كۆردى.

شۇنداق قىلىپ، ھەممەيلەن مۇسانىڭ ئاغزىغا قارايدىغان بولۇپ يول تەييارلىقىغا كىرىشتى. بۇ يەردىن ئارىشاڭغىچە 140 يول ئارىلىق بولۇپ، ھەممەيلەن ئۆيلىرىدىكى ئاتلىرىنى مىنىپ تاڭنا[1] كېچە مەخپىي يولغا چىقىشقا كېلىشتى. ئەتىسىلا كىشىلەر ئاغزىدا «سۇلتان مامۇت ئارىشاڭدا ئۆلۈپ قاپتىكەن، ئوردىغا قايتۇرۇپ كەپتۇ» دېگەن گەپ پەيدا بولدى. مۇسا سۇرۇشتۇرۇپ بۇ گەپنىڭ راستلىقىنى ئېنىقلىغاندىن كېيىن ئارىشاڭغا چىقىشتىن توختاپ قېلىشتى.

4

مۇسا تاڭ ـ تىڭلاپ يۇرۇپ ساربخان لولا ۋە بىرقانچە كېنىزەكنىڭ سۆزلەپ يۇرگەنلىرىدىن ئانۇرخان ئوردىغا كۆچۈرۈلۈپ بېرىلغاندىن كېيىنكى بولۇنغان ۋەقەلەرنى ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاپ چىقتى:

---

① تاڭنا — ئەتىسى.

ئانانۇرخان ئوردىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن سۇلتان مامۇت كۆڭۈل خۇشلۇقىدا شاراب ئىچىپ تەڭشىلىپ، دەلدەڭشىگىنىچە خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدى. ئانانۇرخان بىلەن بىللە بولۇۋاتقان سارىخان لولا باشلىق كېنىزەكلەر تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى. كېنىزەكلەر كەينىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغان ئانانۇرخانىنى سۇلتان مامۇت توسۇۋېلىپ:

— كىچىك پۇجۇڭ نەگە بارىسىز، مۇشۇ سىزنىڭ ئۆيىڭىز، ھارغانسىز، ئەمدى بىللە يېتىپ مۇڭدىشىپ ھاردۇق ئالايلى، — دېدى.

ئانانۇرخان تامغا يۆلەنگىنىچە لام ـ جىم دېمەي تۇراتتى.

— ھەي، مەن ساڭا گەپ قىلۋاتىمەن، كىيىملىرىڭنى يېشىپ يات، يۈرەك ئىشىكىڭدا كۆيۈپ تۇگەي دېدى، — سۇلتان مامۇت تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ.

ئۆزىگە قايتا ـ قايتا مەدەت بەرگەن ئانانۇرخان ئاخىر يىغا ئارىلاش:

— ئاجىز قۇللىرىغا رەھىم قىلسىلا بېگىم، مەن لايىقلىرى ئەمەس، مەن ئۆزۈمنى خۇدانىڭ نامى بىلەن ئۆزلىرىدىن تىلىگىنىم، مېنى ئوردىدىن ھەيدىۋەتسىلە، — دېدى. سۇلتان مامۇت كەيپىلىك ئىلكىدە قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— قورقما قىزچاق، مەن ساڭا ئالتۇن ئۈزۈك بىلەن ئالتۇن بىلەزۈك ياسىتىپ بېرىمەن، جاھىللىق قىلمىغىن، مېنىڭ ئاچچىقىم يامانراق، كەل، ياتقىن، — دېدى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ. ئەمما ئانانۇرخان قولىنى سىلكىپ تارتىۋالدى. ئانانۇرخانىنىڭ قورقۇپ، تىترەپ، تۇگۈلۈپ تۇرىدىغان قىزلارغا ئوخشاشمايدىغانلىقىنى بىلگەن سۇلتان مامۇتنىڭ تاقىتى تېخىمۇ تاق بولدى، شەھۋىتى ئەسەبىي تۈستە قۇتۇرىدى ...

ئەما، ئالداشلارمۇ، تەھدىتىلەرمۇ ئانانۇرخانغا كار قىلمىغاندىن كېيىن، سۇلتان مامۇت كىيىم ـ كېچەكلىرىنى سېلىپ تاشلاپ ۋەھشىي بۇرە قىياپىتىگە كىردى.

ئانانۇرخان ئالدىدا تۇرغان ئادەم سىياقىدىكى ھايۋانغا يىرگىنىچ ۋە نەپرەت بىلەن قاراپ، يۇرىكىنى قىسىپ تۇرغان قورقۇنچىنىڭ تۈگەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. چۈنكى، شۇنچە كۆپ ئادەمنى تىترىتىپ يۈرگەن بۇ كىشىمۇ شۇنچىلىكلا ئادەم ئىكەنغۇ! بۇنى تۈيۈقسىز ھېس قىلىپ يەتكەن ئانانۇرخان سوغۇق كۈلۈپ قويۇپ، جېلىل سوقۇپ بەرگەن ئۈستىرىنى كىيىمىنىڭ سىرتىدىن ئاستا تۈتۈپ قويدى.

ئانانۇرخاننىڭ كۈلۈشىنى ئۆزىنىڭ يالىڭاچ بەدىنىنى كۆرگەندىن كېيىنكى ھېسسىيات قوزغىلىشىنىڭ ئىپادىسى دەپ چۈشىنىۋېلىپ، نەپسىنى تېخىمۇ باسالماي قالغان سۇلتان مامۇت ئانانۇرخانغا يېقىنلاشماقچى بولغانىدى، ئانانۇرخان:

— ماڭا تەگمىسىلە، يېقىن كەلمىسىلە بېگىم، ئۆزۈمنى سىلىدىن تىلىگىنىم، — دېدى ئاگاھلاندۇرۇش تەلەپپۇزىدا. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن سۇلتان مامۇت:

— ۋۇ، ئىززىتىنى بىلمىگەن پەس، نى ـ نى جاھىللار مېنىڭ قۇچىقىمغا كىرىپلا جاھانىنىڭ راھىتىنى كۆرگەن. مېنىڭ سېنى قانداق ئەيۇھشكە كەلتۈرىدىغانلىقىمنى كۆر، — دېدى ۋە ئىككى قولىنى يايغىنىچە ئېتىلىپ كېلىپ ئانانۇرخاننى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇۋالدى.

ئاياغ ئاستى قىلىنغان نۇرغۇن خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئەنىنى بىراقلا ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئانانۇرخان ئۈستىرىنى ئاستا ئالدى ۋە ئۆزىنى چىڭ قۇچاقلاپ، تېخى جېلىلىنىڭ تىنىقىمۇ تەگمىگەن پاك لەۋلىرىگە ھاسىراپ ـ پۈشۈلدىغىنىچە سۆيۈشكە ئۇرۇنۇۋاتقان يالىڭاچ سۇلتان مامۇتنىڭ ھاۋايى ـ ھەۋىسىنى بىراقلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ئىتتىك ئۈستىرىنى سېلىۋەتتى ...

سۇلتان مامۇت «ۋايجان» دېگىنىچە كېسىلگەن جان يېرىنى چاڭگاللاپ يىقىلدى.

— ئەمدى خوتۇنغا تويا! — دېگىنىچە ئانانۇرخان يۇگۇرۇپ

دېكودەك ئوردا كورەسىكە چىقتى. ئىشىك بىلەن چىقىپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس، ئاسما كۆۋرۈك تارتىۋېلىنغان، ئىشكىتە بولسا قاراۋۇل بار، ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ تۇرغىنىدا ھېلىلا قولغا چۈشىدۇ. ئۇ «جېلىل» دەپ ۋارقىرىماقچى بولدى ـ يۇ، ئاۋازى پەقەت چىقمىدى. شۇ ۋاقىتتا ۋاڭنىڭ «ئادەم بارمۇ، كېلىڭلار!» دەپ ۋارقىرىغان ئاجىز ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەمدى مۇشۇنداق تۇرۇۋەرسە ئانانۇرخاننىڭ ئەھۋالى خەتەرلىك بولۇپ قالاتتى. شۇڭا ئۇ ئىككىلەنمەستىن، يۇگۇرۇپ بېرىپ ئوردا كۈرەسىنىڭ كەينى تەرىپىدىكى يىگىرمە نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى پەنجىرىدىن ئۆزىنى يەرگە ئاتتى ...

نۇرغۇن كىشىلەرگە سىرلىق بىلىنىدىغان ئېگىز ئوردىدىكى بۇ ھۈجرىلارنىڭ بىرىدىن بىر قىز ــ بىر ساداقەت، ۋاپا، پاكلىق قۇشى ئۇچۇپ چۈشتى. بۇ قۇش زۇلمەتلىك كېچە باغرىدا چاڭىلداپ سايراپ، ساپ قېنى بىلەن زېمىننى سۇغىرىپ ئۆتتى. ئېگىز ئوردىدىن ئۇچۇپ چۈشكەن بۇ قۇش يەرگە قونۇش بىلەن نۇرغۇن ئارمانلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ سايراشتىن قالدى. يىراقلاردىن ياڭراپ تۇرغان بىر ناخشا ئۇنىڭ پەرۋازىغا مەڭگۈلۈك ھاياتلىق ئاتا قىلدى:

ئاناڭ ئايمۇ، ئاتاڭ كۈنمۇ،
تۇغۇپتۇ سەن قىزىلگۈلنى.
سېنىڭ كويۇڭغا سېلىپتۇ،
مېنىڭدەك بىر غېرىب قۇلنى.

ئەمدىلا ئورۇنلىرىغا كىرىپ ياتقان، ئەمما ھەسەت ئوتىدا پۈچىلىنىپ ئۈيقۇسى قاچقان ۋاڭنىڭ ئاغىچىلىرى سۇلتان مامۇتنىڭ ناله ـ پەريادىنى ئاڭلاپ ئۆيلىرىدىن يۇگۇرۇپ چىقىشتى. ئۇلار يېڭى ھۈجرىغا ئالدىراپ كىرىشتى ـ دە، قانسىراپ ياتقان سۇلتان مامۇتنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىشتى.

ئاندىن ئىككىسى ئۇنىڭ تېگىگە كۆرپە سېلىپ، ئۈستىگە سۇلتان مامۇت ئالدىنقى قېتىم بېيجىڭغا بارغاندا ئالغاچ كەلگەن، بىراق ئاغىچىلار ئارىسىدا تالاشتا قالغان گۈللۈك ئەدىيالنى يېپىپ قويۇشتى. ئوتتۇرانچى ئاغىچا بولسا دەرھال ئوردا تېۋىپى بىلەن باش تەيجىنى چاقىرغىلى ماڭدى.

بۇ ۋاقتا ئۇچۇن، ۋاڭلىق ئۇچۇن ناھايىتى سەتچىلىك ئىدى. شۇڭا ئۇلار دەرھال جابدۇنۇپ كېسىلگەن جايغا قان توختىتىش مەلھەملىرىنى چاپلاپ تېڭىپ، ئون نەچچە ئات بىلەن ئۆرتەڭ غولدىكى ئارىشاڭغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار «بېگىمگە يامان جاراھەت چىقىپ قېلىپ ئارىشاڭغا داۋالانغىلى كەتتى» دېيىشكە بىرلىككە كەلدى. ئۇلار كېچىلەپ مېڭىپ تاڭغا يېقىن ئارىشاڭغا يېتىپ كېلىشتى. يولدا سۇلتان مامۇت تولا ۋايساپ، ئىڭراپ، ئاغرىق دەستىدىن كىملەرنىدۇر تىللاپ ماڭدى. تېۋىپلار دەمۇدەم دورا يۆتكەپ، ئەڭ ئېسىل دورىلارنى ئۈستى - ئۈستىلەپ ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئارىشاڭغا يېقىنلاشقانچە سۇلتان مامۇتنىڭ ھالى خاراپلىشىشقا باشلىدى. ئۇلار غولنىڭ ئېغىزىغا كەلگەندە، بۇرۇن مۇشۇ يەردە مەجبۇل زورلار بىلەن قانلىق ئۇرۇشلارنى قىلغان بىرنەچچە لەشكەرنىڭ يۇرتىكى تىترىگەندەك بولدى. ھەققانىيەت يولدا نۇرغۇن ياشلارنىڭ قېنى ئاققان، يىگىتلىك غۇرۇرلار تاۋلانغان، نۇرغۇن چېرىكنىڭ بۇرنىدىن بۇلاق قاينىتقان، خەلقنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنىڭ كۈچىنى نامايان قىلغان، شۇنداقلا نامەردلىكنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىمۇ ئىسپاتلانغان بۇ يەردىن سۇلتان مامۇت جان ھەلقۇمىدا خارتىلدىغىنىچە ئۆتۈپ كەتتى ...

5

تاڭ سەھەر، سالقىنلىق غول ئىچىدىكى بارلىق جانلىقلارغا ھۇزۇر بېغىشلايتتى. ۋۇجۇدىدىن كۈچ - قۇۋۋەت بالقىپ تۇرغان

27 ياشلاردىكى توختىنىياز ئۆستەڭدىكى سۇزۇك، مۇزدەك سۇ بىلەن يۇز ـ كۆزىنى يۇيۇپ تازا بىر راھەتلىنىۋالغاندىن كېيىن ئېتىغا بوغۇز بەردى. شۇ چاغدا يىراقتىن ئاتلارنىڭ پۇشقۇرغان ئاۋازى ئاڭلاندى. كەينىگە بۇرۇلغان توختىنىياز بىر مۇنچە ئاتلىق كىشىنىڭ بۇياقتا قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. توختىنىياز: «ئەتىگەندە نېمە قىلغىلى كەلگەن كىشىلەردۇ بۇ؟» دەپ ئويلىنىپ تۇرۇۋىدى، ئۇ ئاتلىقلار ئۇدۇل ئۇنىڭغا قاراپ كېلىشكە باشلىدى. توختىنىياز ساناپ ئۇ ئاتلىقلارنىڭ 11 كىشى ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇلارنىڭ ئات ۋە كىيىملىرى ئېسىل ئىدى. ئەمما بىر ئىش ئۇنى ھەيران قالدۇردى. چۈنكى ئاتلىقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى ئاتقا باغلانغان جىرغىدا بىر كېسەل كىشى ياتقان ئىدى. بۇنى كۆرگەن توختىنىياز: «ھە، بۇلار ئۆرتەڭ ئارىشاڭغا كېسەل داۋالىغىلى ماڭغان كىشىلەر ئىكەن» دەپ ئويلىدى. شۇ چاغدا ئۆيدىن چىققان ئاپىسى ئاتلىقلارغا ئېگىلىپ سالام بېرىپ:

ـــ ناشتا قىلىپ مېڭىشسىلا مېھمانلار، ـــ دەپ ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئەمما ئۇلار جاۋاب بەرمەي يولىغا مېڭىۋەردى. سەلدىن كېيىن ئۇلاردىن بىرى كېلىپ توختىنىيازغا:

ـــ كۈچۈڭ خېلى باردەك قىلىدۇ. بىزگە يارەملەش، ئوبدان رازى قىلىمىز، ـــ دېدى. ئىش يوق زېرىكىپ تۇرغان توختىنىياز بۇنىڭغا دەررۇلا قوشۇلدى.

ـــ يەنە بىر ئادەم تاپالامسەن؟ ـــ دېدى كەلگەن كىشى. توختىنىياز قوشنىسىنىڭ بالىسىنى چاقىرىپ كەلدى.

ئۇلار ھەقىقەتەن ئۆرتەڭ ئارىشاڭغا ماڭغانىكەن، كەچكە يېقىن ئۆرتەڭ ئارىشاڭغا يېتىپ باردى. ئۇلارنىڭ ھەربىتى سىرلىق بولۇپ، ئارتۇقچە گەپ ـ سۆز قىلىشمايتتى. بۇنىڭدىن ئىچى پۇشقان توختىنىياز بىلەن قوشنىسى ھەر خىل پەرەزلەرنى قىلىپ بېقىپ بولدى قىلدى. ئۇلار توختىنىيازلارغا ئوتۇن يىغدۇرۇپ چاي قاينىتقۇزۇپ قورساق توقلىدى. ئاندىن

توختىنىيازلارنى ئات بېقىشقا، كېچىچە ئاتلارغا ئوبدان قاراشقا بۇيرىدى. يەنە ئىككى كىشىگە كېسەلنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشنى تاپشۇرۇپ، ئۆزلىرى ئۇيقۇغا كەتتى.

كېسەل كىشى كۆزىنى ئاچالمايتتى، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ زەئىپ ئىڭرايتتى. بۇنداق چاغدا قارىغۇچىلار ئۇنىڭ ئاغزىغا سۇ تېمىتاتتى. بىر چاغدا توختىنىيازلارنىڭمۇ ئۇيقۇسى كېلىپ، ئاتلارنىڭ پۇتىنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ قويۇپ ئۇخلاپ قېلىشتى.

بىر چاغدا كۆتۈرۈلگەن قىيا ـ چىيا توختىنىيازلارنى ئويغىتىۋەتتى. ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ چۆچۈپ كېتىشتى. چۈنكى كېچىچە قىيان كەلگەن بولۇپ، قىيان جىرغىنى ئېقىتىپ شەرق تەرەپتىكى توقايغا ئاپىرىپ قويغانىدى. ئاتلىقلارنى باشقۇرۇپ يۈرگەن بىرى ئېقىندىن كېچىپ ئۆتۈشتىن قورقتى بولغاي، توختىنىيازلارغا ۋارقىرىدى:

ـــ نېمە قاراپ تۇرىسىلەر، تېز بېرىڭلار!

توختىنىيازلار ئالدىراپ ـ تېنەپ سۇغا چۈشتى ۋە ئۆز تەجرىبىلىرى بويىچە ئېقىن بويلاپ بېرىپ جىرغىنى ئېلىپ كەلدى.

جىرغىدىكى كىشى ئۆلگەنىدى. بۇنى كۆرگەن ئاتلىقلار قاتتىق يىغا ـ زار قىلىشتى. سەلدىن كېيىن ئۇلار تۆۋەنكى مەھەللىگە بېرىپ بىر ئۆيدە توختىدى ۋە توختىنىيازنى سۇ ئەكېلىشكە بۇيرۇپ، مېيىتنى يۇيۇپ، كېپەنلىدى. توختىنىيازنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرغىنى، ئىككى كىشى ئىشىك تۆۋىدە تۇرۇۋېلىپ مېيىت يۇيغان ئۆيگە ھېچكىمنى، ھەتتا، مۇشۇ مەھەللىنىڭ چوڭلىرىنىمۇ كىرگۈزمىدى.

ـــ توختىنىيازكا، بۇلار نېمە قىلىدىغان ئادەملەردۇ؟ ـ دەپ سورىدى ئىچى پۇشقان قوشنىسى.

ـــ ئىشقىلىپ ئاددىي ئادەملەر ئەمەس. ھەققىمىزنى ئېلىپ ۋاقتىدا كېتىۋالىدىغانلىقى ئېپىنى قىلىلى، ـــ دېدى توختىنىياز.

مېيىت يۇيۇش ئىشلىرى تۈگىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار

مېڭىشقا ئالدىرىمىدى ھەمدە توختىنىيازلارنىمۇ كەتكىلى قويمىدى. پەقەت كۈن ئولتۇراي دېگەندە ئاندىن ئۇلار يولغا چىقىشقا تەييارلاندى. شۇ چاغدا ئۇلارنى باشقۇرۇپ يۈرگەن كىشى توختىنىيازغا:

— بۇ ئىشلارنى ھېچكىمگە دېگۈچى بولماڭلار، — دېدى. ئاندىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىر خۇرجۇن ناننى تاشلاپ:

— مانا ھەققىڭلار، — دەپ مېيىتنى يەنە جىرغىغا سېلىپ مېڭىپ كېتىشتى.

ئۇلار يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن توختىنىياز ئۆيىنىڭ ئىگىسىدىن:

— نېمە ئادەملەر بۇ؟ ئەجەب يوچۇنلا، — دېدى. ئۆيىنىڭ ئىگىسى ئېھتىيات قىلغاندەك ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ:

— ئاغزىڭلارغا چاڭ بولۇڭلار، بۇ كاللا كېتىدىغان گەپكەن ئۇكىلىرىم. مەن ئۇلارنىڭ «ۋاي ئىسىت، خان خوجام ياشلا كېتىپ قالدى» دېيىشكىنىنى ئاڭلىدىم. ئۆلگىنى سۇلتان مامۇت خوجا دېگەن شۇ ئىكەن، — دېدى. بۇنى ئاڭلىغان توختىنىياز «ھا!» دېگىنىچە ھاڭۇۋقىپ تۇرۇپلا قالدى ...

بۇ تارىخنىڭ 1900 ـ يىلى يازدىكى بىر بېتى ئىدى. سۇلتان مامۇتنىڭ پادىچىلىقتىن ۋاڭلىققا تۇتاشقان ھايات قىسمىتى ئۆرتەڭ غولدا ئۇن ـ تىنسىز ئاياغلاشتى ...

6

ئوردا ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مامۇتنىڭ چوڭ ئوغلى ئىمىن بىلەن ئاسىم تەيجى قالدى. بۇ كۈنلەردە ئاسىم تەيجى قېرىپ ھاسىغا چۈشۈپ قالغانىدى.

مامۇتنى ئارىشاڭغا يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن ئاسىم تەيجى:

— سۇلتان مامۇت بېگىم مەن ئەكەلگەندە ناھايىتى ياخشى ئىدى، بىراق چوڭ دادىلىرى ئەفرىدۇن بېگىمدەك ئىلىم ـ

مەرىپەت يولىدىكى ئادەم بولمىغاچقا نادانلىقتا غاپىل بولۇپ، ھېممىت كاھ، سارە جالاپىتەك يالاقچىلارنىڭ ئالدىمىغا چۈشۈپ، بۇ سەتچىلىك بولدى، ھەممىنى ئۆگەتكەن ئاشۇ ھېممىت، كىچىك بېگىم پېقىرنىڭ گېپىنى لايىق كۆرسە ھېممىت كاھنى زىندانغا تاشلاپ، سارەنىڭ ھەممە نېمىسىنى تارتىۋېلىپ، ئوردىدىن ھەيدىمەك كېرەك، ــ دېدى ئىمىنغا.

ئىمىن ئاتىسىنىڭ ئورنىغا ۋاڭلىققا ئولتۇرۇپ، ھېممىت كاھ، سارىخان لولىنى ئالدىدا ھازىر قىلىپ ئۇلارغا:

ــ سىلەر ئىككى شەيتان دادامنى ئالداپ يولدىن چىقاردىڭلار، بۇ گۇناھىڭلار ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇمسىلەر، مېنىڭدىن يارلىق: ھېممىت زىندانغا تاشلانسۇن، سارە ئوردىدىن قوغلانسۇن، ــ دېدى.

ئۇلار ئىتتەك پۇكلىنىپ، يەر سۆيۈپ ناله ـ پەريات قىلغان بولسىمۇ، يارلىق ئىجرا قىلىندى ...

× × ×

سۇلتان مامۇتنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلىغان جېلىل ئەمدى كىمدىن قىساس ئېلىشنى بىلمەي قالدى. لېكىن قىساس ئالمەن دەپ قىلىچىنى تاشقا بىلەيتتى. ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى يەنە يىغىلىپ مەسلىھەت قىلىشتى. ئۇلار:

ــ زالىم گاڭ ئۆلگەن تۇرسا، ئەمدى كىمدىن قىساس ئالىمىز، ــ دېيىشتى. راستتىن ئۇلار كىمدىن قىساس ئېلىشنى بىلەلمەي بېشى قاتتى. جېلىل بولسا «قىساس ئالمىغىچە قويمايمەن» دەپ توۋلايتتى.

ــ جېلىل ئاداش، سەۋر قىل! زالىم گاڭ ئانانۇرخاننىڭ قولى بىلەن ئىت ئۆلۈمىدە رەسۋا بولۇپ ئۆلدى. قىساس ئېلىندى دېگەن شۇ! قانچىلىغان بىگۇناھ جانلارنىڭ ئەنتى ئېلىندى، ئىش پۈتتى. كېيىنكى ئىشنى كېيىن كۆرمەيمىزمۇ، ــ دېدى مۇسا.

شۇنىڭ بىلەن بۇ ھويلىدا، قىلىچنى غەزەپلىك بىلىگەندىكى

ئاۋازنىڭ ئورنىنى پىغانلىق، ھەسرەتلىك ناخشا ئاۋازى ئىگىلىدى:

ئاناڭ ئايمۇ، ئاتاڭ كۈنمۇ؟
تۇغۇپتۇ سەن قىزىلگۈلنى.
سېنىڭ كويۇڭغا سېلىپتۇ
مېنىڭدەك بىر غېرىب قۇلنى.

كېتەي دەيمەن، كېتەي دەيمەن،
ئاتام بىلەن ئانام قالسۇن.
غېرىب باشىمنى ياد ئەيلەپ،
مازارلارغا چىراغ ياقسۇن.

كارىزلاردا ئىش قىلدۇق،
چىغرىق بىلەن لاي تارتتۇق.
ئۆزىمىز كىچىك تۇرۇپ،
يار دەردىنى كۆپ تارتتۇق.

ئاتالاردىن ئايرىلدۇق،
ئانالاردىن ئايرىلدۇق.
شاپتۇلا چېچەكىدەك،
ئانانۇردىن ئايرىلدۇق.

ئاللا جان ئانا نۇرخان
شەرىگە مۇساپىرمەن ...

گەرچە، 1900 ـ يىلى شەھۇەتپەرەس ئىنانچىخان مامۇت ئۆلگەن بولسىمۇ، «كېيىنكى ئىشنى كېيىن كۆرمەك»چى بولۇپ پەسكويغا چۈشۈپ قالغان بۇ خەلق، كېيىنكى ئىنانچىخان ئىممىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا كۆرىدىغانىنى يەنە كۆردى.

خاتىمە

مەجىلىل زور (لىگا)نىڭ بالىلىرى شاتاھىر، شاھىت ۋە نىساخانىلارنى بالا - چاقىلىرى بىلەن خوتەنگە سۈرگۈن قىلغانىدى. ئۇلار بەش يىلدىن كېيىن يۇرتقا قايتىپ كەلدى.

يۇرت خەلقىمۇ ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، مۇزاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا يۇرت خەلقى يۇرت كۆرگەن، تەدبىرلىك ئادەم شاتاھىرنى ئۆزلىرىگە دورغا قىلىپ سايلىۋالدى، گەرچە ۋاڭ ئوردىسى شاتاھىرنىڭ ياڭخىيغا دورغا بولۇشىغا قوشۇلمىغان بولسىمۇ، ياڭخي خەلقىنىڭ قاتتىق بېسىمى بىلەن ئوردىمۇ نائىلاج شاتاھىرنىڭ دورغىلىق ئورنىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. شاتاھىر دورغا ئۆزىنىڭ يەتتە ئوغۇل، بىر قىز پەرزەنتىنى يەنى ئامىر، كامىل، فازىل، يۈسۈپ، كازىم، نازىم، يۇنۇس، ئىپارخان (ئىپارخان بالىلىرىنىڭ چوڭى) قاتارلىق بالىلارنى نەسەب قائىدىسى بويىچە خەلپەت تەكلىپ قىلىپ ھەممىسىنى ئۇيغۇرچە، پارسچە، ئەرەبچە ئوقۇتۇپ، بىلىم ئەھلىلىرىدىن قىلىپ يېتىشتۇرۇشكە ئاساس سالدى.

شۇ ۋەجىدىن ئۇلار ئائىلە تارىخىنى قىسقىچە يېزىپ كېيىنكىلەرگە قالدۇرالىغانىدى. شۇ چاغدا مەنچىڭ ھۆكۈمرانلىرى بىلەن ۋاڭ ئوردىسىنىڭ تۇرپان خەلقىگە سالغان ھەرخىل ئالۋان - ياساق سېلىقلىرى ھەسسىلەپ كۆپەيىپ كەتكەنلىكتىن خەلق تۇرمۇشى ناھايىتى ئېغىرلاپ كەتكەنىدى. شۇڭا تۇرپان خەلقىنىڭ مۇستەبىت زالىم مانجۇ ھۆكۈمرانلىرى ۋە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى نارازىلىقلىرى كۈچەيىپ پەلەككە يەتكەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئەينى چاغلاردا

قوزغىلاڭلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئىچكىرىدىن چىققان مەنچىڭ چېرىكلىرى تۈرپان خەلقىنى تالان - تاراج قىلىپ، خەلقنىڭ بىر قىسىم يەر - زېمىن، مال - دۇنياسىنى بۇلاپ - تالاپ ئۆز ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىپ، خەلقنى ھەددى - ھېسابسىز بوزەك قىلىشقا باشلىغانىدى. ھەتتا، تۈرپان ۋادىسىنىڭ بەزىبىر يېزىلىرىغا ئورۇنلىشىۋالغان ئىستىبدات مەنچىڭ چېرىكلىرى يەر ئىگىلەپ، گۆرۈخانا قۇرۇپ، جازانىخورلۇق قىلىش بىلەن تۈرپانلىقلارنىڭ قان - تەرىنى شوراشقا باشلىدى. شۇ مەزگىللەردە تۈرپان خەلقى ئىستىبدات چېرىك مەنچىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن زالىم ۋاڭ ئوردىسىنىڭ خەلقتە يۈكلىگەن ھەر خىل سېلىقلىرىنى تۆلىيەلمەي، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغاندا «ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك، خەلقنىڭ جازانىخورلاردىن ئالغان قەرزىنىڭ ئۆسۈمى ھەسسىلەپ ئۆسۈشكە باشلىغانىدى. شۇنىڭ بىلەن جازانىخورلاردىن جازانىغا قەرز ئېلىپ ئۆز ۋاقتىدا تۆلىيەلمىگەن خەلقلەرنىڭ ئۆزلىرى قۇل، خوتۇن - قىزلىرى دېدەك بولۇپ، جازانىخور مەنچىڭ چېرىكلىرىگە ئىشلەيدىغان بولۇپ قالدى.

سۇلتان ماموت ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەخت ۋارىسلىقىغا چوڭ ئوغلى ئىقتىدارسىز يېرىم دەلدۇش ئىمىن ۋارىسلىق قىلدى.

ناباب ئادەم يۈرت باشقۇرغانلىقتىن تۈرپان خەلقىنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ نامراتلىشىپ، خەلق قاششاقلىقتا ئۆتتى. شۇ چاغلاردا شاتاھىر دورغىمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. خەلق شاتاھىر دورغىنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى ئامىرنى دورغا قىلىپ سايلىۋالدى. ئامىر يۈرتقا دورغا بولغاندىن باشلاپ ياڭخىي ۋە ياڭخىي كارىزدىكى دېھقانلارنى مەنچىڭ چېرىكلىرىگە بوزەك قىلغۇزماسلىققا كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. بىراق، مەنچىڭ ئىستىبداتچىلىرىنىڭ ئالدىدا تىز پۈكۈپ، ئۇلارنىڭ پېشىگە تاۋاپ قىلىپ، ئۆز خەلقى ئۈستىدىن زوراۋانلىق يۈرگۈزىدىغان دەلدۇش

ئىمىن ۋاڭ، ئامىر دورغىنىڭ ئۇ ئىشىدىن نارازى بولدى.

شۇ ۋەجىدىنمۇ 1907 ـ يىلى ئىمىن ۋاڭ پۈتۈن تۇرپان دىيارىدىكى دورغىلارنى ۋاڭلىق ئوردىغا چاقىرىپ، ئۇلارغا يۇرت پۇقرالىرىنىڭ مەنچىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرماسلىقى، بەلكى ئۇلارنى ھۆرمەتلەپ، ئۇلارغا قەتئىي ئىتائەت قىلىش توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈردى. بۇ خىل ئادالەتسىز ۋە ساتقىنلىق ھىدى پۇراپ تۇرىدىغان يارلىقنى قارىتا، ئامىر دورغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈردى. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن ئىمىن ۋاڭ شۇ ھامان ئامىرنىڭ دورغىلىق مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئامىر دورغىمۇ شۇ سورۇندىلا ئۆزىنىڭ نارازىلىقىنى ئىپادىلەش بىلەن بىرگە «قاراپ تۇرغىن، سېنىڭدەك تازىنى چاتىرىقىمدىن ئۆتكۈزمىسەم ئوغۇل بالا بولماي كېتەي» دەپ قەسەم ئىچىپ، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئوردىدىن چىقىپ ياڭخىيغا قايتىپ كەلدى.

ئامىر دورغا ياڭخىيغا كېلىپلا ئۆزى ئولتۇرغان قورۇسىنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى چوڭ يول ئۈستىگە (ۋاڭلارنىڭ تۇرپان تەرەپكە بېرىشىدا ياڭخىيدا تاماقلىنىپ ئۆتۈشى ئۈچۈن ماڭدىغان يولى) ئۇزۇنلۇقى يۈز مېتىردەك، كەڭلىكى 13 مېتىر، ئېگىزلىكى يەتتە ـ سەككىز مېتىر كېلىدىغان بىر ھەيۋەتلىك چوڭ ئەگمە ئەگدۈردى. ئامىرنىڭ مۇددىئاسى ـــ ئىمىن ۋاڭ ئەگمە ئاستىدىكى يولدىن ئۆتكەندە ئەگمە ئۈستىدە چاتىرقىنى كېرىپ تۇرۇۋېلىپ، ئىمىن ۋاڭنى ئاستىدىن ئۆتكۈزۈش ئىدى.

دەرۋەقە، شۇنىڭدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئىمىن ۋاڭ تۇرپان تەرەپكە سەپەر قىلماق بولۇپ، ياڭخىيدىكى ئامىر دورغا ئەگدۈرگەن ئەگمىنىڭ ئاستىدىكى چوڭ يولدىن ماڭماقچى بولغاندا، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئامىر دورغا دەرھال ئەگمىنىڭ ئۈستىدە چاتىرقىنى كېرىپ تۇرۇۋالدى. بۇنىڭدىن خەۋىرى بولمىغان ئىمىن ۋاڭ ئەگمىنىڭ ئاستىدىكى يولدىن ئۆتكەندە ئامىر ئىمىن ۋاڭغا قاراپ: «قانداق خوجام، ئەمدىغۇ چاتىرقىمدىن

ئۆتكەنلا» دېدى. ئىمىن ۋاڭمۇ كەينىگە قاراپ ئەلەم بىلەن: «ھەي، خوتۇن تالاق، ئاخىر دېگىنىڭنى قىلدىڭ» دەپ يولىغا راۋان بولدى.

ئاشۇ خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋاڭ ئوردىسى بىلەن ئامىرلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كەسكىنلىشىپ، ئۆزئارا سۈركىلىشمۇ كۈچەيىپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ياڭخىيلىقلارنىڭ رايى ۋە ئۇلارنىڭ ئوردىغا قاتتىق تەلەپ قويۇشى بىلەن ئاخىر ئامىرنىڭ ئىنىسى كامىل دورغا بولۇپ سايلاندى. كامىل يۇقىرى سەۋىيەلىك، تەدبىرلىك، چىقىشقاق، خۇش چاقچاق، قىزىقچى ئادەم بولغانلىقتىن ۋاڭ ئوردىسى ھەم تۇرپان شەھىرىدىكى ئامما-للار بىلەن ئوبدان كېلىشىپ ئۆتتى. ئۇ دورغىلىق ۋەزىپىسىنىمۇ ياخشى ئۆتىدى. كامىل دورغا بولۇپلا شەھىرىدىكى يامۇلى بىلەن ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ياڭخىي خەلقى ئۈستىگە سالغان ئالۋان ـ ياساقلارنى ئازايتىپ ھەم مەنچىڭ چېرىكلىرىنىڭ زوراۋانلىقلىرىنى چەكلەش توغرۇلۇق ئەرز يازدى. شۇڭا، كامىل دورغىنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئابرۇيى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

ئەمما، شۇ چاغلاردا تۈيۇق خەلقى تۈيۇقتا ئولتۇرۇشلۇق مەنچىڭ چېرىكلىرىنىڭ قالدۇقى شاڭفور [1] قاتارلىقلارنىڭ قەۋەتلا بوزەك قىلىشىغا ئۇچراپ تۇراتتى، شاڭفورلار تۈيۇق خەلقىگە جازانخورلۇق يۈرگۈزۈش بىلەن تۈيۇق خەلقىنى قەرزگە بوغۇپ قويغانىدى. جازانخورلار ئۆسۈم ھەقىنى ئاشۇرۇپ تۈيۇقلۇقلارنى قەد كۆتۈرەلمەس ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويغانىدى. جازانخورلارغا قەرزنى ۋاقتىدا تۆلىيەلمىگەنلەرنىڭ ئەرلىرى تەپمە چورۇقلاردا (پاختىنى چىگىتىدىن ئايرىش ماشىنىسى) جازانخورلار ئۈچۈن پاختا چىقىراتتى، خوتۇن ـ قىزلىرى جازانخورلارنىڭ غوزىكىنى چۆلەيتتى. شۇنىڭ بىلەن تۈيۇقلۇقلار جازانخورلار تەرىپىدىن قاتتىق خورلىنىپ،

---

[1] شۇ ۋاقىتتىكى جازانخورلار

خوتۇن ـ قىزلىرى زورلۇق ـ زومبۇلۇقلارغا ئۇچرىدى. بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمىغان تۆيۈقلۇق قايمۇ «زور» (قايمۇ يىلان تىللىق دەپمۇ ئاتىلىدۇ) دېگەنلەر تۆيۈقتىكى غۇرۇرلۇق ياشلارنى تەشكىللەپ جازانىخورلارغا قارشى تۇرغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆچى ئاجىزلىق قىلىپ غەلىبە قىلالمىغانىدى. شۇنىڭ بىلەن جازانىخورلارنىڭ تۆيۈق خەلقى ئۈستىدىكى زۇلۇمى تېخىمۇ كۆچىيىپ ئۇلارنىڭ تەسىر دائىرىسى ئاخىر ياڭخي كارىزغىمۇ كېڭەيگەنىدى. شۇڭا تۆيۈقلۇقلار بىلەن ياڭخي كارىزلىقلارنىڭ جازانىخورلارغا قارىتا نارازلىقى كۆچىيىپ پەلەكىكە يەتكەن كۈنلەردە، تۆيۈقلۇق قايمۇ زور باشلىق بىر قىسىم ياشلار ياڭخىيغا چۈشۈپ، ئامىر دورغىغا تۆيۈقتىكى ئۇۋالچىلىق ئەھۋاللارنى ئېيتىپ، جازانىخورلارغا قارشى بولغۇسى قوزغىلىشقا ئامىر دورغىنىڭ باشچى بولۇپ بېرىشىنى تەكلىپ قىلدى.

بۇ خىل خورلۇققا چىداپ تۇرالمىغان ئوت يۈرەك ئامىر دورغا تۆيۈقلۇق ياشلارنىڭ تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالدى ھەم ئىشنى قەيەردىن باشلاش توغرۇلۇق ئەل ـ ئاغىنىلىرى بىلەن ئوبدان مەسلىھەتلىشىپ پىلان تۈزدى. ئۇلار تەپسىلىي كېڭىشىش ئارقىلىق ئاخىر ياڭخي كارىزدىكى جازانىخور شىمىزى دېگەن كىشىنى ئاشلىقىنىڭ بىر قىسمىنى قىينىچىلىقى بار دېھقانلارغا ئارىيەتكە بېرىشكە زورلىماقچى بولدى. مۇبادا، شىمىزى دېگەن جازانىخور ئۇلارنىڭ تەكلىپىگە كۆنمىسە، ئاندىن ئۇنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىش قارارىغا كەلدى. بۇ ئەھۋاللاردىن ئالدىن خەۋەر تاپقان ئىمام باقى ئاقساقال ۋە لېجىر شاڭيۇ دېگەنلەر ياڭخىيدىكى قوزغىلاڭ ئەھۋاللىرىنى تۇرپان يامۇلى بىلەن لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىغا مەلۇم قىلىپ قويدى. شۇڭا تۇرپان يامۇلىدىن يايلاق كېلىپ، يامۇلدا يىغىن بار دېگەننى باھانە قىلىپ كامىل دورغىنى ئېلىپ بېرىپ، ئۇنى نەزەربەند قىلىپ قويدى. شۇنىڭ ئۈچۈن كامىل دورغا ئامىرلار يېغىلىقىغا

قاتنىشالماي قالغاندى.

قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرىنىڭ پىلانى بويىچە شىمىزى دېگەن كىشىنى تۇرمۇش قىينىچىلىقى بار دېھقانلارغا ئاشلىقنىڭ بىر قىسمىنى ئارىيەت بېرىشكە ئۇندىگەندە، ئۇ پەقەت قوشۇلماي جازانىغا بېرىمەن دەپ قاتتىق تۇرۇۋالدى. ئەمما، قوزغىلاڭچىلار 1909 - يىلى 5 - ئايدىكى سېرىقتال ۋاقىتلاردا يېمەك - ئىچمەك قىينىچىلىقى بولغان تۇيۇق ۋە كارىز دېھقانلىرىغا ئەھۋالىغا قاراپ 7 - ئايدا قايتۇرۇپ ئىزىغا سېلىپ قويۇش شەرتى بىلەن ئامرىنىڭ تۆتىنچى ئىنىسى كازىم جىسا باشچىلىقىدا شىمىزىنىڭ ئامبىرىدىكى ئاشلىقلارنى دېھقانلارغا بۆلۈپ بېرىشكە مەجبۇرىي كۆندۈرمەكچى بولدى. بۇنىڭغا چىدىمىغان شىمىزى ئاتارمىنى سەپەر «كەتمىنى چوڭ» دېگەنگە يول كۆرسىتىپ، كازىم «جىسا»نى بىر توقماق ئۇرۇپ ياتقۇزۇپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن يۇرت خەلقى قوزغىلىپ جازانىخورلارنىڭ ئاشلىق ئامبار، قورۇ - جايلىرىغا ئوت قويۇۋەتتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئامىر دورغا كېلىپ قارىسا ئەھۋال ئېغىر، ئىنىسى كازىم جىسامۇ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي، بىر كۈندىن كېيىن جان ئۈزدى. شۇ چاغدا ۋەقەنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلىگەن ئامىر دورغا كارىز ۋە تۇيۇقتىكى ئاددىي خەنزۇ دېھقانلارنى يىغىپ، ئەھۋالدىن ئۇلارنى تولۇق خەۋەرلەندۇردى. ئاندىن ئۇلارغا: «سىلەر بۇ يەردە ئەمدى تۇرماڭلار، تۇرۇپ قالساڭلار يۇرت خەلقى قوزغىلىپ، سىلەرگىمۇ جازانىخورلار قاتاردا قاراپ ئۇۋال قىلمىسۇن. شۇڭا سىلەر دەرھال تەييارلانساڭلار، كېچىلىكىكە بىرقانچە ھارۋىدا سىلەرنى تۇرپان، پىچان قاتارلىق ئورۇنلارغا ئاپىرىپ قويسۇن، شۇندىلا سىلەر تىنچ - ئامان قالىسىلەر» دەپ ئۇلارنى يولغا سېلىپ قويدى.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ئۇ ۋەقەدىن ئۆلۈم - يېتىم ھادىسىسى كېلىپ چىققانلىقتىن ۋەقەنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، تۇرپان يامۇلى بىلەن لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىغا

بولغان ئىشنى ئەينەن مەلۇم قىلىش ئۈچۈن خەت يازماقچى بولغاندا ئىمام باقى ئاقساقال بىلەن لىيجىر شاڭيۇ دېگەنلەر ۋەقەنىڭ خاراكتېرىنى بۇرمىلاپ يېزىپ قويدى. بۇ خەتنى ئوقۇپ مەزمۇندىن ۋاقىبلانغان ئامىر دورغا قاتتىق غەزەپلىنىپ، شۇ جايدىلا ئۇلارنى ئۈرۈپ ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا، لىيجىر شاڭيۇ چاققانلىق قىلىپ قېچىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن خەلق قوزغىلىپ ئامىر باشچىلىقىدا تۇيۇق ۋە ياڭخي كارىزلاردىكى جازانىخور مەنچىڭ چېرىكلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ جازانە ئۈچۈن تۇتقان ھېسابات داپتىرلىرىغا ئوت قويۇپ، كۆيدۈرۈپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئامىر يېغىلىقى مەيدانغا كەلدى. تۇيۇق ۋە ياڭخي كارىزدىكى دېھقانلار جازانىخورلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمىدىن قۇتۇلدى. بۇ ۋەقەگە لۈكچۈن ۋاڭ ئوردىسىنىڭ يالانما چېرىكلىرى ئارىلاشقانلىقى ئۈچۈن 1909 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ياڭخي كارىز ۋە تۇيۇقتىن بولۇپ 100 ئەتراپىدا ئاتلىق قوشۇن تەشكىللىنىپ، ئامىر دورغا باشچىلىقىدا لۈكچۈن ۋاڭ ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىپ ئوت قويۇش بىلەن ۋەقە يېغىلىقا ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن تۈرپاندىن ئەسكەر كېلىپ ئوردا چېرىكلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئامىر يېغىلىقىنى باستۇرماقچى بولغاندا، ئۇلار بىلەن قاتتىق تىركەشكەن بولسىمۇ، ئاخىر بولالمايى ئۇلارمۇ ئۆرتەڭ غولىغا چېكىنىپ بېرىۋالدى.

ئۆرتەڭ غولىدىكى ئۇرۇش بىرەر ھەپتىگە سوزۇلغاندىن كېيىن، بىر كېچىسى قايىت زور باشچىلىقىدىكى تۇيۇقلۇق قوزغىلاڭچىلار قۇيرۇقىنى قىسىپ تىكىۋەتتى ۋە جىمىسار، سەنتەي قاتارلىق جايلارغا بېرىپ مەلۇم مەزگىل پاناھلاندى. شۇنىڭ بىلەن مەنچىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئوردا چېرىكلىرىگە تاقابىل تۇرۇش پەقەت ياڭخىيلىقلارنىڭ زىممىسىگە چۈشۈپ قالغانلىقتىن، ئۇلار باتۇرلۇق بىلەن قان كېچىپ كۈرەش قىلدى. ئۆرتەڭ غولىدىكى بىر قېتىملىق جەڭدە دۇشمەن قورشاۋىدا قالغان ئامىر دورغىنىڭ ئىنىسى يۇنۇس دۇشمەنىنىڭ

مۇھاسىرىسىنى بۆسۈپ چىقىش ئۈچۈن قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ ئون نەچچە مەلئۇننى يەر چىشلىتىپ، ئاخىر ئۆزىمۇ باتۇرلۇق بىلەن قۇربان بولدى. شۇڭا يۇرت خەلقى بۇ باتۇر ئوغلىنى سېغىنىپ:

ئۆرتەڭ يولى تاش ئىكەن،
ئامىر دورغا باش ئىكەن.
ئۇرۇشتا ئۆلۈپ كەتكەن،
يۇنۇس قارى ياش ئىكەن.

ئۆرتەڭ يولى يۇلغۇنلۇق،
ئەجەب ئۆسكەن ھەيۋەتلىك.
ياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتتى،
يۇنۇس دېگەن رەھمەتلىك.

دېگەن قوشاقلارنى توقىدى.

بۇنىڭ بىلەن ئامىر دورغىلىرى جاسارەت بىلەن مەنچىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇملىرىنى چېكىندۈرۈش ئۈچۈن قاتتىق ئېلىشىپ، دۈشمەننىڭ نۇرغۇن ئەسكىرىنى يوقاتتى. شۇڭا ئەسكەرلەر تىرىپىرەن بولۇپ قېچىپ، ئۆرتەڭ ئېغىزىدىن چېكىنىشكە باشلىدى. قوزغىلاڭچىلار بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، تېخىمۇ غەيرەتلىنىپ دۈشمەنلەرنى قوغلاپ يۇرۇپ ئۇلارنىڭ تېگىشلىك ئەدىپىنى بېرىپ زور غەلىبىلەر قۇچتى. قوزغىلاڭچىلار غەلىبە قۇچۇپ مەنچىڭ ئەسكەرلىرىگە ئەجەللىك جازا يۇرۇشى قىلىۋاتقان چاغدا، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ۋاڭ ئوردىسى تىل بىرىكتۈرۈپ، سېتىلما مۇناپىق ساۋۇتنى ئىشقا سالدى. ساۋۇت خوجايىنلىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە مەكتۇپ يېزىپ بىر چاپارمەننى ئۆرتەڭ غولىدا غەلىبە قۇچۇپ، قەھرىمانلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ

سەركەردىسى ئامېرنىڭ ھۆزۇرىغا ئەۋەتتى. مەكتۇپتە: «ھۆرمەتلىك تۇغقىنىم، سىرداش دوستۇم، ھازىر ياڭخىي ۋە كارىزدىن بولۇپ يەنە بىر قىسىم قوزغىلاڭچى ياشلار كەمىنە باشچىلىقىدا دۇشمەنگە قارشى تەشكىللەندى. مەنچىڭ چېرىكلىرىنىڭمۇ يۇرتقا كېلىپ خەلقە پاراكەندىچىلىك سالىدىغان ئىشلىرىمۇ ئاساسەن توختاپ قالدى. شۇڭا غازاتچى قوشۇن يۇرتقا كەلسە، بۇ يەردە تەشكىللەنگەن قوشۇن بىلەن بىرلەشسە، كۆچىنى ئۇلغايتىپ دۇشمەنلەرگە ئەجەللىك زەربە بېرىش ئارقىلىق ئۇلارنى ئۆزۈل ـ كېسىل تارمار كەلتۈرسەك، دېگەن مەقسەت بىلەن ھۆزۇرۇڭغا مەكتۇپ يوللىدىم. قايتىپ كېلىشىڭلارنى تۆت كۆز بىلەن كۈتىمەكتىمىز ـــ ئىنشائاللا ...» دېيىلگەنىدى.

مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىبلانغان ئامىر دورغا گەرچە ئىككىلەنگەن بولسىمۇ، مەكتۇپ ئەۋەتكۈچى ئۆزىنىڭ تۇغقىنى ھەم سىرداش دوستلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۇستىگە 30 ـــ 40 كۈندەك ئۆرتەڭ ئېغىزىدا دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ ھېرىپ ـ چارچاپ، زېرىكىپ كەتكەن ئەزىمەتلەرنىڭ يۇرتقا قايتىش تەلىپى بىلەن ئۇلار يۇرت ئىچىگە قاراپ يۇرۇش قىلدى.

شۇ خۇشاللىقىدا ئۇلار كېچە ـ كۈندۈز يول يۇرۇپ يۇرتقا قايتىپ، ئۇدۇل كارىزدىكى ساۋۇت باينىڭ قورۇسىغا چۈشتى، ساۋۇت قوزغىلاڭچى قوشۇندىكىلەرنى قىزغىن قارشى ئالغان قىياپەت بىلەن ئۇلارغا ئاتاپ كالا ـ قوي سويۇپ ئوبدان مېھمان قىلدى.

خېلىدىن بېرى ئۇرۇش قىلىپ، يول يۈرۈپ، ھاردۇق يېتىپ قالغان قوزغىلاڭچىلار تاماقلىنىپ بولۇپلا غەرق ئۇيقۇغا كېتىشتى.

شۇ پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ساتقىن ئالدىنئالا ئۆزىنىڭ كىچىك كارىزىنىڭ قورۇسىغا بۆكتۈرمە قىلىپ قويۇلغان مەنچىڭ

ئەسكەرلىرى بىلەن ئوردا چېرىكلىرىنى باشلاپ كېلىپ، قوزغىلاڭچى قوشۇنىنى قورشىۋالدى. ساۋۇتنىڭ قورۇسى تۆت ئەتراپى ئۇچ - تۆت مېتىر ئېگىزلىكتىكى سوقما تام بىلەن پۈختا قورشالغان بولۇپ، كارىز سۈيى شۇ قورۇ ئىچىدىن ئېقىپ ئۆتۈپ كۆلگە قۇيۇلاتتى. تۈيۈقسىز قورشاۋدا قالغان قوزغىلاڭچىلارغا قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە ئىمكان يار بەرمىدى. شۇ كۈندىكى ئۇرۇشتا ئامىر دورغىنىڭ ئىنىلىرىدىن فازىل، يۈسۈپلەر قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ قۇربان بولدى. ئاخىر مەنچىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئۇلارنى قورشاپ قىلغان كۈچلۈك ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار قورۇ ئىچىدىكى كارىز تىلمىسى ئارقىلىق سىرتقا چىقىپ قېچىپ قۇتۇلدى. ئامىر باشلىق 30 ــ 40 نەپەر قوزغىلاڭچى مەنچىڭ ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن تۈتۈلۈپ قالدى. قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ سەركەردىلىرىدىن ئامىر دورغا، كازىم، سېتىمەت زور ... قاتارلىق بەش - ئالتە نەپىرىنىڭ پۈت - قوللىرىغا كويزا - كىشەن، بوينىغا قوۋۇقلار سېلىنىپ، ھارۇندا تۇرپان شەھىگەن يامۇلىغا يالاپ مېڭىشتى. شۇ چاغدا ساتقىن ساۋۇت يالغاندىن يىغلاپ، ئامىرنىڭ يېنىغا كېلىپ: «مېنىڭ سىلەرگە زىيانكەشلىك قىلىش نىيىتىم يوق ئىدى. بۇمۇ خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن بولغاندۇ، مېنىڭدىن رازى بولغايسەن ئاغىنە» دېدى. ئامىر دورغىمۇ: «دەرۋەقە، راست ئېيتىسەن، تۇغقانلىق بىلەن ئاغىنىدارچىلىقنى يەتكۈزدۇڭ. ئاخىر ئىتنىڭ ئۆلۈمىدە ئۆلىرسەن، مۇناپىق ! » دەپ يۈزىگە بىرنى تۇكۈردى. ئاندىن تۆۋەندىكى قوشىقى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ساۋۇتقا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى بايان قىلىپ:

كۆلۈپ باققىن ئەي مۇناپىق،
مەن كۆرمىسەم كۆرەر ئەۋلاد.
بولارسەن بىر كۈنى سەنمۇ،
گۈلۈڭ توزۇپ بولۇپ بەربات.

دېگەن قوشاقنى ئۇنلۇك ئوقۇپ، كۆپچىلىك بىلەن خوشلاشتى. ئۇلارنى كارىزدىن تۇرپان يامۇلىغا يالاپ ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ياڭخىيغا كەلگەندە، تۇغقانلار بىلەن يۇرت خەلقى يولنىڭ ئىككى ياقىسىدا تۇرۇپ قول پۇلاڭلىتىپ، كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئالغان هالدا كۆرۈشتى.

ئامىرلار تۇرپان يامۇلىنىڭ قان هىدى پۇراپ تۇرىدىغان قارا دەرۋازىسى ئىچىگە ئېلىپ كىرىلدى. ئاندىن قوزغىلاڭچىلارنىڭ پېشۋالىرىدىن ئامىر دورغا، كازىم جىسا، سېيتىمەت زور ... قاتارلىق بەش نەپىرىگە ئۆلۈم جازاسى هۆكۈم قىلىپ، ئۇلارنى كېچىسى يوشۇرۇن قەتلى قىلدى. قوزغىلاڭچى باتۇرلار ئۆزلىرىنىڭ سۆيۈملۈك ئايالىلىرى، ئەزىز پەرزەنتلىرى ۋە قەدىردان تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنىلىرىنىڭ مۇبارەك دىدارىغا مۇشەررەپ بولالماي ئارمان بىلەن ئاخىرەتكە مەڭگۈلۈك سەپەر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىل تۇرپان يامۇلى بىلەن لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىدىكى تەلۋە «تۆرىلەر»نى ئالاقزادە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىت يۈرىكىنى تىترەتكەن ئامىر يېغىلىقىمۇ بېسىقتۇرۇلدى.

2004 ـ يىلى 12 ـ يانۋاردىن 2005 ـ يىلى 5 ـ ئىيۇنغىچە يېزىلدى. تۇرپان

قوشۇمچە:

لۇكچۇن ۋاڭلىقنىڭ مەنسەپ ـ دەرىجىلىرى

1. ئىنانچىخان (ۋاڭ) ـــ تۇرپاننىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى يەرلىك پادىشاھ.
2. پۇجۇڭ ـــ ۋاڭنىڭ خانىشى، خانلىقتىن بېرىلگەن ئالىي دەرىجىلىك مەنسەپ.
3. بەيزى، گۇڭ ـــ ۋاڭنىڭ ئىنىلىرى، ئوغۇللىرى، ۋاڭنىڭ ئورۇنباسارلىقىغا تەينىلەنگەنلەر.

بىرىنچى دەرىجىلىك ئەمەللەر:

1. تەيجى ـــ ئوردا ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا قول سېلىپ ئىشلىگۈچىلەر، ۋاڭنىڭ يېقىن مەسلىھەتچىلىرى.
2. چوڭ تەيجى ـــ دىنىي سوتقا مەسئۇل كىشى.
3. كىچىك تەيجى ـــ ئوردىنىڭ پۇتۇن كىرىم ـ چىقىم ئىشلىرىغا مەسئۇل كىشى.
4. خەنزۇ كاتىپ ـــ ۋاڭلىقنىڭ خەت ـ ئالاقە ئىشلىرىنىڭ كاتىباتلىقىنى قىلىدۇ.
5. ئەئىلەم ـــ دىنىي ئىشلارنى ئىدارە قىلغۇچى.
6. مەلۇمچى ـــ ۋاڭنىڭ مەخسۇس ئىچكى ـ تاشقى خەۋەرچىسى.
7. قازى ـــ دىنىي شەرئەت بويىچە ھۆكۈم چىقارغۇچى.
8. ئىشىك ئاغىسى ـــ ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يۆتكەش، ئۆستۇرۇش، چۈشۈرۈش بۇيرۇقىنى ئېلان قىلغۇچى.
9. تۆڭچى ـــ تىلماچ، تەرجىمان.

ئىككىنچى دەرىجىلىك ئەمەللەر:

1. مۇپتى ـــ دىنىي پەتۋا چىقارغۇچى.

2. مىرغەزەپ ــ گۈناھقا تارتىلغۇچىلارغا جازا بەرگۈچى.
3. كاتىپ ــ ۋاڭنىڭ خەت ـ ئالاقە، كىرىم ـ چىقىم ئىشلىرىنى، يەر ـ زېمىن، مۈلۈكلىرىنى تىزىملاش ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى.
4. ئۇچ بېگى ــ باجگىرلار باشلىقى.
5. چەپ بېگى ــ ۋاڭلار سىرتقا چىققاندا ئوڭ ـ سولدا يۈرۈپ ۋاڭنى قوغدىغۇچىلارنىڭ باشلىقى.
6. باش كاھ ــ ۋاڭنىڭ كانۇيلىرىنىڭ باشلىقى، كانۇاي.
7. خەزىنىچى ــ ۋاڭنىڭ خەزىنىسىدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىنى، دەپنە ـ دۇنيالىرىنى باشقۇرغۇچى.
8. بازار بېگى ــ بازار باشقۇرۇشقا، سودا ـ سېتىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل كىشى.
9. دورغا ــ يېزا باشلىقى.
10. پاششاپ ــ كېچىلىك ساقچىلارغا مەسئۇل كىشى.
11. مىراپ ــ ئېرىق ـ ئۆستەڭ، سۇ ئىشلىرىغا مەسئۇل كىشى.
12. تۇغ بېگى ــ بايراقچىلار باشلىقى.

پايدىلانغان مەنبەلەر:

1. پىچان ناھىيەلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تارىخ ماتېرىياللىرى كومىتېتى تۈزگەن «پىچان تارىخى ماتېرىياللىرى»نىڭ 8 ـ، 10 ـ، 16 ـ، 20 ـ قىسىملىرى (ئابدۇرېشىت ئەھمەد ئەپەندى، مۆمىن قادىرى ئەپەندى قەلەمگە تەئەللۇق بولغان ماقالە ۋە مەخسۇس كىتابلار كۆزدە تۇتۇلدۇ.)
2. «تۇرپان تارىخىي ماتېرىياللىرى» نامىدا چىقىرىلىپ «مەخسۇس توپلام 2 ـ قىسىم» دەپ ئاتالغان مۇھەممەت ئىمىننىڭ «تۇرپان ۋاڭلىرى» ناملىق كىتابى.
3. سۇبىخەي، خۇاڭ جىيەنخۇا (قۇربان تۇران، ئەركىن

ئەرشىدىنلەر تەرجىمە قىلغان)، «قۇمۇل، تۇرپان ئۇيغۇر ۋاڭلىرى تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 ـ يىلى 11 ـ ئاي نەشرى.

4. ۋەلى كېرىم كۆكئالىپ، «پاكلىق مۇنارى» (تارىخىي رومان)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 ـ يىلى 11 ـ ئاي نەشرى.

5. ھېلىمنىياز قادىر، «ئانانۇرخان پاجىئەسى» (ھېكايە)، «تۇرپان» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان.

6. «شىنجاڭدا ئۆتكەن تارىخىي شەخسلەر» (گۇباۋ نەشرگە تەييارلىغان، ئابلەت نۇردۇن تەرجىمە قىلغان)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998 ـ يىلى 2 ـ ئاي نەشرى.

7. ھېمىت نىياز، «ئەلپەتتاھ خوجام مازىرى ۋە ئالتۇنلۇق»، «تۇرپان گېزىتى»نىڭ 1998 ـ يىللىق توپلىمى.

8. راھىلە داۋۇت، «ئۇيغۇر مازارلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 ـ يىلى 8 ـ ئاي نەشرى.

9. ئۆمەرجان سىدىق، «ئىدىقۇت ئوغلانلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2003 ـ يىلى 12 ـ ئاي نەشرى.

10. ئابدۇۋۇلى ئەلى، «بەدۆلەت ـ ئۆركەشلەپ ئاققان قايدۇ دەرياسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1998 ـ يىلى 3 ـ ئاي نەشرى.

11. دۇجىڭگو، «زوزۇڭتاڭ ۋە شىنجاڭ»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1997 ـ يىلىدىكى نەشرى، ئۇيغۇرچە.

12. توختى مۇخپۇل، «موللا زەيدىن گەپچى»(قولىيازما)

13. يازغۇچى ياسىنجان سادىق چوغلان، مۇھەممەت مەتنىياز دانىشلار تەمىنلىگەن يەر شارائىتىغا ئائىت ئۇچۇر ۋە سىزما خەرىتىلەر.

14. مامۇت غازى «سۇلتان مامۇت خوجا ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈمى» «تۇرپانشۇناسلىق تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 2007 ـ يىللىق 2 ـ سان.

图书在版编目(CIP)数据

牧人出身的君王：维吾尔文/吾买尔·阿不都拉著．
—乌鲁木齐：新疆青少年出版社，2010.4
ISBN978-7-5371-7887-7

Ⅰ.牧… Ⅱ.吾… Ⅲ.长篇小说－中国－当代
—维吾尔语 （中国少数民族语言）Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2009)第175204号

责任编辑：阿布里克木·艾比
责任编辑：依巴达提·亚森
封面设计：阿里甫·夏

牧人出身的君王（维吾尔文）

（历史长篇小说）

吾买尔·阿不都拉　著

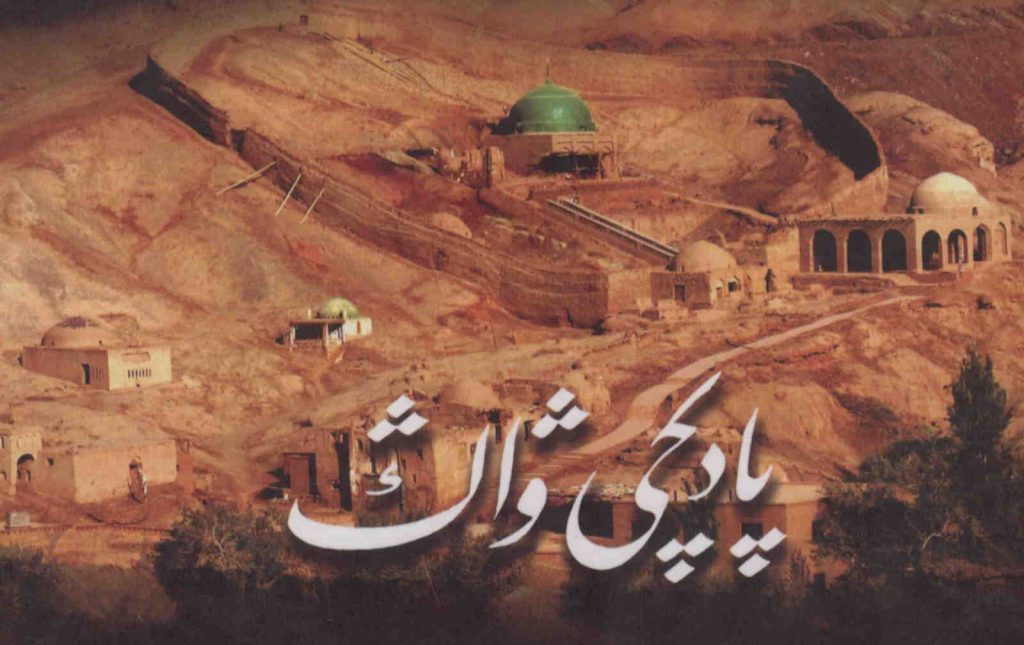
新疆青少年出版社出版
（乌鲁木齐市北京北路29号　邮编：830012）
新疆新华书店发行
万裕文化产业有限公司印刷
880×1230毫米　32开本　10印张
2010年4月第1版　2012年2月第3次印刷

ISBN 978-7-5371-7887-7　定价：25.00元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: غالىب شاھ
خەتتات: تاھىلكىمجان زۇنۇن جۇلانى

پادىچى ۋاڭ

ISBN 978-7-5371-7887-7

باھاسى: 25.00 يۈەن